

342 304194

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZABOLCSI BENEC: Egy régi zsidó hangorról

ZSOLDOS JENŐ: Révész Béla és a zsidóság

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

RÓNAI PÁL: Zsidó tárgyú regény Balzac fiatalkori művel közt

HÁHN ISTVÁN: Az ókori misztériumok és a zsidóság

ZSOLDOS JENŐ: Csillag Róza pályakezdése a Nemzeti Színházban

GRÖZINGER M. JÓZSEF: Költészet és filozófia

KOHN ZOLTÁN: Zsidó robinzonok

KÖNYVEK:

KESZI IMRE: Komlós Aladár: Irók és elvek

STEINER LENKE: Pap Károly: Azarel

SZEGŐ ENDRE: Németh László: Kocsik szeptemberben

WIDDER SALAMON: Bensalom B.: Uri Niszan Gneszin

GRÖZINGER M. JÓZSEF: J. Schöps: Jüdisch-christliches Religionsgespräch
in 19. Jahrhunderten

KISEBB BIRÁLATOK:

Lenkei Henrik: Az élet ormán (Id) — Kozocsa Sándor: Juhász Gyula (Zs. J.) —

Vihar Béla: A zsidóság képe egy iskola tükrében (R. Bán Margit) — Vértess

O. József: Milieu és gyermeklélek (G. M. J.)

FIGYELŐ:

Harmos Sándor — Zsoltárest (Budai Pál) — Napkelet és Galicia (Zs. J.)

FOLYÓIRATSZEMLE

III. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

1938. JANUÁR-FEBRUÁR

BUDAPEST

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÖZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71.

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrássy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekkszámláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:

GRÓZINGER M. JÓZSEF

KOHN ZOLTÁN

ZSOLDOS JENŐ

1938

HARMADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

TARTALOM

Tanulmányok, cikkek

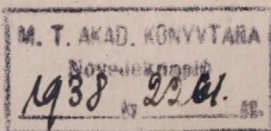
<i>Kardos Albert</i> : A Hímnusz és az ótestamentum...	97
<i>Katzburg Ilona</i> : Humanista zsidószemlélet	65
<i>Munkácsi Bernát</i> : Uti napló	33
<i>Szabolcsi Bence</i> : Egy régi zsidó hangorról	1
<i>Szegő Endre</i> : Francia könyv a zsidókról	99
<i>Turóczi-Trostler József</i> : Pintér Jenő nyelvvédő könyvei	129
<i>Waldapfel Imre</i> : Refrigerium—revajah	113
<i>Zsoldos Jenő</i> : Révész Béla és a zsidóság	6
Irodalmunk zsidószemlélete: Hetényi János	131

Kisebb közlemények

<i>Bródy László</i> : Emőd Tamás	138
<i>Fényes Mór</i> : Laikus zsidószemlélet a hit és tudomány egységéről	77
<i>Háhn István</i> : Az ókori misztériumok és a zsidóság	12
<i>Groszmann Zsigmond</i> : Az Izraelita Magyar Egylet törekvései	39
<i>Grózinger M. József</i> : Költészet és filozófia	18
A neokantianizmus legújabb héber rendszerezője	49
Profétia, telepatia, szugesztio	83
Egy zsidó polihisztor filozófiai tanulmányai	105
A szombat filozófiája	118
Hermann Cohen	139
<i>Grünwald Fülöp</i> : Néhány vonás az 1838-as pest-budai árviz rajzához	43
<i>Klein Abrahám</i> : Magyar Misna	79
<i>Kohn Zoltán</i> : Zsidó robinzonok	20
— : Palesztina történelem előtti lakói	48
<i>Rónai Pál</i> : Zsidó tárgyú regény Balzac fiatalkori művei közt	10
<i>Scheiber Sándor</i> : A magyar nyelv és irodalom bibliai kapcsolataihoz	116
<i>Zsoldos Jenő</i> : Csillag Róza pályakezdése a Nemzeti Színházban	17
A zsidó vallás Kölcey Ferenc világképében	74
Ossian és Scott magyar irodalmi multjához	107

Könyvek

<i>Agnon, S. J.</i> : Jamim Noraim. <i>Widder Salamon</i>	140
<i>Badt-Strauss, Bertha</i> : Jüdinne. <i>Gedő Simon</i>	86
<i>Bakonyi László</i> : A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája. <i>Grünwald Fülöp</i>	90
<i>Benamy Sándor</i> : Európától Ázsiáig. <i>Keszi Imre</i>	25
<i>Bensalom, B.</i> : Uri Niszan Gneszin. <i>Widder Salamon</i>	90
<i>Burla, J.</i> : Bikdusah o ahavah. <i>Grózinger M. József</i>	142
<i>Eppler Sándor</i> : A budapesti zsidóság szociális munkája. <i>Grünwald Fülöp</i>	54
<i>Feldmann-Fischer, R.</i> : Die Wertung des Rechenunterrichtes. <i>Grózinger M. József</i>	91
<i>Fényes Mór</i> : Ifjainkkal és öregeinkkel. <i>Kandel Sámuel</i>	54
<i>Freimann, Jakob</i> : Festschrift. <i>Kohn Zoltán</i>	89
<i>Friedländer, G.</i> : Jüdische Jugend zwischen Gestern und Morgen. <i>Kohn Zoltán</i>	110
<i>Grünwald Miksa</i> : Zsidó biedermeier. <i>Steiner Lenke</i>	88
<i>Hajnal Anna</i> : Hímnuszok és énekek. <i>Kardos László</i>	140

Kelet és Nyugat között. <i>Zsoldos Jenő</i>	109
Komlós Aladár : Írók és elvek. <i>Keszi Imre</i>	21, 61
Kozocsa Sándor: A Zalán futásának első kidolgozása. <i>Zsoldos Jenő</i>	59
Kozocsa Sándor: Kölcsény Antónia naplója. <i>Zsoldos Jenő</i>	142
Mandl Bernát: Magyar-zsidó oklevéltár. <i>Katzburg Ilona</i>	121
Mezan, Saul: Da Gabriol a Abrevanel juifs esnagnols. <i>Grózinger M. József</i>	124
Németh László: Kocsik szeptemberben. <i>Szegő Enare</i>	24
Pap Károly: Azarel. <i>Steiner Lenke</i>	23
Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv. <i>Fokos-Fuchs Dávid</i>	52
Schirokauer, A.: Két világ. <i>Kardos Pál</i>	55
Schoeps, J.: Jüdisch-christliches Religionsgespräch. <i>Grózinger M. József</i>	26
Schoeps, J.: Zur jüdisch-religiösen Gegenwartsfrage. <i>Kohn Zoltán</i>	59
Shunami, Slomo: Mafteah hamaftehot. <i>Widder Salamon</i>	58
Siwek, Paul: Spinoza et la pantheisme religieux. <i>Grózinger M. József</i>	56
Sommer, Ernst: Kelt Granadában 1492. <i>Kardos Pál</i>	85
Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon. <i>Grünvald Fülöp</i>	53
Sternberg Kurt: Philosophische Probleme. <i>Grózinger M. József</i>	122
Szemere Samu: Schopenhauer. <i>Benoschowsky Imre</i>	108
Szemere Samu: Az Izr. Magy. Irod. Társulat Evkönyve. <i>Zsoldos Jenő</i>	123
Széfer hasanah lijehudé polánija. <i>Grózinger M. József</i>	87
Turóczi-Frostler József: Két tanulmány. <i>Zsoldos Jenő</i>	120

Kisebb bírálatok

Beke, Ödön: Finnisch-ugrische Sprachstudien. (—os)	125
Bergson, Henri: L'énergie spirituelle Essais et Conferances. <i>G. M. J.</i>	144
Fisch Á.—Hahn I.: A felavatott ifjú könyve. <i>Kohn Zoltán</i>	127
Groszman, Ch. C.: Szifrenu mahadurat senit matukenet. <i>Grózinger M. József</i>	126
Grünvald Fülöp: A zsidók története Budán. <i>k. n.</i>	92
Gulkovits, Lazar: Die Grundgedanken des Chassidismus. <i>G. M. J.</i>	144
Hárs, László: Keress egy másik csillagot. <i>Bródy László</i>	62
Kailós Zsigmond: Zsidó hitűek a honszerző magyarok között. <i>K. Z.</i>	144
Komlós Ottó: Halachikus elemek Onkelosz Targumában. <i>n. n.</i>	125
Kozocsa Sándor: Juhász Gyula. <i>Zs. J.</i>	27
Lenkei Henrik: Az élet ormán. — <i>Id—</i>	27
Maritain, J.: Les juifs parmi les nations. <i>G. M. J.</i>	125
Rubinyi Mózes: Báró Wesselényi Miklós naplójából. <i>Zs. J.</i>	63
Schächter József: Mavo kacér I' logisztika. <i>G. M. J.</i>	92
Scheiber Sándor: Lót leányai. <i>zs.</i>	126
Schlesinger, Ch. J.: Kuntrasz Jesuah v' nechamah <i>G. M. J.</i>	63
Sós Endre: Becsukott ajtók előtt. — <i>Id—</i>	62
Stein Artur: A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon. <i>V. J.</i>	92
Szabolcsi Miksa: Gyöngyszemek. — <i>Id—</i>	125
Szabó Dezső: Az antijudaizmus bírálat. <i>K. Z.</i>	93
Szabó István Andor: Gondolattöredékek. <i>Zs. J.</i>	126
Vértess O. József: Milieu és gyermeklélek. <i>G. M. J.</i>	28
Vidor Pál: A zsidó cserkész első próbája. <i>Takács Pál</i>	143
Vihar Béla: A zsidóság képe egy iskola tükrében. <i>R. Bán Margit</i>	28
Vincze László: Módszertani elgondolások a német nyelvtan tanításához. <i>n.</i>	62
Wirth Ferenc: A vallás filozófiatörténeti jelentősége. <i>n. n.</i>	92

Figyelő

Bibliai botanika a jeruzsálemi héber egyetemen. <i>K. J.</i>	111
Brunner, Constantin. <i>Grózinger M. József</i>	110
Buber, Martin. <i>Grózinger M. József</i>	94
Emancipációs emlékkiállítás. <i>G. F.</i>	94
Harmos Sándor. <i>Zs. J.</i>	29
Munkácsi Bernát emlékezete. <i>Knöpfler László</i>	63

Napkelet és Galicia. Zs. J.	30
Régi zsidó iratok Lakisban. K. J.	128
Turóczi-Trostler József. Zs. J.	127
Weisz Miksa arcképének leleplezése. Groszmann Zsigmond	93
Zsoltárest. Budai Pál	29

Folyóiratszemle

Magyar (Zsoldos Jenő)	31. II. sz. 3. fedőlap, 112, 128
Héber (Grózinger M. József)	31, II. sz. 3. fedőlap. 94, 112, 128. VI. sz. 3. fdl.
Német (Gedő Simon)	31, II. sz. 3. fedőlap 95, 112. V. sz. 3. fdl. VI. sz. 3. fdl.
Francia (Rónai Pál)	32, II. sz. 3. fedőlap, IV. sz. 3. fdl. V. sz. 3. fdl.
Olasz (B. Adorján Klára)	96, VI. sz. 3. fedőlap
Angol (Goldberger György)	32, V. sz. 3. fedőlap
Portugál (Rónai Pál)	IV. sz. 3. fedőlap

A Libanon dolgozótársai 1938-ban

B. Adorján Klára	Grünvald Fülöp	Rónai Pál
Benoschofsky Imre	Kandel Sámuel	Scheiber Sándor
Bródy László	Kardos Albert	Steiner Lenke
Budai Pál	Kardos László	Szabolcsi Bence
Fényes Mór	Kardos Pál	Szegő Endre
Fokos-Fuchs Dávid	Katzburg Ilona	Takács Pál
Hahn István	Keszi Imre	Turóczi-Trostler József
Gedő Simon	Klein Abrahám	Virág István
Goldberger György	Knöpfler László	Waldapfel Imre
Groszmann Zsigmond	Kohn Zoltán	Widder Salamon
Grózinger M. József	Munkácsi Bernát	Zsoldos Jenő
	R. Bán Margit	

Egy régi zsidó hangorról

1.

Az összehasonlító zenetudomány egyik legfontosabb megállapítása, hogy zenei alapelemek összefüggése és vándorlása époly jelentős egy-egy népi vagy művelődési közösség megismerése szempontjából, mint a kézzelfogható anyagi kultúriavak kapcsolata. Egy-egy melódiaforma, egy-egy hangrendszer époly szerves tartozékai a közösség kultúréletének, épúgy hozzátapadnak sajátos ethnikumához s viszont épolyan feltételek mellett kelnek vándorútra, mint bizonyos munkaeszközök, építésformák, ritusok vagy díszítőelemek. Régóta tudjuk, hogy hangszertípusok átvétele közvetlen vagy közvetett anyagi kapcsolatot tételez fel két vagy több nép, illetve kultúrterület között; dallamszerkezetek és hangsorok ugyanígyen messzevilágító jelentőséget nyernek számunkra, ha régi vándorútjukat, elterjedési körzetüket a mai népzene kutatás eszközeivel igyekszünk megrajzolni.

Az emberiség régi zenei nyelvjárásai közül újabban főként az ú. n. ötfokú hangrendszer, a *pentatonía* állott tüzetesebb vizsgálódások középpontjában. Napjainkban mind világosabb lesz, hogy ez az ősrégi hangrendszer nem primitív jelenség, hanem a Föld legrégebb magaskultúráinak hagyatéka világunk különböző pontjain. Ép ezért különös gonddal kell vizsgálnunk e régi hangrendszer különböző mellékhatásait is, mert hiszen minden elágazás és elváltozás az illető kultúra egy-egy elágazását és elváltozását, tehát sorsfordulóját sejteti. Az ilyen messzire-vezető nyomok vizsgálata közben fel-felderengenek a kutató előtt azok a *betemetett utak*, melyek rejtett kultúrgócokról, nagy művelődési áramok futólagos találkozásáról vagy félreszorult és megrekedt maradványairól, a kultúrtörténet alig-ismert fejezeteiről adnak hírt. Közülük való a régi zsidó dallamvilág és hangrendszer néhány, eddig figyelemre nem méltatott problémája is.

2.

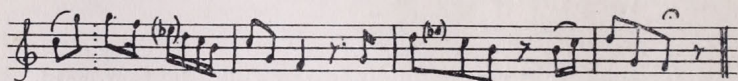
Egyik legnépszerűbb régi dallamunk a Kol Nidré melódiája. Újabb beható kutatások¹⁾ ellenére is alig tudunk róla többet, mint hogy többféle alkotórészből, különböző korszakok és kultúrák lecsapódásából áll s hogy eredetileg aligha tartozott ahhoz a szöveghez, mellyel ma éneklük. A dallam kezdőszakaszának alapformája egy háromhangos, jólismert motívum:

c h g g h c

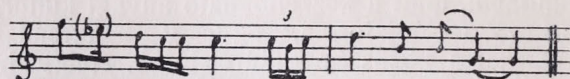
Ez a különös *trikord* itt látszólag megmagyarázatlanul, ki-

fejtés nélkül áll, a dallam további részletei nem térnek rá vissza. Pedig alighanem ez az alapvető ősfarmája annak az egész dallam-típusnak, melyből a Kol Nidré-melódia valamikor kiágazott. Némileg világosabbá válik számunkra, ha melléje állítjuk a főünnepek askenázi liturgiájának egy ugyancsak általánosan ismert, visszatérő dallamát:

vagy azt a záratformát, melyet hétköznapi istentiszteleteink is sűrűn alkalmaznak:

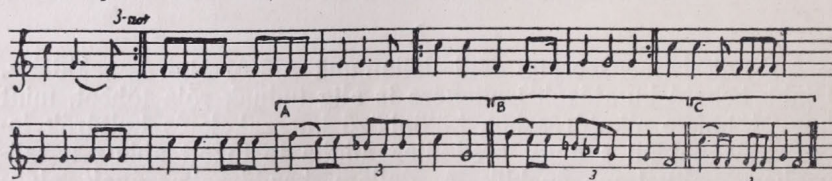
és a teljes zsidó liturgia jellemző záróformuláit, a *c-g-f* és *f-c-g* motívumokat.

Ezek a formák már világosan kirajzolnak egy bővebb hangsort, az

f-g-h-c-d

pentakordot, melynek középpontjában ott látjuk a Kol Nidré rejtélyes triakordját, a *c-h-g* gerincet. Ugy tűnik, mintha itt is, ott is igen régi dallamemlékről volna szó; mert idézett dallamaink aféle zenei alap gondolatok, *makam*-ok, *steiger*-ek, *nuszach*-ok, melyek a gyakorlatban nem egyféleképpen, hanem számtalan variációs formában jelennek meg. Az ilyen bőségesen variált, alig-alig megfogható alapformák mindig ősi múltból erednek; modern dallamnak még nem lehetett rá ideje, hogy az öntudat mélyén fészkelő, számtalan alakban rögtönzésszerűen megnyilatkozó alapelődiává alakuljon. Nagy régiségre mutat az is, hogy az idézett motívumok ma már csak hosszabb dallamok csökevényes részleteként élnek tovább, tehát alighanem elveszett nagyobb egészek széthullott tagjai.

Ismerünk azonban teljes egészükben idevágó dallamokat is. Egy lépéssel tovább vezet, ha szemügyre vesszük tiszavidéki zsidó családok egy primitívnek tűnő *Ho lachmo*-dallamát, ezt a régi széder-nyitó formulát, záratainak három változatával:

A melódia voltaképp három főhangból áll (*c-g-f*) s mint általában a legrégebb dallamhagyomány, recitáló, szabadon ritmizált, ú. n. *parlando*-alakot mutat. Háromhangos alaptörzse csak a zárlatban bővül három járulékos hanggal (*d*, *b* vagy *h*, és *a* vagy *asz*), az egyik változatban csak eggyel (*e*), s ezek közül csak kettőnek

Egy régi zsidó hangsorról

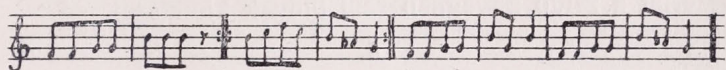
van hangsúlyos, szerkezeti szerepe: *d*-nek és *b*-nek (vagy *h*-nak). Itt tehát ilyen hangsor áll előttünk:

f—g—(b vagy h)—c—(d)

És itt meg kell jegyeznünk, hogy ahol széder-estéken a *Ho lachmo*-formulát egyáltalán éneklik, a melódia majdnem mindeütt ezen a jellegzetes tetrakordonon épül (*g-c-d-f*).

Egyszerűen itt is ugyanaz az ősréginek tűnő „hiányos” hangsor, mint az imént: egyetlen központi *trikord*, ezúttal *f-g-c*, mely fokozatosan öt hangra növekszik. Hasonló felépítést mutat még több magyarországi zsidó recitáló dallam.

De ha jobban körülnézünk, hangsorunk nyomát a keleteurópai szomszédságban is megtaláljuk. Egy lengyelzsidó bölcsődal F. M. Kaufmann gyűjteményéből¹⁾:

istentiszteletünk szombatreggeli recitativjaihoz hasonlóan, világosan mutatja, hogyan bővül ki az *f-g-h* alaptörzs felfelé (*c-d*) s hogyan ölti fel leereszkedésben a jólismert „cigányos”, bővített-másodos formát (*h-asz-g*). Erről a kromatikus dallamereszkedésről (kántoraink „frig” zárlatnak nevezik) ma mind valószínűbbé válik, hogy előázsiai, perzsa-arab eredetű s hogy a magyar, zsidó, török és cigány muzsikába egyaránt onnan, előázsiai forrásból került. Csakhogy itt meglepő különbségek vannak: szemben az arabos-cigányos, kromatikus dallamokkal, a felhozott zsidó melódiákban ez a kromatika nem szerves alkotórész, hanem nyilván utólagos sujtás, hozzávarrt dísz; az *alapszöveget* eredetileg nem ismerte, az még világosan mutatja egy ősből és puritánabb dallamformából, egy sajtáságos zsidó pentatoniából, az *f-g-h-c-d* hangsorból, sőt ezen keresztül még régibb és egyszerűbb *trikord*-formákból való leszármazását.

3.

A zsidó pentatonia-típus, ha így akarjuk nevezni (s itt szembe kerülünk Idelsohnnal és követőivel, akik, általában kevés figyelemmel lévén dallamszerkezeti elvekre, nem hisznek zsidó ötfokúságban), nem sorolható a legtisztább és legjellegzetesebb, az ú. n. *félhangnélküli* ötfokúság családjába, bár itt-ott ahhoz hasonló alakot ölt (*f-g-b-c-d*).²⁾ Más, elváltozott, félhanglépéssel (*h-c*) kombinált, különleges forma ez, különleges vizsgálatot is igényel.

Hol találjuk még? Erre egyelőre nehéz felelni. Bartók Béla a bihari románság jellegzetes hangsoraként jelöli meg s ezzel egy sajátos román dialektus jellegzetességévé avatja.⁴⁾ E román zenei nyelvjárásnak egyes zsidó dallamokkal való rokonságára, más vonásokkal kapcsolatban, Keszi Imre hívta fel a figyelmet nemrégiben.⁵⁾ Szerkezeti szempontból azonban a bihari román s az imént felhozott zsidó dallamok között semmi kapcsolatot sem találunk. Valamivel több rokonságot mutat dallamainkkal a Bartók-gyűjtött zólyomi tót népdalok egy csoportja (lyd-hangsorú

négysoros melódiák). Egyes arab makám-formák is felhozhatók; de itt maga a hangsor eltérően alakul. Az a körülmény, hogy Kelet-Európából és Nyugat-Ázsiából nincs elegendő és megbízható népzene gyűjtésünk, mindenesetre megnehezíti, részben lehetetlenné teszi az ez irányú kutatást. Az eddig ismert idevágó anyagból csak annyit látunk, hogy török, örmény, turkomán, kirgiz, mongol zenétől egyaránt idegen az a néhány sajátság, melyet az idézett zsidó dallamok közös alapelveként mutathatunk ki: az *f-g-h* trikord s vele az ú. n. *tritonus*-viszony, a teljes hangkészletnek két-három ismételtetett alaphang körül való fokozatos kirajzolódása, s az egy-félhanglépésen kívül egyéb félhangok elkerülése vagy csak alkalmi érintése. Világos, egyfajta dallamszerkezetet, mely jellegzetesen e hangsorhoz kapcsolódna, — ha a szombatreggeli recitativok különös típusát nem nézzük, — ezidő szerint a zsidó anyagban sem tudunk kimutatni.

4.

Igaz: hangsorok vizsgálata dallamszerkezetek nélkül csak illuzórikus lehet, mert szinte elvi absztrakciókra szorítkozik; de ahol a hangsor aránylag kis területről ismeretes, ott az ilyen vizsgálat is hozhat némi eredményt. Mit keressünk vajjon a régi zsidó dallamok különös hangsorában s mit abban az elvben, ahogyan ezt a hangsort máig őrzik?

Mindenekelőtt feltűnik, hogy csupa recitáló-dallamról van szó; kötött-ritmusú, táncszerű dallamot, mely erre a hangsorra épülne, a zsidó anyagban eddig nem ismerünk. (Másmint is csak elvétve.) Viszont a recitáló dallamok *nem* a Tóraolvasáshoz, legrégibb hagyományos liturgia-énekünkhöz, nem az ősi psalmódiához fűződnek, hanem csupa közép- vagy újabbkori szöveghez, melyeknek közös sajátsága, hogy a régi Palesztinán *kívül* keletkeztek: a középkori istentisztelet vagy házi-ajtatosság, kisebb részben világi éneklés anyagához.

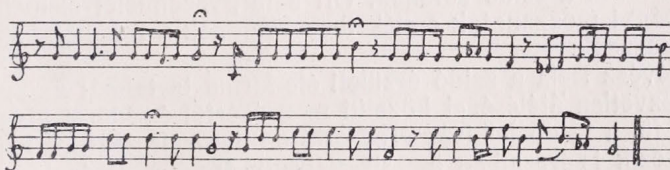
A dallamvilág tehát, mely az idézett zsidó melódiákban élénk táru, kétségkívül már a diaszpóra zsidóságáé, de alighanem a diaszporának arról az „alsó emeletéről” való, mely még nem érintkezett a nyugattal, hanem csak a keleti-mediterrán világra terjedt ki: Kisázsia, a Balkánra és Kelet-Európa egyes zónáira talán. A régi román anyaggal való rokonság alighanem ép az ősi Balkánra mutat (Illyria), a lengyel-tót-askenázi adalékok Kelet-Európára és a (szövege szerint valószínűleg már 700 táján ismeretes) Kol Nidré-„makám” talán a keleti mediterrán partvidékre. (A különben téves *frig* megjelölésnek itt csodálatosképen igaza lenne.) A diaszporának egy viszonylag oldalvást-eső, rejtettebb fejezete ez, melyet történetileg talán a pontusi-bizánci zsidó telepek életében, a *romanióták* és krimi zsidók rejtélyekkel teli multiában kell nyomoznunk.

Habent sua fata melodiae... A közösség életében valamikép továbbélnek az elveszett tagok is; az egyetemes zsidó életben az eltűnt zsidó néprészek élete ugyanúgy folytatódik, mint a mi mai életünk. Legfeljebb a forma változik: az élet folytonosságának

Egy régi zsidó hangsorról

sokszor egy átalakító mozgalom a kifejezése, sokszor csak egy-két dallam, semmi más.

¹⁾ A. Z. Idelsohn: The Kol Nidre Tune (Hebrew Union College Annual VIII—IX. 1932). — ²⁾ F. M. Kaufmann: Die schönsten Lieder der Ostjuden; Berlin, 1920 (1935), 12. sz. dallam. — ³⁾ Tisztán-ötfofokú dallam a zsidó anyagban, mint már Idelsohn megállapítja (Hebräisch-orientalischer Melodienschatz II. 1922. 26.), meglehetősen ritka, de nem ismeretlen. Liturgiánkban ilyen a jomkippur-záró „Boruch sém kevaud“-intonáció. (L. M. Wodak, Hamnazeach, Wien, 1897. 786—87. sz., hozzá u. o. 566, 568, 578, 689, 747. sz.) Ez a dallam áll legközelebb ahhoz az óhéber-gregorián formához, melyet legutóbb (Egyetemes művelődéstörténet és ötfokú hangsorok, Bpest, 1937) előázsiai pentaton típusnak neveztünk. Másfajta, a tatár-magyar típushoz közelálló ötfokú dallam bukkan fel a zemirósz-anyagban (A. Nadel: Die häuslichen Sabbatgesänge, Berlin, 1937. 14. 1.: Kol mekaddés II.). Pentaton forma a negina-rendszert dargo-tevir képlete; pentaton alapszerkezetet sejtet a Neila-bevezető kaddis-dallam is (Wodak i. m. 773—76. sz.). Viszont a cikkünkben tárgyalt tritonuszos hangsort mutatja pl. u. o. a 221. és 783. sz. dallam. Előbbi különösen jellegzetes, archaikus recitativ-képlet:

Idetartozik a szombatreggeli recitativ-énekek jórésze. S hogy ez a hangrendszert általában mélyen áthatja a zsidó recitativok dallamvilágát, bizonyítja többek között az a tény, hogy látszólag moll- vagy aeol-jellegű dallamok sűrűn záródnak hangsoruk második, negyedik, ötödik és hetedik fokán (pl. Wodak 77—85. sz.), ezzel sejtetve egy mögöttük lappangó ötfokú diszpozíciót. (Pl. látszólagos C-mollban ilyen zárlatokkal: c—f—esz—d, d—c—h—asz—g—f, d—c—h—asz—g, f—d—c—h.) Formai szempontból leginkább a szombatreggeli recitativok mögött gyaníthatunk határozottabb szkémát: egy négysoros dallamképletet, makámot, melynek első sora g-től h-ig, második sora c-ig, esetleg d-ig emelkedik, harmadik sorvége aláhajlik c-ről f-re, a negyedik h—asz-on keresztül érkezik vissza g-re. (L. 5. számú hangjegypéldánkat.) Ez a dallamvilág annyira sajátos atmoszférát teremt, hogy utána, a Tóra-kiemelés dūr-dallamaival s Tóra-olvasás neginaíval a hallgató valósággal más kultúrkörökbe érkezik. — ⁴⁾ Bartók Béla: Román népzene. Zenei Lexikon, II. 419. U. a.: Melodien der rumänischen Colinde, 1935. XIX. (15. sz. hangsor.) V. ö. u. a.: Cântece pop. românești din com. Bihor 1931. 6—7, 51—64, 72—76, 89, 100. sz. stb. — ⁵⁾ Keszi Imre: Mediterrán elemek a zsidó zenében, Libanon I. (1936) 68.

Szabolcsi Bence.

Révész Béla és a zsidóság

*Negyven éve, hogy az első
könyvem megjelent.*

Révész Béla. 1938.

Századfordulónk magyar irodalmában csak két magyar-zsidó író vállalta leplezetlen hangsúlyozottsággal a zsidóságot: Kóbor Tamás és Révész Béla. Kóbor megmutatta a társadalom zsidó rétegének belső harcát; a hagyományhűség és a modern élet összeütközéséből lecsapódó problémákat, Révész észrevette a zsidóság jelenében a multat: befelé fordulását, zártságának színeit, hangjában a kétezeréves fájdalmat. Kóbor epikusa a zsidó világnak, Révész lírikusa a zsidó sorsnak. Ott a tárgyszemlélet elemeihez, itt az élményi mozzanatok emlékeihez fűződnek a zsidó-érzelmi megnyilatkozások.

Révész Béla a zsidó érzületi életforma tartalmát az egylelkűség közvetlen átélésével közelíti meg. Tértől és időtől függetlenül fedezi föl a zsidó lelkiség eredendő motívumait. Bárminő alakban jelentkezik is írásaiban a zsidó-levegő érzékeltetésének művészi teljesítménye, lírai énjének reflexiós kitérülései mindenkor zsidó vallomásokká szélesednek. Zsidó életközelségből kiinduló szemlélete hajszálnyi és szinte megfoghatatlan elemekben juttatja kifejezésre a zsidó érzésvilágot. A szívazonosság készségesen visszaható érzékenységgel fogja föl s rögzíti meg a hangulati pillanatok és lélektani összefüggéseket. Ezzel: zsidó alakrajzai mélyebb hátteret, zsidó világa irracionális elemeiben is megközelíthetőbb tartalmat kap. Zsidóságát ritkán tompítja kollektív hanggá, mert zsidó hangulatteremtő pillanatait sohasem érzi heroikus kiállásnak.

A zsidó életmozzanatoknak ez a pillanatokba merevítése csak annak az írónak jelenthetett művészi feladatot és hiánytalan sikert, akinek a rajz, miniatűr, elbeszélés volt sajátos kifejező formája, aki a melódia zöngétlen ösélményével érkezett. Révész Béla költői ihlete a novella zárt területén bizonyult teremő erőnek. Itt nem a cselekmény, történet, dinamikus széthullás a lényeg s követelmény, hanem az élék és vonalak, a hangok és mozzdulatok élete: maga a zenélő kép. Ebben az arasznyi keretben metszőbbek a sugarak, s nagyobb a sóhajok akusztikája. S Révész műveiben tisztán és ellenőrizhetően mérhető le a visszhangok mélysége, mivel szókinsében talán nincsen még egy fogalom, amelynek gazdagabb és színesebb változatait használná, mint a dal, zene, daltam, ritmus, melódia. Minden hangulat és pillanat zenei szóképpen fejeződik ki nála. A gyermekkori nagy csodálkozások és megrázkódtatások közül a hanghatás hullámszik benne legtovább. A daltam erején éli újra a hangulat és írja át a merengés nyelvére régi

Zsoldos Jenő: Révész Béla és a zsidóság

emlékeit. S itt a zsidó templomi ének ugyanazzal a megújító lendülettel szabadítja föl fantáziáját, mint az esztergomi bazilika hangja. A zsidó ünnepi énekek és a keresztény körmeneti zsolozsmák, a zsinagógai kardal és a misecsengő egyetlen hatalmas zenei impresszióvá olvad. Innen nyelvének zenei lejtése, ritmusos játéka. S ebben egyetlen magyar elődje Vajda Péter. A prózadalok írójának alkotásaiban a romantika stílusa oldódik föl verseslüktetésű prózává, Révész a naturalizmus nyelvállományát fűti át s az expresszionizmusig fokozódó stíluselemek kapcsolatait hidalja át a dalszerűséget éreztető szóhullámmászás belső feszültségével. Révész melódiaélményének köszönhető zsidó motívumainak legterméke nyebb s legköltőibb csoportja: a zsidó családi életet és szertartásokat megörökítő mozzanatok.

A zeneiség kísértő parancsának engedelmeskedik akkor is, amidőn ezt a vallomásos visszaemlékezést írja: „Én is voltam kóruson, én is énekeltem ünnepi estéken a templomban, az árnyékos padokban az öreg zsidók mozgolódtak, az imakönyveket a gyöngye kezükkel félretolták, a reszketős fehér fejüket a karzat felé emeltették s ijedt gyermekszívem iszonyúkat dobant és a megállott csöndben, diadalmas egyedül, a dalt elengedtem: — *Mi adir...*“ Révész boldog önfeledkezéssel öleli magához gyermekségének ezt az eseményes időpontját. Érzi, hogy egy egész életre bő hangulatforrásra bukkant benne. Ehhez a kórus-élmékhez úgy ragaszkodik, mintha zsidó nemességét váltotta volna meg azzal, hogy péntek este bársony kalapban, selyem köntösben forró torokkal üdvözölte a szombat menyasszonyát. Ez az élmény büszke életmozzanattá nemesedik emlékeiben. Örök útravalóként hordozza magával s kész bármely pillanatban kivetíteni lelkéből mint vallásos ellágyulásának bizonyosságát, akár idegen templomban is, csak hogy újra hallja azt a szopránt, amellyel egykor a *Mi adirt* vagy a *Vofachad vnaude lismau-t* dalolta. Sőt, idegen testbe is átiülteti életének nagy élményét. A betegtestű asztaloslegény külföldi hajszoltságában a párizsi zsinagóga orgonabúgásos kupolája alatt hanyatlik vissza az atlaszos, bársonyos ruhában elröppent templomi énekes multjába. És a kis Simeon családboldogító elhivatottsága és büszke öröme, hogy torkakincisével fenn a kóruson becsületet szerzett magának, apjának, ugyancsak egyéni élmény, ha mingyárt szimbolummá magasodik is: a szegény zsidó otthon boldogsága csak ideig-óráig ragyog, rövidesen álmofosztó valóságba torkoll.

Révész Béla költészetében a zsidó családi élet is a dal hangjain át teremődik széppé. Élmény és szemlélet itt is úgy egyesül novellateremtő ihletté, hogy tárgyi vonatkozásainak minden mozzanata mögött ott érezni az író személyes lelki közelségét, elvi állásfoglalását, meggyőződését: a vallásos hagyományok tisztelete nemcsak az Isten és a zsidó ember szellemi viszonyának formáit szabályozza, hanem a családtagok kölcsönös szeretetében is állandó rendet teremt. Ennek a sokrétű és összetett érzelmi ágazatcsoportnak megnyugtató, kibékítő világát kicsinyített keret-

ben, jelképi mozdulatlanságban a havdala szertartása mutatja: Szombateste, alkonyatkor, félhomályos szobában együttül a család; a családfő imákba felejtkezve, hétköznapi gondoktól megszabadultan dalolgatja a szombatbúcsúztató ősi melódiákat; ajkáról felsírnak a héber szavak; az asztalon lilásan lihegnek a fonott viaszgyertya lángjai, hogy a kiöntött pálinka tűznyelő sodrában egy hétre elhamvadjanak. Az ünnepi dalokban a zsidó mult évszázados vallási öröksége újul meg. De a zsidóság jövőváró reményét, sóvárgott boldogságát is énekhangokban mentette magával a jelenbe. A „Vácna... vácna... arme Leit, Vát son kümen... e bessere Zeit“ kezdetű zsargon dal ugyan dallamának pezsdítő erejével nótázó hangulatba ragadja a családot, de az énekmondó zsidó tudja, hogy a sorok mélyén rejlő bánatos tartalomhoz inkább illik a jajgató hang és zsoltáros imádkozás. És amikor Révész Béla így, a bánat harmóniáján át ver hidat a dal szelleme és a tolmácsolás hangszíne között, tudatosan megérezte, hogy a dalnak az egyszerű szavakon túl az örök zsidó vágyódás, a megváltó helyzet után epedő sírás adja meg az igazi értelmét. S amit itt megérezett, azt más alkalommal kerülő nélkül fogalmazza meg. A Jeruzsálem felé sóvárgó, üldözött zsidónak lelkét még senki sem tárta fel mélyebben s a zsidó sors szomorúságát senki nem keseregte el fájdalmasabban irodalmunkban, mint Révész Béla írói jóvoltából Jeremiás, a zsidó kántor. A hangja úgy zengett a szívekben, mint Dávid hárfája a zsidók képzeletében. Tele volt sűrű bánattal, ünnepi méltósággal. S amikor Jeruzsálemről beszélt, szavaiból a próza fenséges pátosza csendült ki: „... sírni csak Jeruzsálemben lehet... Morija hegyén, a nagy templom falánál, Cion ormain, a Dávid-vár romjainál onthatjuk könnyeinket. Sírásban ilyen gyönyörűség soha, sehol máshol... Érezzük külön-külön, hogy szemünkből millió és millió zsidóember könnye buggyan, hogy szívünkben Izrael népének minden nagysága, büszkesége és minden gyászja ott lüktet és újra él... Jární a földön, a mely a Kánaán volt, érezni azt, hogy itt valaha boldogok voltunk, hatalmunkat rettegték és prófétáink, királyaink a bölcsesség kövei voltak, a mikben az egész világ fölépült és érezni azt, hogy minden-minden fönmaradt, a mi belőlünk nőtt meg és mi összeomlottunk, mint csudás palotáink és templomaink, mindezen sírni, fájdalmaiban is megennyhülni, higgyétek, az Isten ezt a gyönyörűséget vígaszul adta nekünk ajándékba...”

Jeremiás az író legfenségebb zsidó alakja. Pedig van néhány felejtgetetlen zsidó figurája. Révész új területhódítással kiszélesítette a magyar irodalom zsidó arcképcsarnokát. Szociális életszemléletével a társadalom alsó világából felszínre hozta a zsidó típusokat s polgárjogot szerzett nekik. Mennyire egyoldalúan hamis lenne irodalmunkban a zsidó élet visszaverődése, ha csak a századforduló időpontjának szalonzsidóit ismernők, s nem öröklődnek át a jövő ismeretébe Révész kegyelméből az asztaloslegény, a borügynök, a kereskedőinas, a divátárussegéd, a szentegyleti halottvirrasztó stb. zsidó alakja, ha nem ismernők a zsidó apát,

Révész Béla és a zsidóság

aki a pozsonyi jesivából hozott fárasztó emlékeinek visszahatásaként ipari pályára szeretné nevelni gyermekét, a zsidó anyát, aki világi-művelt embert akar faragni a fiából, a császárszakállas főkönyvelőt, aki boldogító elméletekkel szórakoztatja a hajléktalanok menhelyén a matrácberlőket, a családfenntartó agglegényt, aki boldoggá teszi öreg édesanyja utolsó éveit, a gyermekáldástól riadozó gabonaügynököket, aki borivó hangulatában ébred a maga zsidótlanságára . . . , ha nem ismernők Nösomele-t, a kis zsidó fiút, szemében az orosz-lengyel gettók tébolyító félelmével, a magyar égbolt alatt: „Gömbölyű fejű, nagyszemű gyerekek játszanak a házak előtt és hallom, amint valamelyik emeleti ablakból lekiáltanak: — Nösomele . . . Kaftános rajkók tanakodnak, ugrándoznak a komor, ódon templom lépcsőin, a hang az emeleten már türelmetlenebb, cirogatva fedd és hívogat: — Nösomele . . . Nösomele . . . Fekete félcipellőben, fekete selyemköntöskében egy öklömnyi rabbinus kiválik a gyermekrajból, kiáll az utca közepére és fölneéz az emeletre, a nap süt, sugárzásában előttem égnek a fölemelt gyerekszemek, sötét gömbjük hegyében a nagy szembogarak különös szomorúsággal tündökölnek, a kis rabbinus apró szája, almaarca mosolyog, de a kinyilott, szemefehérjéből fölemelt szemei, ismeretlen komolysággal, rebbenés nélkül fölbámulnak az emeletre s földobban szívemen a bizonyosság: — Ez a Nösomle . . . — Lelkecském . . . Lelkecském . . .”

Révész Béla zsidó lelkiségét, zsidó sorsszemléletét gyermekkorának vallásos környezetélménye határozta meg. Maga vallja: „a hajdani rituálék megalakítottak annyira, hogy hívő vagyok ma is.” Hite őszinte zsidóságából fakad: nemcsak hagyományokban, vallási szokásokban, zsidó hangulatokban gyökerező lelki szálak táplálják közösség tudatát, hanem a biblia erkölcsi tartalma is a zsidóság mellé kötötte le minden tagadás nélkül, bátran, írónk között szinte egyedül. Zsidó tudományos ismereteit nyíltan a tudásgazdagodás rovatában számolja el és hirdeti, hogy a bibliai könyvek fantáziaserkentő adománnyal színezték ki álmodozó gyermekvágyait. (Nem véletlen, hogy bibliai emlékképei közül Jákobot és Dávidot idézi föl a leggyakrabban. Az égbe nyúló lajtorja s az égi kórus fölött zenélő hárfa: a magasba törő dallam-szárnyak lebegő irányát jelzi.) Csupa önigazoló vallomás. És mi mégis úgy érezzük: minden írói rámutatás ellenére is fel kellett fedeznünk a magunk számára Révész Béla munkásságának zsidó mozzanatait, hogy ezzel a felfedezéssel kétszeresen vegyük ki részünket negyvenéves írói működésének egyetemes ünnepléséből: köszöntve benne a magyar és a zsidó író.

Zsoldos Jenő.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zsidó tárgyú regény Balzac fiataalkori művei közt

A modern regényírás megalapítójának politikai eszméi a nagyközönség előtt kevéssé ismeretesek. Maga Balzac, aki *Emberi Színjátékában* korának teljes szintézisét akarta adni, a nagy ciklus előszavában és másutt is hangsúlyozta, hogy művének egységes „világnézeti” alapja van s hogy minden regényét „két örök igazság: a Vallás és a Monarchia fényénél” írta; az irodalomtörténészek nagy része azonban azon az állásponton van, hogy Balzac regényei ezzel az (utólag megállapított) irányelvvel sehogyan sem egyeztetethetők össze és, divatos szóval élve, inkább destruktív hatásúak. Az bizonyos, hogy a *Betti néni*, a *Goriot apó*, a *Pons bácsi* s még annyi más hatalmas regény semmiesetre sem hat a létező társadalmi rend védőirataként. Az is biztos, hogy a világ olvasóközönsége Balzacban nem a mai jobboldali rendszerek előfutárát látja, hanem sokkal inkább a századvégi, szocialista törekvésekkel rokonszenvező realista és naturalista írók, elsősorban Zola elődjét.

Balzac legtöbb monográfiusa az író többször hangoztatott arisztokrata, klerikális és reakciós politikai elveit kész Balzac parvenü és sznob hajlamainak betudni, amelyek ösztönös írói állásfoglalásával csak erőszakolások árán egyeztetethetők össze. Egyszóval rossz politikusnak és jó írónak tartják. Hírnevének valóban szerencséje, hogy az utókor a politikust felejtette el és az író tette halhatatlanná.

A monarchista Balzac politikai poggyászához hozzátartozott az antiszemitizmus is, persze annak nem korunkban kifejlődött tökéletes rendszere, hanem csak egy hangulati formája, amely egy-egy rosszakarató jelzőben, mellékmondatban és általánosító megjegyzésben nyilvánul (s amely nem akadályozta meg a nagy írótt abban, hogy a Rothschildoktól időnként nagyobb segíleteket kérjen és kapjon). A regényeiben előforduló zsidó szereplők többnyire ellenszenvesek. Ennek az ellenszenvnek valószínű okait és különböző megnyilvánulásait igen érdekesen magyarázza meg I. Jarblum az *Emberi Színjáték* nem-francia nőalakjairól írt könyvében.¹⁾

Sem itt, sem más olyan munkákban, amelyek Balzac politikai s társadalmi eszméivel foglalkoznak, nem találunk azonban utalást Balzacnak egy olyan könyvére, amely pedig már címénél fogva is méltán felkeltheti a figyelmet. Ez a regény az 1822-ben megjelent *Clotilde de Lusignan ou le Beau Juif*; későbbi kiadásában a *L'Israélite* címet viseli.

A mellőzés érhetővé válik, ha tudjuk, hogy ez a mű Balzac ifjúkori, álneven megjelent pályái közé tartozik, amelyek hitelességéről is sok vita folyt. Balzac írói pályáját csak harmincadik életévétől számítja az irodalomtörténet. Igaz, hogy húsztól harminc éves koráig írt mintegy harminc kötetet, de ezek irodalmi értéke jóformán semmi. Balzac maga, ha nem is tagadta le, de „beérkezése” után nem engedte művei közé felvenni ezeket a pénzszükében írt ponyvaregényeket, amelyek valóban nem váltak dicsőségére.

Hogy a minket érdeklő *L'Israélite* című regényt valóban Balzac írta, ahhoz nem férhet kétség. Más helyen²⁾ felsoroltam mindazokat a bizonyítékokat, amelyek ezt az állítást megerősítik. A címlapon szereplő álnév: Lord R'hoone Balzac keresztnevének (Honoré) anagrammája.

A *L'Israélite* műfaját tekintve történelmi regény, vagy inkább történelmi mázzal bevont meglehetősen kúsza és értelmetlen kalandos történet. A Provence-ba menekült ciprusi király lányába, Clotildba beleszeret egy rejtelmes zsidó ifjú, Nephtaly Jaffa; a királylány is beleszeret, mert nem tud a fiatal ember rendkívüli szépségének ellenállni. Van azonban a királylánynak egy

Rónai Pál: Zsidó tárgyú regény Balzac művei közt

kérője, egy titokzatos fekete lovak, aki életét már többször megmentette és apja ehhez akarja adni feleségül. Klotild nem tud lemondani a szép zsidó ifjúról, aki egyébként szintén megmenti egy párszor az életét; tudva, hogy soha nem lehet az övé, már-már megöli magát, mikor kiderül, hogy a fekete lovak és a zsidó ifjú ugyanaz a személy, még pedig Provence grófja. A fiatalok egybekelnek és még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Mint látjuk, ez a „zsidó tárgyú“ történet tulajdonképpen nem is az. A még nagyon ügyetlen író, akiben senki sem sejtethné a jövő Balzacját, még azt sem tudja megmagyarázni a regény végén, miért volt szükséges, hogy Provence grófja hol zsidó ifjunak, hol fekete lovagnak öltözve mentse meg a szeretett hölgy életét.

Reális ábrázolásnak itt még semmi nyoma. Hőset ugyan az író állandóan „*je beau Juif*“ néven emlegeti, de semmi megkülönböztető jeggyel nem tudja ellátni, amint hogy egyéb személyeit is képtelen jellemezni. De mégis van valami ebben a kaotikus írásműben, ami alkalmas arra, hogy Balzacnak a zsidósággal szemben elfoglalt álláspontját némileg megvilágítsa és ez egy tiráda, amelyet önmaga és általában a zsidók védelmére a főhős mond el, és egy rövidebb elmélkedés (az egyetlen az egész regényben), ahol az író maga veszi őket védelmébe. Későbbi műveiben Balzac talán sehol nem emlékezett meg ilyen hosszan a zsidókérdésről, sem pedig ennyi megértéssel: ez a két részlet mintha bizonyíték lenne a mellett, hogy későbbi barátságátalan magatartása inkább az arisztokráciához dörgölőző, polgári származását megtagadó sznob felvett attitűdje, mint ösztönös és őszinte megnyilatkozás.

Balzac, aki későbbi műveiben olyan gyakran szakítja meg szubjektív megjegyzésekkel az elbeszélést, fiatalkori regényeiben ritkán beszél a saját nevében. Egyike ezeknek a ritka részleteknek az az elmélkedés, amelyet az íróból hősenek első megjelenése vált ki. A Nephtaly ruháján levő sárga folt láttára minden jelenlevő borzalommal fordul el tőle.

„A zsidó mozdulatlanul és sápadtan állt ott, mint egy lapit: akit megdermesztett Meduza tekintete. Ennek az örök nemzetnek szerencsétlen sarjadékai, akikről azt hitték akkor, hogy az isteni harag súlya végleg megtörte őket, minden igazságszolgáltatás, minden vallás részéről csak gyűlöletet tapasztaltak. A szájalom soha nem tekintett le rájuk: ők voltak Európa páriái... hazájuk a világ volt, ismertetőjelük a gyalázat, táplálékuk a sértés és a megszégyenítés, társuk a lepra és a közfelháborodás, vigasztalásuk a kínvallatás; de bennük megvolt az a bátorság, hogy hűvösen beburkolózzanak szerencsétlenségükbe és ragaszkodjanak életükhöz, amelyet bármikor az utolsó paraszt is elvehetett tőlük a nélkül, hogy megtorlástól kellett volna tartania. Miközben meggörnyedtek a közmegevetés súlya alatt, ez a súly tönkretette erényük maradványait és kénytelenek voltak nélkülözhetetlenekké tenni magukat zsarnokaik számára az által, hogy nagy vagyont gyűjtöttek kíméletlen uzsorával, ami bizonyos fokig igazolta a világ gyűlöletét. Minthogy kénytelenek voltak gazdagságukat elrejtetni, feltalálták a váltókat és az adóleveleket, úgyhogy Biashoz hasonlóan a zsidók mindenhol láthatatlan formában vittek magukkal vagyont. Az előző rezsim kiűzte őket Franciaországból; most ismét feltűntek itt, hogy a háborúban eladósodott főurakon élcskódjenek és el voltak készülve arra, hogy mindent elveszítsenek s hogy a legcsekélyebb ürügyre újból kiűzzék őket, vagy újabb kínzásokat szenvedjenek.“

Nem célok itt, hogy a fiatal Balzac túl sommás történetsezméletét kritika tárgyává tegyem. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy ez a legrosszabb XVIII. századi próza hagyományaira emlékeztető mitologizáló, dagályos és naív stílusban írt részlet határozottan mutat tárgyilagosságra valló törekvést. Az író a zsidók hibáinak okait a kívülről rájuk kényszerített társadalmi körülményekkel magyarázza.

A regény további folyamán egy alkalommal a szerelmesek beszélgetnek

egymással. Klotild már el van szánva arra, hogy Nephtalýé lesz, mikor hirtelen ráeszmél, hogy imádója zsidó és ettől a gondolatától visszadöbben. Nephtalý szenvedélyes fájdalomkitörése eloszlatja tétovázását.

„Ó, égi hölgy, hát rácsáfolsz származásodra és magadévá teszed a világ álmodozásait és előítéleteit? Sötét gőzük még az istenek trónjág is felszáll? . . . Mondd, Klotild, talán a zsidók ma már nem az az örök, az a változatlan nép, amely előtt a nemzetek eltörtek, mint törékeny cserjék? . . . Ez a nép látta a többieket eloszlan, mint az árnyékot és ő egyedül maradt meg, mert megvédte az Ur támogatása. Hasonló ő a földhöz, amelyet az ember nem pusztíthat el! . . . Mondd, Klotild, ha a zsidók erényesek, Isten különbséget tesz majd közöttük és a keresztények között? Abban a világban, ahol minden szenvedély kiálszik, a földi megkülönböztetések érvényben lesznek továbbra is? Milyen jel különböztet meg bennünket a többi embertől? Talán homlokunk a föld felé hajlik? Vagy már nem tudunk Istenhez fohászolni? Nekünk nem tetszik a szép? Szemünk zárva van talán? A kétségbeesés kiáltása nem hat meg bennünket is? Ó jaj, az a végtelen szerelem, amely szívemben született, egymagában is meg kell, hogy győzzön arról, hogy én is Adám fia vagyok . . . A szerelem kizár minden aljasságot, tüze mindent megtisztít; ez a szenvedély magában foglal minden érzést, ez az emberek egyenlőségének egyik ékesszóló bizonyítéka! . . . Vajjon a föld nem hajlandó a mi tetemünket befogadni és minket táplálni? A folyók vajjon elfutnak-e ainkunk előtt, hogy Tantaluszokká tegyenek? Miért gyűlöl bennünket a világ? Judás vétkéért én vagyok-e felelős? Mivé lenne Isten jósága, ha engem bűntetne meg érte? De mit bánom én a föld gyűlöletét, ha egyszer te nem gyűlölöd, ó Klotild . . .“

Ez a részlet sem kevésbé patetikus, mint az előbbi. A mitológiai képek és hasonlatok, a körülírások, a dagályosság állandó stíluselemei nemcsak a fiatal Balzac műveinek, de az egész egykorú tucatirodalomnak. De ebben a rosszul megírt tirádában is van valami megható, valami, ami Shakespeare Shylockjának híres szavaira emlékeztet.

A vidéki kisvárosból nemrég Párizsba került Balzac ebben az időben valószínűleg nem ismerte még egyetlen zsidót sem, mint ahogy Shakespeare-nek sem voltak zsidó ismerősei. Később sem voltak zsidókkal közelebbi kapcsolatai. Résztveve, amely ezekben a sorokban a megvetett és üldözött zsidóság iránt megnyilvánul, nem nyugszik élményen, egyszerűen annak az elemmentáris és természetesen emberi érzésnek kifejezése, amelyet annyi nem-zsidó nagy ember érzett, mikor zsidó embertársai lelkébe igyekezett magát beleélni.

¹⁾ I. Jarbhun: *Balzac et la femme étrangère*. Paris, Bocard, 1930. 25—78. l. — ²⁾ Rónai Pál: *Jegyzetek Honoré de Balzac fiatalkori regényeihez*. Budapest 1930. 17—18. l.

Rónai Pál.

Az ókori misztériumok és a zsidóság

Az újabb kutatás mindinkább fokozott figyelmet szentel a késő ókor vallásos életének, és különösen az e kort jellemző ún. misztérium-vallásoknak. Az az egységes tanítás, amit a misztériumok kifejlődésük csúcspontján adnak, kb. a következőkben foglalható össze. A vallásnak egyedüli célja a megváltás. A megváltás pedig nem más, mint az egyén egyesülése az Istennel, az ember istenné-válása. A misztériumba beavatandó meghal mint ember s újjászületik mint isten. Az újjászületett embert, mint a misztérium gyülekezet új tagját örömmünepéllyel üdvözik testvérei.

Mi az, amit a misztérium tagja ez által az Istennel való egyesülés, istenné-

Az ókori misztériumok és a zsidóság

válás által nyer? A misztériumok ajándéka a gnózis, a nagy megismerés; az Isten megismerése és ezáltal a vele való egyesülés és azonosulás. Aki megszerzte a gnózt, az felszabadul a földi élet kategóriáitól. Teste már úgy szólván csak látszat-test, élete csak látszatra földi élet. Valójában már az érzéken túli világnak tagja. A psyche, a lélek helyett birtokosa lesz a pneumának, a szellemnek. Ez köti ezentúl már össze a szellemi világgal. A misztérium tagja már az életben üdvözült.

A misztérium-vallásokban egymás mellett megtaláljuk a különböző fejlődési fokokat. Ugyanakkor, amikor a legmagasabb fokon már szinte filozófiává finomodik, megvannak benne sokszor a legbarbárabb szertartások nagyon is világosan észrevehető maradványai is. És ezért úgy hisszük, hogy nem túlozunk, ha ezt az egész eszmeáramlatot és gondolatvilágot az egyetemes vallástörténet dekadens fejezetének nevezzük. Mert ha igaz is, hogy a rómaiak eredeti vallása egyike volt a világ legkedélytelenebb, legszárazabb és legformalisztikusabb vallásainak,¹⁾ ha nyugodtan állíthatjuk is, hogy a keleti vallások teológiája mélyebb, tanításaik sokszor újszerűek voltak, még sem felelhetjük el egy pillanatra sem a sok véres, bizzar és sokszor obszcén szertartást, melyek ezeknek a gondolatoknak kifejezői lettek. Sőt, igen könnyen lehet, hogy az Istenséggel való egyesülés és általában a mélynek látszó tanítások csak ürügyek voltak egyes köröknél és a valódi cél éppen a visszatartó szertartásokban volt. Hogy ezekben a vallásokban, a látomásokban, extatikus állapotokban mennyi az önámítás és mennyi a tudatos csalás, azt sem tudjuk ma már eldönteni. Hogy sokan voltak, akik mindent a legkomolyabban vettek, az bizonyos. De, hogy untig elegendőek voltak, akik bármilyen célból másoknak ezt a hitét hideg fejjel tudatos csalásra használták fel, az is bizonyos. Az Isis-misztériumok igazolják ezt a legjobban.²⁾ Ez az egész irányzat egy tipikusan dekadens, túlfinomodott kornak betegesnek is nevezhető szellemi áramlata. Jelentősége elvont értelemben, magát a szellemi tartalmat nézve nem is túlságosan nagy. Fontossága nem is eszmei, hanem történeti. Mert a misztérium-vallások jelentősége főleg időbeli és földrajzi elterjedtségükben van. Ha ugyanis az emberek nagyrésze hivatalosan nem is vált tagjává ezeknek a gyülekezeteknek, kétségtelen, hogy mégis tisztelettel néztek ezekre a vallásokra és hogy ezek a vallások valóban teljesen átalakították az ókori ember egész vallásos világképét. A Kr. u. II. században alig volt ember, aki emancipálhatta volna magát ennek a gondolatvilágnak formái alól és ne hitt volna a misztikus isteni megváltás lehetőségében és szükségességében, az önkínzásig menő aszkézis szépségében és erkölcsi értékében, vagy más oldalról a csillagok hatalmában és a mágikus papirusok varázsszövegének erejében és hatékonyságában. Hozzátehetjük, mint érdekességet, hogy elsősorban nők lettek ezeknek a vallásoknak hívei. Csak a Mithras perzsa eredetű misztériumai, melyek különben is sok szempontból egészen külön helyet foglaltak el, azok, amelyek kizárólag férfiakhoz fordulnak. A misztériumok megismerésének jelentősége az egyetemes történet számára tehát részben az, hogy a primitív vallások formáit és szertartásait ezek szublimálták először és tették egy-egy magasabbrendű gondolat hordozóivá, másrészt hogy ezek jelentik azt a szellemi atmoszférát, amelyben a keresztény vallás elterjedt és a zsidóság hosszú ideig élt.

Ezeknek a vallásoknak ismerete tehát sok mindent megmagyaráz. Az, hogy az őskeresztények titkos összejöveteleinél a rómaiak rögtön orgákra gondoltak, megérthető éppen a misztériumok világának atmoszférájában. A zsidó vallást is igen sokan csakis ilyen misztérium-vallásnak tekintették. Juvenalis, aki sokat gúnyolódik a misztériumokon, csak azt a különbséget látta, hogy míg az előbbiek nagyon sok pénzbe kerülnek, a zsidó vallás gyakorlati legalább olcsó. Belső zsidó szempontból pedig jelentőségük szintén az, hogy általuk megismerjük azt a szellemi környezetet, amelyben az ókori zsidóság, — itt persze elsősorban a diaspora zsidóságra kell gondolni — élt.

Tehát nem Jupiter és a görög-római Pantheon isteneinek sokasága, hanem Osiris, Attis és társaik kultusza volt a zsidó vallás tulajdonképeni ellenfele és hozzátelhetjük: sok szempontból riválisa is. Fel kell tehát vetnünk a kérdést: hogyan reagál az ókori zsidóság ezekre a misztériumokra, milyen álláspontot foglalt el velük szemben?

Vizsgálhatjuk ezt a kérdést elsősorban elméleti szempontból: hogyan viszonylik a zsidó vallás a misztériumok tanításához? Kétségtelen, hogy alig lehet nagyobb ellentét két vallás között, mint az, amely a zsidó vallást a misztériumoktól elválasztja. Azí lehetne mondani, hogy a vallásos gondolkodásnak két ellentétes pólusát alkotják. A misztériumok egész vallásrendszerét szinkretizmusnak szokták nevezni. Főjellemvonásuk: a gondolatok, formák összefolyása, egymásbafonódása, elmosódása, az egyes vallások határainak lerombolása. A zsidó vallást éppen ellenkezőleg a minden szinkretizmustól való irtózás, a kizárólagosság akarata jellemzi. A hellénisztikus műveltségű ember számára nem probléma Venust Astarté-val, Atargattisszal és Isissel azonosítani: nem talál benne vallásos szempontból semmi kivetni valót. A zsidó számára egyenesen elképzelhetetlen lenne saját Istenét bármelyik más nép istenével felcserélni. — Azután: a zsidó vallás Istene az ég és föld végtelen fenségében és mennyei távolságában trónoló világteremtő Isten. A zsidó vallás istenfogalmát az Atya, az Uralkodó, a Bíró képéhez asszociálja: igazságos, kegyes, könyörületes Isten, aki szeretetet gyakorol, meghallgatja legkisebb teremtményének panaszát, baját is, de akit mégis végtelen ürr, feneketlen szakadék választ el minden teremtetett lénytől. Ő az Abszolútum, minden más csak relativum. — Milyen más ezzel szemben a misztériumok nagyon is földi, nagyon is relatív istene. Az ember és istene között nagyon is kicsi a távolság. Adonis, Attis, Osiris maguk is emberek voltak és aki most ember, az holnap istenné is lehet. A vallásos megismerés útja a misztériumokban nem a zsidók „éjjel nappal való elmélkedés”-e, hanem a gnózis, az egyénnek szóló külön isteni megnyilatkozás. Az egyikben az Isten végtelen fensége, a másikban az isten és ember lényegbeli egysége, az isten embermultja, az ember istenné válása.

Ha a vallások fejlődési útját vizsgáljuk, ugyanarra a különbségre bukkanunk. Emitt a zsidóságban megvan a vallás megmászhatatlan alapokmánya: a Tóra. Ez az Isten egyetlen és minden időkre szóló kinyilatkoztatása. Ehhez képest minden más könyv, még a Szentírás többi könyve is csak magyarázat. Minden emberi alkotás csak annyiban értékes, amennyiben a Tóra vallásos gondolatainak kifejtését, megóvását célozza. A vallásos fejlődés csak addig terjedhet, ameddig a Tórába torkollik. De nélküle, vagy különösen ellene sem misem történhetik. Igaz, hogy egy — a mi fogalmaink szerint — nagyon is liberális tóraexegézis a fejlődésnek már igen korán nagyon tág teret nyitott, de ez nem változtat azon az igazságon, hogy legalább is formailag a zsidó vallásnak minden szertartása és jelensége a legszigorúbban a Tórához kapcsolódik és abban leli indokolását. Ezzel szemben a misztériumok vallásában a legteljesebb egyéni szabadság van. Aki megszerezte a misztérium extatikus állapota által a gnósis, isten tökéletes megismerését, annak az a felismerés felér mindazzal, amit előtte mondtak, hittek és tapasztaltak. Minden beavatott egyúttal prófétája is istenének. Mindegyiknek meg van a teljesen autonóm joga a vallást a saját magának szóló kinyilatkoztatás szerint fejleszteni és átalakítani. Mindenki autonóm ura a maga vallásának.³⁾

Egészen alapvetők tehát a különbségek, melyek a két vallásrendszert egymástól elválasztják. A valóság azonban mégsem ilyen egyszerű. A legmelyebben gyökerező eltérések ellenére is számos érintkezési pont van. Ezek a legkülönbözőbb társadalmi körökben a legeltérőbb alakban és a legváltozatosabb intenzitással jönnek létre: A misztériumokban való teljes feloldódástól

Az ókori misztériumok és a zsidóság

(Frigia) a szintézis kísérletén át (Egyiptom) a csak nagyon kis-méretű felületi érintkezésig (Palesztina).

Frigiában már Kr. e. 200-ban voltak nagyobb zsidó telepek. Ebben az évben Nagy Antiochus szír király 200 zsidó családot telepített le Apameia városába. Frigia csaknem minden nagyobb városából maradtak fenn zsidó eredetű feliratok vagy egyéb emlékek. Legérdekesebb az érmeknek egy Apameiában talált sorozata, amely Noe történetét ábrázolja. Az egyiknek felirata Noe Sangariou. Ez azért nevezetes, mert Noét, a bibliai hőst Sangarios frigiai istennel hozza kapcsolatba. Egyébként is ókori tradíció volt az, hogy Noé bárkája Frigiában épen Apameia városában ért szárazföldre.⁴⁾ Már ez is élen mutatja, hogy egyes körökben mennyire egybe forrottak a zsidó vallás hagyományai a frigiai istenekben való hittel. De vannak meglepőbb adatok is. Valerius Maximus írja római történetében, hogy Kr. e. 139-ben Cornelius Hispanus praetor a zsidókat „qui Sabazi Jovis cultu Romanos inficere mores conati erant“, „akik Jupiter Sabazios kultuszával a római erkölcsöket megakarták fertőzni“, kiutasította Rómából. Sabazios a frigiai misztériumok egyik istene. A tudósítást, amelynek történeti értéke vitán felül áll, csak úgy érthetjük meg, ha feltesszük, hogy Sabaziust a frigiai zsidók már igen korán a hasonló hangzás alapján a héber Zabaoth (seregek ura)-tal azonosították. De még tovább visznek bennünket azok a római katakombákban talált freskók, melyek Vincentiusnak, a sabaziosistisztelek papijának sírját díszítették. Ezek a képek többek között az üdvözültek lakomáját ábrázolják, továbbá az angyal, aki bevezeti a halottat az üdvözültek közé. A halottat az üdvözültek kinyújtott kézzel megáldják: mozdulatukban *Cumont*, ezeknek a kérdéseknek legnagyobb ismerője, felismerni véli a kohének áldástosztó mozdulatát. — Ha sok konkrétumot nem mondhatunk is e kérdést illetően, annyi azonban bizonyos, hogy a zsidó vallás Frigiában végül is teljesen beleolvadt az ottani misztériumokba. A Talmud is úgy tudja, hogy a frigiai zsidók elhagyták vallásukat. Ez a zsidó-pogány szinkretizmus minket természetesen csak mint az akkori idők egyik szimptomája érdekelhet. Ennek fontossága tulajdonképpen csak a keresztény vallástörténetben van, mert egészen bizonyosnak látszik, hogy az ilyen zsidó és pogány elemekből összeolvadt vallásos gyülekezetek voltak a kezdődő kereszténységnek melegegyai.

Nemcsak Frigiában volt ez így. Philon többször is élesen kikelt azok ellen, akik, hogy jó helléneknek tűnjenek fel, beavattatják magukat valamely titkos misztérium-szektába, rablók, kalózok és romlott emberek közé, akiket — mint ő maga mondja — a tisztességes társadalomnak ki kellene taszítania önmagából.⁵⁾ Más adatunk is van erre nézve. A Makkabeusok III. könyve közli Ptolomaios Philopator egy állítólagos dekrétumát:⁶⁾ „minden zsidót a legalacsonyabb népség listájára kell felvenni és rabszolgává tenni . . . akik azonban valamely misztérium beavatottjaihoz akarnak csatlakozni, teljes polgárjogot nyerjenek.“ Itt nem annyira az a fontos, hogy kiadtak-e valójában egy ilyen határozatot, hanem az, hogy ilyesmit elképzelhetőnek tartottak. A régi jó idők is néha meglepően hasonlítanak napjainkhoz. Egyébként maga Philon is, aki oly nagy heveséggel küzd a misztériumok ellen, hatásuk alatt áll. Nyelve tele van a misztériumok műszavaival.⁷⁾ Tudásának forrásául az isten-nel való szinte közvetlen társalkodást (homilein Theo) vallja, amely az „éber mámor“ extatikus állapotban lepi meg. Egyes műveit, pl. a De cherubim címűt, ő maga is kifejezetten misztériumnak nevezi. Ezeket, úgymond, lehetőleg csak beavatott olvassa, mert hiszen úgyszólván csak az értheti meg.

A misztériumoknak a diaszpóra zsidóságára gyakorolt hatását természetesen nem szabad túlbecsülni. A zsidó nép zöme a diaszpórában is tiszta zsidó marad. Az általános jelenség mindenütt az, hogy a zsidó vallás tisztán megőrzi karakterét. A zsidóság beolvadása csak kivételes jelenség. És különben is: ebből a találkozásból a zsidóság keveset nyer. Inkább ő maga adott át

sokat a magából a misztériumoknak. Mindamellett nem szabad azt gondolnunk, hogy semmi hatást sem gyakorolt ez a gondolatvilág a törzs-zsidóságra. Egy-két példa hadd illusztrálja azt, hogy a hagyományos, Palesztinában keletkezett irodalom sem tudott teljesen szabadulni korának szellemiségétől.

A Talmud azt mondja egy helyen, hogy: *én mázol lőjszróel*¹⁾: a csillagzatok nem uralkodnak Izrael fölött. Ebben egyesek a felvilágosodottságnak jelét látják. Pedig ebben a kijelentésben nincs benne az asztrológia elvi elvetése. Benne a misztériumok egy gondolatát kell látnunk. Mindenki a csillagok uralma alatt áll, — így tanítják a misztériumok — de az, aki elnyerte a gnosist, az felszabadul a sors, a csillagok uralma alól. Az ilyen ember egyenesen az Isten kormányzata alatt áll, hiszen lényegében vele azonosná lett. Nagyon valószínű, hogy a zsidóság ezt a közkeletű gondolatot önmagára alkalmazta: ők azok, akik nem uralkodik csillagzat, hanem csupán Istennek személyes hatalma. Ez a tanítás a Talmudban nem mint általános, hanem csak mint elszigetelt vélemény jelentkezik. A közvélemény az, hogy zsidókra is vonatkozik a csillagok hatalma.

Az eschatológiában is sok misztériumi elemet találunk. A tűzőzön képzetét (a világot az idők végén óriási tűzvész fogja elpusztítani) — a zsidóságban a misztérium-vallások hatásának tulajdoníthatjuk. A tűzőzön képze a zsidóságon belül megtalálható Josephusban és a Talmudban is. Az elképzelés tulajdonképpen perzsa eredetű, és valószínűleg a Mithras misztériumaival jutott el az ókori világ köztudatába. Ovidius már jól ismeri. Fontos szerepet játszik ez a képzet a zsidóság, a misztériumok és a gnosist találkozásának egyik legnevezetesebb alakjánál, a zsidóból gnosztikussá vált Simon Mágusnál.

Az Agádára egyéb vonatkozásban is hatást gyakoroltak a misztériumok. pl. a világteremtés agádaiban, az Ádám-legendákban is megtalálhatjuk visszhangját az ókori elképzelésnek, hogy a világ egy ősemlerből keletkezett. A szenvedő Messiás képzetében is felismerni vélük egyesek a meghaló és feltámadó istenekről szóló mithoszok nyomait. Végül a misztérium vallások közvetítésére kell gondolnunk akkor, amikor a midrásokban egyiptomi és asszír elemeket találunk. Ezek közül egyik legnevezetesebb az, amely József koporsójának Mózes által történt megtalálásáról szól. Ebben a tudományos közvélemény az Osiris holttestéről szóló egyiptomi mithosz maradványát ismeri fel.²⁾

Az ókor végén eltűntek és a kereszténységbe olvadtak a misztériumok vallásai, amelyek pedig oly sok, részben eredeti, részben közvetítő gondolat-lal készítettek elő az új korszak eljövételét. A nagy világrendülést csak egy vallás élte túl: a zsidó vallás. Azok a gondolati értékek és vallásos eszmék, amelyeket a misztériumokkal való összehasonlítás által a zsidóság lényeges tanításainak ismertünk meg, eddig minden ellentétes vallási mozgalommal szemben diadalmaskodtak.

¹⁾ Különös erővel hangsúlyozza ezt Cumont: „Les religions orientales”. p. 25, 215. — ²⁾ L. pl. Josephus elbeszélését: Antiqu. XVIII. 65. Közli Reitzenstein is: Hellenistische Mysterienreligionen. p. 99. — ³⁾ Reitzenstein i. m. p. 33, 87—91. — ⁴⁾ Erre és a következőkre nézve l. Reinach: Noe Sangarion REJ LXV. 161—180, LXVI. 1—43, 213—245; Gressmann: Die orientalischen Religionen. Cumont: i. m. p. 60—62, 228. — ⁵⁾ De spec. legibus I. 319—325. §. — ⁶⁾ III. 28. 30. Riessler: Altjüdisches Schrifttum . . . p. 686. — ⁷⁾ Egy egész sorozat: Bousset—Gressmann: Rel. d. Judentums³ p. 451. u. 3. — ⁸⁾ Sabb. 56/b. Löw: Die Astrologie bei den Juden. Ges. Sch. II. 118. — ⁹⁾ Kittel: Probleme d. Spätjudentums.

Csillag Róza pályakezdése a Nemzeti Színházban

Csillag Róza életének és énekesnői pályájának mozzanatairól ismert adataink egyrészt felülvizsgálatra, másrészt széleskörű kiegészítésre szorulnak. A róla szóló rövid közleményekben (*Kayserling M.: Zsidó nők a történelem, az irodalom és a művészet terén. Bp. 1883. II. 199. l.; Erődi Jenő, Egyenlőség. 1937. 34. sz.*) és lexikoni cikkekben (*Ujvári Péter: Magyar Zsidó Lexikon. 183. l.; Schöpflin Aladár: Magyar Színművészeti Lexikon. I. 298. l.*) ellenőrizhetetlen megállapítások váltakoznak forrásmegjelölés nélkül idézett anyagrészekkel. Az újra-feldolgozás szükségének igazolására és egy részletes életrajz előmunkálatainak támogatására közlünk néhány adatot:

1846 június 9-én Erkel: Hunyadi László c. operáját játszotta a Nemzeti Színházban. A dalmű részben új szereposztással került színpadra. „Ma este Csillag Róza is, egy alig serdülő leányka, ki Mátyás szerepében első színi próbáját tevő. Hangja e kis Mátyásnak már is ritka erejű és kiterjedtségű, e mellett kellemes és — érzelmes. A mai esti fátyolozottsága, remélni akarjuk, csak esetleges és mulékony fogott lenni. Ügyes tanítókéz sokat, igen sokat csinálhat belőle.” (Honderű. 1846. I. 479. l.) (A Magyar Zsidó Lexikon szerint Csillag Róza 1840-ben született! A Magyar Színművészeti Lexikon cikkében a születés időpontja: 1823. Ez az adat is valószínűtlen. Nem tételezhető fel, hogy a Honderű színi kritikusa egy huszonhárom esztendő művésznőről ezt írta: „alig serdülő leányka“.)

1848 július 11-én a Nemzeti Színház bemutatta Flotow: Martha vagy a richmondi vásár c. vígoperáját. Nancy szerepét Csillag Róza énekelte. Az előadásról Szilasi Géza írt beszámolót. Bírálataiban megemlíti, hogy az első felvonás szép e-dur harmasa „tréfás hatását, Csillagh R. k. a. hiányos játéka miatt ... egészen elveszté.” Ennek ellenére kedvezően nyilatkozott a művésznő hangjáról: „Csillag k. a. mint felette haladó kezdőt dicsérőleg említjük meg, mi a közönség által is annyira elismertetett, hogy 3-ik felv. különben nem olly felette szép vadászáriája (b-dur) hihetőleg azért ismételtetett.” (Életrépek. 1848. II. 90. l.)

Érdekes részleteket jegyzett föl Csillag Róza érvényesülésének kezdeti időpontjáról Frankenburg Adolf: „Még egy másik erő is tűnt föl akkoriban a Nemzeti Színházban kevesebb szerencséivel ugyan, mint Hollósy Nelli, de szintoly fényes sikert aratván később a külföldön, mint ez utóbbi hazájában. Értsem Csillag Rózát, ki 1846-dik évi június 9-dikén tette első kísérletét Mátyás szerepében Hunyadi László-ban, s mind szép és erőteljes kifejlést várható hangja, mind elfogulatlan játéka után buzdítólag fogadtatott s gyakori tapsokkal jutalmaztatott. — Nem lesz tán érdektelen e nagy hírre jutott honleányunkról, kit kicsinyes ármánykodások s illetlen bánásmód a külföldre kényszerítettek menekülni, néhány adatot közölni azon időből, melyben fényes jövődjének alapját megvetette, s mely a nagy közönség előtt eddig még teljesen ismeretlen.” Csillag Róza 1850 júliusának vége felé édesanyjával együtt megjelent a Holbein igazgatása alatt álló bécsi udvari dalszínházban. Próbát énekeltek, de még kóristának sem szerződtek, bár „szép alt hangjával tetszést aratott”. Másnap felkereste az opera első karmesterét, Prach-ot, hogy néhány szerepet átvegyen vele s így kísérelje meg szerencséjét valamelyik vidéki színpadon. „Ez alkalommal — úgy mondá nekem Prach, kinek szíves-ségéből ez adatokat birom — meg voltam lepelve Rózának szép és nagyterjedelmű hangjától s azon gondolatra jöttem, nem lenne-e képes Fides-t énekelni? A mi annál kíváncsiabb lett volna, mert a „Próféta” ugyanakkor éppen a tetőpontján állt hírességének, az udvari dalszínházban pedig nem adhatott, mert a kik eddig a „Fides-t” énekeltek, Lagrange, Behrendt-Brand s Wagner Janka, csak mint vendégek szerepeltek s ismét eltávoztak Bécsből.” Prach

azonnal hozzáfogott a művésznő tanításához s miután „Csillag Róza az akkori intendáns gróf Lauckoronszky s az egész directorium előtt általános meglepődésre énekelte a Fides-t, augusztus 22-dikén (1850-ben) e szerepben először lépett föl az udvari színpadon oly fényes sikerrel, hogy azonnal ötezer s később tizenkétezer forintig emelkedő évi fizetéssel szerződtek.” Frankenberg Adolf visszaemlékezését ezzel a megjegyzéssel fejezi be: „No, ezt is szerencsésen elszalasztottuk; pedig mint Hollósy Nellit, úgy Csillag Rózát sem pótolta ki azóta senki többé (az író ritkítása) a nemzeti színház-nál!” (Emlékiratok. Pest, 1868. III. 92. l.)

Frankenberg Adolf évekkel utóbb feleleveníti régi bécsi élményeit és az operai viszonyok ismertetése közben felidézi Csillag Róza emlékét is: „Legtöbbet értek meg az ifjú erők, melyek Magyarországból kerültek vagy tévedtek ide. Csillag Róza, a ki bár tehetséges, de kezdő művésznő volt, s Pesten nem tudott boldogulni, itt azonnal első szerepeket énekel, s a többi közt mint istennek annyira megtetszett a bécsieknek, hogy Passera kisasszony, Szigligeti barátom sógornője is felkerekedett ide szerencsét próbálni...” (Bécsi élménycim. Sopron, 1880. I. 210. l.)

Zsoldos Jenő.

Költészet és filozófia

A költészet és a filozófia viszonyát az ókorban Platon, a középkorban Gabirol, az újkorban Nietzsche döntötte el. Az antik filozófia legrégebb alakja a tanítóköltemény (Xenophanes, Empedokles, stb.). Lucretius „De rerum natura”-jának költői szépsége vetekedik dialektikai tartalmával. Platont pedig, aki dialektikáját oly szerencsésen egyesítette a görög mítosszal, már az ókorban a filozófusok Homerosának nevezték. Ezek a megcáfolhatatlan tények azonban a 18. századi felvilágosodás úttörőit nem győzték meg. Mendelssohn Mózes Pope-nak (All is right) Leibnitz „legjobb világa” ellen intézett támadásait bírálva, éles határt vont filozófia és költészet, értelem és fantasztikum között. És Lessing kimondta a döntő szót: „Kicsoda Pope? Költő? Mit keres Saul a próféták között. Mit keres egy költő a metafizikusok között?” A két ultraracionalista gondolkodót nemcsak közel egy évszázad, hanem egy egész világ választotta el a romantikusoktól, akik a költészetet a szív filozófiájának és a filozófiát az agy költészetének mondták. És valóban: a szív filozófiája szól hozzánk Goethe „Faust”-jából és Madách „Ember tragédiá”-jából és az agy poézise fordul felénk Nietzsche „Zarathustrá”-jából és Schopenhauer „Szerelem metafiziká”-jából.

Az igazi költő lénye a bölcselkedés és a filozófusból nem hiányozhatik a költő pátosza. Van, ami elválasztja őket egymástól, de még több köztük az érintkezési pont. Mindketten az állandót keresik a változóban, az egységet a sokaságban, az örökösét a mulandóban és a tipikusat a véletlenben. Amíg azonban a költő a szemléletes konkrét képet és a plasztikus metaforát használja, addig a gondolkodó főleg elvont fogalmakkal és absztrakt definíciókkal dolgozik. De itt is érvényben van Kant szava: „szemléletek fogalmak nélkül vakok és fogalmak szemlélet nélkül üresek”. Ezért válnak gyakran a filozófusok költökké és kényszerülnek a költők bölcselkedésre. A költészet a szerlem örök s kifogyhatatlan élménymélységeiből merít és a filozófia a tudás szerelmének, az ismeret erőszának, az igazság szeretetének áldoz. Amaz a testi szeretet érzéseit tolmácsolja s a fizikai vágyódások kimeríthetetlen skáláját tükrözi, emez a metafizikai igazságérzelemnek és éroszélménynek logoszformákkal törkénő fogalmi megragadását jelenti. „A filozófia világa: poéma és a filozófus: poéta, a szónak ősi értelmében.” Az a tevékenység, amely nélkül sem filozófia, sem művészet nem létezhetnének, amely mindkettőnek közös alkotó tényezője: az intuitív fantázia. A teremő fantázia kap-

Grózinger M. József: Költészet és filozófia

csolja össze a filozófia és a művészet világát. A logikum és etikum igazságait az esztétikum vetíti ki. Az irodalom a humanum tükré, a filozófia pedig elválaszthatatlan az irodalomtól és Böhm Károly szerint: a művész gyakorlati filozófus.

A költészet és a filozófia közös eredetét a zsidó irodalomban is nyomom követhetjük. A próféták költői szárnyalása és a zsoltárok lírikus istenvagyása: a héber filozófia első megnyilatkozása. Maimonides kivételével, aki a költészetet üres szójátéknak és időfecsérlésnek tartja, majdnem minden középkori héber költő filozófus is. Míg a nagy közönség Gabirolban a „Kether Malchuth“ (királyi korona) költőjét csodálta, addig a filozófusok a „Fons vitae“ (élet forrása) c. munkájába mélyedtek. Jehuda Halévi népszerűségét épígy köszönheti ciondalainak, mint „Kuzari“-ja filozófiai párbeszédekének. Az újkorban Mendelsóhn Mózes a „német Platon“ nevet nemcsak filozófiája miatt kapta, hanem stílusművészete miatt is. Heine nemcsak lírikus, de filozófiatörténész is (l. Grózinger: Heine és a filozófiatörténet, Libanon, 1936, 82. l.) és Bialik munkássága is a poézis és a szcientifizmus közt oszlik meg (l. Grózinger: Bialik a zsidó lélek kettősségéről, Libanon, 1937, 57. l.). Salom Asch sem veszté amiatt költői nagyságából, hogy bölcselő tehetsége a regényírás mellett a filozófiához is elvezette. „Woran ich glaube“ c. könyve a költő filozófusvoltát bizonyítja és érdemes arra, hogy vele közelebbről megismerkedjünk. (Woran ich glaube. Von der Gattung zur Persönlichkeit. Berlin—Wien—Leipzig, 1932.)

Az antropológiai filozófia a logika és metafizika mellőzésével magát az embert teszi meg a filozófiai elmélkedés központjává. Salom Asch könyvében is kevés hely jut az ismeretelméleti és logikai kategóriák tárgyalásának, mert a szerzőt elsősorban az ember életcélja és antropológiai világhelyzete érdekli. Az ember feladatát ezen a földön keresi és azokat a feltételeket kutatja, amelyek az alsórendű ösztönei miatt guzsba kötött embert szabad lényvé tehetik.

Az egész lét előre meghatározott törvényszerűség szerint fejlődik és minden a mechanikai kauzalitás uralkodása alatt áll. A természet vak mechanizmusa működik az élet egész vonalán és az egyéni akarat érvényesülésének ebben a kauzálisan összefüggő predetermináltságban nincs lehetősége. A természet megalkotta a nemeket és beléjük ültette az élni akarás ösztönét, a nemek inspirációját, az emberi nem életfenntartási ösztönét. Amíg azonban az ember csak ennek az állati ösztönnek hódol, addig nem emelkedhetik felül az animális szinten és a heringkollektívizmus személytelen baromsorsának esik áldozatul. Ezért a fejlődésemellett ellentétben Salom Asch a modern biológia (Driesch, Morgan, tsb.) tanításait követi és az ember magasabbrendűségét biológiai adottságnak tekinti. Minden kelezhető a kauzalitás törvénye szerint, egyet kivéve és ez: az emberi személyiség, más szóval az, ami az emberben isteni. A nemek inspirációja mellett Isten az emberbe az első ok inspirációját, az isteni inspirációt plántálta, amelyet nem az emberi nem életfenntartásának és erősítésének szükségletei termékenyítenek meg. Az ember alkotó intuíciójával és értelmével felülemelkedik az ösztönét követő állaton és felszabadulva a természet törvényszerűségének fatalizmusa alól a személyiség szabad életét éli. A személyiség megszerzésének biztosítékát az ember számára a hit nyújtja: az ember szoros kapcsolata Istennel a személyiséghez vezető út. Az istenhitet megelőzi az emberhit, a felebaráti szeretet megerősíti az érintkezést Istennel. Kontaktusunk Istennel: a személyiség szabad elhatározásának tudatával ajándékozott meg minket és ez a tudat embertársunk személyiségének megbecsülését és minden ember szeretetét írja elő nekünk: a személyiséggé emelkedett ember a szabad személyiségek közösségében büszke tagnak tudja magát.

Salom Asch gondolatait a laikus kiváltsággal fejtette ki és önálló utakon halad. Bizonyítékain mégis észrevehető a filozófusok befolyása. Különösen

Hermann Cohen korrelációtana hatott Salom Asch kontaktusfogalmára. Könyve, amelyben intuitív meglátásain kívül mások gondolatait is a maga érzései és sejtései szerint dolgozta át, temperamentumos vallomása egy nagy személyiség mély vallásos lelkének. Salom Asch, a regényíró, mint prófétikus lendületű gondolkodó mutatkozik be ebben az eleven szemléletességgel és az epikust jellemző képgazdagsággal megírt filozófiai könyvecskében.

Grözinger M. József.

Zsidó robinzonok

Ha az objektív történetíró egykor megírja Európa immár majd három évtizedes lelki, szellemi és gazdasági válságának historikumát, úgy külön fejezetben kell majd fölmérnie és értékelnie azokat az erőfeszítéseket, melyeket a válság közepette a zsidóság tett önmagáért. A zsidóság háború utáni válságának súlypontja, ha lélektanilag erősen Nyugatra tolódott is és ennek következtében fejlett nyugati formát öltött is, mégis: földrajzilag eredendő, „primitív” csökevényeiben változatlanul Keleten maradt. A keleteurópai zsidóság etnikailag és földrajzilag is zárt tömbje: a lengyel, litván, ukrán és orosz zsidóság továbbra is a probléma középponti helyét foglalja el. A minőségi értékjelzővel díszített és fényeltett nyugatibb és európaibb zsidóság problémája egy pillanatra sem szoríthatta háttérbe a pusztán mennyiségileg meghatározható keleti zsidó tömegek élet-halálharcát. És ennek következtében, ha ma zsidókérdésről hallunk vagy olvasunk, mindig benne kell éreznünk, mert benne van a problémában immanens módon a keleti zsidóság nagy, fájdalmas létkérdése is. Ebből a keleti zsidóságból egyelőre és bizonytalan időre kiszakadt a mai Oroszország hárommillió főnyi zsidósága, amely mint valami ismeretlen és rejtelmes világ imbolyog elszakítottan a zsidó egyetemesség messzi óceánján, mint valami béna végtag csüng a guzsbakötött, de élő organizmuson: a zsidóság testén és nem tudni, hogy vajon nem egy új katakombás, inkvizíciós zsidó középkor bontogatja-e sötét szárnyait az új-orosz égboltozat alatt. Ennek az ismeretlen és bizonytalan sorsú zsidóságnak heroikus erőfeszítéséről, élniakarásáról hozott hírt Lili Körber: *Begegnungen im Fernen Osten* (Biblos Verlag, 1936) című érdekes riport-regénye, melynek utolsó fejezetében (Unter jüdischen Robinsonen) személyes tapasztalatai alapján fest helyettképet az Amur-parti „zsidó-ország”-ról: Birobidschan-ról.

A település nevét az Amur mellékfolyóitól: Bira- és Bidschan-tól kapta. Mandzsuriával szemben természetes határa az Amur, amely 550 kilométer hosszúságban vonul végig a 70.000 négyzetkilométer kiterjedésű, tehát Hollandiánál és Belgiumnál nagyobb, javarészt (60%) erdővel borított területen. A hegyekről alázuhanó folyók energiája sokezer kilowatt elektromos áramot adnak, de a vízierő még nincs kellőképpen kiaknázva és a fejlődő mezőgazdaság és ipar szolgálatába állítva. A település főjöveldelme erdőtermelésből és az elejtett vadak prémjéből adódik. Termékeny lankáin és a völgyekben úgyszólván minden megterem: a búza, rozs és a csodás szójabab. Klímája általában kellemes és a középeurópai ember számára a sok esőzés ellenére is elviselhető. A sok csapadék és a talaj nedvessége következtében újabban a rizstermelés is megindult. A legújabb geológiai vizsgálatok megállapították, hogy nemcsak a föld felszínén vannak roppant és kiaknázatlan értékek, hanem a föld belsejében is. Így szén és vas kb. 500 millió tonna, grafit 600 millió tonna értékben, sőt magnezit is. De vannak gyógyforrások, sőt szűz aranymezők is. Az erdőgazdálkodás mellett fejlett a tejgazdasága is. Hatalmas kiterjedésű narancsültetvényei és méhészete évente nagy mennyiségű árut exportál nemcsak az anyaországba, hanem a messzibb külföldre is.

A zsidó bevándorlás 1928-ban indult meg, de nem ez volt az első telepítési kísérlet. Már 1858-ban Muraviov tartományi főnök szibériai parasztokat telepített le. Ezeknek javarésze az idő viszontagságai között elpusztult, akik pedig

Zsidó robinzonok

megmaradtak, az Amur partján apró falvakban telepedtek le. Az 1928-as zsidó település idején 33.000 orosz és koreai lakosa volt Birobidschannak. Hasonlónevű „fővárosának“ ma 2000, az egész tartománynak pedig 52.000 lakosa van. Ebből mindössze 12.000 a bevándorolt, javarészt ukrán zsidó. Kísérleteztek német és francia zsidókkal is, de ezek a kényes, kulturált zsidók alkalmatlanoknak bizonyultak az átrétegeződésre és csupán az ukrainai, a Petljura, Denikin, Wrangel pogromjait átszenvedett és ki tudja, hogy milyen lelki kényszer által hajszolt, mindenre elszánt tizenkétezer főnyi keleti zsidó birkózik itt az élettel új Robinson módjára. De ennek a maroknyi kis úttörő csapatnak mégis hatalmas érdemei vannak a távolkeleti zsidóország gazdasági föllendítése terén, mert a zsidó bevándorlást megelőző 70 évben 14.500 hektár föld volt megművelhető, míg ma már 28.000. Ebben természetesen nagy szerepe van a mezőgazdasági gépeknek is, melyeket az amerikai zsidók itt is, szinte szüntelenül megnyilatkozó hatalmas áldozatkészsége juttatott az Amur-parti zsidó telepéseknek. Az ország, a közigazgatás és tanítás nyelve is: orosz és jiddis. A főváros rendezett és jólápolt utcáin, üzletek, áruházak, pékségek, mosodák címtáblái, éttermek feliratai, kultúrpépületek és színházak műsorai és programjai orosz-jiddis nyelven szólnak a járőkelőkhöz.

Az új-orosz gazdasági életéről, a kollektív társadalmi berendezkedésről, amely ennek a zsidó településnek is az alapja, a szerző csak keveset mond, de még ennél is kevesebbet az általános szellemiségről, a zsidó lélek nagy válságáról, amely itt a két Bira közelében és a szibériai szél viharában talán még dermesztőbb, mint Nyugaton, ahol legalább a vallásos élmény enyhíti a magános zsidó lelkek szenvedését.

Kohn Zoltán.

K Ö N Y V E K

Komlós Aladár: Irók és elvek

Nyugat-kiadás. (1937.)

„Nem csoda, hogy ma oly ritka a nagy kritikus“ — állítja Komlós Aladár, mert „a nagy kritikában egyesül a mű kritikája és az irodalompolitika, míg a mi kritikusakainknak egy-két kivétellel, csak a jelzők iránt van kiínomodott érzékenységük, vagy az irodalompolitika iránt. Nagy kritika nincs nagy felelősségérzés nélkül...“ Aki ezt a feltétlen igazságot egyszer felismerte, az már tisztában is van a nagy kritikus mibenlétével és célkitűzéseivel. Komlós Aladár valóban a nagy kritikus igényeivel lép a porondra: férfias diszteléssel, nemes halksággal, mely a lármát lecsillapítja és magára vonja az újra éledő figyelmet, főképen pedig a szándék tisztaságával és elfogulatlan felelősségérzéssel. Csakhogy a felelősségérzés viszonyfogalom: az ember csak valakivel vagy valamivel szemben érezhet felelősségérzést. Kivel szemben áll a kritikus felelős viszonyban? Valószínűleg: önmagával szemben. Tehát mielőtt a kritikus, mint kritikai magatartás lenne bírálható, előbb az egyénit kell vizsgálni és megítélni. „A művésznek mindig az immanens kritika volt az ideálja.“ Elégedjék meg a kritikus is olyan kritikával, amely őt magát „a belőle magából kiolvasható törekvésekhez méri“.

Es ez az a pont, ahol bizonytalanságban maradunk. Komlós tárgyilagos kritikus. Ez kétségtől igaz. De a tárgyilagosság már szándék és magatartás dolga. Ez a szobor ábrázolata, de vajon mi a talapzat?

Komlós emberi alapja: a humanizmus. Mindent megérteni a ráció nevében és megbocsátani az embertársi szeretet nevében. Ezenfelül: értékelni is, épen e humanizmus nevében. Komlós kritikája pedagógia és normatív rendszerezés.

Felismerte a költészet, az esztétika, a humánus nagy igazságait és most e fölfedezett igazságok súlyaival mérlegel jobbra-balra. Pedig a költészet kritikája nem igényli az esztétikai eleve-elhatározottság súlyait. A műalkotás lemérésénél nem csak a mérleg nyelvének szubtilis ingadozása, de maga a súly is újra és újra előállítani és megfigyelni való. A költői igazságot nem a bekötött szemű Justitia szolgáltatja, hanem a szeszélyes és kiszámíthatatlan, a maga isteni voltát épen teljességével és hiánytalan jelenlétével megbizonyító múzsa.

Epen itt van Komlós könyvének nagy hiányossága. Komlós a kritikájával van jelen: az esztétikai tudásával, fölényes irodalom-szerkezeti áttekintésével, meleg és józan eszével, nyílt és becsületes humanitásával: csak épen önmagával nincs jelen. Írók és elvek sűrű tömött sorban sorakoznak fel, csak egy író tűnnet távollétével: Komlós Aladár, és csak egy cívnek nem adatik meg a hümböcsánat: a követelő és rendelő, a misztikus kritika elvének. Van a kötetben egy tanulmány a zsidó lélekről: Komlós a zsidó lelket a racionalizmus tengelyében igyekszik elhelyezni: a tözsde üzleti ésszerűsége, a Heine észszerű költészete és a nagy zsidó gondolkodók racionalizált észszerűtlensége között. Akármilyen szép és meggyőző is ez a rendszer, mégis csak egyik metszete a komplex zsidó léleknek. Van a zsidó léleknek egy ezt keresztező, másik metszete is, nem az ész, de az érzelmek intenzitása irányában. Ez a világ hiányzik Komlós egyéniségéből, és ennek következtében Komlós irodalomszemléletéből is: a kegyetlen és torz, de leányát a félőrületig imádó Shylocktól a próféták irracionális, tömörszerű, sötét ragyogású érzelmi telítettségéig. A zsidóságnak ebből az aspektusából Komlós csak egy pontot ismer, a középpontot, ahol a két egymást-keresztelő tengely, érzelem és ész találkozik: Heinét, a centrális zsidót.

Az egyéni öntisztázásnak ez az egyoldalúsága tükröződik Komlós irodalmi világán is: a közlékeny, derűs, tárgyilagos kritikus egy oldalon elhallgat, elkomorul, rejtélyes védekező attitűdbe burkolózik. Németh László a zsidó írótól az előzetesen megvizsgált és megtisztított „sors-talajt” követeli. Nos, Komlós igyekszik a sors-talajig el nem jutni. Nagy, vízvázlasztó-célzatú tanulmányaiban a háború utáni irodalomról, az újnépességről, valami ösztönös óvatossággal felületes: ősi és vérségi ellenszenvét az újnacionális irányzatokkal szemben egy felszínes objektivitás vékony köntöse alá rejtí el, de mintha a kelletténél többre becsülné a fejttöferencék véleményét is. A zsidó érzelmek túlkompenzálása és a Szép Szó recenziójának a túlbecsülése közt vesznek el Komlós nagy, áttekintő tanulmányai. Ha egyik oldalon becsületes, bátor, nyílt és objektív kritikát ír a „Tanu”-ról, másik oldalon mindent megtesz, hogy kellő glóriába borítsa az álszidó, olesó racionalizmus iparlovagjait. Zsolt Béláról szóló tanulmánya mesteri írásmű: Zsolt alkotásait a tanulmányban valami oly hívős intenzitás veszi körül, valami oly nyomasztó, víziós, rosszálom-léggör, amilyen Zsoltnál soha; a kispolgár-alakok valami olyan, a valóságosnál sokkal valóbb valóságok, olyan pokoli, sűrűtestű kísértet-életet nyerne, amelyet Zsolt alakjai soha nem értek el, csak a kritikus igényeiben. Az ember olyan csodálkozással olvassa a tanulmányt, hogy szinte hajlandó lesz elfelejteni a nagyon is középszerű író, akiről szól. Ime a helyzet: Komlós igényei nagyok és becsületesek, de mivel az egyoldalú és helytelen irányban, melyben kielégítésüket keresi, nem lelheti azt meg, kénytelen a hiányt a maga kritikai alkotó képességével pótolni. Tárgyiassága tárgyaltanná válik: a súlyok üres mérlegen egyensúlyozgatják egymást. Komlós zsidója: Zsolt Béla, illetőleg Zsolt Bélának egy, a kritikus igényeiben komolyanvehetővé és szimbolikussá növelt vetülete. Komlós könyvének hiányosságát egy megírt, sőt kitűnően megírt tanulmány és egy megíratlanul maradt tanulmány jelzik. Az első Zsolt Béláról szól, a második Pap Károly felől hallgat...

Aki igazságot követel, adassék annak igazság, és fölünk se volna szép, ha mindezek után nem sorolnók fel itt a könyv nagy jelességeit. Ha a szintézist nem fogadjuk is el, ha a nagy, összefoglaló írásokat fakónak, gyengének találjuk is: nem kételkedhetünk a kisebb tanulmányok erejében. Komlós kiűnő arcképfestő. Az egyes írókról szóló tanulmányai finom, éles, szemléletes portrék. Zsolt-tanulmányát méltattuk már, de kitűnő a Kassák-jellemkép és becsületességében megkapó a „Tanu” elsratása is. A tanulmányok legjobbika pedig a színes, gazdag, néha a vízió ezüst szálaival villódzó Bródy-portré. De jelesek a kisebb, esztétikai kérdésekkel foglalkozó tanulmányok: a giccsről szóló, a szavalás esztétikáját fejtegető, a Homérosz-kérdés mélyeibe beható írások is. Kívánjuk ennek a szelíd, nyílt, becsületes és nagyon jószándékú esszéistának azt a paraszat, amellyel átégeti maga alatt a gátló rostélyokat, hogy egyszer a saját talajáig is elérjen.

Keszi Imre.

Pap Károly: Azarel

Nyugat-kiadás. 1937.

Az emberi élet nagy lázadása, az első s örök felsőbbség, a szülők ellen irányul. Pap Károly hőse gyermekiségének könyvében, az Azarelben ezt az első legkeservesebb, legreménytelenebb lázadást ábrázolja. Reménytelen, mert szeretet és gyűlölet szoros egységben tapad össze benne, fájdalmas, mert „rossz gyerekiségének” makacs és megvető számkivettségében éhesen és „rosszaságának” növekvő mértékében követeli a teljes, feltétel nélküli, „önzetlen” szeretetet. Olyan feltétel nélküli szeretetet, amelyről azt tanulják a kislány az elemiben, hogy vele csak az Istennek adózik az ember. A mindenható Isten és a mindenható apa egyformán süketek az érzékeny és elvadult gyermek vak vágyainak és önző, de oly természetes és gyermeki féltékenységének szavára. A ház, ahol ez az érzékeny és vad gyerek nevelkedik, zsidó rabbi háza. A gyerek ösztönös biztonsággal érzi, hogy apja exponáltsága folytán sebezhetőbb, mint bárki más. Ez a sebezhetőség számtalan indulatos jelenetben igazolódik. Azarel Gyuri, az egészen kislány, és az iskolás még inkább, tudja, vagy legalább biztosan érzi, hogy melyik ponton adhatja vissza valamit abból a szenvedésből, amely „fegyelmetlen” és „zabolátlan”, feltétlen és megkülönböztetett hódolatot követelő szívét gyötri. Sokszor manifesztálódott előtte, melyek azok a szavak, amelyekre az apai harag rugói mechanikusan működni kezdenek. Míg egyfelől megcsillagotatja társai előtt az apai méltóság fényét, másfelől keserű élvezettel kiáltja otthon, hogy iparosnak

áll, hogy keresztény mestert keres, s hogy — ősi gyermeki el is hitt, nem is hitt fájdalom — szülei nem igaziak. Démoni jelenet, amikor az első iskolai napon a kis Azarel a tábla mögé vonja tanítónőjét és halk heveséssel kérlelni kezdi, hogy legyen neki anyja, mert az otthoni anya nem kell, nem igazi. Az osztály pedig, mint valami pokoli kórus, síkítva, bőgve követeli ugyanazt.

Egy „rossz gyerek” százszorosan érzékeny és magányos szenvedésének rajza a regény, Azarel György első lázadásának története. Akart és váltalt rosszaságának, sebzett és sértődött kicsinységének kettős vértete mereviti és teszi számára az összeközegeket mind fájdalmasabbá. A gyűlöletnek és szeretetnek kettős gyermeki magatartása fogja később szeretett és gyűlölt fajtájával szembeállítani. Lelki fejlődéséhez még egy magyarázatot nyújt első, „elfelejtett” gyermekkorának élménye, nagyapjánál leélt néhány hónapja. A gyermek és a szülők felett is, félelmetesen magasodik fel az apai nagyapa, Jeremia aszkéta-alakja. A szikár, kiszáradt öreg élete egyetlen komor szertartás a „sújtó Jehova” tiszteletében. Ennek a megalkuvást nem ismerő öregnek az imarójtához van köve Azarel Gyuri néhány hónapon keresztül, a félelmetes öreg haláláig. Elvadultan, megfélemlítve, de valami féle kíváncsiság-tudattal kerül haza, s az eseményeket — az öreggel való együttélést, a százféle tilalmat, a halált — lassanként felejté csak. Mire belchelyezkedett új életébe, már tartalmatlanná is vált számára, már önző és fegyelmetlen „rossz gyerek”.

A könyv a lázadásnak, letörésnek,

új erőgyűjtésnek rendkívülien mozgalmas, gyakran lírikusan naív báju rajza. Az író „leleplez” (mint a borítéklapról megtudjuk), de kegyetlensége gyermeki. Ez a borítéklap ad fel irodalmon kívüli, tartalmi, élményi kérdéseket a regénnyel kapcsolatban. A könyv ízig-vérig zsidó, de nem külső, hanem érzelmi tárgyában. Zsidó Azarel György lázadásában a világ és őnmaga ellen, érzékenységében, mely százszorosan sebezhetővé teszi. A könyvnek érdekessége nem megfigyelt, ténybeli részleteiben van, hanem abban az épen nem realisztikus hangulati anyagban, amellyel ezt a homályos indulatokkal küzködő gyereklelet — amelyhez még szóval szólnak a tárgyak és a sötétség — lebegővé, ismertté és titokkal teljessé tudja tenni. Azarel György fejlődésének ebben az első könyvében még sokkal inkább tipikusan gyermeki, mint tipikusan zsidó. Legfeljebb magában foglal egy későbbi lázadást, előre mutat egy későbbi szembenállás felé, amely majd törvényszerű erővel taszítja a nagyobb és ugancsak fájdalmas egy-ség, fajtája ellen.

De addig is, mi ebben a könyvben a leleplezési anyag, mi a hazugság, amely ellen az író harcol? Hogy vannak türelmetlen és érzékeny szülők, akik türelmetlen és érzékeny gyermekükkel nem tudnak bánni? Hogy vannak minden hivatásnak jelenségei, amelyeket csak a kenyérkereset szempontja magyaráz? Hogy néha még papi házban sem szeretők egymást a testvérek? Ami hazugságra az író rámutat, az aligha speciálisan zsidó hazugság. Minden irodalomtól idegen mozzanat, minden leleplező célzat nélkül is teljes, előkelő egység a könyv: Azarel György gyermekségének regénye.

Steiner Lenke.

Németh László:

Kocsik szeptemberben

Franklin-kiadás. 1937.

A fiatal nemzedék legjobb kritikusának nem ez az első regénye, de ez az első, amelyet olvastam. Ha lehetséges, hogy valaminek a megismerésétől a túlságosan érdekelt kíváncsiság tartsa vissza az embert, akkor azért. Hiszen elolvashattam volna a többi is.

Regényt olvasni Németh Lászlótól akkor is izgalmas élmény lett volna,

ha a „Kocsik szeptemberben” nem lenne egy szerzőjéhez mindenképpen méltó, szép könyv. A kritika történetét egyszer úgy kellene megírni, ahogy pl. a regényét szokás, sorra feltüntetve a műfaj vívmányait és hódításait a célbavett területen: — gondoljuk meg, hogy még a „jellem”, a „meseszöveg” vagy a „hangulati egység” ma már zörgő fogalmak sem voltak megadva a világ teremtesével, egyszer azokat is fel kellett fedezni, intuícióval, épúgy, ahogy Balmaz fedezte fel az életet keresztül-rágó anyagiasság szenvedélyt, vagy az élmények magyarázatát Proust a múlt időt. Egy így elgondolt magyar kritika-történetben Németh László neve mellé fontos irodalom-karakterológiai felfedezések kerülnének. Neki vannak a legfinomabb hálói, hogy a megfoghatatlan egyéniség titkait napvilágra halássza. S olyan bűvár ő, aki, mielőtt leszálna a mélybe, előbb tele-szívja tüdejét a föld minden illatával.

És mégis... Akármilyen testies színekig izzanak Németh cikázó gondolatai értelmének forró testében, akármilyen érdekesen és művészen tudjon is gondolkozni, a kritikus álma a valóság, más szellemek által nem asszimilált, szabad állapotban; a kritikus költő, regényíró vágyik lenni. Ez az érem egyik oldala. Van másik is. Ha igaz, hogy az elmélkedéstől érintetlen valóság, szízen és illatosan, több a legszellemesebb értelmezésnél, bizonyosan igaz az is, hogy egy Németh László méretei szerint kifinomult intellektuális szemléletből bajosan lehet öncsonkítás és némi színjátszás nélkül átlépni nemcsak jámbor regényvalakok szemléletébe, de még a hagyományos regényírásába is, hacsak nem képes egy lélekben megmaradni egymás mellett egy tökéletesen naív és egy tökéletesen tudatos szemlélet, ami talán nem lehetetlen elméletben, de ismeretlen a valóságban. Két út lehetséges itt. Vagy vállalja az író, boldogan szenvedve, egész önmagát, intellektusával egyetemben, mint teszi Proust vagy az intellektus elefantázisában ihletődő Szentkuthynk, de akkor e két világ — naív és intellektuális — között valami rendkívüli fokú érzékenységre kell felolvasztania a választófalat, hogy keresztül-kasul átjárhassák egymást, vagy lepihenteti „gyáros fejét”, elköti intellektusa ereit és vigyáz, hogy csak annyi vért

Widder Salamon: Bensalom

bocsássanak a tiszta ábrázolás oldalára, amennyi ott a terep eredeti alakata szerint is fel tud szívódni. — ezt teszi a *Kocsik* írója. Teszi kiváló ízléssel és nagy egyensúlyérzékkel, de mégsem anélkül, hogy aki ismeri, észre ne venné a lemondást, az értelmi látóhatár önkéntes megszükülését és egy bizonyos bátortalanságot, amely ebből a végeredményben mégis csak természetellenes műveletből származik. Egy Ady költőisége legmagasabb röptéibe nagyobb gondolatú súlyokat tudott baj nélkül felmarkolni, mint prózájába; egy Móricz mer olyan okos regényíró lenni, mint amilyen okos ember civilben, sőt szakasztott olyan okos lehet akár valamelyik alakja is, anélkül, hogy kiszavalna a regényből: — ilyesmit Németh László persze nem engedhet meg magának. És ezért van az, hogy amikor pl. közdolgokról esik szó a történet folyamán, kissé túlságosan tipikus izű beszédeket hallunk, amelyek egyrészt hibátlanul (N. L. elbeszélőnek is tudatos), másrészt (nehéz újra érchen gondolkoznia annak, aki a fém vonulatát minden közet alól világosan kiérzi), nagyon is kanyargók nélkül „folynak” a jellemekből és a helyzetekből. Végül alighanem ugyancsak a kritikusai származás számlájára lehet írni, mint „túlkompenzációt”, a magukban véve teljesen hiteles és művészi részletek elburjánzását a könyv második felének leírásaiban.

Minderről kétségtelenül érdekes elgondolkozni. Am aki a „Kocsik szeptemberben” minden előzetes tudomás nélkül, egyszerű olvasóként veszi kezébe, az csak egy eltapodással fenyegetett lángocska kétségbeesett kapkodását látja a levegő után, egy tehetőségét érző kis magyar parasztfiú hősi harcát az áldott tudásért, egy mély emberséggel, nemes írói eszközökkel felépített regényben. Jó Péterből apja, a halgatag, okos paraszt még okosabb parasztot, de parasztot akar nevelni. A városi iskolák felé rajzó kocsik nem őt vizik magukkal szeptemberben, hanem a szécskaeszű, módosabb unokafivért, meg a nagyranézó zsidó boltos fiát. Ebbe Péter nem nyugodhatik bele. Dacol, fellázad, szökni próbál, szövetségest keres az úrrá emelkedett, művelt nagybácsiban; végül egy sírgörcsös kitörés megindítja a vasfeji apát is, s Péter elhajthat a zörgő tengelyen a latin névragozás s az

egész végtelen tudás mennyei magasságai felé. Németh Lászlónál talán senki sem hivatottabb arra, hogy tér és táplálék után epedő képességek emésztő harcát nyomon kövesse az egész idegrendszert fölsebző, az egész lelket átalakító hatásában. A műveltségfoki szerinti rétegződés finom és cseppet sem egyoldalú érzetetésével új szempontból mutatja meg a falu meg a tanya társadalmát is, — nem minden rokonszeny nélkül az odavaló zsidó elemeket — s ebben a nagy jellemzőerővel kitöltött keretben rendkívül eleven és meghatározó kép a kis Jó Péter, minden hadállást mérlegre vető, minden pillanatot súlyát átszenvedő, titkos stratégiájával, amint reményről reményre, kétségbeesésből kétségbeesésbe bukdacsol, — hogy diákja lehessen az első gimnáziumnak.

A szerző jelzi, hogy könyve csak első, bár önmagában is befejezett része egy nagyobb regénynek. Nagy várakozással tekintünk folytatása elé.
Szegő Endre.

Bensalom B: Uri Niszan Gneszin

Műlat-kiadás. Krakkó. 5695.

Az új héber írókról elég gyakran lehet jellemrajzokat, ismertetéseket és személyiükkel, munkásságukkal foglalkozó írásokat olvasni. A jubilálás és kölcsönös ünneplés divatja alaposan kiéli magát a héber sajtóban; a napilapok és irodalmi folyóiratok minden alkalmat megragadnak, hogy egy-egy író a közönség elé az ünnepi pódiumra emeljenek és őt az egekig magasztalják. Csak valakinek el kell kezdenie; és megindul az ünneplő cikkezés áradata. Ez a divat némiképp hasznára is volna az irodalmi értékelésnek, ha a cikkek nem íródnának a megszokottan banális módon. Mert igazi, megalapozott, komoly monográfia ritkán születik a modern héber irodalomban.

Annál nagyobb szerzőnknek érdeme, hogy irodalom-esztétikai méltatását olyan írónak szentelte, aki most az elfelejtetés veszedelmével küzd. Amikor U. N. Gneszin 1913-ban 33 éves korában elhunyt, sokat ígérő, sokirányú írói munkásságának első lendületén túl volt, írók és közönség felfigyeltek rá és várták a szárnyalását. De hogy „életének dala közepén szakadt”, lassan kikezdi a feledés és még a halálának 20. fordú-

lóján kiadott emlékiratnak is alig volt felélesztő hatása.

Bensalom monográfiája rendszeres analízissel tárgyalja a nagytehetségű író munkáit. Első novellás kötetétől (Cilalé hachajim) utolsó remekéig, az „E'cel"-ig nyomon kíséri a lélekűvár művész ecsetvonásait, az éles szemű jellemzőt, a realista részletezőt. Gneszin a galuti zsidó élet fonák-ságaiból született embertípusokban emberi fájdalmat érez. Nem is típusok, azaz egy-egy társadalmi réteg képviselői ezek, hanem inkább kivételek, amelyek magukba sűrítik a tragikumot. Gneszin elbeszélései élmények, impressziók, tehát tele vannak lírával és ezzel kapcsolatban joggal emeli ki szerzőnk: nyelvének ritmusát is. Még a legkevésbé sikerült elbeszélésében, a postumus „Nagyapó házában” is talál szerző zenei hatású részleteket. A méltatott költő stílusa úgy látszik erős hatással volt szerzőnkre, akinek előadásán, dikcióján nem ritkán érződik a Gneszinnél dicsért ritmus. Remélhető, hogy e lelkesen és finom esztétikai iskolázottsággal megírt monográfiának meg lesz a hatása és az az eredménye, hogy Gneszin összegyűjtött munkáit hozzáférhetővé teszi a héberül olvasó közönség számára.

Widder Salamon.

Joachim Sahoeps: Jüdisch-christliches Religions- gespräch in 19. Jahrhundert

Vortruppverlag, Berlin, 1937.

A Szentírás isteni eredete és abszolútusa mind a kereszténység, mind a zsidóság előtt elvitathatatlan igazság. Ez az igazság azonban másképp nyilatkozik meg a Szinájhegyen és másképp a Golgothán. Ezt az ellentétet rajzolja meg Schoeps a zsidó és keresztény teológiai irodalom első századaitól a 19. századig, hogy azután a jelenkor zsidó és keresztény világtörténeti egymásmellettiségét érzékeltesse.

Az első századok vitaanyaga: Jézus messiánitása és Izrael kiválasztottsága. A keresztény tudósok Jézus messiási voltát hirdetik és a kiválasztottságot Izraelről megvonják. Ezeket az állításokat már a Talmud megcáfolja és ezt az apologétikai célt szolgálják a középkori vitatkozások is, amelyeknek zsidó résztvevői (R.

Jechiel b. József, Nachmanides József Albo) a messzianológia érveivel utasítják vissza Donin stb. zsidóellenes támadásait. A középkori zsidó filozófia is polemikus hangot üt meg és Szaadja gaon az izlamot és a kereszténységet emberi eredetűnek mondja a zsidó kinyilatkozás isteni eredetével szemben. 200 évvel később pedig Jehuda ha-Levy Izrael kiválasztottságával érvel, amelynél fogva az egyetlen nép az egyetlen Istennel szubstanciálisan egybeforrt és a zsidó nép a világ népei közt olyan, mint a szív a test többi tagjai között.

Az újkori zsidó-keresztény polemikák türelmesebbek a középkoriaknál és nem a gyűlölet, hanem az igazságkeresés jellemzi őket: a Mendelsóhn—Lavater dialógusban az észvallás küzd a racionális dogmatikával. A tolerancia elve érvényesül Formstechernél és Stenheimnél is. A zsidó vallás a tulajdonképeni világvallás és a keresztény egyház: zsidó világmisszió. A keresztény kinyilatkozás tana: a világ misszionálása a zsidó eszmévilág befogadására. A 2000 éves vita igaz megértő párbeszéddé azonban csak a 20. században alakul át és amíg pl. a disputációk korában a vita előre el volt döntve (a kereszténység javára), addig a jelen században az egymással szemben álló vetélytársak nem monológizálnak (mint a disputációk vitatkozó felei), hanem igaz dialógust folytatnak. A párbeszédnek evvel a nemes formájával találkozunk egyrészt Franz Rosenzweig—Eugen Rosenstock dialógusaiban, másrészt Martin Buber—Karl Ludvig Schmidt dialógikus valláseszmecseréjében.

Franz Rosenzweig és Eugen Rosenstock vallásvitáját a macedón és a francia lövészárokból folytatott levelezésük tartalmazza. Ezek a levélbéli fejtegetések nem kontroverziák, hanem megértő reflexiók a két vallásforma egzisztenciális jelentőségéről. Kölcsönös elmélyedéssel kutatják a zsidóság, illetve a kereszténység jelentőségét. A régi vitatémát felújítva, Rosenzweig Izrael kiválasztottsága mellett bizonyít, Rosenstock a zsidók kiválasztottsága ellen sorakoztatja fel érveit. A zsidóság és a kereszténység közt a Moriá és Golgotha különbsége áll fenn. Golgothán az egyén áldozza fel magát. Morián ellenben az egész népet, a jövő ígérését, egyetlen fiát áldozza fel Ábrahám és erre az áldozatkész-

Kisebb bírálatok

ségre nincs példa a kereszténységben. Ebben a móriai áldozatkészségben rejlik Izrael kiválasztottsága és egyúttal nagy jelentősége a kereszténység számára. De a kereszténység is döntő jelentőségű a zsidóság számára, mert a kereszténység missziója a zsidó tant a világgal megismerteti: zsinagóga és egyház egymásra van utalva.

Martin Buber ugyan nem vallja ezt az egymásrautaltságot, de a Karl Ludvig Schmidttel folytatott dialógusaiban mégis megértésre és kölcsönös megbeszélésre szólítja fel humanus ellenfelét. Nem kritika a mai valláskutatás lényege, hanem hit, az a hit, hogy a Tóra és az Evangelium szent történekekről értesítenek minket, amelyekben a valóságfölköti megvalósult. Mindegyik a maga útján ismeri meg a titokzatosat. Ma mind a két vallásforma válság idejét éli, mert mind a két oldalon nagy a hitetlenség és mind a két táborban a hit újjáébredésére van szükség. A zsidó messzianizmus beállítottsága a jövőbe tekintő és a becharit hajamim megvalósulását reméli, a keresztény eschatológia pedig a meg-

érkezettnek (Gekommen) a visszajövetelét várja. A két vallásformát a kaddis imából jól ismert „vejamlich malchuszé“ reménye köti össze.

Schoeps könyve drámai elevénységgel peregteti le előttünk ezt az 1900 éves valláspárbeszédet és új utat nyit a teológia és a dogmatörténet tudománya mezején. Eredetiség csak a forrásanyag kiválasztásában és elrendezésében van, de mégis elévülhetetlen érdemeket szerzett magának könyve megírásával, mert a századok majdnem ismeretlenné vált anyagát összehordta és a további kutatásnak hozzáférhetővé tette. De a művelt nagy közönség számára is van mondanivalója. A „Gestalten an der Zeitwende“ c. könyvének eszmemeneit összegezve (l. Grözinger: Libanon, 1936. 275. l.) a ma emberéhez fordul. A tragikus helyzetű ember, a dialektikai vagy negatív teológiától megtántorodott ember vallásos krízisben él. Ebből a nietzschei amoralizmusból és vallásos nihilizmusból egyedül a malchut sáddáj jövőbe vetett reménye vezetheti ki és Schoeps meggyőző szavai ezt a reményt táplálják.

Grözinger M. József.

K I S E B B B Í R Á L A T O K

Lenkei Henrik: *Az élet ormán. (Hungária nyomda kiadása. Bp 1938.)* Lenkei Henrik költészete mindenkor az értelem erején hidalja át a kifejezés és megértés távolságát. Költeményeinek gondolati tartalma szinte szétfeszítette a verses forma kereteit. Ebben a kötetben szerencsés megoldással a prózai szöveg tágabb lehetőségai között oldja föl világszemléletének eszmei anyagát. Félévszázados költői mult után a nyugodt bölcs éles figyelemével és gazdag tapasztalatával leplezi le a világ feneketlen zürzavarának lelki és szellemi kórokozóit, és a józan tanítómester szelíd hangján oktat emberszeretetre. Mesék és legendák szövetében, szimbolumok és allegóriák mögé rejtve hirdeti a maga és az emberiség vágyát a jószág, a béke s harmónia után. Nem elméleti fejtegetések vonalán rögzíti szavakba a tökéletesség, belátás, igazság, szerencse, szeretlem, szeretet, megértés, tudnivalóság, műveltség, egészség stb. nagy kérdéseit, hanem drámai párbeszéd-

gondolati összefüggésében hozza értelemközelbe eszményei értékét. S ebben a vonatkozásban aztán mind-egy, vajjon a biblia hangulatában, az antik világ égboltja alatt, a történeti mult levegőjében vagy a modern élet viszonyai között jutnak-e hanghoz eszmehirdető alakjai, mert akár a bohóc, a filozófus, az angyal, a költő, akár Mózes, Periklesz, Ciceró, Tizian, Walt Whitman stb. nyelvét oldja is meg, minden szó és mozdulat a tökéletesebb világ és a magasabbrendű ember korának eljövételét sürgeti.

—ld—

Kozocsa Sándor: *Juhász Gyula. (Künlönyomat az Irodalomtörténet 1937. évi 7—8. számából.)* Az 1937. esztendő a tragikus sorsú magyar lírikusok halálózási éve; Somlyó Zoltán, Juhász Gyula, József Attila szomorú költő-sorsa után a döbbetesen kegyetlen végzet tett pontot. De csak földi életútjuk vonalán. Költői örökségük értéke újabb és újabb szá-

madásra kötelezi az irodalomtörténetet. Kozoca Sándor jeles tanulmánya a halálközelség időszerezésén túl az irodalomszemlélet esztétikai követelményei felől közeledik Juhász Gyula költői világához s méri le tárgyilagos és sokrétű ítéllettel költészetének lírai súlyát és szellemi tartalmát: felfedi lelki viharzásainak motívumait, számbaveszi élményanyagának mozzanatait, rávilágít lírai jellemének összetevőire. Homályderítő rámutatásokkal és találó idézetekkel teszi ellenőrizhetővé, mint egyesül teremtető ihletre Juhász Gyula költészetében modernség és tradíciótisztelt, szépségáhitat és tisztai tájszeretet, álomvilág és szerelmi sóvárgás, szömvészet és zeneiség. Kozoca Sándor irodalomtörténeti értékelésében elevenen formálódik ki a „magányos lelkű” költő lírai képe.

Zs. J.

Vihar Béla: A zsidóság képe egy iskola tükrében. Iskolaszociográfiai tanulmány. (Különlenyomat az Izs. Tanügyi Értesítő 1937. évi 12. számából.) A szociográfia napjainkban divatos tudomány. Kifejezője az objektivitásra, adatszerezésűgre és megbízhatóságra való törekvésnek. Különösen fontos ez olyan területen, ahol szubjektivitásunk többféle veszélyt jelentene, pl. ha olyan közösség jellemzéséről van szó, mint a zsidóság, melyet annyi méltatlan támadás keresít.

A statisztika, ha komoly lelkiismeretességgel végzik, lehetetlenné tesz minden elfogultságot. S mégis, a kép, amely bennünk a szociográfia olvasásának hatása alatt kialakul, sok rég tudott keserves valóságot igazol. A miskolci izs. elemi iskola növendékeinek helyzetrajza nemcsak a zsidóságnak erre a kis szigetére vonatkozik, hanem egész hazai zsidóságunkra jellemző. Így pl. megdől a zsidóság jó anyagi helyzetének meseje, ha a szülők társadalmi megoszlásának képét tekintjük. Túlnyomó részük (43.6%) a zsidó kispolgárság tagja vagy egyenesen proletár fokon áll (40.3%). Ugyancsak riasztó jelenség az éhesen vagy csupán egy darab kenyérrel iskolába induló vagy sokadmagával egy oduban lakó gyermekek nagy száma. Természetesnek találjuk ennek nyomán az adatszerűen igazolt megállapítást, hogy e sivár nyomorúság befolyásolja a szellemi fejlődést is. A leggyengébb

tanulók nagyrésze ebből a mélységből kerül ki. Ennek a rétegnek egyedüli menedéke és fenntartója hagyományhű vallásossága. A talmudista ifjú fejlődése későbbi folyamán sem osztozik felsőbb rétegbeli zsidó társainak problémáiban, „részkre a zsidóság mint életforma hiánytalan teljes egész”. A jómódúak és ami ezzel egyet jelent: a világi műveltséggel rendelkezők helyzete más. Itt sokszor ideges környezetben nő fel a féltve őrzött „egyke”, vallása iránt közönyös, templomot nem látogat, zsidó voltát azonban felnövekedve nem felejtethi a külvilág ellenséges beállítottsága miatt. Ez a réteg szenved legtöbbet a „sárgafolt-betegség” miatt, melynek tünetei hol aggreszivitásban, hol pedig szembevetülő bátortalanásban nyilatkoznak meg. Ezek csupán szenvednek zsidóságuk miatt, de nem kapnak tőle semmit. Pedig a zsidóság sokat jelenthetne az intelligens, helyes irányban nevelt fiatalság számára is. A kétségbeeséstől vagy elkallódástól való megmentésük a szerző szerint a hitközségek feladata volna.

Vihar Béla iskolaszociográfiája érdekes, megdöntöztató munka. Bevezetése, befejezése, az egésznek lelkes szelleme költői lélekről, igaz zsidó szívről tanuskodik. Hasznos dolog volna más zsidó iskolák szociográfiáját is elkészíteni. Eddig csak Benoschovszky Ilona hasonló munkáját ismerjük egy budai elemiről. (Libanon, 1936. 259. l.)

Bán Margit.

Vértes O. József: Milieu és gyermeklélek. (Különlenyomat a „Magyar Pszichológiai Szemle” 1935. évfolyamából.) A szerző „Egy új milieu-pszichológia vázlata” alcímét adta jeles tanulmányának. És valóban újszerű megvilágításba helyezi a milieu, a környezet fogalmát. Az eddigi milieuelmélet csak a külső tényezők hatására szorítkozott, és lényege az volt, hogy az aktív környezet alakítja a passzív embert. Evvel ellentétben a szerző azt bizonyítja, hogy az ember nemcsak befogadja, de ő maga is formálja a környezetet és a maga céljainak megfelelően alakíthatja a környezethatásokat. Kétféle környezetet különböztet meg: objektív és szubjektív környezetet. Az objektív milieu: a külvilág adott sága a maga reális valóságában. A szubjektív környezet vagy mint a

Figyelő

szerző nevezi: a szubjektív milieuetület: az objektív milieunek bennünk való egyéni visszatükröződése, az egyénnek az objektív környezetből alkotott szubjektív képe, vagy környezetvetülete. Kölcsönhatás áll fenn a környezet és az egyén között. A környezet alakítja az embert és az ember a környezetet. Az egész-

séges ember rendesen dolgozza fel az adott környezetet, a beteg rendellenesen. A normális egyén normális, az abnormis ember abnormis módon alkotja meg szubjektív milieuetületét. Mi uralkodhatunk az objektív milieun, s így a nevelés feladata: a szubjektív és objektív környezettényezők alakítása. G. M. J.

FIGYELŐ

Harmos Sándor

A háború előtti magyar irodalomtörténetírásnak szorgalmas és értékes munkása volt Harmos Sándor. Halála megemlékezésre kötelezi a mai irodalomkutató nemzedéket. Ha időpontunk irodalomtudományi törekvéseiben a szintézis elve érvényesül is, ha manapság a különböző szellemtörténeti irányok és módszerek szempontjainak alkalmazása jelzi is a korszerűség színvonalát, mégsem vonhatja senki kétségbe, hogy a filológiai részleteredmények, a tárgytörténeti kutatás és a kölcsönhatások kimutatása nélkül nem lehetne megvetni az összefoglaló áttekintések alapját, sem megrajzolni a nagy összefüggések koordináta rendszerét. Harmos Sándor a magyar irodalom előkészítő-anyaggyűjtő munkájában vállalt szerepet. Balassa Bálint és Katona József, Csokonai és Petőfi Sándor költészete érdekelte. Arany és Homeros, Zrínyi és Vergilius, Katona és Shakespeare gondolatvilágának érintkezési pontjait kereste. Különös figyelemmel fordult a szombatosok szellemi élete felé. Ennek a tárgyválasztásnak köszönhetjük a szombatos imakönyv jeles kiadását (Guttman Mihállyal együtt) és Kemény Zsigmond regényírói művészetének gondos elemzését (*A rajongók* tartalmi mozzanatainak vonalán).

Zs. J.

Zsoltárest

Vannak művészi alkotások, amelyeknek tárgya, szerzője, írója zsidó. Ezenfelül zsidó vallási jellegük is lehet, úgyhogy igazi hangulatuk csak templomon belül bontakozhatik ki valóban. Vannak továbbá zsidók, kik bizonyos művészi hangulatokkeltés nélkül ma már nem tudnak vallásos áhítatba merülni és e hangulatkeltést

mai istentiszteleteinken még nem kapják meg egészen. Végül pedig vannak korok, melyekben a zsidóság — ha nem is teljesen a maga kezdeményezésére — szívesen fedezi fel mellőzött értékeit.

Ime, ezek az okok érlelték meg a keresztény egyházak többszázados mulira visszatekintő egyházi hangversenyeinek mintájára, a külföld után, nálunk, magyar zsidóknál is a templomi koncert gondolatát. Ennek eredménye a Dohány-utcai zsinagógában rendezett zsoltárest (1937 dec. 16). Az ünnepi est hatalmas közönséget vonzott (nagy részük különben csak ritkán jár templomba) és művészi előadásban kitűnő műsort adott Rossi, Schütz, Novakowsky, Kelen és Schubert műveiből.

A XVII. századbéli Rossi 146. zsoltárának hallatára őszinte bánatot érzünk, ha tudjuk, hogy ez a legrégibb és legnagyobb zsidó zeneszerző napjainkig mennyire idegen maradt a zsidó templom számára, részint nagyobb kar-apparátusai, részint korabeli polifon stílusa miatt, melynek élvezéséhez az átlagnál nagyobb zenei intelligencia kell. Ilyen szempontból a nemrég elhunyt Novakowsky 137. zsoltára szerencsésebb, mert dallamai nem ütnek el túlságosan a megszokott zsinagógiai stílustól, emellett művei komoly emelkedettséget, készütséget és izlést mutatnak. A kitűnő Kelen Hugó 126. és 129. zsoltárán erősen meglátszik a jó kórus-kezelés magyar iskolája. Fényes példa ez arra, miképpen párosulhat a művész lelkében a magyar és a zsidó eszmény.

Hevesi Simon vezető-főrabbi mellett — kinek hangulatsugalló bevezetője a szép est nyitányául szolgált — a zenei rész irányítója Káldi László volt. A fiatal karmester, túl a szervezés, betanítás izgalmain, ko-

rát meghazudtoló lehiggadt mérőkartartással valószínűsította meg mindazt, amit egy alkalmasszerűen összeállított körussal rövid idő alatt elérni lehet. Reméljük, hogy legközelebbi hangversenyén, kedvezőbb körülmények között, igényeit még jobban felfokozhatja és az előadás, mely itt-ott lábujjhegygel még a földet surolta, vezetője zenei-lelki világának megfelelőbb magasságokba fog szárnyalhatni.

Budai Pál.

Napkelet és Galicia

A Napkelet 1938. évi 1. számában „A szent és sérthetetlen galíciai” címmel apró cikk jelent meg (aláírás: Csörsz). Ennek az írásnak tartalmában és hangjában, modorában és irányzatosságában nincs semmi újszerű és meglepő. Minden mondatát, kitételét, szövegét jól ismerjük az utóbbi évek röpirataiból és hírlapi közleményeiből. Megszoktuk, hogy a napi sajtóban, a gyűlések szónoklataiban, általában a politikai életben ilyen szűkre szabott keretek között érvényesül a magyar nyelv gazdag szókincse. Újszerű és meglepő csak az, hogy a Napkelet mint irodalmi folyóirat lesiklott a tiszta irodalmiság területéről. Mintha elvetette volna a kötelező gondolatot, hogy az író — mégha irodalompolitikai vagy világnézeti eszmék hordozójává tette is művét —, csak az esztétika, az időtlen művészet eszközeivel juttathatja hanghoz elveit és meggyőződését. A Teleki-tér lakóinak és a nyíregyházi gyors utasainak igazoltatása lehet közigazgatási tevékenység, de semmiesetre sem alkalom arra, hogy egy irodalmi folyóirat „a szent és sérthetetlen galíciai” kegyes és áttetsző eufémizmusával kipellengérezze a magyar zsidóságot. Mert ebben a cikkben az egyetemes magyar zsidó szellem ekképpen oktatja keresztény polgártársát: „Az ősméltóság nemes követeléseiről van szó, te boldogtalan, melyből mi is származunk! Mi, akik kultúrát, gazdasági életet teremtetünk nektek és a nevetekben visszük magásra a magyarságotokat. Nem érzitek, hogy a mi utánpótlásunkról van szó, a jövő nagy magyarjainak honfoglaló őszüleinél? Ezek ellen mertek rendőrként állítani?” Szent és sérthetetlen hittal állítjuk, hogy ezzel a szellemi magatartással irodalmi folyóiratban vitatkozni nem szabad. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy a galíciai nem lehet irodalmi tárgy.

Sőt, a multból van is rá néhány példánk:

Szepsi Csombor Márton: Krakóban „... az Sidok is penig nagy hasznokra vadnak (kiknek derék városok vagyon) az benne lévő polgároknak, mert az Sidosagh nyughatatlan az adásban vételben ha szintén neha karockal esik is de mégis mindenféle marhat meg találunk nálok, el annijara hogy ugyan azt szoktak mondani, hogy ha úgy mond, az Sidoknal meg nem találod tehát sehol se keresd. Vagyon ő nekik Meszar-szekekben mindenkor szép husok, piatkokon szép kenyerek, korcsmáikon job Mehserék, mint az Lengyeleknek. (Europica Varietas... Kassa, 1620. 396. l.) — Kazinczy Ferenc: „Boraim még mind meg vannak, mert csak képzel! A Galliciai Gubernium nem ad Passust a Zsidóknak, mellyel Magyar Országra jöhessenek pénzt hagyni itt borért; sőt ha pénzen Passust vásárlottak is, a Galliciai szélekről visszaigazítatnak. Szent Isten! s ez akkor esik, mikor a Diétán a Postulatumok forognak! (Kaz. Lev. V. 35. l.) — Jósika Miklós: Lengyelországba „Seregüstül jöttek a zsidók Eszther felszólítására: kincseiket, német, holland és flamand tányelvüket, s kifáradhatatlan életrevalóságukat magukkal hozván. Lengyelhonból szívárgott át s terjedt el később Magyarországon is — e vándor nép. (Eszther. Franklin kiadás. 121. l.) — Arany János: Galiciában kesereg egy magyar zsidó: „Költözzünk, bujdosunk szép Magyarországból. Számkivetve onnan, király parancsából. A miért ősei hitét nem hagyva el: Költözik, bujdosik a szegény Izrael.” (Daliás Idők. VI. ének.) — Jókai Mór: A magyar szabadságharcban a lengyel dzsidások kapitánya, „az achillesi alak”, Negrotin „úgy dúlt egymaga az ellenség gomolygó tömegében, mint az orosz lány a bölény csordában”. S ez a lengyel: zsidó volt. Ragaszkodott hitéhez, mert „ki meg tudja tagadni az Istenét, meg tudja az tagadni a szerelmét is, a hazáját is s megérdemli, hogy azok is megtagadják őtet.” (A mi lengyelünk. Centenárius-kiadás. I. 5. és II. 93. l.)

Azt hisszük, példánk eléggé változatosak és tárgyilagosak. Van bennük élmény, vágy, valóság, költészet, irodalom. De nincs bennük: támadás a magyar zsidóság ellen.

Zs. J.

FOLYÓIRAT SZEMLE

Magyar.

Magyar Nyelvőr. 1937. 8—10. sz.
Fokos Dávid: Munkácsi Bernát kéziratai hagyatéka. A nagy nyelvtudós kéziratban maradt munkáinak felsorolása. — **Kohn Zoltán: Epe és keserű.** Az osztyákban az „epe” szó „keserű” jelentéssel is előfordul. Hasonló jelenséggel találkozunk a keleti nyelvekben, csak hogy itt a fejlődés fordított: a héber *mar-marah* szó eredetileg keserűt s csak később jelentett epét.

Héber.

Haolám. Jarnzsálem. 5698. 1—12.
J. A. Seidmann: Kohelet. Kohelet könyve Jób és a Példabeszédek könyveihez áll közel, formailag azonban és az előadást, stílust tekintve különbözik Jób könyvétől. — **M. Rabinsohn: Letargumé hatilozófia haklaszit.** A klasszikus filozófusok (Platon és Aristoteles) héber fordításával kapcsolatban összehasonlítja Plato etikáját a Tenach erkölcstanával és a zsidó teológusok Aristoteleshez való közeledésének és Platontól való eltávolodásának okát állapítja meg. — **M. Chartiner: Hanászi hagóel: „A megváltó elnök”** címmel Massaryk alakját festi meg. Massaryk, a nagy politikus, bölcs diplomata, történettudós, az átfogó szellemű író, elragadó szónok, szintetikus elméjű történész, ritka zseniálitása Szokolovot juttatja az ember eszébe. — **Sámuel J. Feigin: Professor Natáli Herz (Harry) Tortsiner.** Tortsiner, az asszirológus, az archeológus, a Bibliakutató, a sémi, különösen a héber nyelvész, a zsidó vallástörténész, a kritikus, a szerkesztő s fordító (héberből németre) méltatása 50. születésnapja alkalmából. — **A. Schlanger: Im Tsernichovskij.** A háború után Németországban letelepedett héber írókról emlékszik meg, és igen érdekes részleteket közöl Tsernichovskyról, az orvos-költőről. — **M. Rabinsohn: Sirat hageula sel Leivrik.** Az Amerikában élő jiddis költő, Leivrik világfájdalmas költészetét tárgyalja és azt a megváltás poézisének nevezi. — **M. Chartiner: Mijafajitjutó sel Jefet.** Museus „Hero és Leander” c. görög eposzáinak (5. sz. p. ch.) héber fordításáról (F. Montaner) értekezik. — **A. Steinmann: Bimchicató sel Franz Rosenzweig.**

Rosenzweig főművének „A megváltás csillagá”-nak lendületes ismertetése és bírálata. — **M. Rabinsohn Jakob Steinberg** költészetét és publicisztikai munkásságát méltatja az író 50. születésnapja alkalmából. — **A. Jaari: Meordot segármu lehádfásztát szeldárim.** A héber könyvek kinyomatásának indokait keresi. A legtöbb könyv kinyomatása a szerzők pénzügyi szükségének fedezésére szolgált. Sokan akartak t. i. a szerzők közül — különösen üldözések idején (1648. stb.) — a Szentföldre bevándorolni és az útiköltséget könyvük megjelentetésével szerezték meg. — **M. Kleimann Hillél Zlatopolskyról,** a realista kereskedőről és az idealista íróról, a szellemes tárca-íróról és publicistáról ír halálának 5-ik évfordulója alkalmából. — **S. Ernst: Jemé hachanuka bechájé haam.** A chanuka forrásait kutatja (Chasmonaeusok könyve, Josephus Flavius) és a régi s újabb chanuka-minhagokat foglalja jegyzékbe. — **A. Karmon: Bemiseol hacar.** Tanulmány A. Kabak Jézus-regényéről.

Német.

Der Morgen, Berlin — Amsterdam. 1937. november. **Leó Hirsch: Constantin Brunner und seine Zeitgenossen.** Azt a kérdést taglalja, vajjon zsidó filozófusnak lehet-e tekinteni Brunner, és párhuzamba állítja őt Th. Herzlel, H. Cohennel és Fr. Mauthnerrel. — **Ernst Simon: Die Bibel im neuen Palästina.** Ismerteti Achad Haam, Berdiczewskij és Josef Chaim Brenner felfogását a Bibliáról és a palesztinai jisiv állásfoglalását a háromféle felfogással szemben. Szól a bibliatanítás módjáról és a Biblia szerepéről a kulturális életben. Rámutat Cassuto, Benno Jacob, Martin Buber és Jecheskel Kaufmann biblia tudományi műveinek jelentőségére. — **H. B.: Das jüdische Buch.** A zsidó könyvkiadás jelen helyzetének képét adja.

Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums.

Breslau, 1937 szeptember-október. **Erich Werner: Die hebräischen Intonationen in B. Marcellos Estro poetico-aramaico.** Idelsohn kutatásai alapján az összehasonlító zenetudomány és stíluskritika módszerével ki-

mutatja Benedetto Marcello 1724-ben megjelent zsolthárművében foglalt zsidó melódiáknak keletiarab, olasz, német, spanyol és a gregorianus korából származó elemeit. Megállapításai világot vetnek a középkori zsidó népzeneire és a zsidó dalköltészetre.

Angol.

Yearbook. Central Conference of American Rabbis. Volume XLVII. pp. 487. Columbus, Ohio. Az Egyesült Államok zsidóságának három egyházi és három világi szervezete van. A fent idézett évkönyvet ezek egyike, az Amerikai Rabbik Központi Tanácsa adta ki. A Tanácsnak kb. 400 aktív tagja van. A kötet első részében a columbusi konferencián elhangzott mintegy 30 tisztviselői és bizottsági beszámolót olvassunk a Tanács különféle ténykedéseiről. A Tanácsnak van egy Egyház és Állam és egy Nemzetközi Béke c. bizottsága is. Az előbbi élénken tiltakozik az ellen, hogy a vallásoktatást bevigyék az iskolákba; ez ellenkezőnek a vallás és állam különválasztásának amerikai elvével. A Közlemények bizottsága beszámol a Tanács által kiadott ima- és kézikönyvekről. A Tanulmányok bizottsága ismerteti az év folyamán megjelent röpiratokat. Néhány cím: A modern zsidóság szociális kilátásai. A zsidó istenidea. Mi a talmud? Mi a reformzsidóság?, Zsi-

dóság és tudomány. Külön bizottság foglalkozik nevelésügyi könyvek kiadásával. A kötet második fele a Függelék-ben a konferencián felolvasott beszédek és előadások tartalmazza. Az Év Története bátran és higgadtan emeli fel szavát a nemzeti szocializmus veszélye ellen. Az Év Irodalma az év folyamán megjelent fontosabb könyveket ismerterti, köztük az Új Testamentumra vonatkozó irodalmat is.

Francia

La Revue Juive de Genève 1937 december. A szám Josué Jehouda felhívásával kezdődik a zsidó „írás-tudókhöz”, akiket arra ösztönöz, hogy foglalkozzanak tevékenyen aktuális politikával. Egy névtelen szerző megdöbbenő képet fest a német zsidóság csendes, de kegyetlen és tervszerűen fokozatos kiirtásáról. — A. Hérenger ugyanezzel a témával foglalkozik: „a zsidók türelme és alázatossága nem fogja lefegyverezni az ellenfelet”. — J. Harosin a Peel-tervet vizsgálja. — Abraham Mapou 1853-ban héberül és most francia fordításban megjelent regényéből, a Cion szerelméből pár részletet mutat be a folyóirat. Mapou a cionizmus egyik előfutára. Érdekes még egy rövid közlemény, a Nobel-díjas R. Martin du Gard és a zsidóság viszonyáról.

Waldapfel János művei

Waldapfel János összegyűjtött dolgozatai 1938. március folyamán jelennek meg. A nagy tanár pedagógiai tanulmányai a magyar nevelésügyi irodalom és a magyar neveléstudomány alakulásának nevezetes fejezetét mutatják be. Irójuk szilárd történelmi és mély filozófiai alapon éles elmével tiszta magyar érzéssel foglalt állást minden olyan kérdésben, amely a művelődéspolitikai, neveléstudomány, iskolai és házi nevelés területén korát foglalkoztatta. Tanulmányainak egybefoglalt sorozata nemcsak emléke működésének, hanem gazdagítója és segítője lehet a

nevelés gyakorlatában eligazodást kereső újabb nemzedéknek is.

A Waldapfel irodalmi munkásságának legjavából kiszemelt filozófiai, művelődéspolitikai, pedagógiai, valamint a gondolkodás és irodalom történetével foglalkozó tanulmányok sorát magábafoglaló kötet bevezetését Imre Sándor írja.

A magyar neveléstudomány művelői s a volt gyakorlógimnáziumi tanártársak, tanárjelöltek és tanítványok nevében ajánlott mű megrendelhető 8.— P. előfizetési áron a „Studium” rt.-nál (Budapest, IV., Kecskeméti-u. 8.).

*Luxusfűzők,
gyógyhaskötők,
lúdtalpbetétek,
ortopéd fűzők
és mindennemű
egészségügyi cikkek
legolcsóbban kaphatók:*

SZÓBL CSURI
szalonjában
V. Arany János u. 34.

**Dr. FRENKEL
BERNÁT**

vallás tanár

z s i d ó

nevelőintézete

XIV, Szabó József-utca 14
Telefon: 135—471

INTERNÁTUS a városligeti villanegyedben, minden iskolatípus közelében, fiuknak és lányoknak, 14 évesnél idősebbeknek LEÁNY-TOVÁBBKÉPZŐ — Közművelődési és gyakorlati irányú tanfolyamok

K I N G

CUKRÁSZDÁK :

VI., Andrassy-út 38. Telefon: 122...491
VI., Király-utca 14. Telefon: 121...941
V., Szt. István-krt. 29. Telefon: 121...865
V., Perczel Mór-u. 2. Telefon: 117...708
IV., Eskü-tér 6. Telefon: 188...497

DR. M. JOSEPH GRÖZINGER

Geschichte der jüdischen Philosophie und der jüdischen Philosophen von Moses Mendelssohn bis zu Gegenwart.

I. Bd. Von Moses Mendelssohn bis Salamon Maimon. Berlin 1930.
206 oldal.

Ára P 3.60

Kapható minden könyvkereskedésben és a főbizományosnál:

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és antiquárium,

Budapest VI., Andrassy-út 15.

B. POLITZER ANNA

női divatszalonja

*Budapest, VII,
Kertész utca 33, II. 4*

*a legkényesebb
igényeket kielégíti*

Mérsékelt árak

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és tud. antiquárium
Budapest VI., Andrassy-út 15.

4. számú antiquar könyvjegyzéke

most jelent meg.

Tartalmaz; Budapestről szóló, filozófiai, földrajzi, irodalomtörténeti, lélektani, művészeti, szociológiai, természet-tudományi, történelmi munkákat

első kiadásokat, régiségeket és ritkaságokat, metszeteket, kéziratokat, stb., stb.

A katalógust kívánatra díjtalanul elküldjük.

Minden könyvet, újat és régít folyószámlára is szállítunk.

ÚJ IMAKÖNYV

jelent meg **Dr. FÉNYES MÓR** magyar fordításában

IFJAINKKAL és ÖREGEINKKEL

címmel.

Ugyancsak most jelent meg **Dr. GUTTMANN SIMON** főrabbi szerkesztésében

a z

„ŐSI SZÖVETSÉG”

Mind a két könyv:

STEINER ÁRMINNÉ

imakönyv- és kegyeskereskedésében kapható.

Budapest, VI., Király ucca 8. szám.

Telefon: 123-806.

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

MUNKÁCSI BERNÁT: Uti napló

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

GROSZMANN ZSIGMOND: Az izraelita Magyar Egylet törekvései

GRÜNVALD FÜLÖP: Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához

GRÖZINGER M. JÓZSEF: A neokantianizmus legújabb héber rendszerezője

PALESZTINA TÖRTÉNELEM ELŐTTI LAKÓI

KÖNYVEK:

FOKOS-FUCHS DÁVID: Pintér Jenő: Magyar nyelvvédő könyv

GRÜNVALD FÜLÖP: Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon

GRÜNVALD FÜLÖP: Eppler Sándor: A budapesti zsidóság szociális munkája

KANDEL SÁMUEL: Fényes Mór: „Ifjainkkal és öregeinkkel”

KARDOS PÁL: A. Schirokauer: Két világ

GRÖZINGER M. JÓZSEF: P. Siwek: Spinoza et le pantheisme religieux

WIDDER SALAMON: Shunami Shlomo: Mafteach hamaftechoth

ZSOLDOS JENŐ: Kozocsa Sándor: A Zalán futásának első kiadása

KOHN ZOLTÁN: H. J. Schoeps: Zur jüdisch-religiösen Gegenwartsfrage

KOMLOS ALADÁR LEVELE

KISEBB BIRÁLATOK:

Hárs László: Keress egy másik csillagot (Bródy László — Sós Endre:

Becsapott ajtók előtt (Id) — Vincze László: Módszertani elgondolások a német

nyelvtan tanításához (—n) — Rubinyi Mózes: Bárány Wesselényi Miklós napló-

jából (Zs. J.) — Ch. J. Schlesinger: Kuntrasz Jesuah v'nechamah (G. M. F.)

FIGYELŐ:

Munkácsi Bernát emlékezete (Knöpfler L.) — Emancipációs emlékkiállítás (G. F.)

FOLYÓIRATSZEMLE

III. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1938. MÁRCIUS-ÁPRILIS

BUDAPEST

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekkszámláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Zsoldos Jenő.

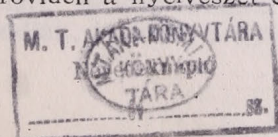
Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Uti napló.

Munkácsi Bernát irodalmi hagyatékának kéziratai között az *Uti napló* a nagy nyelvtudós multjának egyéni hangú emlékeit őrzi. Benne a magyar összehasonlító nyelvtudomány nemrég elhunyt mestere első oroszországi tanulmányútjának élményi mozzanatait jegyezte föl. (A tudományos kéziratok felsorolását l. Fokos Dávid: Munkácsi Bernát kézirati hagyatéka. Magyar Nyelvőr. 1937. 100. l.) A napló szövege két füzetben (10,5×16,5; 18×21,5), számozatlan lapokon maradt ránk. Az első keltezés adatai: Varsó, 1885 április 11; az utolsó hely- és időpont-jelzés: Szimbirszk, nov. 1. (okt. 20). A feljegyzések anyaga gazdag és változatos: úti leírásokat, nyelvi és etnográfiai adatokat, eseményes apróságokat tartalmaz (votják népszokások, ünnepek, szertartások, ruházat, vendégeskedés, lakodalom, áldozati helyek, szerelmi élet; a dalgyűjtés módja, szövegek másolása; nyelvmesterei, csuvas segítőitársai stb.). Munkácsi Bernát élménygyűjtő tudós szándékának parancsára rögzítette meg tanulmányútjának érdekes történéseit. Utóbb azonban mesterének, Budenz Józsefnek figyelmeztető levele szentesítette számára elhatározásának feltételezett értékét: „... írja össze, mintegy naplószerűen, csak hogy az apró történeteket el ne felejtse, a votják útról való emlékezéseit.” (Magyar Nyelvőr. 1936. 108. l.) A napló anyagát csak általánosságban, tartalmi vonatkozásaiban ismeri a tudományos világ. Jankó János, múzeumi igazgató ugyanis *A votjákok közt* c. cikkét (Etnographia. 1892. 93. II.) Munkácsi Bernát napló-jegyzeteiből állította össze. Ebben a tanulmányban az eredeti szöveg napló-jellegét csak az első személy közvetlen formája őrizte meg. Egyébként Jankó: a napló adatait átcsoportosította, a közös elemeket összevonta, a stíluson módosított. Átírt a szöveget. S elsősorban a néprajzi részeket méltatta figyelemre. A hangulati, érzelmi elemek nem jutottak levegőhöz az átdolgozásban. Sok jellemző mozzanat és személyi vonatkozás maradt említetlenül. Az itt közölt részleteket eredeti fogalmazásban adjuk, csak a szükséges rövidítéseket oldottuk föl (pl.: h = hogy; pg. = pedig) s a központosítást egészítettük ki. Technikai okok miatt el kellett hagynunk a héber szavak filológiai hangjelöléseit is. Közleményünk egyrészt ismeretlen zsidó szokásokat és szertartásokat ismertet meg, másrészt belevilágít Munkácsi Bernát vallásos lelkébe: megőrökíti kegyelet pillanatait, felfedi a magyar nyelvtudós zsidó magatartásának szellemi hátterét. A napló-szemelvényeket Munkácsi Ernő dr. hitközségi főügyész úr szíves engedélyével közöljük.

Ápr 14-én

Jól aludtam, úgy hogy a Minsk-en való kiszállás egészen feleslegesnek mutatkozott. A zsidóság egész idáig igen sűrűn mutatkozott s útítársamnak¹ több megjegyzésre nyitott alkalmat — innen csaknem egészen eltűnik. Ma ismerkedtem meg *Wilhelm Wolffberg* urral, kinek Moszkva mellett nagy gyára van s ki az orosz nyomás következtében kénytelen volt kikeresztenkedni. Lelkében és érületében zsidónak mondotta magát. Kérdezett utamról, törekvéseimről s miután ezt részletesen előadtam s pár etymológiával (adattal) röviden a nyelvészet céljait is megismertet-

tem — egész örömmel mutatta be magát. Ismét felmerült a zsidókérdés, *Guye* úr azt állítja, hogy ő úgy érzi, hogy ez a faj még megvalósítja örök ideálját, még fog valahol államot alkotni — bár nem épen régi hazájában. Ez ellenében igyekeztem kimutatni, hogy ma a zsidóság csak vallás, nem képez nemzetiséget s egyáltalában nincsen meg az a tulajdonsága, mely akár mint fajt államalkotó képességgel ruházhatná fel. G. úr nézetében arra támaszkodik 1. hogy a zsidóság gazdag, 2. hogy rendkívül szívós és kitartó törekvéseiben. Pedig az első nem áll, mert aránylag épen annyi szegény és nyomorult van zsidók közt is, mint másutt. Továbbá az a híres szívósság is csak addig tart, míg nyomás alatt vannak, ha ez megszűnik, oda a vallás iránti tisztelet is.

(Moszkva) Ápr. 17-én.

Este a zsinagógába. Utközben pórul járok a lóvonattal, melyen a conductor figyelmeztetését nem értve meg jegyet váltok s pár lépésnyire megáll a kocsi s utamhoz képest ellenkező irányba indul. Végre hosszas kereséssel a *Spasszo-Glınıyaceszkoi* sikátornak egy jeltelen, magtárnak látszó helyiségében megtaláltam a mit kerestem. Ime! Az egységesen egy Isten tisztelete mily eldugott helyiségben, mily szomorú magányban elhuzakodva történik. Mint *Guye* úrtól értesültem, a zsidók csak pár év óta türetnek meg itten, szerinte még 3—4 évvel előbb csak a kormányzó engedelmével időzhettek itt 3 napon át. Talán innen magyarázható, hogy az imahelyiség is mintegy elbúvik. Feltűnő, hogy sehol egy héber nyelvű feliratot sem találtam, még a 125.000 zsidó lakossal bíró Varsóban sem. Itt az *ı-t ői, őj-nek*, az *ı-t u-nak*, az *ı-t aei-nak* ejtik. Női karzaton rácsozat nincs, emelvény elül csupán, a szent függönyön császári korona és sas, több mint 20 tagu chorus. De azért a község igen vallásos; ima végeztével egy külön szobába gyűltek és imádkoztak, kik a *borchu*-imában nem részesültek.

Ápr. 18-án.

Ismét a zsinagógába indultam, hálás érzelemmel, hiszen elértem az első hetet ezen számomra idegen földön. Az itteni közösség magyon vallásos, mindenki leeresztett *thalith*-tal, kivéve a chorus tagjait. Érdekes különösségek: előbb kiáltják a *ja'amod*-ot, aztán a miseberach, a *haftorá*-hoz egy külön tekercset vesznek elő, minő a *thorá*-é, csak hogy kisebb és abból a szakaszt az előlolvasó ép úgy olvassa, mint a thorai szakaszt, a *haphtorá*-hoz nem ismétlik az utolsó mondatokat, s a felhívott csak az áldás-mondatokat mondja el, *jekum-purkan* és *miseb*. után 5 külön *miseb*. következő halottakért, ezeket esetleg nálunk *thorá*-olvasás közben végzik, a czárért való ima után következőt még egy *miseb*. betegkért. Kihirdetést nem hallottam. De érdekes, hogy midőn a *thorá*-val a bevitelkor körüljárnak, a *hakkaifah* közepén a *chazan* megáll s hangos zsoltárt énekel a chorussal. A megjelent nők parókások voltak.

(Kazán) Apr. 28.

Fontos eredménye e hétnek, hogy felfedeztem a helybeli zsinagógát is. Mindjárt az első napon, midőn ide érkeztem, feltűnt, hogy egy házból szombat napon több férfi és nő jött ki. Sejtelmet azonban semmi sem igazolta, mert a kérdéses épületen nagy betűkkel az volt olvasható, hogy itt a „Volga-gőzhajózás agenturája“ van, belül pedig csupa privátlakások látszottak. Megjegyeztem e helyet s azóta két héten át gyakran vettem arra sétát. Egy este azon jelenetnek voltam tanúja, hogy e ház előtt tatár és orosz fiúk csufolkodva ingerkedtek néhány jobb módúan öltözött gyerekkel — majd megfutamodnak s így csufolkodnak vissza: „háj zsidovszki, háj zsidovszki“. Tehát nyomon vagyunk — gondoltam; itt vagy zsidó lakik, vagy zsidó iskola van, vagy talán még zsinagóga s e fiúk az esti imára gyűltek. Szombaton reggel végre neki bátorodtam s felszerelve bizonyos esetleges kimentő kérdésekkel bementem a kérdéses házba — hová ismét több embert láttam menni. Bemegyek az első szobába — nem látok semmit; a 2-ikba ismét semmi, a 3-ikba — itt már van néhány ember, de úgy látszott mintha ők is várnának valamit. Végre megkérdeztem, hogy itt van-e a zsinagóga, gondolván, hogy az utóbbi szót — ha a kérdezett nem épen zsidó, nem fogja megérteni. Azonban bámulatomra a kérdezett egész udvariasan egy ajtóhoz utasít — s beléptem enyéim közé. A felfedezés öröme igen izgatottá tett s egész nap hatása alatt állottam. Épen a szent könyv 3. részének utolsó fejezeteit olvasták, melyekben Izrael jövő szomorú sorsa van megjövendölve. Panaszos, csaknem síró hangon olvasta az előolvasó az annyszor átérezett, annyszor — saját magától tapasztalt és átszenvedett végzetet, hogy: el fognak beneteket hurcolni idegenek messze földekre, hol rabokul és szolgácul fognak tengődni, hol minden népek példája és gyalázata képen fognak rátok mutatni — hol életed is minden perczen kockára lesz téve. Hiszen nem messze van innen Novgorod s még csak két év is alig telt le ama gyászos esemény óta — hogyne érezte volna ama szavak súlyát... De ime egyszerre csak emelkedik, csaknem örömszózattá változik hangja; ugyancsak ama fejezet végén található ama vigasztaló evangelium is: „De még ha ott lesznek is ellenségeik földén, nem fogom őket megvetni, nem annyira megutálni, hogy teljesen megsemmisüljenek; — mert én vagyok Jhv. az ő Istenök.“ Leírhatatlan a benyomás, melyet e szavak s általában az egész jelenet kedélyemre gyakorolt. Könnyek tódultak szemeimbe és soká tartott míg elállottak. Végig gondoltam saját sorsomat is s szívem legmélyéből hangzott fel később az ima: „irgalmazz Uram Czionon, mert ez *életünk háza*“. Igen, életem háza; csak vele együtt, csak benne élhetek!!

Május 6 (18-án)²

Pénteken este ismét meglátogattam a zsinagógát. Feltűnt, hogy a „bame-madlikin“ misnah-szakaszt a zsoltárok és „lecho dodi“ ének közt mondják; továbbá, hogy egy kis leányka is mon-

dott „kadis“-t. Kimenetkor megszólítottam 2 fiatal embert — kiket németül hallottam beszélni — (egyiknek *Ludwig Salit* a neve; Poroszországból; aranyműves; a másik kurlandi-orosz szintén aranyműves) és megtudtam tőlük, hogy van egy *chaszidim*-zsinagoga is. A *karaimok*-ról nem mondhattak semmit; de igen ócsárolták az itteni testvérek alacsonyosságát etc. — Szombaton d. e. azon tiszteletben részesültem, hogy a thorah-olvasáshoz felhíttak és előre ültettek. Itt véletlenül egy moszkvai mellé kerültem; ez beszélte, hogy van itt talmud-tora, de talmud-tanulmányozás nincs, hogy az emelvény helyének kérdésénél verekedések voltak s hogy végre a gubernator döntött a haladók javára. Moszkvában a haphtora-tekercek minden gyülekezetben szokásosak s az összes prófétákat teljesen tartalmazzák. Feltűnő, hogy milyen vallásosak itt a katonák; tanuja voltam, midőn egyikök péntek este az „énekek éneke“ könyvet és a heti szakaszt, megfelelő *targum*-mal átolvasta.

[Szimbirszk; 1885, október 6-án (szept. 24-én)]

Kazánban való tartózkodásom utolsó heteiben estek nagy ünnepeink is — a „harsogás napja“ szept. 10-ikén, az „engesztelődés napja“ szept. 19-ikén. Ha foglalkozásom és viszonyaim egész éven át megfelelkezni kényszerítettek hitem külső szertartásairól: ezen napokban legalább úgy akartam élni, mint kellett volna élnem egész éven át. Az „emlékezet napja“ reám nézve mindig megemlékezés ideje nemcsak általános emberi viszonyainkról, hanem saját életem lefolyt és beálló mozzanatairól. Számot szoktam ekkor vetni cselekedeteimről s az elért eredményekről a lefolyt esztendőben s a jövőben előttem álló feladatokról és reményekről. S vajmi keserű volt ez idén a számvetés! Irtózatosszerű erőfeszítéssel készülődtem oroszországi utazásom tervéhez, már ott voltam, hogy régi vágyam teljesedésbe megy, midőn egy betegség — melynek több volt a lelki, mint testi gyötrelme — és finansziális viszonyok visszavetettek. Vissza kellett térnem atyám házába, ott kellett magamat s őket sanyargatnom 7½ hónapon át. Szemtanújának kellett lennem, mint kapcsolódik az én szerencsétlen sorsomhoz szüleim szerencsétlensége s mint pusztúl el miatta egy ártatlam lélek. Megjött végre az idő, hogy elindulhatam hazúlról. Vissza jöttem régi társaim közé. Minő demoralizáció a hitványak közt, minő kétségbeesett reménytelenség a jobbakban! Most oroszországi utam következett az ő ezer rettenetével s a folytonos szomorú tapasztalatokkal, hogy az emberi legszebb ideáljai az egyenlőség és szabadság lábbal tiportatnak. Lépten-nyomon kellett tapasztalnom azt a kicsinylést, mellyel kisebb nemzetek nemes törekvéseit lenézik; azt a gyűlöletet, mellyel szeretett hazám, magyar nemzetem ellen vannak. Hát még a szorongatás és elnyomatás, melyben a zsidóság sínylődik! — Azután meg az ezer bajjal és akadéllyal átélt utazás a votják földön! Azután a reménytelen — éppenséggel reménytelen jövőbe való tekintet, a visszaemlékezés azon rendkívüli küzdelmekre, me-

lyekkel pályát szerezni igyekeztem s melyek mind eredménytelenekké váltak! Mindezen tények felkerültek emlékezetembe s oly erős hatással voltak kedélyemre, hogy szept. 9-ikén este a zsinagógába való menetel előtt ágyamra dőlve tovább egy óránál erősen zokogtam. Ezen jelenet még egyszer ismétlődött a szept. 19-iki istentisztelet „abhodah“ részénél, azon szivethasogató elegiák olvasásánál („aşre ájin...“), melyeket mióta világos felfogásom van a zsidóság s hitrokonaim helyzetéről, különben sem tudok soha könnyek nélkül olvasni.

Hogy nyugalmas ülésem lehessen a zsinagógában, 9-ikén ülést béreltem 2 Rubel árán, melyet héber (Dobh ben m. Meir Abraham meerec Hagar) és orosz átirattal ellátott névjegyem alapján vezettek könyvbe. Ugyanezen napon a hitrokonok utasítása szerint rátaláltam Chajton lakására, hol egész kazáni tartózkodásom végéig étkeztem. Itt ismerkedtem meg néhány zsidó egyetemi hallgatóval, kiktől érdekes adatokat kaphattam hitrokonaink állapotáról az egyetemen. Érdekes, hogy itt a tanári szakon egyetlen egy zsidó hallgató sincs, minthogy tudják, hogy állást nem kaphatnak. Zsidó ösztöndíjban soha sem részesülhet s nagy nehezen csak tandíjmentességben. A keresztény kollégák éppenséggel megvetik zsidó társukat s vajmi ritka eset, hogy akár *külső* barátsági viszony fejlődjék köztük. Ezekhez képest nálunk igazán *aranyosak* az állapotok; hála legyen a magyar nemzet jószívűségének és szabadelvűségének! Az egyetemi hallgatók közül némelyek voltak, kik sok ismerettel bírtak a héber dolgokból is. Ezeknek én rendkívül megtetszettem. — Más fajtából való *Gabaj* orvosnövendék úr, ki bár szintén becsüli hitrokonait és hozzájuk való tartozását, sőt *Montefiore* halálakor beszédet is tartott a zsinagógában — mégis nézetem szerint csak krakéler. Ugyancsak Chajton asztalánál ismerkedtem meg közelebbről *Berman* úrral is, ki Permben (*Szibirszkaja ulica*, *Schulman* apósa czége alatt) órákereskedő; evvel sokat beszélgettünk a zsidók viszonyai felől Oroszországban, sőt egyszer lakásomra is feljött theázni. Voltak *Chajton* asztalánál szibériai (Tomszkból való) kaukazi és perzsa zsidók is — kiktől szintén több érdekest lehetett hallanom. A kaukaziak pl., kik a mi sefardim-jainkkal egyképen viszik isteni tiszteletüket, beszélni tudtak *Azkenazi Zevi*-ről, ki közöttük a Talmud tanítását megíusította. Náluk a nők tatár módra egészen befödik arcukat és férjük jelen nem létében általában nem beszélnek idegennel. A gyermeknek atyja előtt okvetlenül fel kell állnia s ha koldus is az öreg, ki az ajtónál bejön, az egész társaság feláll. Szivarozni, vagy kalapot levenni bátya, vagy atya előtt nem lehet; úgy szintén illetlen dolog velük együtt fürödni. Nyelvük a bokharai tatár nyelv, öltözetük mint a cserkeszeké; hatalmas testalkatú emberek, mintha *Simson* utódjai lennének. Arczuk kifejezése, bőrük színe és hajzatuk egészen különbözik az európai zsidóságtól. Igen vallásosak talmudi alapon.

A kazáni zsinagógában a harsogás napján csak az előimádkozó veszi fel a fehér halotti köntöst, egyebek csak egyszerűen

thalith-ban. „Pijut“-okat nem mondanak, sőt kihagyják a három *seder*-hez tartozó (*Malkhijoth, Zikronoth, Soirijoth*) hosszabb imarészleteket, minek következtében a *Malkhijoth*-nál badar beszéd származik, amennyiben az Ochila lael . . . ima utolsó mondata után: („adonaj sephathaj tiptach uphi jagid thilathekha“) sehogysem illik az utána megkezdett „al ken nekaveh lokha . . .“ imarészlet. Pedig hát a mi művelt közsegeinkben is cselekszik ezt a badarságot! Az ünnep második estéjén egy közkatona állott fel a szószekre nagy hangon kezdvén beszédét Ezsaiás első mondatával „halljátok egek s halljad meg föld!“ — de hát szegény később belesült. — Megemlítem még mint különös dolgot, hogy a *szombat*ra eső Jom-kipur-kor a kohenok áldottak, de a „ribono sel olam“ imákat kihagyták (a szombat miatt, mért?)*

Szimbirszk; nov. 1-jén (okt. 20)

Ismét írtam tehát Budenznek,³ kijelentve, hogy türelmetlenül várom már a jeladást a $\kappa\alpha\tau\alpha\beta\alpha\sigma\iota\varsigma$ -ra, hogy az útlevel ügyet a moszkvai consulatushoz intézem el, végül hogy a kért szabadjegyet Kúnos címére küldjék, mert ide meg nem kaphatom idejében. Három nap múlva megkaptam Budenz válaszát innen írott első levelemre, melyben már ismertetve voltak az itteni állapotok, jelesen, hogy kevés dolog van. Megírtam erre még az nap, hogy „nem kell nekem mondani, hogy egy kis kellemetlenséget tűrjek; életemet áldoztam és tettem kockára e célért; de itt nincs többé semmi tudományos haszon, már nem tudom mihez fogjak; tőlem egy részről tiszta esztelenség az itt maradás, más részről vakmerő lelkiismeretlenség az Akadémiával szemben stb.; végül a végső elhatározást kérem, hogy már *sürgönyileg* jelentse.“ — Ettől fogva mintha tűkön ülnék, nincs nyugtom sem nappal sem éjjel, merő izgatottságban telik időm el, mely sokszor annyira kétségbe hajt, hogy imádságban keresek menedéket. Ismerve Budenz terveit, igen aggaszt, hogy nem fogja helyeselni tettemet, (pedig én megírtam, hogy csak helyeslésével válik tervem tetté). No de jó az Isten, megsegít!

S fel-felmerül a régi álmom, az a szent vágy meglátogatni azt a drága helyet, melynek minden porszeme őseim vérért tartalmazza, hol milliók hulltak el a hitért — melyért ma is szenvedünk, hol volt egy pillanatnyi idő, melyben a zsidóság önérzetesen tekinthetett maga köré s nem érezte a megvető rugásokat. Ha az Ur megsegít és jó egészséggel eljuttat Konstantinápolyba, talán még tetté is válhatik ez álom. Szívemben jámbor fogadásként él e terv, de ajkaimra még nem merem felhozni.

E tervre hatalmas befolyással van, hogy újabb időben ismét néki fogtam a héber irodalom olvasásához; ebben eddig a Királyok Könyvéig jutottam el. Nézegetem a zsolnárokat is s nem egyszer történt, hogy éppen csak ezek adták meg lelkemnek a

* Érdekes jelenség: Jomkipur napián ülészem mellett egész nap állott és bőjtölve imádkozott egy *kikeresztelkedett* zsidó.

szükséges vigaszt és nyugalmat háborgó állapotomban. — Ezen olvasmányon kívül olvasgatok a *Karamzinszkij*-féle nyilvános könyvtárból is. Többek között ez úton jutott(am) Heine műveihez is, melyek között elolvastam újra „Rabbi v. Bacharach“-ot. Október 22-ikén volt délben, midőn azon ponthoz jutottam, hogy Abraham rabbi a „hagomel li kol tobh“ áldás mondatot olvassa. Ez annyira egyezett akkori hangulatommal, hogy önkénytelenül zokogásban törtem ki s kellett egy $\frac{1}{4}$ óra míg lecsillapodhattam. Fogom-e én is elmondhatni azt az áldásmondatot? — Megválnék talán nem sokára!

Munkácsi Bernát.

¹ Victor Karlovics Guye, svájci származású ember. — ² A második kelet a Gergely-naptár időpontját jelzi. — ³ Munkácsi Bernát úgy látta, hogy a csuvas-földi anyaggyűjtés az egyre szaporodó nehézségek miatt nem jár majd kellő eredménnyel. Honvágy is gyötörte. Nem akart céltalanul egy hosszú, dermesztő telet a csuvasok között tölteni. Megírja Budenznek: „hogy még legieljebb egy hónapig maradok itten, illetőleg hogy csak ennyi ideig való foglalkozásomra van anyagom, azután pedig Konstantinápoly érintésével. — hol Kunos bartommal találkozni és értekezni akarnék — utazom haza.“ Hunfalvy és Budenz nem helyeslik, hogy Munkácsi „tengerre bocsátkozva Sztambulba ránduljon“. (Magyar Nyelvőr. 1936. 111. l.) Hazatérésének útiránya: Syzranj—Kiev—Lemberg. (U. o. 110. l.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Az izraelita Magyar Egylet törekvései¹⁾

I. Az *újjaalakulásról*. Az 1844-ben Pesten alakult *Magyarító Egyletnek* nem csupán az a — mondhatnók — *külsőleges* célja volt, hogy a honi zsidók között terjessze a magyar szót, hanem volt még egy *belső* célja is, hogy a hazai zsidók a magyar irodalommal s a rajta előmlő magyar szellemmel együtt magukévá tegyék a nemzeti törekvéseket is.²⁾

A négy évig fennállott egylet olvasótermével, könyvtárával, felolvasásával és magyar tanodájával nagy eredményeket ért el. De a köznyugalmat megzavaró 1848-i forradalom, majd a véres szabadságharc a magyarító egylet „csendes és békés törekvéseit is hullámai alá temeté“ — a világosi katasztrófa után pedig „az 1848-iki nyár égető hevében elfonnyadt gyenge virágok a rá következő tavasztalan évek fagyja alatt új virulásnak nem indulhattak“.³⁾

Az 1860-i októberi diploma nyomában alig Következett be a „várva-várt tavasz“ — az elnémult magyarító egylet *Izraelita Magyar Egylet* néven ismét életre kelt. Azon év november 13-án dr. Rózsay József orvos vezetésével összegyűltek a régi egyletnek még életben levő tagjai, átdolgozták annak alapszabályait, új tagokat gyűjtöttek, a Tükör-utcai, majd Erzsébet-téri „szálláson“ olvasótermet nyitottak és nyilvános felolvasásokat tartottak.

Az új lángra kapott magyarosodási buzgalomra jellemző, hogy két héttel az alakuló gyűlés után, 1860 november 28-án ajánlat hangzott el „minél több hölgyeket szerezni, kik egyletünk által iratják be magukat a Kisfaludy-Társaságba.

A feléledt egylet többfelől kapott buzdítást. Megható az akkori kormányrendeletek következtében Bécsbe szorult magyar zsidó diákok 1860 november 27-iki levele. A „fővárosi izr. tanulóifjúság, mely egész erejét s rábeszélő tehetségét arra fordította, hogy hittársait nemzeti törekvésre gerjessze“, a távolból is segíteni akar az egylet feladatainak megoldásán. „Ajánljuk szellemi erőnket, míg mást nem ajánlhatunk! Távol vagyunk a hazától, de szívünk és eszünk csak ott szeret élni és működni.“⁴

Nem kisebb munkakészségről tanuskodik *dr. Popper Alajos* orvos levele, amelyet „a tősgyökeres magyar Debrecen városa héber vallású magyar ajkú és magyar érzelmű lakói nevében“ ír 1860 december 25-én az egylet vezetőségéhez. Arra kéri ezt, „hogy a magyar egylet ne csupán a fővárosra szorítkozzék, hanem az összes magyarhonon izraelitákra is terjesztessék ki“. A kolozsvári *dr. Fischer* jogtudor az erdélyi zsidóság nevében kér útbaigazítást, hogy a pestihez hasonló egyletet alakíthassanak. Legfűgőbbek voltak a pécsié, akik *Szeligmann Eleázár*⁵ tanító jegyzősége mellett már 1860 december 25-én „alkotó-tanácskozmányt“ tartottak s csakhamar felolvasásokat is rendeztek.

II. A felolvasásokról. A régi Magyarító Egylet példájára az izraelita Magyar Egylet is rendezett nyilvános felolvasásokat, még pedig minden szombat este. Az egyletnek nem volt ugyan szándéka ezen felolvasásokkal „írói képezdét“ alakítani, mégis ügyelt arra, hogy „az olvasmányok legalább némi műbecsrel birjanak“. Ezért csak azok a dolgozatok kerültek felolvasásra, amelyeket a „felolvasási bizottmány“ titkos szavazással erre alkalmasnak ítélt. Az elhangzott felolvasásokról kirendelt „rendező“ bíráló jelentést tett, akik utasítást kaptak, hogy „mennyire lehet, tárgyilagos jelentéstételre szorítkozzanak és a kezdőket visszarettenthető gúnyorosságtól óvakodjanak“.⁷

Legszorgalmasabb felolvasók voltak: *Beck Hugó*, regék; *Beniczky Emil*, beszélyek; *Békessy Ignác*, költemények; *Bródy Zsigmond*, költemények; *Décsey Zsigmond*, értekezések; *Glaser Manó*, költemények; *Gross Károly*, értekezések; *Gruber József*, értekezések; *Lisznyay Kálmán*, költemények; *Mezei Mór*, értekezések; *Ormódy Bertalan*, költemények; *Propper Dávid*, értekezések; *Rosenberg Izidor*, értekezések; *Rosenzweig Salamon*, költemények; *dr. Rózsay József*, értekezések; *Tatay Adolf*, versfordítások; *Tenzer Pál*, értekezések; *Vasváry Lipót* értekezések.⁸

A működvelő előadók mellett, „ami az igen tisztelt felolvasó vagy előadó úrnak csupán erejének kellemes megkísértése s gyakorlata“,⁹ hivatott, sőt — mint látjuk — keresztény írók is felolvastak, amiből az egylet vezetősége arra következtetett, hogy a zsidó magyarosodási buzgalma „még azok körében is méltánylattal találkozott“.¹⁰

A lelkes vezetők szerették volna az egyletet valamikép közel hozni a nagy irodalmi társulatokhoz. Ezért toboroztak pártoló tagokat a Kisfaludy Társaság számára, az alapszabályok záró pontjába pedig beiktatták: „Az egylet feloszlása esetében, az egylet vagyona a Magyar Tudós Akadémiára hármlik.“ Ugyancsak ezért határozták el, hogy a Tudományos Akadémia folyóirata, a Budapesti Szemle mintájára „Irodalmi füzetek — Szemle az Izraelita Magyar Egyletben felolvasott művekből“ címen folyóiratot adnak ki, amely „évenkénti tíz füzetben, az egylet által rendezett felolvasásoknál előadott munkálatok legjobbait nyomtatásban is adná“. Három mű a felolvasási bizottmány ítélte alapján 20, 15 és 10 arannyal lenne jutalmazandó. A Budapesti Szemléhez hasonló füzetek terjedelme legalább három ív és előfizési

ára évi 5 forint lett volna. Az első füzetnek 1861 március 15-én kellett volna megjelennie.¹¹ A szemle azonban nem jelent meg és a szép terv oda zsugorodott, hogy az 1848. évi naptár és évkönyv mintájára kiadták az 1861. évi évkönyvet, kilenc, részben a felolvasásokon elhangzott dolgozattal.

III. *Bibliafordítás.* Az egyletnek tettvágytól hevített tagjai *Lőw Lipót* buzdítására a Szentírás teljes magyar fordítása elkészítésének és kiadásának gondolatával is foglalkoztak. Még 1862-ben egy ötös szerkesztő bizottságot jelöltek ki, amelynek *Lőw Lipót* szegedi, *Steinhardt Jakab* aradi és *Zipser Mayer* rohonci rabbi, továbbá *Groszmann* Ignác pesti leányiskolai tanító és *Mezei Mór* mint lapszerkesztő voltak tagjai. Felszólították azokat, „kik a fordításra vállalkozni képesek, hogy abban tettelegesen közreműködjenek s a kijelölendő bibliai részeket ívenkénti díjfizetés mellett magyarra fordítsák.”¹² A héber szöveggel és rövid magyarázatokkal ellátott¹³ „hitbeli tradícióknak megfelelő szöszerinti hű” fordítás mellett tervbe vették „az iskolai használatra idomított” vagyis ifjúsági biblia kiadását is.¹⁴

A szerkesztő és egyben a bíráló bizottság mellé ki volt jelölve egy ötös kiadó bizottság is, melynek elnöke *Kern Jakab*, tagjai: *Herz Salamon, dr. Hirschler Ignác, Bachrach Miksa* és *Wahrmann Mór*. A kiadás költségeit a községek és egyesek támogatása fedezte volna. Első adakozó *Montefiore Mózes*, a nagy angol filantróp volt, aki elhalt felesége emlékére 25 font sterlinget küldött.¹⁵

Megindult a fordítás munkája. A Genesis fordítását *Lőw Lipót* vállalta, a Tóra többi könyvét — úgy látszik — *Steinhardt* és *Zipser*. A Tórán kívüli könyvekre 1863 végén 24 jeligés levéllel pályázó küldött próbafordítást. Jósua könyvéhez öt, Birák könyvéhez hat, Sámuel I. könyvéhez öt, Sámuel II. könyvéhez három, Királyok I. könyvéhez egy, Királyok II. könyvéhez egy, Jesaja könyvéhez két, Jeremia könyvéhez egy próbaifordítás érkezett. E fordítások eddig még nem voltak fellelhetők. *Lőw Lipót* szerint „a befolyt próbadolgozatok azt mutatják, hogy a pályázók közt nincs egyetlen egy hivott sem”.¹⁶

A felbontott s reánk maradt jeligés levelekből megtudjuk, hogy a következők érezték magukban hivatottságot a bibliafordításra: *Back S. Joachim* főelemi tanító, Valkány; *Birák Könyve. Berndorfer Kálmán* főelemi tanító, Baja; *Birák, Sámuel I. és II. Könyve. Brückler Mihály*; *Birák és Sámuel I. Könyve. Deutsch Sámuel* főtanító, Eperjes; *Jesaja Könyve. Deutsch Sándor*; *Jósua Könyve. Dr. Dittrichstein D.* orvos; *Jesaja Könyve. Friedlieber Ignác*¹⁷ Eperjes; *Birák és Királyok II. Könyve. Führer Ignác*¹⁸ mintafőtanodai altanító, Sátoraljaújhely; *Josua, Birák, Sámuel I. és II. Könyve. Hirsch Mór* tanító az izr. főtanodán, Kecskemét; *Josua és Sámuel I. Könyve. Hoffmann Mór* tanító-jelölt, Pest; *Josua Könyve. Kleinwald Leopold* főelemi tanító, Rohonc; *Josua Könyve. Löwy Sándor*, Pest; *Sámuel II. Könyve. Neugebauer Dávid* orvos, Pest; *Királyok I. Könyve. Pollák Káim*¹⁹ rabbijelölt; *Sámuel I. Könyve. Rothbaum Mózes II.* bölcsészeti oszt. hallg. és *Rothbaum Mór* I. bölcsészeti oszt. hallg. Nagykőrös, együttesen; *Jeremia Könyve. Weisz Joel*; *Birák Könyve* héber kommentárral.

A 24 próbaifordítást beküldő 17 pályázó közt volt tehát 7 tanító, 1 tanító-jelölt, 2 rabbijelölt, 2 orvos, 2 bölcsészhallgató, míg 4 pályázóról nem tudunk közelebbi adatot. Már abban az időben feltűnést keltett, hogy több jeles pedagógus, mint például *Reich Ignác* pesti tanító, *Deutsch Henrik* hitoktató, a tanítóképző későbbi igazgatója, *Zily Mór* pesti hitoktató — hitszónok — bár úgy a héber, mint a magyar nyelv ismeretében kiváltak, — sem a fordítás, sem a bírálás munkájában nem vettek részt.²⁰

Négy pályázó bibliafordítási szöveget használt jeligéül. Ebből némi képet nyerünk fordítói felkészültségük fokáról. Ime:

Groszmann Zsigmond: Az izraelita Magyar Egylet törekvései

Berndorfer Kálmán: „Szívem Izrael vezéreihez vonzódik.” (Bir. 5. fejr. 9. v.) „Ime! engedelmeskedni jobb áldozatnál, figyelmezní — a kosok kövérénél.” (Sám. I. K. 15. fejr. 22. v.)

Friedlbeher Ignác: „És vala az Örökkévaló szelleme a bírálónál.” (Bir. 2. fejr. 18. v.), ami inkább szellemeskedés, mint fordítás. „Értelmes ember az, ki a Thorát megtartja.” (Péld. 28. fejr. 7. v.)

Führer Ignác: „Meg ne szünjék a tan e könyve a te szádból.” (Josua 1. fejr. 8. v.) „És kik őt szeretik legyenek mint felkelte a napnak erőteljess.” (Bir. 5. fejr. 31. v.) „Nem hagyja el az Ur.” (Sám. I. K. 12. fejr. 22. o.) „És többé nem fogják gazemberek nyomorgatni mint ezelőtt.” (Sám. II. K. 7. fejr. 10. v.)

Hirsch Mór: „Ti pedig kik ragaszkodátok az Örökkévaló Istenekhez. éltek ma még mindnyájan.” (Mózes V. K. 4. fejr. 4. v.) „Mert el nem hagyja az Örökkévaló népét nagy neve végett.” (Sám. I. K. 12. fejr. 22. v.)

A rendelkezésünkre álló források elégtelensége miatt nem tudjuk már pontosan követni a további eseményeket. Bár Löw Lipót szerint a pályázók közt nem volt egyetlen hivatott sem; úgy látszik, hogy 1865-ben mégis volt megfelelő fordítási anyag, de legalább is a Tóra fordítása készen volt. Épen Löw írja az egyleti bizottmányhoz Szegedről 1865 július 22-én: „Megalégedéssel vettem tudomásul f. hó 4-ikéről kelt leveléből a biblia fordítás ügyének sikeres haladását. Mihelyt tisztelt pályatársaim²¹ dolgozatai kezembem lesznek, hogy határozatunk értelmében végleges átnézetem folytán a megkívántató összhangzásba hozassanak, mi sem fog útjában állani fennakadás nélküli megjelenésöknék. Minden tekintetben kellemes volna reám mint a Genesis fordítójára nézve a nyomtatás helyben indíttatnék meg; költség dolgában alig mutatkoznék oly különbség, mely a t. egyleti bizottmányt arra bírná, hogy figyelmemet tekinteten kívül hagyná.”

Öt hónap mulva, 1865 november 28-án Löw már dr. Hirschler Ignácnál panaszkodik: „A *thorát* illetőleg azon eredeti szándék, hogy a kézirat a nyomtatás előtt circuláljon, praktikusnak nem bizonyult. Minthogy az elvállalt munkának egy részét én terveztem, azt írtam az egyletnek már régen, hogy én meg birom határozni az időpontot, a mikor a nyomtatás kezdődhetnék, mihelyt a másik két dolgozónak a kézírata előttem fekiidne. Azóta nem felelt nekem az egylet. Minden esetre a vállalatnak a legjobb sikert kívánom.”²²

Löw ezután visszavonult a munkától. 1868 június 22-én így ír az egylet-hez: „Bár két évvel ezelőtt értesítettem dr. Hirschler Ign. urat, miért nem részesülhetek²³ a biblia fordításában az annak idejében szándékolt terv szerint.”

Ezzel az ügy lezárult s Löw Lipót legjobb kívánsága ellenére sem sikerült az egyletnek bibliafordítási vállalkozása.

IV. A magyar zsidók statisztikája. Még egy sikertelen tervről szólnék, amelynek gondolata a Tudományos Akadémiából indult ki, megvalósításához az egylet készségesen jött segítségül, de a hitközségek meg nem értésén feneklett meg. Gróf Dessewffy Emil akadémiai elnök 1861 április 11-én közölte az egylettel, hogy az Akadémia statisztikai bizottsága új népszámlálást tervez, melynek végrehajtására az egyházi orgánumokat kérte fel. Miután a bizottság nem tudta, hogy az izraelitákra nézve kihez forduljon, a keresztény lelkészeket kérte fel, hogy ezek a hivataluk körében élő izraelitákat is vegyék számba. Most, hogy tudomására jutott, hogy az egylet a bizottságnak segédkezet akar nyújtani, 600 rovatos áblázatot küld, hogy azok egy-egy példánya kitöltés végett „a magyar birodalomban létező minden izraelita lelkész lelkéhez jussón”. Az egylet május 6-án körlevéllel fordul a nagyobb hitközségekhez s kéri a statisztikai ívek kitöltését. Ez már azért is kívánatos, — mondja a körlevél — „hogy megmutassuk téves voltát azon előítéleteknek, melyek nemzetiségi és életmód általi elszigetelést vetnek szemünkre”.

Grünvald F.: Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához

A kérdőívek csak ritkán jöttek kitöltve vissza. A beérkezett adatokat az Akadémia statisztikai bizottsága 1863 július 9-i ülése ugyan hiteleseknek és megfelelőeknek találta, még sem foghatott azok egybeállításához és közléséhez, épen azért, mert nem az összes hitközségektől érkeztek be.

A kongresszusnak 1869 január 1-i ülésén Stern (Szerényi) Albert rabbi szóba hozta a magyarországi zsidók statisztikájának elkészítését. A kongresszus azt rá is bízta egy albizottságra, amely azonban mit sem tett ez ügyben.²⁴

¹ Jelen dolgozat adalékul szolgál a zsidók megmagyarosodásának történetéhez. Az adatok a pesti rabbiság irattárában fellelt jegyzőkönyvekből és iratokból vannak merítve. — ² Első Magyar Izraelita Naptár és Évkönyv, 1848. év, 88. l. — ³ U. a. 1861. év, 4. és 5. l. — ⁴ A levél aláírói Egger Andor és Váhrmán Simon. — ⁵ A pécsi hitközség levéltárából, dr. Wallenstein Zoltán főrabbi úr szíves közvetítésével. Szeligmann utóbb Szántó néven a pesti izr. fiúiskola neves igazgatója. — ⁶ Naptár és Évkönyv, 1861. év, 12. l. — ⁷ 1861 márc. 14-iki jegyzőkönyv. — ⁸ Beck Hugó ügyvéd, Beck Károly költő unokatestvére, jogtudományi író. Beniczky Emil költő, keresztény pap, majd jogász. Bródy Zsigmond ismert hirlapíró és szerkesztő. Gross Károly hirlapíró, a Pannonia folyóirat szerkesztője. Lásznai Kálmán költő. Mezei Mór ismert író és politikus. Ormódy Bertalan fiatalon elhalt magyar zsidó író. Rosenberg Izidor, utóbb várbeli Rósa Izsó néven ismert szegedi ügyvéd és politikus. Rosenzweig Salamon tanító Pesten. Rózsay József neves fővárosi orvos, akadémiai tag. Tatay Adolf óbudai orvos, író és fordító. Tenczer Pál ismert hirlapíró. A többi felolvasó az irodalomban ismeretlen. — ⁹ Egy, a hallgatók köréből 1861 jan. 27-én írt levél. — ¹⁰ Naptár és Évkönyv 1861. év, 13. l. — ¹¹ 1861 jan. 24. és febr. 2. jegyzőkönyv. — ¹² Az iskolai bizottmány 1862 febr. 27-iki jegyzőkönyve. — ¹³ Ben-Chananja VI. évf. 663. l. — ¹⁴ Az iskolai bizottmánynak 1862 márc. 13-iki jelentése, közölve Magyar Zsidó Szemle III. évf. 672. l. — ¹⁵ 1863 szept. 16-iki jegyzőkönyv és Ben-Chananja VI. évf. 695. l. — ¹⁶ Löw Lipótnak 1865 nov. 28-án dr. Hirschler Ignáchoz írt levele, közölve Magyar Zsidó Szemle VIII. évf. 353. l. — ¹⁷ Utóbb szolnoki rabbi, majd pesti vallásnár. — ¹⁸ Utóbb Füredi Ignác néven az Izr. Tanítóképző gyakorló iskolájának tanítója. — ¹⁹ Utóbb fővárosi tanító, egy héber-magyar szótár szerzője. — ²⁰ Philippson, Allg. Zeit. d. Judent, 1863. évk. 585. l. — ²¹ Ez csak Steinhardt és Zipser rabbikra vonatkozhat. — ²² Közölve Magyar Zsidó Szemle VIII. évf. 353. l. — ²³ Értsd: miért nem vehetek részt. — ²⁴ Groszmann: A magyar zsidók a XIX. század közepén, 107. l.

Groszmann Zsigmond.

Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához.

Napilapjaink az elmúlt hetekben megemlékeztek a nagy pest-budai árvíz százéves évfordulójáról. Székesfővárosunk márványemlékművet helyezett el a Közgazdasági Egyetem régi épületén és díszes emlékkönyvet adott ki.¹ Ez emlékkönyv két cikkéhez — Asztalos Miklós: „Az árvíz története” és Tolnai Gábor: „Az árvíz és az irodalom” — óhajtunk néhány kiegészítést adni.

Mindkét tanulmány közös jellege, hogy az ember felé fordul érdeklődésével. Asztalos „az árvízbe került embersorsot” vázolja, Tolnai „az árvíz irodalmi összefüggéseit kordokumentumként” felhasználva az egykori pest-budai embert kívánja megismerni. Megállapításaik találkoznak. A „bibliai mélységű felebaráti érzés” jut kifejezésre az árvíz megható pillanataiban, az önfeláldozó mentési munkálatokban és a pusztulástól sujtottak megsegítésében. A biedermeier kor polgárának nemes emberisége pedig kitermelte az árvíz gazdag részvétirodalmát.

Igy nem lehet célunk a Pest-Buda városában lakó zsidóság külön sorsát kutatni az árvíz napjaiban, mert a közös veszély és finomult emberi érzés, az 1830-as évek korszellemé, közelebb hozta a testvérvárosok különböző származású lakóit. Különösen napjainkban jóleső érzéssel fordulunk a „nemes emberiség” megnyilatkozásai felé, azért közlünk egykori források alapján néhány olyan jelenetet, amelyet Asztalos nem közöl vagy csak röviden említ és néhány irodalmi vonatkozást, mely Tolnainál hiányzik vagy részletes kifejtésre nem talált.

Az árvízről sújtott területről térkép készült.² E térképről megállapítható, hogy teljesen víz alá kerültek a zsidóktól sűrűn lakott utcák Pesten, Budán és Óbudán. Mégis mentő segítségre a pestiek kevésbé szorultak, mert a lakóhelyükhöz közeleső Ujpiac, a mai Erzsébet-tér vízmentes volt. A budaiak könnyen elérték a magasabb lejtőket, legveszélyesebb volt a helyzet Óbuda alacsony házaiban. Itt derekas munkát végeztek a község vezetői. Trattner fános a következőket írja róluk:

„Óbudán többek közt megkülönböztették magukat többen az izraeliták közt nemeslelkű viselettel. Különösen a község előjárósága, ezen veszedelmes napokban igazán felebaráti módon iparkodott szenvedő polgártársai inségén és nyomoruságán valláskülönbség nélkül a rendelkezésre bízott szerekkel segíteni, az amit Boscovitz Márk bíró részint okos tanácsadásai, részint gyors közvetlen segedelme által tett, különösen érdemel említést.

Se szűnet, se nyugvás nem volt addig, míg gyámoltalan embertársaik veszedelemben forogtak. Az isteni gondviselésnek és nagylelkű férfiaknak köszönhetni, hogy ezen szerencsétlenségben egy emberélet sem veszett el.

Kiváltképen köszönetet érdemelnek Oesterreicher Mózes és Hirsch Lázár az első hasig gázolt vízben, hová csónak nem juthatott, hogy a veszedelmezetteket és jószágait megmentse, az utóbbi jól tudván, hogy itt gyors segedelem a legszükségesebb, több ladikot szerzett azonnal, több éjszakát töltött egy ladikon, hogy tüstént kész lenne segedelmet hozni. Még következő izraeliták nyújtottak segedelmet nyomorultaknak és szereztek az ő szabadtásokon nézve érdemeket magoknak (itt tizenöt nevet sorol fel), ezen jó emberbarátok nélkül, kik veszedelemtől nem tartván, sok csüggedező mentetett meg a haláltól.”³

Nézzünk körül most a menedékhelyeken.

Sokan találtak oltalmat a pesti evangélikus templomban (Deák-tér) a zsidólakta utcákból.

„Entlang des inneren Schiffes waren Laken und Strohsäcke ausgedehnt, in manchem Winkel lagen wassertriefende Gruppen, die nach Labung, nach einem Trunke Wasser sich sehnten, hier reichten alte Jüdinnen Thee und Suppe den Ohnmächtigen, dort glänzte die Christenliebe im Auge eines Jünglings, der einen alten wankenden Judengreisen mit zartester Schonung den Betschemmel zum Ruhebett einrichtete.

Ueber diese hunderte von Gruppen ertönte die tröstende Stimme des liebevollen hochverdienten Predigers von Kollár.⁴) Namenloser heiliger Schauer erfasste mich bei Anhörung dieser Trostworte. Tief erschültert verliess ich dieses Heiligtum.”⁵) Ugyanezen templomról írja az Allgemeine Zeitung des Judenthums felhívásának szerzője: „In der Kirche — auch sonst, und umsomehr diesmal das Asyl der Bedrängten — lagen Jude und Christ, Katholik und Lutheraner, zwar elend, doch friedlich, wie Kinder Eines Vaters am Boden umher.”⁶) Óbuda hatalmas, akkor új zsidó temploma — 1820-ban épült — hasonlóképen menedékhelyül szolgált; odavitték a zsidó kórház betegeit: „in den grossen isr. Tempel, welcher, da er von der Ueberschwemmung befreit war, Tausenden ohne Unterscheid der Religion offen stand. Dieses Gotteshaus . . . breit, geräumig und von grossem Umfang, wurde durch die ungeheu-

Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához

ere Menschenmasse so überfüllt, dass mit jedem Augenblicke der Jammer sich vergrösserte.“⁷

A menedékhelyeken összeszűfolt tömegek élelmezésében és megsegítésében nagy mértékben vett részt a zsidóság:

„A pesti izr. község utat módot talált azonnal lisztet és kenyeret szerezni és azóta márc. 16—22-ig 3500 kenyeret, húst és pénzt osztogatott a szűkölködők közt valláskülönség nélkül és ezen irgalmas cselekedeteit hosszabb ideig folytatta.

Boskovitz I. L. nagykereskedő és felesége márc. 15-én és 16-án amaz boltjában az Ujpiacn, felesége pedig házánál több száz kenyeret és pénzt osztogatott ki keresztényeknek és zsidóknak, továbbá 17-én a Therezia városi plébániára egy mázsa marhahúst és 100 kenyeret küldöttek, szintannyit a József és Leopold városi plébániákra és a Barátok (Ferencrendiek) klostromába, a katonakórházba pedig 200 kenyeret.“

A másik bőkezű adományozó Rosenfeld M. L. nagykereskedő, József nádor „udvari sáfára“ volt:⁸ „A szerencsétlenség belépte után, midőn a szükség a legnagyobb vala azonnal 600 kenyeret osztogatott ki a szükségsszenvedők között, azonkívül 30 aranyat osztatott ki a segedelmező bizottság által a két város szerencsétlen polgárai közt. Az izraelita kereskedők előliárai, Ullmann G. és Kern S. E., a nyomoruságra nézve hasonlóul érdemeket szereztek maguknak.“⁹

E néhány felsorolt adat is bizonyítja a mély emberi együttérzést, mely áthatotta a város népét és közelebb hozta egymáshoz a különböző rendű, nyelvű és vallású lakosságát. Az érzelmi közeledés, megismerés és megbecsülés politikai hatása nem maradt el. Nem véletlennek tulajdonítható, hogy éppen Pest vármegye követei voltak a zsidóügy lelkes pártfogói a következő 1839—1840-es országgyűlésen.

Ha most zsidó szerzőknek a pest-budai árvírről írt munkáit nézzük, azok abba a csoportba tartoznak, melyet Tolnai részvétkönyveknek nevez. Két munkát ismerünk: az egyik Philipp Weil két kötetes német műve: Denkbuch der Ueberschwemmung in Pesth und Ofen im Jahre 1838, a másik I. H. Kohn héber verses elbeszélése és annak prózai német fordítása: Schilderung der Schreckenstage zu Altofen durch die verheerende Donau Ueberschwemmung am 13, 14 und 15 März 1838.

Tudunk még egy harmadik kisebb igényű leírásáról az árvíznek zsidó szerzőtől, Mordechai Löwy pesti könyvkereskedő héberbetűs német füzetet adott ki: Kurzgefasste Schilderung der Pest im Jahre 1838 stattgehabten Ueberschwemmung als Denkmal für die Zeitgenossen und Nachkommenschaft. Eddig nem tudtam e nyolc oldalból álló nyomtatványt egy közkönyvtárban sem megtalálni. B. Wachstein említi Die Ofener hebräischen Drucke című bibliografiai dolgozatában.¹⁰ Löwy M. neve nem ismeretlen előttünk, hisz még forgalomban vannak régi imakönyvek és machzorok, melyeken mint kiadó M. E. Löwy szerepel.

Ha összehasonlítjuk Weil és Kohn leírását az árvírről, úgy látjuk, bármilyen távolság választja is el a pesti német irodalmi és színházi társasághoz onthonos Weil Fülöpöt az óbudai iskola héber tanítójától, I. H. Kohn-tól, közös vonásokat mutatnak munkáik. A szörnyű vészben Isten hatalmát látják, általános emberszeretetet hirdetnek és erős dinasztikus érzés hatja át őket, nem tudnak betelni József nádor és családjának dicsőítésével.

Míg Weil könyvét Tolnai első helyen ismerteti a hazai részvétkönyvek közül, Kohn verses elbeszélését nem említi. A Nemzeti Múzeum Széchenyi-könyvtára őrzi e könyv egyik példányát. Wachstein felsorolásában a héber vers fordítójaként tévesen Baruch Salomo Deutsch aus Gleiwitz van megjelölve, pedig maga a szerző fordította a címlap szerint.¹¹ Kósa J. magyar és héber

nyelvűnek veszi a könyvet és még megjegyzi: „evvel vonult be először a magyarországi zsidó irodalomba a patriotizmus.”¹²

A 15 szakaszos héber versében a szerző lakóhelyének, Óbudának pusztulását siratja. Hálásan emlékezik meg az önfeláldozó mentőkről és hirdeti: a fenyegető veszély sötét óráiban ül diadalt az igazi emberszeretet. Az óbudai templomba szorult tömegek hangulatát rajzolja. A sok megmerevedett költői fordulat mellett is érezni benső szeretetét Izrael dicső anyaközsége iránt. Művét iskolája vezetőségének ajánlja, kik a tudás fájának virágzását mezdítják elő községükben. Könyvének jóvedelmét iskolája szegény, jó magaviseletű tanulóinak akarja juttatni.

Magasabb célt tűz maga elé Weil a Denkbuch bevezetésében. Nem pusztá leírását kívánja adni az árvíznek, hanem elmékedést: „ihre geistigen, kosmopolitischen Vorteile ins Auge fassen“. Weil az ügyes, gyakorlott alkalmi költő, M. G. Saphir tanítványa és tisztelője, művének első részében Album címen verseknek sorozatát adja, amelyek mind az árvíz jeleneteivel és hőseivel foglalkoznak. Egyik verse: „Der unbekannte Wohltäter“ az evangélikus templomban lefolyt jelenetről szól, itt, ahol testvéri együttérzésben van az inség napjaiban keresztény és zsidó, megjelent egy ismeretlen férfiú és ajándékokat osztogat a szűkölködőknek.

*„Und zu einem Juden sanft er spricht
Eu'rer auch vergess' in Noth ich nicht,
Nimm mein Freund dies Geld und schaffe Speis'
Brüdern, die erstarrt in Frost und Eis,
Brüdern, die in grösster Hungersnoth
Nie verletzen ihre Zehngebot.“*

A pesti árvíznek, ehhez hasonló jelenetről olvasunk az Allg. Zeitung des Judenthums leírásában, csak hogy ott ismeretlen férfiú a Bauer-féle kávéházban adja át két zsidó embernek a hittestvéreik részére szánt összeget, melyet azok Schwab rabbihoz juttattak. A biedermeier jótékonyági kedv ismétlődő jelenetei ezek.

Weil a könyvének első részével elért sikeren felbuzdulva, a következő pesti vásárra megírja prózában az árvíz katasztrófa részletes lefolyását. Adatait az egykorú hirlapokból szedi, hivatkozik is a Vereinigte Pest Ofner Zeitungra.

E második részben találjuk annak a jelenetnek részletes leírását, mikép gyűltek össze az Újpiac egyik nagy vásári sátrában zsoltáros imádkozásra márc. 15-én a jámbor öregek, mikor hírül hozták, hogy a vízállás ismét emelkedőben van és már menedékhelyüket fenyegeti.¹³

Weil munkáját Thurn grófnőnek, József nádor felesége főudvarhölgyének, ajánlotta; mint a második kötet végén található Subscriptions Verzeichnis mutatja, a mű kiadását az egész társadalom támogatta: a főhercegi család tagjai, a kormányzások vezetői, az arisztokrácia, az egyetem tanárai, színészek, újságírók, kereskedők, iparosok, a pesti és budai hitközség vezető emberei, de még egyszerű falusi zsidók is.

Röviden még utalni kívánunk a már említett felhívásra, mely az L. Philippson szerkesztésében Lipcseben kiadott Allgemeine Zeitung des Judenthums 1838 április 26. számában jelent meg Dr. B — jelzéssel: Aufruf zur Unterstützung der durch die Wassernoth am 13., 14. und 15. März Verunglückten zu Pesth. A felhívást, mely az árvíz rövid leírását adja, dr. Bach József pesti hitszónok küldte be. Pest város szegényei részére kér adományokat és dicséretileg említi, hogy e város toleranciája mérsékli a nyomást, mely alatt a zsidóság a jogegyenlőség hiánya miatt szenved.

•

Néhány vonás az 1838-as pest-budai árvíz rajzához

A jeges ár lefolyt, az élet újra megindulhatott a sokat szenvedett testvérvárosokban. Kezdetét vette az újjáépítés. Már március 26-án a budai polgárság a következő kérelemmel fordul a helytartótanácsához:

Szomorú volt a város lakóinak sorsa már a gyászos árvíz előtt. A keskedelem ugyanis teljesen száműzve volt a városhól, a mesterségek sem fejlődtek, egyetlen és fő foglalkozásuk a szőlőművelés volt, azt azonban jég-eső, felhőszakadás és rossz termések sujtották. A szerencsétlen árvíz sok családot a teljes puztulásba döntött. Előre látható, hogy sok háztulajdonos nem tudja majd elpusztult vagy nagymértékben megrongált házát felépíteni. Nehogy e történelmi hírességű főváros, a magyar királyok hajdani virágzó fővárosa az árvízről pusztított részeiben lakatlan maradjon; hogy az elnéptelenedés veszélyét elkerüljék, javasolják: a zsidóknak, kik erkölcsös magatartásukat igazolni tudják, engedélyeztessék a városban — a várat kivéve — a szabad letelepedés és házak szerzése. Ily módon kívánnak gondoskodni a város újjáépítéséről.¹⁴

Buda város kérését a helytartótanács elutasította, amit a helytartótanács megtagadott, azt az 1840-es 29. törvénycikk engedélyezte. E törvény megalkotásában nagy része volt Pest vármegye első alispánjának, Dubraviczky Simonnak.

Dubraviczky a pesti vármegye házában átélte az árvizet és Lónyai János kormánybiztos mellett sokat tevékenykedett az elpusztított városban, tagja volt a nádor felszólítására megalakult „segedelmező bizottság”-nak. Így alkalmat volt megismerni Pest-Buda zsidóságának magatartását a vész napjaiban és közreműködésüket az újjáépítésben. Az ő elnöklete alatt készült a vármegye követi utasítása az 1839-es országgyűlésre, melyben a vármegye javasolja: „... a zsidó vallás bévett vallásnak jelentessék ki, s mi, ennek következménye annak követői törvény által polgári jogokban részesíttessenek oly módon, hogy a mely helyeken laknak az ott lakó egyéb hazai polgárokkal egyenlőki tétetvén mind más nem nemesek nemcsak fekvő birtokot szerezhessenek magoknak, hanem a haza s király szolgálatában bebizonyítandó érdemei tekintetéből nemesi rangra is emeltethessenek.”

E javaslatból nem lett törvény, de az országgyűléstől elfogadott 29. törvénycikk „A zsidókról” is nagy haladást jelentett a magyar zsidóságnak a jogegyenlőség felé vezető útjában.

Igy az 1838-as pest-budai árvíz nemcsak e városok történetében jelenti új korszak kezdetét, hanem az egész magyar zsidóság életében jelentős fejlődés kiindulópontja lett.

¹ A pest-budai árvíz 1838-ban. Szerkesztette Némethy Károly. A századik évfordulóra kiadta Budapest Székesfőváros Községe. 1938. — ² Plan der Ueberschwemmung von Ofen und Pesth. Közölve most a Székesfőváros Emlékkönyvében. 8. ábra. — ³ Trattner János: „Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországon”. Magyarra fordította Sz. J. Buda, 1838. 199. l. — ⁴ Kollar János pesti tót evangélikus lelkész, tót költő, a pánszláv mozgalom apostola. — ⁵ Weil: Derkbuch II. 63. l. — ⁶ Allg. Zeit. d. Judenthums. 1838. 50. sz. 199. l. — ⁷ Kohn: Schilderung. 2. l. — ⁸ Háza — Erzsébet-tér 1 — még áll. Udvarában az emléktáblán olvasható: Erbauet im Jahre 1844 von dem Hoffaktor Sr. k. k. Hohheit des Herrn Erzherzog Palatin und Groszhändler M. L. Rosenfeld und Gattin Franciska durch den k. Architect H. I. Hild. — ⁹ Trattner i. m. 238. l. — ¹⁰ Soncino Blätter B. 3. 144–166. l. — ¹¹ Wachstein: i. m. 156. l. — ¹² Kósa J.: Pest és Buda elmagyarosodása 1848-ig. Bp. 1937. 100. l. — ¹³ Ugyanerről ír Trattner, leírása közölve a Székesfővárosi Emlékkönyvben. 44. l. — ¹⁴ Bpest Székesfővárosi Levéltár; Intim. Cons. Locumten. 1838. nr. 303. Buda.

Palesztina történelem előtti lakó

Erről a tárgyról *Sir Arthur Keith* tartott előadást Londonban. A következőkben beszámolójának főbb eredményeit akarjuk röviden ismertetni. Palesztina legrégebbi lakóinak maradványait a Karmel-hegy barlangjaiban találta meg az angol és amerikai támogatással dolgozó expedíció *Miss Garrod* vezette alatt. 1925-ben Galileában neander-völgyi típusú ember csontvázát találták, ez adott alkalmat további kutatásokra. A most megtalált őslakók nem tartoznak ma is élő néphez, de nagy iudományos érdekük van, mert ha nem is elődei, de minden esetre rokonai a kaukázusi fajnak. A fehér faj ősi maradványait eddig hiába keresték, ezért Palesztina most a történelem előtti emberek kutatásának fontos helye lett. A leletekből kiderült, hogy a Karmel-hegy barlangjaiban már az utolsó európai jégkorszak előtt éltek emberek. Az egyik barlang régészeti szempontból a leggazdagabb az eddig kikutatottak közt. Több mint 800 láb mély földréteget találtak tele emberi csontokkal, kőszerszámokkal és állati csontokkal. Több kiveszett állatfaj maradványaira bukkantak. A leletek a palesztinai ember történetének legalább százezer évre terjednek. A legelső réteg a legrégebbi kőkorszakból való. A rétegek történetét *Miss Garrod* és *Miss Bate* írták meg *The stone age of Mount Carmel* című könyvükben (Oxford, 1937).

Eddig a történelem előtti korból csak egyes csontdarabokat ismertünk. A Karmel-hegyben egész csontvázakat is találtak. Ugy látszik, az egyik barlang valóságos temető volt. 10 hullá maradványait találták itt, köztük 3 teljes csontvázat. Az összes leletek között 13 olyan váz van, melyet fel lehet ismerni. Köztük 4 gyermek, a felnőttek egy kivételével 50 év alatt voltak, tehát az átlagos életkor elég alacsony. Sok jel azt mutatja, hogy a halottakat gondosan eltemették.

A Karmel-hegy mészköve jobban fenntartja a csontokat, mint más kőzet, de viszont a csontok kiszabadítása nehezebb. A csontokat nem is darabonként szedték ki, hanem 1 tonna, vagy még nagyobb súlyú, cement keménységű kődarabokat emeltek ki, ezeket Londonba szállították, itt elvégezték a durva munkát, majd külön intézetben a részeket végleg letisztították és lehetőleg az eredeti helyzetbe rakták. Elsősorban *Mac Cown* és *Keith* végezték ezt a munkát 1933-tól kezdve.

Miféle népfajhoz tartoztak ezek az emberek. Mózes I. könyve szerint az özönvíz előtt „óriások voltak a földön”. A most megismert férfiak majdnem mind megérdemlik ezt a nevet, ellenben a nők inkább alacsonyok. A csontokat külön is megvizsgálták. A lábszárak egyenesek és erősek, ezek az emberek épen úgy mentek és futottak, mint mi. Mégis mindegyik csont a részletekben különbözik a miénktől. Mellkasuk bő, tehát jó futók és hosszú lélekzetűek lehettek. Hátgerincük csigolyáinak szerkezetében még van valami kezdetleges. Ugyanilyen a kéz- és karcsontjuk. A koponyának és üregeinek méreteiből és alakjából az agy alakjára lehet közelítően következtetni. Bár egy egész jégkorszak választja el ezeket az embereket tőlünk, agyuk alakja meg egyezett a miénkkal, csak a tekervények egyszerűbbek. Az agynak azok a részei, melyek a beszéloképességet mutatják, megvoltak, a nyelvizmok szerkezete is olyan volt, mint nálunk. Anatómiájukban még több primitív vonás van: állkapcsuk nagyon erős, szemük mélyen fekszik, homlokuk a szem felett előre nyúlik, szájüregük sokkal nagyobb a miénknél, nyakuk vastag és igen erős.

Sehol nem találtak olyan leleteket, melyekben annyi szerkezeti különbség van, mint a mostani csontvázak között. Az áll alakjában minden fokozatot meg lehet találni az áll nélküli állapottól a mérsékeltén fejlett állig. Az orr az emberi alak egyik megkülönböztető vonása. A leletek ebben a tekintetben sem egységesek. Megtalálták a római orr őst és találtak majdnem negroid orrot.

Az egyik véglet egy nő, aki közel van a primitív neandervölgyi típushoz, a másik véglet egy férfi, aki a kezdeti európai ember őse volt.

Ha a palesztinai leleteket az emberiségnek megfelelő helyére akarjuk elhelyezni, akkor földrajzi megfontolásokra van szükségünk. Tudjuk, hogy az utolsó jégkorszak előtt Európának neandervölgyi típusú lakossága volt. Nyomait Jersey-szigettől a Krimig meg lehet találni. Amint kelet felé megyünk, egyre inkább közeledünk a most felfedezett palesztinai típushoz. A Karmel-hegy lakói régebbiek, mint a neandervölgyiek. A palesztinai őslakók sokban hasonlók az európai neandervölgyi emberhez, de több tekintetben el is térnek. Amiben a palesztinai a neandervölgyitől különbözik, abban kaukázusi.

Vajjon Palesztina az a föld, ahol a neandervölgyi típus a modern alakba ment át? Mc Cown és Keith ezt a következtetést nem akarják levonni. Azt hiszik, hogy amint a kutatás jobban Nyugat-Ázsia felé fog haladni, olyan emberek maradványait fogják találni, akikben még kevesebb van a neandervölgyiből és még több a modern emberből, mint a Karmel-hegy lakóiban.

A kaukázusi faj első nyomai Európában az utolsó jégkorszak utáni időből valók. Eddig nem tudták, hogy ezek honnan jöttek. A Karmel-hegyi felfedezés azt mutatja, hogy őshazájukat Nyugatázsiaiban kell keresni. A nagytermetű Karmel-hegyi embernek sok közös szerkezeti vonása van a Cromagnon-típusú nagy emberrel. De a palesztinai nem volt a Cromagnon-típus őse, hanem csak távoli rokona.

A Karmel-hegyi ásatások feltűnő eredménye, hogy világot vet a korai kőkorszak emberének gondolkodására. A halottakat gondozták. A legfiatalabb gyermeket ülő helyzetben temették el, a lábszáruk a törzs alá hajlottak, a karok kulcsolva. A legnagyobb ember kezében vadkan állkapcsát találták. Valószínű, hogy ez a halott lakomájának csontmaradványa. Tehát a halált nem tekintették az élet végének, hanem a halál gondolatát a halhatatlanság reményével enyhítették. Egy másik váratlan felfedezés ez volt: Az egyik férfi csipőjén törés volt. Pontosabb vizsgálatnál földdel kitömött fúrást találtak. A földet eltávolították, lenyomatot készítettek, ekkor dárдавég képe mutatkozott. Eddig nem tudtuk, hogy ebben a korban már ilyen fegyvereket készítettek. Azt hittük, hogy csak kődarabokat használtak. A dárдавég a nagy férfinak erős csontját átfúrta, tehát jól volt edzve és nagy erővel hajították.

A neokantianizmus legújabb héber rendszerezője

Míg a mai német filozófia antropológiai iránya homlokegyenest ellentmond a marburgi iskola logikai idealizmusának, addig a modern héber filozófia egyes művelői hűségesen kitartanak a marburgi hagyományok mellett. Az új kantianizmus héber folytatójának tarthatjuk Bencion Rappaportot is. Bencion Rappaport „Ismeret és valóság” (hakkara um'ciut) c. könyvével lépett először a nyilvánosság elé és az azóta megjelent tanulmányait most összegyűjtve is közre bocsátotta „Gondolkodók és elméletek” címmel. (L. Bencion Rappaport hógim v'hegijónót, Krakau, Miflat, 1936.) Mind filozófiatörténeti, mind pedig filozófia-rendszertani problémáit a marburgi módszerrel közelíti meg; az ismeretelmélet kérdéseit a „reine Erkenntnis”, az etika problémáit pedig a „reiner Wille” fogalmával oldja meg. A metafizika, a vallás-filozófia és a pedagógia nagy kérdéseit ugyancsak a marburgi módszerrel igyekszik körvonalazni. Cohen eredetien értelmezett hipotézis-fogalma irányítja minden fejtegetését.

Nagyon hosszúra nyúlna, ha könyvének minden fejezetére kiterjeszkednénk. A filozófiatörténeti részt ezért csak röviden érintjük és ezt annál inkább tehetjük, mert Rappaport maga is csak előadja az illető gondolatok rendsze-

rét anélkül, hogy személyesen állást foglalna velük szemben. Az e fajta filozófiatörténetírást a hivatalos filozófiatörténészek rendszerint tudománytalan-nak és kritikátlan-nak tartják és nem gondolnak arra, hogy nem a filozófiatörténetíró vagy a bíráló nézete, hanem a szerző, illetve a mű lényege a fontos. Rappaport sem polemizál senkivel, de azért a coheni alap mégis ki-
 ütközik műve minden részében.

Kant „Tiszta ész bírálatának” alaptételeit Schopenhauer, Helmholz, Lange, de elsősorban az újkantianusok értelmezésének segítségével adja elő. Maimon Salamon filozófiájának tárgyalásánál különös tekintettel van Hugó Bergmann (új kantianus) Maimon-könyvére. Mendelsohnnak és Kantnak a lélek halhatatlanságáról szóló nézeteit összevetve, Mendelsohn filozófiájában új kantianus elemeket vél felfedezhetőnek, minthogy Mendelsohn megelőzte Kant kopernikani fordulatát. Kant alapgondolata szerint nem a tárgyak irányítják a gondolkodást (a lelket), hanem megfordítva, a gondolkodás az érzéseket, a lélek az anyagot. Ezt a kopernikusi fordulatot mintegy antecipálva, építette Mendelsohn a lélek halhatatlanságába vetett hitet a substantia megmaradásának elvére, vagyis arra a principiumra, hogy a lélek (a substantia) az, amely az egyes részeket összetartja, nem pedig fordítva. H. Cohenről és a logikai idealizmusról szóló fejezetben külön kidomborítja a Cohen-féle „logika, hipotézis, etika és fejlődés” fogalmait. Husserl „lényeg-látását” összeveti Kant „apriori szintetikus ítéletével” s Cohen „hipotézisével”, és ellentétben eddigi eljárásával, amely a rendszerek objektív előadására szorítkozott csupán, itt állást foglal a fenomenológizmus ellen és nem lát Husserl scholasztikai realizmusában semmiféle tudományos haladást. A bergsonizmust is összekapcsolja az újkantianizmussal, mégpedig az újkantianizmus fejével, H. Cohennel. Amint H. Cohen az idealista etikával és a logikai idealizmussal hadat üzent a pozitivista-naturalista gondolkodásnak, úgy szolgáltatott elégtételt Bergson antimechanista bölcselése a metafizikának.

Rappaport filozófiatörténeti újkantianizmusának tárgyalása után áttérhetünk filozófiarendszertani újkantianizmusának bemutatására. A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy még három filozófiai rendszert bírál Rappaport. Ezekbe ugyan nem visz bele újkantianus szellemet, de sajtóságos érdekességük miatt be kell róluk is számolnunk. Lenin antifideisztikus negatív dogmatizmusát, tudommal, eddig Hugo Bergmann-on (Hogé hador) kívül csak Rappaport szóltatta meg héberül; Johannes Rehmké „alaptudománya” és Hans Driesch vitalizmusa pedig Rappaportnál jelenik meg először héber köntösben. — Ezekután lássuk tulajdonképeni újkantianizmusát, amelyet a filozófia minden területén alkalmaz.

Már az ismeretelmélet fogalmának meghatározásánál is érvényre juttatja az újkantianus gondolkodásmódot. Amint Cohen az ismeretténynek minden pszichologizmustól való megtisztítására örekszik, úgy igyekszik Rappaport is az ismeretnek minden lélektani mozzanattól való mentesítésére. Szemben a pszichológiával, amely az ismeret lelki feltételeit, a megismerés szubjektív folyamatát kutatja, az ismeretelmélet az ismeret helyességét vagy helytelenségét, az ismeret ismeretét keresi. Az ismeret objektív mibenlétét nem lehet pszichológiai okokból magyarázni, a megismert igazság magában hordja érvényességét és független minden pszichológiai vagy más külső behatások determinálásától. Amíg azonban Rappaport az ismeret tekintetében teljesen azonosítja magát Cohennel, addig az ismeretelmélet és a logika egymáshoz való viszonyára vonatkozóan újkantianus-ellenes állást foglal el. Cohen szerint a filozófia főtárgya a tiszta logika és az ismeretelmélet a logikának csak egyik faja. Ezzel szemben Rappaport az ismeretelméletet nem a logika egyik ágának, hanem önálló filozófiai diszciplínának tartja, amely ismereteinkről igaz ítéletekben számol be. A logika az ismeret, az ítélet formai igazságát kutatja függetlenül a megítélt tárgy létezésétől, ellenben az ismeret-

A neokantianizmus legújabb héber rendszerezője

elmélet a tárgy valóságára veti a fősúlyt. A logika nem törődik az ítéletben szereplő tárgy létezésével, de az ismeretelmélet csak létező tárgyakra vonatkoztatja ítéleteit.

A létező vagy nem létező fogalma a realizmus tárgyköréhez tartozik és Rappaport itt is az újkantianizmus felé közeledő álláspontot képvisel. A filozófiatörténet folyamán a realizmusnak különböző árnyalataival találkozunk. A naív realizmus a tárgyaknak a gondolkodó alanytól való független létezését vallja. A pozitivizmus a dolgok létezését az érzékeléstől teszi függővé. A fenomenalizmus ismeretelmélete a magánvalót megismerhetetlennek mondja, a kritikai realizmus viszont a magánvalót intuíció stb. útján megismerhetőnek véli. Az újkantianizmus az *esse est percipi* ismeretelméleti nézetét hirdeti és a tárgyak létezését a gondolkodó alany elgondolásában látja biztosítottnak. Rappaport e tekintetben Kanttal tart és a valóságot, a magánvalót csak mint határfogalmat fogadja el, amely metafizikai szükségletünk kielégítésére a gyakorlati ész pusztulátumaiból folyik: kell lenni valaminek, ami a jelenségek oka, és ez a magánvaló.

A Cohen-féle „*Ethik des reinen Willens*“ nyilatkozik meg Rappaport akaratanában és kauzalitás-magyarázatában is. Az okozat élettani, lélektani, formális-logikai és társadalomtani megformulázását nem tartja helyt állónak és egyedül a transzendentális ok-okozat interpretálást tekinti elfogadhatónak. Az akarat szabadságának problémáját a kauzalitás kérdésével kapcsolja össze. Kanttal egybehangzóan a kauzalitás törvényének uralmát a természetire korlátozza, míg az ember intelligibilis jellemét szabadnak nyilvánítja. Csak a jelenségek (phänomenon) világában vagyunk a természet törvényének alávetve és csak a lét atmoszférájában vagyunk determináltak, a noumenon, a kellő világában azonban szabadok vagyunk.

Vallásfilozófiai gondolatmenete szintén Cohenre utal. Cohen megkülönböztetését az egység és az egyetlenség között veszi kiindulópontul és a panteizmussal (egység) szemben a monoteizmusban (egyetlenség) jelöli meg a zsidó vallásfilozófia lényegét. A zsidó vallás mibenlétének felfogását tekintve, döntő fejlődésen ment keresztül Rappaport a *hakkara um'ciut* c. könyvének megjelenése óta. Említett művében Bergson irracionálisizmusát a zsidó vallás irracionális alpsztruktúrájával hozza értelemközelbe és úgy gondolja, hogy Bergson intuicionizmusában a próféták és Jehuda Halevi irracionálisizmusa fedezhető fel. Amíg azonban ott még a vallás irracionálisizmusa mellett foglal állást, addig itt már engedményeket tesz a racionalizmusnak: csak a racionalizmus és az irracionálisizmus szintéziséből lehetséges a zsidó vallás rendszerét megérteni. Cohen hatását érezzük itt is és amikor Rappaport a bergsoni intuitív-dinamikai vallásfelfogást azért utasítja vissza, mert a bálványimádók és a pogányok is hivatkozhatnak az intuíció közvetlenségére és az isteni inspirációra, akkor Cohen „*Religion der reinen Vernunft*“-ja lebeg Rappaport szeme előtt.

Ha mindehhez még hozzávesszük, hogy Rappaport a neokantianus iskola módszerét Maimonides interpretálásában és pedagógiai rendszerében (amit itt nem részletezünk) is kellő sikerrel alkalmazta, akkor örömmel állapíthatjuk meg, hogy a mai anteintellektualisztikus világban akad egy héber filozófus-elme, akiben él a Wille zur Wahrheit a logosz jogainak helyreállítására.

Grózinger M. József.

K Ö N Y V E K

Pintér Jenő:

Magyar nyelvvédő könyv

Közrebocsátották Pintér Jenő és munkatársai. Budapest, 1938.

A múlt század hetvenes éveiben Szarvas Gábor kérlelhetetlen harcot hirdetett a nyelvünk épségét, eredetiségét és szépségét veszélyeztető idegenszerűségek és nyelvújítási túlzások ellen. Harcát páratlan érdeklődés kísérte, páratlan siker követte. Sikerrült a nemzet lelkiismeretét felébresztene, és a romlatlan nyelvérzékű, művelt magyar társadalom élén nyelvtudósaink és magyaros íróink leikésen csatlakoztak Szarvas Gábor mozgalmához. A nyelvvédelem szolgálatába állította Szarvas Gábor elsősorban folyóiratát, a Magyar Nyelvőr: itt hirdette nyelvhelyességi elveit, ostorozta a nyelvünket elcsúfító idegenszerűségeket, írtotta a nyelvújítás korcs szavait és ajánlott, terjesztett helyettük jó magyar szavakat, tősgyökeres magyaros kifejezéseket. A Nyelvőr egyik legnépszerűbb folyóiratunk lett; nyelvjavító és nyelvtisztító mozgalma nyomán nyelvünk a bántó idegenszerűségek és hibák egész seregétől szabadult meg.

Szarvas Gábor halála után a Nyelvőr — Simonyi Zsigmond, majd Balassa József szerkesztésében — hűségesen tovább teljesítette és teljesíti most is nyelvművelő feladatát. Nyelvhelyességi törekvéseiben nagy segítségére van 1905 óta másik közérdekű magyar nyelvtudományi folyóiratunk, a Magyar Nyelv is. Mégis tagadhatatlan, hogy a nyelvtisztító mozgalom az utóbbi évtizedekben ellanyhult. De ez érthető is. Hiszen úgy látszott, hogy az a harc, melyet a nyelvünk magyarosságán féltékeny szeretettel őrködő ortológusok a nyelvrontók ellen vívtak, máris sikerrel, győzelemmel jár: a legbántóbb idegenszerűségek eltűntek, a nyelvújítás több hibás alkotásának pedig — mint nyelvünk nélkülözhetetlen és pótolhatatlan elemeinek — meg kellett kegyelmezni. Csakhogy az a látszat, hogy a további harc már

főlösslegessé vált, csalóka volt. A nyelvtisztító és nyelvvédő buzgalom megcsappanása nyomán újra idegen szók áradata tödült be köznapi nyelvünkbe és az irodalom nyelvébe, idegenszerű szólások szorították ki anyanyelvünk törzsökös kifejezéseit, és újra veszélyben forgott nyelvünk épsége, eredetisége, szépsége.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága felismerte az újonnan fenyegető nagy veszélyt. 1931-ben elhatározza, hogy gátat vet az aggasztó nyelvromlás továbbterjedésének és erélyes mozgalmat indít a magyaros nyelvhasználat érdekében. A Nyelvtudományi Bizottság megalakítja a Nyelvművelő Szakosztályt és egy úsztán nyelvműveléssel foglalkozó folyóiratot ad ki „Magyarosan” címmel.

A folyóirat valóban felrázta a nemzet lelkiismeretét. A szerkesztők: Nagy J. Béla, Négyesy László, Szinnyei József, Zsirai Miklós és most Pintér Jenő és Putnoky Imre, igen nagy szolgálatot tettek és tesznek nyelvünk ügyének. Széles rétegeket hódítottak meg eszméiknek, tanácsal, elméleti és gyakorlati útmutatással szolgáltak a nyelvhelyesség igen sok kérdésében.

Az ismét örvendetes eredménnyel folyó harcnak, a mindinkább terjedő nyelvvédő mozgalomnak egyszerre azután hatalmas lendületet adott Pintér Jenőnek, a budapesti tankerület tudós és lelkes főigazgatójának szerencsés kezdeményezése. Buzdító, lelkesítő felhívására előbb a középfokú iskolák, majd a tankerület valamennyi többi iskolája is csatlakozott a nyelvünk tisztaságáért megindított küzdelemhez. De belekapcsolódott a mozgalomba, a budapesti tankerület példáját követve, az ország többi tankerülete is, és ma tanáraik vezetésével az egész magyar tanulóifjúság ügyel — egymással nemes versenyben vetélkedve — nyelvünk magyarosságára, tisztaságára. Az ifjúság szolgáltatja e nemzeti harc legleikesebb katonáit; lelkes törekvésük, buzgalomuk átragad a szülői házra is, és

ma a nyelv tisztaságának ügye ismét nemzeti közügy, hazafias kötelességgé vált, azt a helyet foglalja el, amely nemzetnevelő és nemzetmentő hivatásánál fogva megilleti.

Ebben a magyartalanságok ellen folytatott küzdelemben kíván útmutató, tanácsadó lenni az a könyv, melyet Pintér Jenő most adott ki több pedagógus közreműködésével *Magyar nyelvvédő könyv* cím alatt.

Pintér Jenő könyve szerencsésen összeállított, mindenkor a gyakorlati élet követelményeit szem előtt tartó munka. Kitérő tanácsokkal szolgál a fogalmazás legfőbb hibáinak elkerülésére, röviden, de találóan ismerteti s jellemzi nyelvünknek azokat a sajátosságait, amelyek ellen leggyakrabban vétének, majd a könyv két legterjedelmesebb fejezetében betűrendben tárgyalja először a köznapi beszéd legbántóbb idegenszerűségeit, végül a fölöslegesen használt, elkerülhető idegen szavakat foglalja jegyzékbe. Mindegyik hibás kifejezés, szóhasználat mellett ott találjuk a megfelelő helyes, magyaros kifejezést, és az idegen szavak mellett ott vannak a megfelelő magyar szavak, azok, amelyekkel a fölösleges idegen szavakat helyettesíthetjük.

Pintér Jenő könyve bölcs mérséklettel — oly mérséklettel, mely egyúttal biztosítéka a harc eredményességének — csak a valóban könyven nélkülözhető idegen szavak gyomlálására törekszik és csak olyan idegen szó ellen harcol, amely helyett jó magyar szót tud ajánlani. „Ha valamelyik idegen szóra — mondja könyvének bevezetésében („Tájékoztató”) — nem találtunk megfelelő magyar szót, vagy ha nemzetközi használatú szó került elénk, a magyarázást meg sem kíséreltük. Semmi értelme sem volna annak, hogy ki-szorítsunk nyelvünkünkéből olyan szavakat, aminek a stílus, tragikum, politika, miniszter, meteor... A művelt társalgásban és a közérdekű irodalomban elszaporodott élőldekiet gyűjtöttük össze, az eltávolításra multhatatlanul rászolgáló salakra hívtuk fel a figyelmet.”

A nyelv gondozás ügye, melynek szolgálatában eddig is több kitűnő munka állott, hatalmas segítséget kapott e jeles könyvből. Helyesen mondja Nagy J. Béla a Magyarországi 1937. évi 7—8. füzetében a nyelvtisz-

tító mozgalommal kapcsolatban: „Ezt az ügyet csak úgy lehet diadalra vinni, ha a lelkesedés és a jó szándék hozzáértéssel párosul.” Pintér Jenő lelkesége és igazi hozzáértéssel készült *Magyar Nyelvvédő Könyve* mindkét irányban példa, olyan példa, mely közelebb hozza e nemes ügynek, a helyes és magyaros nyelvhasználat ügyének, hön öhajtott diadalát.

Fokos-Fuchs Dávid.

Stern Samu: A zsidókérdés Magyarországon

Kiadja: a Pesti Izr. Hitközség.
Budapest, 1938.

Az emancipáció törvénybeiktatása előtt néhány hónappal, 1867 április havában, a pesti izr. hitközség előjárósága válaszol b. Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter felszólítására, ki a magyar zsidóság kívánságairól kért tájékoztató felvilágosítást:

„... úgy véljük, hogy Nagyméltóságod felszólítása nem vonatkozhatik azon viszonyokra, melyeknek rendezését közönségesen az „emancipáció” nevével szokták megjelölni. A mi meggyőződésünk az, hogy a mi azon kérdést illeti, hogy a polgári szabadság megszűniék-e kiváltságos vallásfelekezetek előjogának lenni, — nekünk zsidóknak (!) nincs mit mondanunk.

Az ország és a nemzet ügye az, ennek java fog a haladás ezen elutasíthatatlan igényének teljesítése által előmozdítani, s emélfogva e kérdés megoldása megilleti a nemzeti törvényhozást, de mi nem érezzük magunkat hivatva e részben akár kérelmezőleg, akár panaszkodólag közbenjárni.”

A pesti izr. hitk. előjáróságának hatvanhetes elvi álláspontját vallja a pesti izr. hitközség és a magyarországi izraeliták országos zsidóságának elnöke 1938 „hisztériás” farszán, amikor az emancipációt revízió alá öhajtiák venni. „A zsidókérdést a jog, törvény alapján állva nem tekintheti a zsidók kérdésének, hanem a magyar alkotmány kérdésének kell tekinteni azt: a szabadság és jogegyenlőség kérdésének, ami pedig felekezeti különbség nélkül a nemzet egészének ügye.”

Ha mégis foglalkozik a zsidókér-

déssel, úgy ez „nem a vádlott védekezése“ kíván lenni, hanem a jognak, törvénynek és igazságnak védelme kér szót.

A „felvilágosító irat“ két kérdéssel foglalkozik. Mi volt a zsidóság szerepe Magyarországon az elmúlt századokban és mikép gondolkodik, érez és cselekszik a magyar zsidóság a mai megpróbáltatások között.

A magyar zsidóság legnépesebb közösségének és országos szervezetének vezetője leszögezi álláspontját a magyar zsidóságk: „... nem akarunk mások lenni, mint zsidó vallású magyar állampolgárok, akik megőrizve hitükhöz való hűségüket, szabadon kívánják érvényesíteni állampolgári jogaikat és kötelességeiket.“

Grünvald Fülöp.

Eppler Sándor: A budapesti zsidóság szociális munkája

Budapest, 1937.

A zsidó jótékonyágnak, mely az oly jellemző cedaka nevet viseli, megvoltak a hagyományos formái. De a zsidóság települési és szociális viszonyai megváltoztak. Ami megfelelt kis zsidó közületek viszonyainak, az már nem elégítheti ki a 200.000 lelket számláló budapesti zsidóság szükségleteit, ahol most egyre nagyobb tömegek szorulnak szociális gondozásra.

Szenvedő testvéreinken segíteni akarunk, áldozatkészségben nincs hiány. Budapest területén működő 5 hitközség, 4 chevra kadisa, 16 nőegylet és 18 egyesület intézményeinek ismertetését nyújtja e füzet. Jelentékeny összeget, közel ötmillió pengőt fordít a főváros zsidósága szociális munkára. De a budapesti zsidóság gondozó munkája szervezetlen és rendszertelen. Míg a főbb felekezet körében centrális irányítás mellett folyik a charitatív munka, nálunk szövevényes „labirintus“, az, nem szervezett munkaterület.

Centrális irányítást sürget a szerző, bizonyítja annak előnyeit. Utal a német zsidóságtól létesített Fürsorgezentrale sokoldalú eredményes munkásságára. Csak hátrányait érezzük a szervezetlenségnek. A főváros szociális ügyosztálya részéről azért nem részesülhetnek intézményeink az őket megillető támogatásban, azért tudják

magukat nagy tömegek kivonni a gondozás terheinek viselése alól.

Sötétén látja a helyzetet, rövidesen csödbe kerül a budapesti zsidóság gondozó munkája: „Elérkezett az utolsó óra, amikor végre hozzá kell látnunk a szociális munka megszervezéséhez.“ E munkára kell, hogy egyesüljön az egész budapesti zsidóság: „Ne várjuk azt, hogy a sorscsapások súlya kényszerítsen bennünket ezekre a lépésekre, amint ezt a körülöttünk lévő példák fájdalmasan igazolják.“ A sürgős teendőket a következőkben állapítja meg: „Meg kell szerveznünk a budapesti zsidó gondozó munka központját és ebbe az összes budapesti zsidó felekezeti jótékonyági intézményeket bele kell kapcsolnunk, hogy egységes irányelvek szerint történjék meg az anyagi eszközök előteremtése, ugyanakkor pedig okos és célravezető munkamegosztással egységes irányelvek szerint osztassék fel a feladatok megvalósítása.“

E füzet tehát nemcsak áttekinthető képet ad a budapesti zsidóság szociális munkásságáról, hanem kijelöli a helyes utat is, melyen a gondozásnak haladnia kell, hogy céljainak megfelelhessen. Kíváncsok, hogy a kényszerítő szükség bekövetkezése előtt már most megvalósuljon a központosítás a zsidóság javára.

Grünvald Fülöp

Fényes Mór:

„Ifjainkkal és Öregeinkkel“

Zsidó imakönyv. Magyarra korszerűen átültette és magyar alkalmi imákkal bővítette: dr. Fényes Mór. Budapest, 1937.

A zsidó hagyományokból kiszakadt, de azok világába sokszor visszavágyó művelt zsidó ember gondolkozásmódjához akarja közel hozni Fényes Mór egészen újszerű imakönyv-fordításával, illetőleg átdolgozásával a zsidó vallás eszméit és az azokat jelképező s kifejező vallásos ritusokat és szokásokat. Tényleg, amint a szerző az imakönyv elé írt bevezetésében szeretné, műve a művelt zsidó ember számára a vallásos élet házi „gyógyszertára“ lehet. Ugyanis alig van a biblikának és főleg a prófétai irodalomnak olyan sorozatos eszméje, vagy az agadának olyan bölcs mondása vagy erkölcsi tanítása, amely helyet ne kapna ebben az

imakönyvi átdolgozásban, azoknak a héber részben teljes mértékig épségben hagyott imáknak és misnai fejezeteknek ellenértékeképpen, amelyek a mai kor emberének gondolatvilágától távol esnek. És ezek a prófétai versek és agadák mindig ügyesen, ötletesen kapcsolódnak az eddig is rendszeresen fordítatlanul maradt eredeti szövegnek tartalmához. Az „ézehu mekaumon“ kezdetű misnai fejezetet pótló, elmélkedésszerű ima nagyszerű képét nyújtja az áldozatokra vonatkozó prófétai felfogásnak. A „vejítén lecho“ kitűnő alkalmat ad a szerzőnek a iótekonyságról szóló agadák közlésére. A „bame madlikin“-t ügyesen helyettesíti a bár kissé prédikációsan moralizáló ima a szombati gyertyafény jelentőségéről.

Nagy szerephez jut — és ez természetes is — az imakönyv átültetésének korszerűsítésében az apológia, amely szépen és mértéktartóan érvényesül az „olénu“ fordításában. Fellesleges azonban az apológiának túlzásbavitele. Az emberiségért való imából elég az, amit az eredeti nyújt, különösen a bűnbánó ünnepek tefillájában. A kiválasztottságnál sem szükséges az óvatos kifejezés: „ösnépek“. Nem jelent partikularizmust, ha a zsidóság azt vallja, hogy a mai népek között is sajátos rendeltetése van a vallásos gondolat terén. A *korszerűségnek* is túlzásbavitele; a szombat sarkalatos jellegének, a nyugalomnak a magunkbaszállással való megalkuvása. Ugyancsak nem helyes más vallások szinte dogmává vált terminusának átvétele, a „mausiénu“ szónak Üdvöztönkkel való fordításában.

Az egyes szertartásokat bevezető, tudományos alapon nyugvó elmélkedésekért és imákért még a vallásos életben járatos zsidó ember is hálás lesz a szerzőnek; nem kevésbé azért a 32 oldalra terjedő függelékért, amelyben Fényes Mór eddigi irodalmi multjának megfelelő tudományos komolysággal írta meg a vallásos élet minden fontos megnyilvánulásának ismertetését.

Az imakönyv átdolgozásának a lelki és hangulati szükségletet kielégítő része azonban kevésbé sikerült. Az új imák, himnuszok vagy körülírások sokszor keresettek, az imák közvetlen egyszerűségét és melegségét nélkülözik. Így a mázkirnál alig-

ha emeli a kegyelet érzését az ilyen mondat: „szívesen nyilaztatnók átszivünkön fájdalmaitok sóhajait is“. Pedig az ehhez hasonló mondatokkal sokszor találkozunk. Éppúgy nem fér össze az imák természetsszerű konzervatív nyelvi jellegével a sok újszerű, a rendes használatban még meg nem honosodott szó és szófüzés. Egy újabb kiadásnál az imakönyv ezirányú gondos átvizsgálása közel hozná Fényes Mór kétségtelenül értékes munkáját a művelt zsidó embernek, nemcsak gondolatvilágához, hanem imádságos hangulatához is.

Kandel Sámuel.

A. Schirokauer: Két világ

Lassalle Ferdinánd élete. Fordította Gárdos Mária. Tábor-kiadás.

Az ismert adoma szerint a már öregedő Bernhard Shaw-nak egy szép fiatal színész nő felajánlotta, hogy a felesége lesz. „Képzeld, Mester, — mondotta — micsoda tökéletes gyermekek fakadnak majd frigyünkéből! Egyesíteni fogják magukban az Ön szellemét és az én szépségemet“. „De hátha az én szépségemet és az Ön szellemét fogják örökölni?“ vetette ellene Shaw.

Az életrajzi regény azért született meg, hogy egyesüljön benne a történelmi hitelesség és a regény művészi szépsége. De visszajára is fordulhat a dolog az életrajzi regény örökölheti a regénytől a felületességet és tudománytalanságot, az életrajztól a cselekvény komponátlan-ságát is.

Alfred Schirokauer Lassalle-regényében is eféle nem szerencsés keveredést látni. Színes, érdekeltő könyvű olvasmány, az tagadhatatlan. Lassalle szerelmi életének fordulatai teszik a regény nagyobb részét, és Schirokauer valóban érti azt a különben sem nehéz mesterséget, hogy szép, vagy legalább különleges női alakok rajzával érdeklődést, s tán izgalmat is keltsen. Magának Lassalle-nak, a mértéktelen hiúságtól vezetett s csupán kielégíthetetlen nagyraággyását követő fél-zseninek az alakja is jól van meg fogva. Könnyen elhiszük az írónak, hogy hőse valóban ilyen volt. Lassalle-nak és Marx-nak a vitája egyik legjobb pontja a regénynek, csak hogy e vitában Lassalle az, aki kiábrándítóan alulmarad. Általában az író sokkal ügyesebb

hőse fogyatkozásainak, mint nagyságának megláttatásában, Lassalle zsenialitásában, mint a regény megszületésének előzetes feltételében, hinniünk kell, akárcsak sokat hangoztatott férfiúi szépségében.

De a regény fő hibája nem itt van. Sajátos, hogy az író, aki nagyon is ért hozzá, hogy vegyes jeleneteket hatásossá, fordulatokat irappánssá formáljon, az egész művét nem tudta megkomponálni. Pedig eleve lemondott arról, hogy Lassalle életét töviről-hegyire elbeszélje, csak az utolsó hat évre szorítkozik, az előzményeket itt-ott leleményesen közbeszóve. De még e hat év eseményei is lazán, logikai kapcsolat nélkül sorakoznak egymásután, a bőségesen jellemzett mellékszereplők minden említés nélkül kivésznek a regényből, legfeljebb egy-egy futó említésre méltatja őket még az író. Vajon nem lett volna-e jobb becsületesen nyomról-nyomra követni ezt az úgyszólamint romantikusan érdekes életpályát kezdettől végig? Akkor eleve lemondtunk volna a komponáltság igényéről, de feleletet kaptunk volna sok mindenre, ami a könyv elolvasása után is nagyon érdekelne bennünket. Vagy kielégítő magyarázat-e például Lassalle szociális eszméinek kialakulására az a regényes véletlen, hogy egy vasgyárban járva, hirtelen átlátja az ipari munkásság sorsának vigasztalanságát?

Különben is a könyv két nagy ígérettel marad adósunk. Mindkét ígéret a címlapról szól biztatólag hozzánk. „Két világ“, olvassuk a regény fedelén, s alatta „Tábor-kiadás“. A cím azzal bíztat, hogy Lassalle élete két körének: az elegáns berlini világnak és az osztályvontudatra ébredő ipari munkásságnak a szembeállított képét fogjuk kapni. A regény valójában csak az előbbiről szól, a munkások közé alig egy-két jelenet vezet, s főként hiányzik az egész regényből egy megkapó, nagy drámai kép arról, hogyan tudta Lassalle a tömegeket átlelkésíteni. Pedig — mondanunk sem kell —, hogy alakját mégis csak agitatori, népvézéri szereplése teszi történelmivé, s hogy szerelmi kalandjai is csak dicsőségének fényében érdekelhetnek.

A kiadó cég neve pedig azt a hamis reményt kelti bennünk, hogy meg fogunk tudni valamit Lassalleról, a zsi-

dóról. Sajnos, éppen ebben csalódunk legjobban. Schirokauer csak itt-ott és futólag érinti Lassalle zsidó voltát s könyve szerint azt kell hinnünk, hogy ez a körülmény nemcsak magának a munkásvezérnek nem volt lényegese, de még környezetének, sőt ellenfeleinek sem. Jól tudjuk, hogy a múlt század a szabadelvűség százada volt, de valóban olyan szabadelvű volt-e, amilyennek Schirokauer mutatja? S ha már úgy volt is, mégis érdekelt volna bennünket: kapott-e a gyermek Lassalle valamelyes zsidó nevelést, érintkezett-e férfikorában zsidókkal, volt-e valami lelki kapcsolata a zsidó vallás eszmevilágával? Hogy a „Két világ“ minderről mélyen hallgat, ezt kevésbé róhatjuk fel az írónak, mint a kiadónak, azt, hogy ezt a könyvet felvette a zsidó tárgyúnak hirdetett Tábor-könyvek közé.

A fordító — lehet, szándékosan — egy kissé avatag stílust adott ennek a biedermeier-kori regénynek, s a töröl-metszett németes kifejezéseket több helyen meg sem próbálta magyarosakkal felcserélni. Munkája azért nagyjában élvezhető, csak az irodalmi szalonok csevegéseit, amelyeket az író bizonyára sziporkázóknak szánt, teszi kissé erőltetetté és nehézkesé.

Kardos Pál.

Paul Siwek: Spinoza et le pantheisme religieux

Désclée de Brouwer et Cie, Paris, 1937.

Siwek már a spinozista parallelizmusról szóló könyvében (L'ame et le corps d'après Spinoza, Paris 1930) bebizonyította, hogy jó Spinoza ismerő. Most újból visszatért kedves filozófusához. Jelen könyve Spinozának, az „Abszolútum geometriának“ („géométrie de l'absolu“-nak nevezi Jacques Maritain Spinozát) Siwek könyve elé írt előszavában) vallásfilozófiájába való bevezetés. A könyv két részből áll. Az első részben a filozófus életét, vallásrendszerét, filozófiáját és az újkori gondolkodásra gyakorolt befolyását tárgyalja. A második rész „Spinoza vallásrendszerének bírálatát“ tartalmazza.

A bírálótól joggal megkívánt tárgyalosság nehézké akadályokba ütkö-

zik ott, ahol a bírálót és a megbírálandó mű szerzőjét nemzeti vagy vallási kapcsolatok fűzik egymáshoz. Elfogulatlanul csak az ítélt meg valamilyen munkát, akit az illető munka írójához semmiféle érzelmi mozzanatok nem kötnek. Ezért értette meg Kant filozófiáját a legjobban Lazarus Bendávid és Markus Herz és ezért értelmezte Kantot a legobjektívebb módon Hermann Cohen. Maimon Salamon filozófiáját a nemzsidó Friedrich Kuntze adta elő a legtárgyilagabban és Spinoza szellemi arcképét C. Gebhardt és pater Donin-Borkovski festette meg a legelfogulatlanabbul.

Ez a sine ira et studio-bírálatmód jellemzi Siwek könyvének első részét. A filozófus életéről nem mond ugyan többet és újabbat, mint amit Lukas, Colerus, Freudenthal és a többi Spinoza-életrajzírók műveiből amúgyis tudunk. Az olvasó mégis úgy érzi, hogy nagy szeretettel látott neki Spinoza gyermekkorának megrajzolásához és igazi szerzetesi hűséggel (Siwek, a római gregorianus egyetem — université Gregorienne — tanára, jezsuita páter S. J.) lelkesedik a spinóza-i rendszer szépségeért, nagyságáért és nemességéért. Meggyőződéssel hirdeti, hogy aki ma az ember sorsa és az élet értelme problémája iránt érdeklődik, az nem teheti, hogy útjában ne találkozzék Spinozával és műveivel. Vallja, hogy Spinoza, aki az emberi nem prófétaja akart lenni, és akinek az volt a törekvése, hogy észvallásával a valóság terén olyan forradalmat csináljon, mint Kopernikus a csillagászatban, valóban forradalmi hatást idézett elő az európai gondolkodásban. Elismeri, hogy Herder vallásrendszere nem más, mint a „spinozizmus és a deizmus szinkretizmusa” és hogy Goethe „Spinoza istenének a troubadourja” vagy a „költészet Spinozája”. Elfogadja Trendelburg állítását, hogy a hegelianizmus „modernizált spinozizmus” és úgy látszik, Oettingerrel is egyetért abban, hogy Schleiermacher „a spinozista vallás apostola” volt.

Siwek könyve első, elfogulatlanul, mondhatnók sub specie aeternitatis, írt részének tárgyilagosságát nélkülözzük a második, dogmatikus célzatú, sub specie dogmatica írt részben. Itt úgy látszik Bayle-vel tart, aki Spinozát „rossz zsidónak és nem jobb

kereszténynek” mondta és Pufendorf-nak ad igazat, aki Spinozát „deorum hominumque irrisor”-nak nevezte. Spinoza rendszere, amelyet Siwek az „Ethica” matematikai módszere miatt „a lét geometriájának” nevez, ellenében van nemcsak a kereszténység dogmatikájával, hanem a vallással általában, ahol célokok (causa finalis), nem pedig mechanikus okok uralkodnak. Spinoza vallása a „geometria vallása” és ebbe a geometriai módszerbe a szerző determinizmust, biológiai mechanizmust és pszichológiai atomizmust olvas bele. Spinoza, aki elkeseredetten védekezett az ateizmus vádjával szemben és Tractatus Theologico-politicusában bebizonyította, hogy nem Isten ellen, hanem a tömeg istenfogalma, a tömeg raffinált egoizmusának antropomorfizmusa ellen harcol, Siwek éles dialektikájában az antropomorfizmus és új pagánizmus hirdetőjévé válik. Az önkéntes interpretálás hevéből még tovább ragadtatja magát és nemcsak vak fatalizmust, naturalizmust és materializmust, hanem marxizmust és bolsevizmust is felfedezni vél Spinoza panteizmusában. Szerinte Spinoza nem panenteizmust (Krause) és nem akozmizmust (Maimon), hanem realista, radikális panteizmust, azaz ateizmust tanít. Siwek nem vesz tudomást sem Mendelssohn megkülönböztetéséről a radikális és módifikált panteizmus között, sem pedig Constantin Brunner neospinozizmusáról. „Spinoza Deus-sive natura-tana nem azt jelenti, hogy Isten és természet egy, mert ő a „natura” szón nem a relatív világ természetét (natura naturata), hanem az abszolút, örök, változatlan, idő- és térfeletti létet, a natura naturatával, a viszonylagos, Natura Spinozánál azt jelenti, hogy a natura naturaával, a viszonylagos, változó természettel szemben Isten: a natura naturans, az örök lét, az ehjeh aser ehjeh, az időtlen Vagyok, aki Vagyok, az abszolút Egy, az egyetlen Szubstancia, az abszolút Szellem, az Echad.” (L. Grózinger M. József: Ujspinozizmus, Libanon, 1936, 54. l.) Lehet, hogy Mendelssohn „Morgenstunden”-je elkerülte Siwek figyelmét, Brunnert azonban, ha nem is főművéből, okvetlen ismeri, mert hiszen Spinoza contre Kant c. művét a könyve elején összeállított bibliográfiában felemlíti.

Ezek ellenére elismeréssel adózunk Siwek könyvének. Nemcsak példászerű megrajzolása Spinoza vallásfelfogásának, hanem mintaszerű kifejtése azoknak a történelmi alapoknak, amelyekből gondolkodása kinőtt. Kitűnően tájékoztató áttekintést ad az egész rendszerről és mélyen bepillant a spinozai filozófia messze elágazó problematikájába.

Grózingér M. József.

Shunami Shlomo:

Mafteach hamaftechot

Bibliography of jewish bibliographies. Jerusalem, 1936. Prix 30 Shillings.

Anatole France mondta, hogy legkedvesebb olvasmányai közé a katalógusok, a könyvjegyzékek tartoztak. E véleményével nem áll egyedül, mert nagyon sok, könyvek között, tudományának élő ember vallja ugyanezt. A jó katalógus széleskörű kilátást nyújt a szellemi termékek világába, a többlet-tudás vágyát gerjeszti az olvasóban és fokozza az érdeklődését. Jól tudják ezt a könyv terjesztői, a kereskedők és sűrűn bocsátják közre könyvjegyzékeiket. A könyvjegyzék egyik ága, hajtása a bibliográfia, amely egy speciális kérdéssel foglalkozó irodalmat, könyveket, műveket, dolgozatokat jegyzékét állítja össze. A szaktudás nagy hasznát veszi ezeknek a bibliográfiáknak, mert bennük együtt találja az őt érdeklő kérdéssről szóló irodalmat. A tudomány világában ez az irodalom szinte áttekinthetetlen. Csak nagy és gazdag könyvanyaggal rendelkező könyvtáraknak van módjuk a bibliográfiákról összefoglaló, áttekinthető katalógust összeállítani. És ha e nehézségek fennállanak a tudományoknál általában, akkor többszörös nehézséggel jár egy zsidó bibliográfiákról szóló jegyzék összeállítása.

A kulturvilág minden zúgában és annak minden nyelvén jelennek meg a könyvnyomtatás első lépése óta zsidó tárgyú művek, amelyek óriási terjedelmű sokféle szétágazó irodalomra nőttek. Az egyes kérdéseket tárgyaló bibliográfiák felszaporodtak és épen geográfiai szétszórtságuk miatt alig tekinthetők át, Emberföltötti munkára vállalkozott tehát Shunami, amikor ezt a művet tervebe vette. Mint a Hebrew Union College könyv-

tárosa Cincinában, megfelelő szakértelemmel felügyelve fogott e munkához és vállalkozása csak azért sikerülhetett, mert a jeruzsálemi egyetemi könyvtár gazdag anyaga mellett a new-yorki rabbiképző, a new-yorki községi, a washingtoni kongresszusi, a párizsi nemzeti és a boroszlói rabbiképző könyvtárait is átkutatta. A 400 oldalas munkában 26 fejezetben 2078 címben ad szerző áttekintést a zsidó tárgyú bibliográfiákról. Az enciklopédiáktól kezdve a könyvkereskedői katalógusokon át egész a kéziratok jegyzékéig minden ország könyvanyagát felöleli, ahol zsidók élnek. A munka nagyságáról fogalmat adhat a történelmi bibliográfiák adata. 28 ország zsidóságáról 11 nyelven írt bibliográfiákat közül a könyv.

Ilyen műnél természetesen el nem kerülhetők a hiányok. Szerző tudatában van műve e hézagosságának és ezért fel is kéri a könyv használóit, hogy e hiányok pótlásán közreműködjenek. E felszólításnak tesztek eleget azzal, hogy néhány, a könyvből kimaradt magyar zsidó vonatkozású bibliográfiát itt feljegyzek:

Friedmann Dénes: Mutató az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat huszonöt évkönyvéhez 1895—1918. 1929. (Szemere Samu: Évkönyv, Budapest, 1930, 349. l.)

Osztern Rózsa: Zsidó újságírók és szépírók a magyarországi németnyelvű idősakai sajtóban. a „Pester Lloyd” megalapításáig, 1854-ig. Budapest, 1930.

Venetianer Lajos: A magyar zsidóság története. Budapest. 1922.

Zsoldos Jenő: Weisz Miksa irodalmi működése. (Harminc év Isten szolgálatában, Budapest, 1925, 8. l.)

Salgó László: Weisz Miksa irodalmi munkássága életének utolsó esztendeiben, 1925—1931. (Magyar Zsidó Szemle. Budapest, 1931, 48. évf. 1315. l.)

Katalógusok:

Katalog der Bibliothek des verewigten **Ludwig Blau**, Budapest, 1936.

Fortgang L.: Anzeiger für jüdische Literatur. Katalog 2. Kassa, 1907.

U. a.; Krakauer Anzeiger für jüd. Literatur. Katalog 2—3. Krakau, 1910.

Ide sorolhatók még a budapesti rabbiképző évi értesítőiben közölt

jegyzékek a beszerzett és ajándékba kapott könyvekről.

Végül külön ki kell emelni a vastag kötet gyönyörű tipografiai kiállítását, a héber és latin betűs szöveg szépségét. Dicséretére válik a mű kiadójának: a jeruzsálemi héber egyetemnek.

Widder Salamon.

Kozocsa Sándor: A Zalán futásának első kiadása

Szövegkiadás bevezetéssel. Régi Magyar Könyvtár 41. sz. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia, Bpest, 1937.

Gyulai Pál Vörösmarty-kiadása és klasszikus Vörösmarty-életrajza után irodalomtörténeti időpontunk Vörösmarty-szemléletének — az átszínező szándékú tanulmányok megállapításain és a részletkérdések megoldásából származó adatismereteken túl — elsősorban két jelentős és módosító érdekű kiadvány eredményeit kell vállalnunk: 1926-ban jelentek meg Brisisz Frigyes gondozásában Vörösmarty kiadatlan költeményei. Ez a gyűjtemény a lírai költő útrairándulásának szellemi hátterét tette ellenőrizhetőbbé. De a véletlen kegyelme az epikus Vörösmarty fejlődéstörtetének kezdeti korát is közelebb hozta a megismeréshez. A Nemzeti Múzeum nemrégiben vásárolt Vörösmarty kézirataiból Kozocsa Sándor gondos és sokszempontú tanulmány kíséretében kiadta a Zalán futásának első kidolgozását.

Kozocsa Sándor bevezető értekezésében hármas vonalon sorakoztatja föl észrevételeit és megfigyeléseit. 1. Az eposz *irodalomtörténeti* körülményeit ismerteti. S igyekszik valószínűvé tenni, hogy a mű születésének keletjelző évszámát a köztudatban megszilárdult 1823. esztendőről az 1818—22. évköze kell áttennünk: hogy az eredeti cím. Árpád győzdelme a Titeli síkon. Katona József Bánk bánjának ajánlószorai nyomán változott át Zalán futására; hogy a Hadúr istennevet Vörösmarty nem Aranyosrákosi Székely Sándortól vette, hanem egy 1817-ben megjelent német versből. 2. *Esztétikai* rámutatásokban hívja föl a figyelmet Vörösmarty alkotó munkájának változó-módosító mozzanataira, mint csiszolódik a költő tolla alatt költőivé egy-egy gondolat nyelvi formája, miként fedezhetők föl a félbenmaradt hexameter-

sorokban a teremtető ihlet elillanó pillanatai. 3. *Filológiai* pontossággal világítja meg a kézirat s a szövegkiadás viszonyát, és magyarázza feldolgozó módszerének szempontjait.

Maga a szöveg gazdag irodalomtörténeti vizsgálódásra ad alkalmat. Nyomon lehet követni, minő utat tesz meg Vörösmarty egy-egy kifejezése, jelzője, szókapcsolata az első fogalmazástól a végleges szöveg megjelöléséig, hogyan változtat, javítgat a költő a széphangzás törvényei szerint az eposz nevein, milyen áhítatos akarással tesz eleget a belső zeneiség parancsának. — mint harcol önmagával tudatos költőiségének diadaláért.

Ezeknek a kérdéseknek felvetését és későbbi megoldását végső fokon Kozocsa Sándor nagy körültekintéssel készült kiadása teszi lehetővé. Mindvégig következetes tárgyilagossággal támogatja feladatának célkitűzéseit. Tudományos magatartása töretlenül érvényesül. Talán épen emiatt nem érezzük ki bevezetőjének irodalomtörténeti adatai mögül a felfedezés örömét. Ezzel a meggyőződségtudattal adósunk maradt.

Zsoldos Jenő.

H. J. Schoeps: Zur jüdisch-religiösen Gegenwartslage

Vortrupp (Jüd. Buchverlag)
Berlin, 1938.

A nyugati zsidóság vallási helyzetképét festi össze és leplezetlen módon H. J. Schoeps e tanulmányában. Nyilván a gazdasági és politikai válság tette időszerűvé e problémát is, és könnyen lehet, hogy e közvetítők nélkül talán már problematikus sem volna a zsidóság számára a maga hite, amely a XIX. századi emancipáció óta egyre légneműbbé és illanóbbá desztillálódott az általános materialista és pozitivistá világszellemben, olyannyira, hogy ma zsidó hitről, a vallásos életérzés elevenen élő, alkotó és teremtető lelki folyamatáról az emancipált-asszimilált, művelt Nyugaton már beszélni sem lehet. A századforduló természetudományos világképe a zsidóságot is kiszakította a középkor örökségéből: a theonóm képzetvilágból. Isten nélkül élt és épen ezért illuzórius az a felfogás, amely a megtérés- (tesubah) ben látja a zsidóságnak vallási újjaszületését. A mai zsidó generációnak:

— Schoeps szavaival élve — „pogány-zsidóságnak” nincs kihez, mihez visszatérnie. A nyugati zsidóság számára zsidónak lenni már nem jelenti az örök időtlenben: Istenben való élés eleven tudattartalmát, hanem legfőlleg a pogány életérzésnek egy történeti születés-folyamat végzetes rendeltetésében való tudatossá válást. És Schoeps fölveti a kérdést, hogy ebből a színtelen és merőben zsidótlan, sívár lelki valóságból miképpen szabadulhat ki a ma zsidósága, és azzal felel, hogy szakítani kell minden téren az „als ob” fictiójával.

A második templom pusztulásával kezdődik az „als ob” a zsidó történelemben. Ugy él a zsidóság kétezer éven át „mintha” még állna a templom. Az áldozattal egyértékű toratanulmány, jótékonyosság, ima annyi, *mintha* áldozatot mutatna be a zsidóságra a képzelte, de a képzeletben elevenen élő templomban. Ez az „als ob” megmentette ugyan a zsidóságot, viszont a zsidó valóságot egy üres absztrakcióvá szellemítette. Tagadhatatlan, hogy ez a teljesítmény nagyobb volt mint Nagy Sándor birodalomalkotása és mint a Caesarek impériuma, de csak addig, amíg a zsidó számára a törvény (mivalt) nem fictió volt, hanem élő-eleven életforma. Ennek az életformának pedig középponti rugója a hit volt, amely a modern nyugati zsidóbból már régen kiveszett. Mi pótolhatja tehát az asszimilált zsidóban ezt a pótolhatatlan, végtelen életérzést? Mit felelhetünk neki arra a kérdésre, hogy miért zsidó ő? Mi tartotta össze a zsidóságot kétezer éven át? Tán a *risusz*, a világ tajtékzó gyűlölete. Ennek ugyan kevés köze van a hithez. Erre a kérdésre — mondja Schoeps — csak a kiválasztottság és a *börisz*, az ábráhmái szövetség sakramentális bizonyosságával felelhetünk. A *börisz* által válik a zsidó ember nemcsak részesévé a szövetségnek, hanem egyben *egyidejűvé* az Ábrahámmal kötött szövetség *aktusával*, amely időtlenül él és időtlenül élővé teszi a zsidóságot. Ez a szövetséggel való egyidejűvé-válás ébreszti rá a zsidót arra az objektív történeti tényre, hogy ő külön test a népek tengerében. Ezt a történeti tényt pedig félreérthetetlenül megőszolta a Tóra. Ha semmit sem, de ezt el kell *hinnie* minden modern, nyugati zsidó-

nak. Ez még nem hit ugyan, de elvezethet a hithez és legfőképpen a Tóra törvényének hiteléhez. A legtöbb nyugati állam zsidósága már le is vonta, vagy ha még nem, de előbbutóbb le fogja vonni e tények egyetlen lehetséges következményét: visszatér a Tóra törvényéhez. Sőt egyes helyeken már meg is indult ez a folyamat, amely a zsidóság lényegének objektív-történeti alakját és alkotó formáját nem egyéni, hitbeli gyöngeségeknél megfelelően reformálja, hanem a közösségeket és annak intézményeit, mint hordozóit a vallástörvénynek alapjaiban orthodox-szá alakítja. A közösség konzervativizmusán túl azonban az egyén számára a legteljesebb liberalizmust biztosítja.

A zsidóság ma sokféle rögzítés útján jár, de valamennyi út csak egy fel-szabadító cél felé vezethet. E cél: a Tóra törvényeiből annyit kiragadni, amennyit élő hittel meg tud valósítani. Ez az egyénen túl fekvő egyetemes cél: a zsidó életérzés megizmosításának, a zsidó hit újjáteremtésének egyetlen, eredményesen járható útja fölött lebeg.

Schoeps e kis tanulmányában, miként címe is mutatja, csak helyzetképet fest, mégpedig szomorú helyzetképet a ma zsidó emberének Istentől elszakadt, elárvult lelkéről. Inkább csak tényeket regisztrál és problémákat vet fel, de az orvoslásnak igazi módját és eszközét nem meríti ki. Legfőlleg csak az utat jelzi a *cél* felé. Ennek okát abban látjuk, hogy a zsidó vallási helyzetképről való mondanivalóját inkább történeti, mint lélektani síkon mozgatja. Helyesen ismeri föl a vallás közösségteremtő erejét, szociális funkcióit és ezen keresztül véli elvezethetni a zsidó embert a hitnek transzcendens értelmetadó, magyarázó elvéhez: Istenhez. És ha igaz, amiképpen az, hogy a vallás lelki szükségképesség ősi, metafizikai szomjúsága a léleknek, úgy bizonyos, hogy korunk nagy szellemi-lelki válsága közepette a zsidó ember akár a Schoeps-jelölte úton, akár másmilyen utakon, de előbbutóbb eljut a legmagasabb értékérvenyességek szellemi világához. Ennek minden föltétele annyira együtt nem volt már évszázadok óta, mint épen napjainkban.

Kohn Zoltán.

Komlós Aladár levele

Komlós Aladár levele

Szerkesztőségünk Komlós Aladártól a következő levelet kapta.

Igen tisztelt Szerkesztőség!

Tisztelettel kérem, hogy az ismeretesséssel kapcsolatban, mely „Irók és elvek” című tanulmánykötetemről b. lapjuk jan.-febr.-i számában Keszi Imre név alatt jelent meg, alábbi helyreigazító nyilatkozatomat közzétenni sziveskedjenek. Tudom, mindig tragikomikus, ha egy szerző ellenbírálatot ír. De nem is szándékom ez. Még csak vitatkozni sem óhajtok kritikussal. Mindössze arra kérek helyet, hogy visszautasíthassam valótlan állításait és sértő gyanúsításait:

1. K. I. szerint könyvem alapvető fogyatéksága, hogy igyekszem „a sorstalajig (a zsidóság vállalásáig) el nem jutni”. Ennek szerinte főbizonyítéka, hogy a) „Komlós zsidója Zsolt Béla”, ez „a nagyon középszerű író” és hogy b) Pap Károlyról viszont hallgatok. Ismétlem, nem vitázom K. I.-vel s ezért nem vetem fel a kérdést, valóban döntő ismérve-e egy esszéista zsidó öntudatának, írt-e már Pap Károlyról, vagy sem. Még arra sem hivatkozom, hogy véletlenül már évekkal ezelőtt lándzsát törttem a Zsidó sebek és bűnök szerzője mellett, s akkor egy másik zsidó lap ép emiatt vonta kétségbe jó zsidó voltomat. De K. I.-nek az az állítása, hogy könyvem szerint Zsolt Béla az én zsidóm merő kitalálás. Én ugyan, korlátai és tévedései ellenére, valóban nagyrabecsülöm ezt a tehetséges író és rendkívüli publicistát. Csakhogy könyvemben pusztán azzal a lelkiséggel foglalkoztam, mely Zsolt regényeiben nyilatkozik meg, s ez a lelkiség idegen nekem. Kemény ítéletet mondtam fölötte s a legélesebb határvonalat húztam közte és magam között. Könyvem 147–148. és 115–123. lapjain foglalkozom a Bellegarde szerzőjével: az olvasó megítélésére bízom, igazolja-e könyvem *egyetlen sora* is K. I. azon alaptételét, hogy én Zsolt zsidósággal azonosítom magam. De ez még hagyján. Amit K. I. itt rámec, még csak légből kapott, de nem becsülethevágó.

2. Am a Libanon cikkének azon állítása, hogy irodalmi ítéleteimet a Szép Szó című folyóirat (melynek mellelve neve sem fordul elő köny-

vemben) recenziója befolyásolta, már kritikai tisztességemre is sértő. Nem kevésbé az a vádja, hogy könyvemben álzsidó olcsó iparjogvagok nevét borítom glóriába. K. I. óvatosan elhallgatja, de cikkéből sejthető, hogy itt megint Zsoltra és a Szép Szó szerkesztőire; Ignótus Pálra és Fejtő Ferencre gondol. Kár a túlzott óvatosságért; e „fejtőferencek” becsmélése ma nem tartozik a rossz befektetések közé.

3. Nunc venio ad fortissimum, K. I. az új népiességről szóló cikkemben kifejtett álláspontomat részben azzal magyarázza, hogy a kelleténél többre becsülöm a „fejtőferencek” véleményét s általában a Szép Szó című folyóirat recenzióját. Nos, ez a cikkem 1933-ban került először felolvasásra a Vajda János Társaságban és 1934-ben jelent meg az Erdélyi Helikonban, mikor Fejtő Ferencnek még hírért sem lehetett hallani és a Szép Szó című folyóirat nem is létezett. De K. I. szerint e cikkem felszínes objektivitása mögött ellenszenv lappang, „*ősi és vérségi ellenszenv az újnacionális irányzatokkal szemben*”. Én ugyan nem értem egészen, hogy lehet ősi ellenszenvet érezni egy újszerű irányzattal szemben; de úgy látszik, azok szerint, akik kellő mélységig jutottak sorstalajukban, a zsidó vérség erre a csodára is képes. Azt hiszem, ezzel a felfogással mégsem szükséges vitába szállnom, a Libanon olvasóinak többsége egyelőre aligha van azon a véleményen, hogy a zsidó ember „vérségi”-énél fogva ellenszenvvel viseltetik a nacionalizmussal szemben. Lehet ugyan, hogy K. I. nem a nacionalizmust érti az „újnacionális irányzatok”-on, hanem a divatos fajvédelmet. Ha nacionalizmust ért rajta, az egész zsidóságot bántotta meg a legdurvább módon, a másik esetben viszont — amely nem valószínű, hiszen könyvemben a fajvédelmet seholsem érintem — nem értem, miért kívánja, hogy ezért lelkesedjünk. Meg kell hát kérdeznem K. I.-t: mely mondataimra, vagy akárcsak mely szavaimra alapítja azt a vádját, hogy bennem ellenszenv él az újnacionalizmusnak bármely értékes fajtájával szemben s hogy ez az ellenszenv vérségi eredetű. Akárhogy is, ez a vád megint súlyosan sértő. Míg tehát K. I. meg nem mondja: a) kritikai működésem melyik ténye igazolja azt az állí-

tását, hogy irodalmi ítéleteimet a Szép Szó vagy bármely más folyóirat recenzioja befolyásolta, b) könyvem mely szavai alapján állapította meg, hogy álzsidó iparlovagok nevét borítom glóriába és c) hogy ellenszenvvel viseltem a nacionalizmussal szemben, addig állításait valótlanoknak

minősítem és a leghatározottabban visszautasítom.

Soraim közléséért a t. Szerkesztőségnek köszönetet mondok.

Budapest, 1938 április 3.

kiváló tisztelettel:

Komlós Aladár.

K I S E B B B Í R Á L A T O K

Hárs László: *Keress egy másik csillagot.* (Szerző kiadása. Bp. 1937.) Harmincon innen van, annak a háború utáni nemzedéknek a tagja, amely a zűr-zavar kellős közepén a világ lár-májában keresi saját hangját. Legendákba sülyedt időkért gyöttri a honvágy, amikor még kávéházi asztalok körül tömörültek a költők és bohém közösségben éltek. Régen szétzüllött a hónaposszobák könnyű romantikája és felbomlott a művészasztalok rendje, a mindennapi illető feketekávéadagok étető anyagi problémává változtak át.

Küzdök az anyaggal, birkózik a formákkal, a fák még eltakariák az erdőt, a rimék csengetyűi elnyomják a szív dobogását. Még gyakran a hetyke gesztusok a fontosak neki, még gyakran külsőségek felhői vonják el a figyelmet a lényegről, de itt ott néha már érzés és gondolat összeittközök és a robbanás nyomán felvillámlik a vers. (*Fák a viharban, Keress egy másik csillagot, Büntetés.*)

Vergődő ifjúságában keserű gúnyral nézi az elaggott Európa ráncos arcát és ha a természetet szemléli, attól fél, hogy a szép tájra rájleszt és az rémült bogárként merev lábakkal elterül és halottnak tettei magát. Rokonszenves egyéniség Hárs László. Nem akkor csillan meg igazi arca versei tükrében, amikor erejét fitogtatja és papírmásé súlyokat emelget, hanem akkor, amikor önfelédten kóssa kedvvel vázol fel gyorsan egy-egy képet a ceruzája, néhány vonással, nem többlet és nem kevesebbel, mint amennyi kell. Bródy László.

Sós Endre: *Becsapott ajtók előtt.* (Periszkóp-kiadás, Bpest, 1938.) Sós Endre eleven tollal megírt röpiratában a mai magyar zsidóság sorskérdéseinek ismert és rejtett mozzanataira hívja föl a figyelmet. Feszült

szemlélődéssel tartja számon a világesemények zajlását s állítja a történeések sodrába a zsidóság időszerű helyzetének jelenségeit. Mondanivalóinak száguldo liktetésével mintegy éreztetni akarja, hogy a zsidó jövő biztosításának feladatait sürgősen meg kell oldani. Termékeny és eredményes kulturmunkát sürget, hogy megnövekedjék a zsidóság-tudat ereje; a zsidóság szereplés-történetének megírását követeli, hogy közvetlenül lemérhető legyen a magyar zsidóság teremtő értéke gazdasági, irodalmi és szellemi életükben. Tanácsokat ad, terveket, gondolatokat vet föl. Köztük régóta esedékes tartozásunk kiegyenlítését hangsúlyozza; fel kell derítenünk a magyar irodalom és a zsidóság kapcsolatának, a biblia és a magyar irodalom érintkezésének, a magyarság és a zsidóság szellemi kölcsönhatásának területeit. Sajnos, ezeket a hiányokat nehéz lesz pótolnunk. A mai viszonyok között ki számíthat egy új tudós-nemzedék munkásságára? De addig is: össze kell állítani a magyar zsidó irodalom bibliográfiáját annak igazolására, hogy ezen a téren a multban már megtörténtek a komoly kezdeményezések. (—ld—)

Vincze László: *Módszertani elgondolások a német nyelvtan tanításához.*

Különlenyomat A Cselekvés Iskolája 1937—38. évi 3—4. számából. A modern nyelvek didaktikusaival szemben, akiket a latin nyelvtan kategóriái tartanak bűvkörükben, ez a dolgozat azt hangoztatja, hogy a nyelvtani szabályokat és tényeket a lehető legegyszerűbb formában kell közel hozni a tanulókhöz. E célból minden mesterkélttség kizárásával figyelemreméltó módszertani megoldást ajánl a főnév, melléknév és ige ragozásának tanítására. —n.

Rubinyi Mózes: *Báró Wesselényi Miklós naplójából. (Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest)* Vajthó László Magyar Irodalmi Ritkaságok c. sorozatának 40. köteteként adta ki az Izabella-utcai felső kereskedelmi iskola ifjúsága Rubinyi Mózes irányításával báró Wesselényi Miklós naplójának egy részletét. A kiadvány kegyeletes cselekedettel időszerű gondolatot valósított meg: az iskola névadó nagy magyarjának emlékét idézi s egyúttal a pesti árvíz századik évfordulója alkalmából a közvetlen élmény lehetőségét nyújtja Wesselényi Miklós emberi értékeinek megismeréséhez. Rubinyi Mózes íces bevezető tanulmánya eredményesen tájékoztat a Wesselényi-nemzetség két rendkívüli egyéniségéről: az idősebb Wesselényi Miklósról és fiáról, az árvízi hajósról. Drámai elevenségű képekben jeleníti meg alakjukat s érzékelteti jellemük sajátos vonásait. Elettörténetük néhány apró mozzanatán át teljessé lesz viszonyuk önmagukhoz és a környező világhoz. A napló szövege a közvetlen hang erején rögzíti meg Wesselényi hősi magatartásának pillanatait, állítja egymás mellé az árvíz helyrajzi körülményeit s teszi ellenőrizhetővé egy nemes magyar főúr önfeláldozó nagyságát és leplezetlen őszinteségét. A kiadványhoz Bankó Lajos írt lendületes előszót és Tamás Tihamér hangulatos alkalmi ódát. A régi utca-

nevek magyarázata a jegyzetrovatban; elszigetelten is érdekes összeállítás.

Zs. J.

Ch. J. Schlesinger: *Kuntrasz Jesuah v'nechamah Bp. 1938.* A sorscsapások és súlyos lelki válságok elviselését egyedül a szilárd hit Isten egyéni gondviselésében és a megrendíthetetlen istenbizalom tesz lehetővé. Ezt bizonyítja a szerző Bachja ibn Pakuda „A szív kötelességei” c. könyvének „saar habitachon” fejezete nyomán, amelyet szakavatott hozzáértéssel válogat ki, a hagyományos másál és m'lica eszközeivel fűszerez s ügyesen csoportosít. Az előadásmódban Jehuda Halevi „Kuzarijára” vagy még inkább J. Breuer „Ujkuzariájára” (Frankfurt, 1934) emlékeztetve, párbeszéd formában sorakoztatja fel meggyőző erejű súlyos érveit a megtántoríthatatlan bitachon (bizalom) világ- és emberboldogító hatalma mellett. A hitetlenség ingoványába merült Dóri (ez a dialógus egyik szereplőjének neve) meghajlik a kétkedés érveléseit megcáfoló bizonyítékok előtt és eddigi tévedéseit belátva, a lelkileg kiegyensúlyozott emberek hitéletét éli. A mai világkrízis szenvedései alatt roskadozó hagyományhű olvasótábor igaz lelki örömmel fogja forgatni a kis füzetet, amelyből sok megnyugvást és vigaszt meríthet. (G. M. J.)

FIGYELŐ

Munkácsi Bernát emlékezete

Az Országos Néptanulmányi Egyesület 1938. március 24-én tartotta a Fészek Clubban Munkácsi Bernát emlékének szentelt ünnepi ülést.

Vikár Béla ünnepi megnyitójában Munkácsihoz fűződött barátságáról beszélt.

Balassa József, a Magyar Nyelvőr szerkesztője, az Egyesület ügyvezető alelnöke „Munkácsi Bernát a tudós és az ember” címmel tartott előadást. Mi, akik személyesen ismertük a Mestert, sohasem leszünk képesek róla, mint multiról beszélni — mondotta Balassa. Előadásában Munkácsi életének és szellemi fejlődésének magyarázó mozzanatait kereste: Munká-

csi gimnazista korában még a Nyelv-tudományi Közlemények, a Magyar Nyelvőr létezéséről sem tudott, másodéves bölcsésztanhallgató korában viszont már nyelvészeti tanulmányutat tesz és e kutatás eredményeinek feldolgozását az Akadémia tartalmazza. Hogyan érthető ez? Balassa itt Jókai egyik regényhőseinek hatására utalt és megrajzolta azt a fejlődést, amelyen az „Eppur si muove” Barkó Pálja Munkácsi lelkében keresztül ment. Barkó Pál öntött Munkácsiba lelkesedést és ültette el benne a honvágyat a magyarság bölcsője után, bár Munkácsinak sejtelve sem volt arról, hogy Jókai regényének tudós professzora Lugosi Józseffel azonos

és hogy Barkó Pál alakját a költő Reguly Antaltól, arról a magyar nyelvészről mintázta, aki először járt keleti nyelvekonainknál. Mikor Munkácsi az egyetemen tudomást szerzett Reguly fáradságos és önfeláldozó kutató útjairól, akkor álmainak regényhőse valósággá vált: maga azonosította Barkó Pált Regulyval. Munkácsi tudta, mivel tartozik képességeivel, széles tudásával a tudománynak és szinte kiszámította, mennyi időt igényelnek tanulmányai, mennyi idő alatt dolgozhatja fel az anyagát. Tervszerű munkájának eredménye, hogy működése kerek egész lett. Félbenmaradt alkotásai befejezésének lehetőségéről féltő lelkiismeretességgel gondoskodott. Az Országos Néptanulmányi Egyesület nyolc esztendővel ezelőtt ünnepelte a mester hetvenedik születésnapját. Ekkor a tudós a Példabeszédek szavait idézte: „Sok a szándék az ember szívében, de ami az Ur végzése, az teljesül.” Az Ur végzése az volt, hogy Munkácsi szándékai teljesüljenek.

Kunos Ignác, egyetemi ny. rk. tanár „Munkácsi első tanulmányútja a csángók földjén” c. felolvasásában meleg szívvvel, színes poézissel emlékezett meg „ifjúkori kenyerespajtásáról”. Együtt indultak el életük első tanulmányútjára, együtt járták az oláh tájakat s hallgatták a csángók jellegzetes magyar beszédét. A fiatal Munkácsi lelkesen faggatta a vidék lakóit, hogy tőlük tanulmányához minél gazdagabb anyagot nyerjen. Már itt kialakult benne a módszer, amelynek segítségével élete nagy feladatait olyan sikeresen meg tudta oldani.

Az ülés méltó volt a halhatatlan mesterhez.

Knöpfler László.

Emancipációs emlékkiállítás

Az Országos Magyar Zsidó Múzeum az emancipáció hetvenéves évfordulójára kiállítást rendezett. Bemutatta egykorú emlékek szemléltetésével, mi módon ment végbe a zsidóság jogviszonyainak országos rendezése II. József bürgerlikhe Verbeserung-ra célzó rendeleteitől a teljes jogegyenlőség törvénybe foglalásáig, az 1867:XVII. törvények királyi szentesítéséig.

Láttuk itt a fejlődés legfontosabb állomásait a teljes jogtalanság hely-

zetéből — iurium regni incapaces — a polgári és politikai jogok teljes birtoklásáig vezető úton. II. József rendeletei, különösen az 1783-as Systema gentis Judaicae regulatio jelzik a kezdetet. „Az 1791-iki országgyűlés egyhangulag elismeré állapotunk javításának szükséges voltát” és törvénybe foglalta II. József rendeleteinek érvényességét a 38. „De Judaeis” törvénycikkben. Egy félszázad után követi ezt az 1840-es 29. törvények, mely már a nem nemeselek jogával ruházta fel a zsidókat. Igaz, még némi megszorításokat tartalmaz. Röplapról olvashattuk a kiállításon a rövid életű 1849-es emancipációs törvényt, amelyet Szegeden az első népképviselői országgyűlés utolsó ülésén, július 28-án „köztappsal” elfogadott. Az 1861-es „kis szabadság” országgyűlés utolsó ülésének naplójában találtuk Tisza Kálmán határozati indítványát az egyenjogúságnak az izraelitákra való kiterjesztéséről. Végre az egész kiállítás központjában nyert elhelyezést az 1867-es törvények egyik példánya Ferenc József aláírásával és Andrássy Gyula ellenjegyzésével.

A törvények mellett fektüdtek fellapozva az országgyűlési naplók, melyek a zsidókérdés egykorú tárgyalásait tartalmazták. Legbővebben az 1843—44. reformországgyűlés foglalkozott azzal. Összegyűjtve találtuk itt a magyar zsidóság panaszait és kívánásait tartalmazó országgyűlési folyamodványokat 1790-től kezdődőleg. Ezek sorában feltűnt Schwab Löw pesti rabbi német fogalmazványa, amelynek alapján készült az 1840-es országgyűléshez benyújtott kérvény.

A zsidókérdéssel foglalkozó röpiratok (az 1783. évtől 1867-ig) egy egész állványt foglaltak el. Feltűnően bő termés volt az enémű nyomtatványokból 1848-ban. — Az asztalokon az 1867. év hírlapjait, a képes- és élcsepapokat láttuk, mellettük a fiatal felekezeti sajtó termékeit. — A kiállított tárgyak (uralkodók, politikusok, zsidó vezető férfiak képei és szobrai) sorában figyelmet kellettek a menorák II. József és II. Lipót képeivel, továbbá egy egyszerű magyar-heber szövegű emléklap 1868-ból, amely azt a jelenetet ábrázolja, amikor Ferenc József a 67-es törvényeket szentesíti.

Az emancipációs kiállítás csak azt a tudatot erősítette meg a szemlélő-

ben: nem a nagylelkűség és a liberalizmus egy önfeladott pillanatában juttatta polgári és politikai jogaihoz a zsidóságot a magyar törvényhozás, hanem

hosszú fejlődési folyamat természetes eredménye volt az 1867:XVII. törvénycikk megalkotása.

G. F.

F O L Y Ó I R A T S Z E M L E

Magyar.

Magyar Nyelv. 1938. 1—2. szám.
Zsirai Miklós: *Munkácsi Bernát.* „Munkácsiban nemcsak az alkotó multat, a nemes emberi és irodalmi hagyományok egyik leghűségesebb sáfárát, tudományos életünknek egyik legnyomósabb egyéniségét siratjuk. Neki még lett volna mondani, közölni, adnivalója... Elárvult hagyatékát kegyeletes lelkületű családja a Tudományos Akadémia gondjai: a bizta. Nem lehet kétséges, hogy legfőbb tudományos testületünk mielőbb teljesíti rendeltetészerű kötelességét. Tartozunk ezzel a megboldogult áldott emlékének, de tartozunk tudományunk jövőjének is.”

Héber.

Haolam, Jeruzsálem, 5698, 13—15. sz. **M. M. Breitbard:** *Szmáló sel Israel.* A szimbolum lélektanát kutatva, megállapítja, hogy a zsidóság lényegét nem a Magen David, hanem a Menorah jelképezi. — **J. Grünbaum:** *Al kivro sel Josef Lurija.* Megemlékezés a nemrég elhunyt Josef Lurijáról, aki egymásután több jiddis napilap és folyóirat szerkesztője volt Vilnában és Varsóban. — **Askara l'Eliezer ben Jehuda baununiversita:** Tort-siner és Klausner méltatják Ben Jehuda érdemeit a héber nyelv renaisszansza körül, a nagy nyelvújító halálának 15. évfordulója alkalmából. — **M. Hungarfeld Dávid Rotblumról,** a szerkesztőről s a héber és német jeles tárcáiról ír 60. születési évfordulója alkalmából.

Német.

Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. 1937 november-december. **Kurt Stillschweig:** *Die Judenemanzipation im Lichte des französischen Nationalbegriffs.* A francia forradalom koráig a „nation juive” a francia nemzet körében külön csoportot alkotott. Napoleon korában megindul a „liquidation générale de

la nation juive”. Ennek a rendkívül bonyolult folyamatnak eredménye a zsidók emancipációja Franciaországban.

Francia.

Revue Juive de Genève 1938 január. A folyóirat szerkesztője, **Josué Jehouda**, egy hosszabb cikksorozat első cikkében a zsidó emancipáció folyamatát és eredményeit vizsgálja abból a szempontból, hogy mit adott az ezeréves zsidóságnak. Az emancipációs mozgalom győzelme a rabbinizmus és a zsinagóga csatavesztését jelenti. A németországi nemzeti szocialista uralommal végetért korszak Mendelssohn Jeruzsálemével kezdődött. Ekkor született meg egy zsidó filozófiai irodalom, amely igazolta Izrael öngyilkosságát azt hirdelve, hogy a zsidóknak szétszórtnak kell maradniuk a világban, hogy a mono-teizmust terjesszék, amelynek egyébként elveszítették igazi értelmét. Azaz, hogy egy névtelen és alaptalan moralizmussá szűkítették. — **G. Scholem** a zsidó miszticizmus kutatói részére tűz ki feladatokat. — **E. Schurmann** a libanoni köztársaságban lát lehetőségeket a zsidó gyarmatosítás részére. — Megdöbbenő egy XVII. századi spanyol autodafé leírása, egy szemtanú, Mme d'Aulnoy emlékirataiból. — Szépirodalom: Edmond Fleg egy szép költeménye. — Március. A számból emeljük ki **B. Schönberg:** A kereszténység magatartása Izraellel szemben c. cikkét: a zsidóságról, mint „a kereszténység tanujáról” szóló tétel vizsgálat. Az Egyháznak ezt a tételét mind a zsidó állam maradéktalan megvalósítása, mind egy általános zsidó emancipáció megdöntése. — **Ben Hillel** a XX. század új gettóiról ír, amelyekből csak a zsidó szellem hiányzik. — **J. Jehouda** említett cikksorozata folytatásában az Alliance Israélite fejlődését rajzolja meg, amelynek folyamán általános zsidó szervezethez lassan francia szervezetté zsugorodott össze.

*Luxusfűzők, gyógyhaskötők,
lúdtalpbetétek, ortopéd fűzők
és mindennemű egészségügyi
cikkek legolcsóbban kaphatók:*

SZÓBL CSURI

szalonjában

V. Arany János u. 34.

B. POLITZER ANNA

női divatszalonja

*Budapest, VII,
Kertész utca 33, II. 4*

*a legkényesebb igényeket
kielégíti Mérsékelt árak*

DR. BENDEZT ÉS TÁRSA

könyvesbolt és tud. antiquarium

Budapest, VI. Andrassy-út 15

6. sz.

**Antiquar könyvjegyzéke
megjelent**

**Kivánatra díjmentesen el-
küldjük**

K I N G

CUKRÁSZDÁK:

VI., Andrassy-út 38. Telefon: 122...491

VI., Király-utca 14. Telefon: 121...941

V., Szt. István-krt. 29. Telefon: 121...865

V., Perczel Mór-u. 2. Telefon: 117...708

IV., Eskü-tér 6. Telefon: 188...497

DR. M. JOSEPH GRÓZINGER

Geschichte der jüdischen Philosophie und
der jüdischen Philosophen von Moses
Mendelssohn bis zu Gegenwart.

I. Bd. Von Moses Mendelssohn bis
Salamon Maimon. Berlin 1930. 206 oldal.

Ára P 3.60

Kapható minden könyvkereskedésben
és a főbizományosnál:

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és antiquarium,

Budapest, VI., Andrassy-út 15.

Uj imakönyv

jelent meg **Dr. Fényes Mór** magyar
fordításában

**Ifjainkkal
és öregeinkkel**

címmel.

Ugyancsak most jelent meg **Dr. Guttmann
Simon** főrabbi szerkesztésében, az

„Ősi szövetség”

Mind a két könyv

STEINER ÁRMINNÉ

imakönyv- és kegyeskereskedés-
ben kapható

Budapest, VI. Király-utca 8. sz.

Telefon: 113-806.

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KATZBURG ILONA: Humanista zsidószemlélet

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

ZSOLDOS JENŐ: A zsidó vallás Kölcsey Ferenc világképében

FÉNYES MÓR: Laikus vallásszemlélet a hit és tudomány egységéről

KLEIN ÁBRAHÁM: Magyar Misna

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Prófécia, telepatia, szuggesztio

KÖNYVEK:

KARDOS PÁL: Ernst Sommer: Kelt Granadában 1492

GEDŐ SIMON: Bertha Badt-Strausz: Jüdinnen

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Szefer hasanah lijhude polanija

STEINER LENKE: Grünwald Miksa: Zsidó biedermeier

KOHN ZOLTÁN: Jakob Freimann: Festschrift zum 70. Geburtstag

KESZI IMRE: Benamy Sándor: Európától Ázsiáig

GRÜNVALD FÜLÖP: Bakonyi László: A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Rose Feldmann-Fischer: Die Wertung des Rechenunterrichtes

KISEBB BIRÁLATOK:

Wirth Ferenc: A vallás filozófiatörténeti jelentősége Thalestől Anaxagorásig

(n. n.) — Grünvald Fülöp: A zsidók története Budán (k. n.) — Stein Artur: A

zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig (V. I.) —

József Schächter: Mávo Kacer l'logisztika (G. M. J.) — Szabó Dezső: Az anti-judaizmus bírálata (K. Z.)

FIGYELŐ:

Weisz Miksa arcképének teleplezése (Groszmann Zeigmond) — Martin Buber (Grózingér M. József)

FOLYÓIRATSZEMLE

III. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

1938. MÁJUS—JULIUS

BUDAPEST

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség :

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekkszámláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő : Zsoldos Jenő.

Felelős kiadó : Kohn Zoltán

Humanista zsidószemlélet.

A humanizmus az európai kultúra leggazdagabb és legmozgalmasabb korszakai közül való. Hatalmas, termékeny lendület hatalmába kerül az ember s ez magával sodorja a szellem valamennyi területére. Nyomában mindenütt jelentősebbnél jelentősebb felfedezések járnak. Látóköre egyre tágul. Új szempontok határozzák meg a világhoz, természethez, Istenhez való viszonyát. Fölfedezi a kollektív középkori élettel szemben az egyéniség fogalmát, hogy aztán az újjászületett egyént szabadabb, tágabb keretben helyezze el, a fejlődés vonalának síkjában. A fejlődés gondolata is a humanizmus nagy felfedezése. Itt kell a múlt iránt való érdeklődés gyökerét keresnünk, amely elvezetett a nyugati kultúra őseihez, a klasszikus ókorhoz s azon túl vissza az emberiség gyermekkoráig, Keletre. Az út második részének kétségtelenül a zsidóság volt legjelentősebb állomása. Ez a körülmény ráította bélyegét mindazokra a különböző irányú és nagyságú tényezőkre, melyeknek szintetikus eredője a humanista zsidószemlélet.

Első és legfontosabb tényező a történeti zsidóság volt, melynek kultúrája a Bibliában nyert maradandó örök formát. Ehhez az ősi és hamisítatlanul tiszta forráshoz vissza kellett térnie mindenkinek, aki el akart jutni a nagy kezdetig, aki kutatni akarta a keleti, klasszikus, és nyugati kultúra belső összefüggését és meg akarta állapítani a fejlődés vonalát. A Bibliát nem kellett felfedeznie a humanizmusnak, hiszen az élt, nevelt és tanított keletkezésének időpontjától fogva úgyszólván szakadatlanul.¹⁾ Már korán elhagyta az ősi héber nyelv területét, amikor még hazájában, Palesztinában fordították le arameusra. Nemsokkal azután a IV. és III. században időszámításunk előtt, születtek meg Egyiptomban görög fordításai, melyek közül a Septuaginta lett a legelterjedtebb. A kereszténység első századaiban hamarosan elkészült a testvér latin fordítás az Itala. Ezt követi a III. században Origenes munkája, a IV. században pedig Hieronymus fordítása, és ezeken alapul aztán a katolikus egyház által elfogadott Vulgata hiteles szövege. A humanizmus kora azonban a bibliakutatás nagy múltját nem tekintette lezárt egységnek. A biblikus örökséget átvette, de a kész eredmények nem elégtették ki. Még egyszer meg akarta tenni azt az utat, amelyen a Vulgata szövegig eljutottak. Ehhez pedig az ősi héber nyelv tanulmányozásából kellett kiindulnia. Ezen a területen már nem talált kész eredményekre vagy járt utakra, mert még ösvényt sem igen vágtak rajta. Ugyan a héber nyelv ismerete és kutatása a középkoron át sem aludt ki teljesen,²⁾ ha Hieronymus feltétlen tekintélye és hitelessége nem

tette is szükségessé a keresztény teológusok számára, hogy a héber forrásokhoz térjenek vissza. Többnyire a nagy egyházatya nyomdokain haladtak, sőt bizonyos mértékű szentségtörésnek számított, ha valaki Hieronymus szövegének hitelességében kételkedni mert.³⁾ Mégis van középkori gyökere a héber studiumok iránt való érdeklődésnek, csak hogy az egészen más irányú: az ecclesia militans termelte ki, polémikus célok vezették. A tudományos élet központjainak, az egyetemeknek, a szerzetes kolostoroknak, a püspöki udvaroknak kötelességévé tette a héber nyelv tanulmányozását. Sőt az 1334-i baseli zsinat határozatai között szerepel az is, hogy Rómában, Párisban, Oxfordban és Bolognában, szóval Európa majd minden nagyobb egyetemén, két-két tanárt kell alkalmazni a héber, arameus és kaldeus nyelv tanítására, de csak azért, hogy a katolikus egyház kellő tudományos felkészültséggel biztosítsa magának az ellenfelek fölött való győzelmet vallási viták alkalmával.⁴⁾ A humanizmus merőben más szempontokkal közeledett a héber nyelv felé. Nem tekintette fegyvernek: csak a Biblia ősi kultúráját akarta segítségével megismerni és meghódítani a maga számára. A középkori bibliafordítások megdönthetetlen tekintélyét nem ismerte el. Vissza akart térni az ősi héber szöveghez, mert kétségei merültek fel mind Hieronymus, mind pedig a Vulgata hitelességét illetően. A teremítő szkepszis igen korán felszínre hozta azt a gondolatot, hogy az Ótestamentumot az ősi szöveg alapján kellene kiadni. Niccolò Niccoli vetette fel elsőnek.⁵⁾ Sikertült is rávennie Poggiót, hogy tanuljon meg héberül, azonban a nagy terv természetesen nem valósult meg. A probléma mindvégig a humanizmus nagy feladatai közül való volt. S mindig kényes kérdés maradt, mert a vele való foglalkozás már önmagában elárulta a katolikus egyház dogmái iránt való bizalmatlanságot. Csak Erasmusnak sikerült később ezt az ellentétet a maga módján kiegyenlíteni. Az Újtestamentum ősi görög szövegének kiadását — amelyben a Vulgata szerzőjének fordításbeli félreértéseit és hibáit igazítja ki — az egyház fejének, X. Leó pápának ajánlotta.⁶⁾

Más irányban is nagy nehézségek gördültek a héber studiumok elé. Itt kapcsolódik be a zsidószemlélet szintézisébe a másik tényező: a kortárs-zsidóság. A héber nyelvet ugyanis a zsidóság a maga szent örökségének tekintette. Azon belül élt, virágzott, fejlődött, a kívül álló elől azonban úgyszólván el volt zárva. Nem volt meg a teoretikus nyelvi alap, amelyen el lehetett volna indulni. Nem forogtak közkézen héber szövegek, szótárak, nyelvtanok. Mindaz, amit a középkor a héber nyelvről tudott, személyes közlésen és tanításon alapult. A humanizmus számára is ez volt az egyetlen lehetőség. Ehhez a megoldáshoz fordult az elsők közül Poggio, aki németországi útja idején egy neofita irányítása mellett sajátította el a héber nyelv elemeit. Zsidók tanítványa volt, mint látni fogjuk, maga Reuchlin is és az ő koráig mindenki, aki a héber nyelv iránt érdeklődött. Az érdeklődők száma pedig igen nagy volt, jóllehet nagyon sok volt az előítélet is, amelyen túl

kellett tenniök magukat. Hiszen annak a közösségnek nyelvével és irodalmával foglalkoztak, amelynek képviselői a diaspora első éveitől kezdve szorongatott helyzetben éltek Európa majd minden országában. Megélhetési lehetőségeiket mindenütt szűk, egyoldalú keretek közé szorították. A gazdasági életben betöltött szerepük úgyszólván eleve meg volt határozva. A társadalmi életben nem igen jutott hely számukra, a körülöttük nyüzsgő tudományos és irodalmi áramlatokba pedig lehetetlen volt bekapcsolódniok. Ezeket a külső és önkényesen emelt akadályokat hamarosan átugrották s a héber nyelv, a biblikus irodalom tisztelete és népszerűsége nőttön nőtt. Nemcsak a klasszikus latin és görög magasságáig emelkedett, hanem hamarosan el is hagyta azokat. Voltak, akik a klasszikus nyelvek tanulmányozását is háttérbe szorították volna a héber kedvéért, melynek eredete Mózesig vezetődik vissza és mert maga az Isten is ezen a szent nyelven nyilatkozott meg a biblikus időkben. Sőt többen felvetették azt a gondolatot, kapjon helyet a héber a katolikus egyház szertartásai között is. Más hatással volna az emberi lélekre, ha vallásos áhítatának azon a szent nyelven adhatna kifejezést, amelyen egykor az emberiség ősei olyan spontán erővel nyilatkoztak meg. (Mirum dictu est, quanto vehementius soletur atque veneretur precans hebraice, quam si quis graece aut latine precetur. Vim vividam addunt tibi voces sacratissimae, adeoque sonus ille.)⁷⁾

Ha ezeket a gondolatokat nem fogadjuk is el általánosaknak, kétségtelen, hogy a hébernek nagyon előkelő helyet juttatott az új humanista nyelvszemlélet.⁸⁾ Három szent nyelvet tisztel a humanizmus: a hébert, görögöt és latint. Legnépszerűbb ezek közül a latin volt. Latinul mindenkinek meg kellett tanulnia, ez volt a tudományos érintkezés nyelve. Közvetlenül mellette állt az a két másik nagy halott nyelv: a görög és a héber. Az ideál: a homo trilinguis, aki ebben a három nyelvben egyformán jártas. Mind a háromra tisztelettel tekintenek fel. A nemzeti nyelv jelentőségben jóval elmaradt mögöttük. Csak azért fordulnak hozzá, hogy ezek megértéséhez közelebb jussanak, vagy hogy valamelyikükkel való rokonságát kimutassák. Ebből a szempontból elsősorban a héber jön tekintetbe. Nincs olyan nagy európai nyelv, amelyet ne rokonítottak volna a héberrel ebben az időben. A magyar nyelvtudomány történetében különösen termékenynek bizonyult ez a fikció, Sylvester János kezdeményezése óta évszázadokon át kísértett a héber-magyar nyelvrokonság gondolata.⁹⁾

Az a humanista, aki körül és akin keresztül mindez tudatossá vált, Reuchlin volt.¹⁰⁾ Ha Pellikanus kísérletétől eltekintünk,¹¹⁾ úgy őt nevezhetjük a héber nyelvtudomány klasszikus korszaka megindítójának. Övé a dicsőség, hogy elsőnek nyújtott a keresztény világnak héber grammatikát és megbízható héber szótárt. A héber nyelv tanulmányozásában nem vezette sem polémikus, sem teológiai, még csak nem is pusztán filológiai szempont. Tudományos koncepciójának középpontjában hatalmas szintézis állott. Egységbe akarta foglalni a keleti, görög-római és nyugati-keresz-

tény kultúrelemeket. Pico della Mirandola gondolatai nyomán tovább haladva, arra a meggyőződésre jutott, hogy a kinyilatkoztatás nem kizárólag a kereszténységnek jutott osztályrészül, hanem görögök és zsidók is részesültek benne. Az újplatonizmusnak, az újpythagoreizmusnak és a biblikus, kabbalisztikus irodalomnak közös a filozófiai háttere. Különösen a héber irodalom tartalmaz igen fontos forrásokat, amelyeknek segítségével el lehet jutni ennek a közös filozófiai gyökérnek az eredetéig. Ilyenformán nélkülözhetetlenné vált számára a héber nyelv. Természetesen filológiai érdeklődése is hozzájárult. Segítségére volt rendszeres nyelvtani képzettsége, a nyelvi kifejezésformák iránt való felületesen finom érzéke. Zsidó tudóssal való személyes kapcsolat nélkül mégsem tudott kitűzött célja felé haladni. Két zsidó tudósról is hallunk, akik tanulmányaiban irányították. Az egyik Jakob ben Jechiel Loans volt, III. Frigyes udvari orvosa, akit a császári udvarban ismert meg (1481) és akinek emlékét a mi számunkra úgyszólván kizárólag a vele való kapcsolat őrizte meg.¹²⁾ A Loanssal való találkozás nagy mértékben befolyásolta Reuchlin zsidószemléletét. Ennek a zsidó orvosnak a személye sok mindenre rácáfolt, amit mindenki akarva nem akarva magával hozott, mint előítéletet a zsidósággal szemben. Nem tudjuk pontosan, melyek azok az ismeretek vagy szempontok, amelyeket Reuchlin tőle kapott, kétségtelen azonban, hogy ő maga igen értékeseknek találta azokat. Mesteréhez, amint hálás tanítványhoz illik, héber levélben fordul, majdnem 10 esztendővel első találkozásuk után,¹³⁾ hogy közölje vele, mekkorát haladt azon az úton, amelyet ő kijelölt számára: Pax pax longinquo et propinquo, Domine mi magister Jacobe, dux meus et notus meus, qui desydero, concupisco cernere vultum tuum suavissimum ad delectandum de splendore vultus tui lucentis, audiendo doctrinam tuam purissimam et nunc veni epistolio libello, ut tibi notificem, quod (laus deo) post recessum meum abs te profeci in doctrina mea et perveni ad consecutionem magnam, scio laetaberis et gaudebis...

Másik zsidó mesterét, Obadja Sfornot,¹⁴⁾ olaszországi útján ismerte meg Reuchlin (1498). Sforno orvostudománnyal és filozófiával foglalkozott. Héber tudása hatalmas klasszikus műveltséggel párosult. Ha a tanításban nem is vezette olyan önzetlen idealizmus, mint aminő Loans-t, — egy órának egy arany volt az ára¹⁵⁾ — hatalmas tárgyi tudásával könnyen és gyorsan elvezette tanítványát az önálló kutatás lehetőségéhez. Amikor Reuchlin ehhez a nagy állomáshoz érkezett, nem is feledkezett meg egyikükről sem. Héber grammatikájának, a Rudimenta-nak ajánlásában büszkén számol be róla, hogy a szent héber nyelvet ettől a két tudóstól sikerült elsajátítania: hebraicam ego quoque ac sanctam linguam non Hierosolymis neque in publicis Judaeorum synagogis, sed a litteratissimis Hebraeis... Jacobo Jehiel Loans in Latio autem Abdia Cesinate atque alias a singulis singula expiscatus sum.¹⁶⁾ Ez az ajánlás a mi szempontunkból egyébként is nagyon érdekes. Jellemző módon elsősorban abban a kérdésben kell állást

foglalnia a szerzőnek, hogy munkájával nem vétett a katolikus egyház törvényei és szelleme ellen. V. Kelemen pápa egyik konstitúciójára hivatkozik, amelyben a héber nyelvvel való foglalkozást megengedi a hívőknek. Megállapítja azután, hogy a kereszténység igazi megismeréséhez feltétlenül szükséges a biblikus irodalomnak eredeti szövegében való tanulmányozása és a héber nyelv elsajátítása. Éppen jókor fog még ehhez a munkához a nyugati keresztény világ. A zsidók száma a sok üldözés és megpróbáltatás következtében egyre fogy. Félő, hogy velük együtt nyelvük és ősi kultúrájuk is örökre elvész az emberiség számára. Vállalni kell tehát a szent kötelességet, ezeknek az őrizetét. Minthogy nincs mindenki abban a helyzetben, hogy maguktól a zsidóktól tanulhasson, a szerző elgördítette ezt az akadályt, amikor bátyjának és teológusainak és minden érdeklődőnek átadja művét, hogy belőle tanulhassanak. Tudatában van annak, hogy ő az első, aki a héber nyelvtudományt a nemzsidó világ számára hozzáférhetővé tette és ezért nemcsak kortársai, hanem a késő utódok szempontjából is hasznos, érdemes munkát végzett. (Quod quum ante me inter Latinos nemo fecisse appareat, spero inde gratiam haud mediocrem et apud posteros laudem absque invidia non intermorituram consequi.)

A Rudimenta csak kezdet volt, amelyet egymás után követtek Reuchlin hébertárgyú munkái.¹⁷⁾ Ezek valóban híressé tették nevét, de egyben olyan mozgalom középpontjába került miattuk, amelyek a nyugodt, háborítatlan munkát lehetetlenné tették számára. Nagy pörére gondolunk, amelyben kitért zsidóval szemben kelt a héber nyelvű irodalom védelmére. Pfefferkorn elméleti tudományos alapot akart volna tőle szerezni Miksa császár zsidórendelete számára. Reuchlin válasza azonban ennek semmiképp sem felelt meg, mert mind jogi, mind tudományos szempontból elfogadhatatlannak találta a zsidóirodalom megsemmisítésére irányuló barbár-tervet. Ellenfelei részéről hamarosan felhangzott ellene a „judaizmus“ vádja és hogy felelete a kereszténység ellen irányuló támadás. Pedig filozofizmustal alaptalanul vádolták Reuchlint. Zsidószemlélete ugyanis nem volt egységes. Bizonyos kettősség jellemzi, az a hagyományos dualizmus, amely az ókori görög-római írók óta kísért az irodalomban. Legpregnánssabb megfogalmazása talán Tacitustól való.¹⁸⁾ Reuchlin is teljességgel különválasztotta a valóságban körülötte élő zsidóságot attól az absztrakt néptől, amelynek nyelvét és irodalmát tanulmányozta. A zsidóságban a szent tradíciók hordozóját látta, tisztelettel és bizonyos meghatódottsággal tekintett fel rájuk. Hálás volt nekik, hogy az emberiség nagy kincsét, a Bibliát hamisítatlanul őrizték meg a maguk körében. Ebből a tiszteletből azonban vajmi kevés jutott kora zsidóságának s kevés kivételtől eltekintve, még kevesebb azoknak az egyéneknek, akik ezt a közösséget alkották. Maga a harc valójában nem is e körül a kérdés körül folyt. Elvi ellentétek, világnézetek küzdöttek egymással: a skolasztikus, kötött gondolati rendszer került szembe a humanizmus korlátlan

gondolkodásbeli és kifejezésbeli lehetőségeivel. Ez az összeütközés acótt alkalmat az *Augenspiegel* történeti jelentőségű satírájának megírására, amelyben Reuchlin a humanizmus álláspontjait foglalja össze. S amikor Luther ügyének hatása alatt Reuchlin a pört végső fokon Rómában elvesztette, az a zsidóság problémájától már nagyon messzire került. Pervesztesek sem a zsidók lettek, akiknek az ügyét Reuchlin látszólag képviselte, hanem Reuchlin maga és a humanisták tábora, akik a zsidóságon és Reuchlin személyén felül a gondolatszabadság ügyét védelmezték a katolikus egyház fóruma előtt. Ez a humanista tábor nagyon népes volt. Európa minden részében akadtak katonái, akiket fegyverbe szólított a nagy humanista közösség. Nem harcoltak valóságos fegyverekkel, hanem a gondolat és az írás mindenható eszközeivel. A hírszolgálat szerepét a levél látta el, akárcsak az antik világban. Levélből szereztek tudomást a nagy per újabb állomásairól és ugyancsak levélben fordult mindenki Reuchlinhoz, aki a szólás-szabadság ügye mellett akart állást foglalni. (Tanulságos és érdekes volna ezeken a megnyilatkozásokon végigtekinteni. Ez a seregszemle új szempontból közelednék a humanizmus korszaka felé is, és csak így lenne teljes az a kép, melyet a humanizmus zsidószemléletéről alkotni akarunk.)

Legkiemelkedőbb, legszámottevőbb alakja az európai humanizmus szellemi arcvonalának *Erasmus*. Benne ugyanis formára talál mindaz, amit a humanizmus szellemi tartalmának mondunk, és ugyanakkor e tartalom sajátos egyéni szintet kap azáltal, hogy mindent átszűr, felold, kiegyenlít és átegyenít eredeti szellemének izzó kohójában,¹⁹ az erasmusi szellem belső törvényei szerint.

Azok a látszólagos ellentmondások, amelyekből ez a szellem felépül, ezen a területen is felbukkannak. Ami Erasmusnak Reuchlinnal való személyes kapcsolatát illeti, arról nem sokat tudunk. Személyesen csak egyszer találkoztak, akkor is futólag.²⁰ Ami valóságban összekapcsolta őket, az a független tudomány és a szabad gondolat ügye volt, az egyetlen cél, amely Erasmus szerint kitöltheti a gondolkodó ember életét. A reuchlini nagy pörben még sem vállalt ennek megfelelő szerepet. A figyelmes szemlélő hangján közli Reuchlinnal észrevételeit egy alkalommal Londonból.²¹) Elmondja, hogy John Colet-tel tárgyalták meg Pfefferkorn vádjait, de nevetés nélkül nem tudta őket részletezni (jam risum tenere non potui). Amikor pedig Reuchlin defenziójára került a sor, úgy tűnt neki, mintha nem is vádlott védekezését, hanem ellenségei felett győzelmet arató hadvezér diadalmenetét hallaná ki a sorokból. (Mihi videbar, non audire reum pro se dicentem, sed victorem de subactis hostibus triumphum agentem.) Harcról azonban a valóságban tudni sem akart. Reuchlin részéről sem helyeselte, hogy túlságosan belevetette magát a küzdelembe. Irtózott a háborútól minden területen. Szerinte csak azok előtt kedves a háború, akik azt még nem tapasztalták. (Dulce bellum inexpertis.) Visszariadt a nagy tettektől, mert jól tudta, hogy ezek nemcsak

építenek, hanem rombolnak is. Belátta, hogy a rombolásra is szükség van, de utolsó pillanatban mindig visszavonult a harc mezejéről. Megmaradt a régi katolikus egyház hívőjének, pedig ő volt az, aki annak tekintélyét a legnagyobb mértékben aláásta. Megtagadta a reformációt, melynek ő volt az értelmi szerzője. Epenígy Reuchlintól is megvont minden szellemi támogatást, amikor látta, hogy a végletes indulatok mind nagyobb és nagyobb hullámokat korbácsolnak fel körülötte és higgadt belátásnak nincs tere többé.²³⁾

A héber studiumok, amelyek védelméből Reuchlin kiindult, Erasmus érdeklődési körében amúgy sem kaptak központi helyet. Biblikus tanulmányai vezették el a héber nyelvhez, melyet a göröggel egyidőben kezdett tanulni, de míg egyfelől görög ismeretei csúcspontját az Újtestamentum fordítása és a görög szöveg kritikai kiadása jelenti, héber szövegek tanulmányozásához el sem érkezett. Maga számol be róla Reuchlinhoz intézett levelében, hogy ezen a ponton bizony nem sok az, amit magáénak mondhat: *De Hebraicis litteris nihil arrogo mihi quas primoribus dumtaxat gustavi labris.*²³⁾ És valóban, az Újtestamentum kritikai kiadásában előforduló héber szövegekhez Oecolampadius segítségét kellett kérnie Frobenius nyomdásznak, mivel Erasmus maga ezeknek kiadását és korrigálását nem vállalta.²⁴⁾

E mögött azonban eleinte semmikép sem állt elvi meggondolás. Erasmus is tisztelte a *homo trilinguis* ideálját. Egyidőben maga is Collegium trilingue alapítását vette tervbe, amelyben a *hārom lingua sancta*-t, a biblia nyelveit tanították volna.²⁵⁾ Sőt, Aldus Manutius-szal héber és kaldeus irodalom kiadásáról tárgyalt. Később azonban mintha visszautasította volna a héberrel való foglalkozást. Anyanyelvének mindvégig a latint tekintette, latinul írt, latinul beszélt életének utolsó percéig. Közvetlenül a latin mellett állt a görög, amelyhez ugyancsak kevesen értettek nála jobban kortársai közül. E kettőnek a tekintélyét féltette a héberrel szemben. Ugy vélekedett, félő, hogy a héberrel való foglalkozás valamiképpen ezeknek a rovására történik. Meg is írja egy alkalommal, Fabritius Capitoval kapcsolatban, jobban szeretné, ha héber helyett inkább göröggel foglalkoznék: *Optarim te propensioorem ad Graeca, quam ista Hebraica licet ea non reprehendam.*²⁶⁾ Ugyanitt sokalja azt az érdeklődést is, amelyet a katolikus egyház az Ótestamentumnak szentel: *Atque utinam Christianorum ecclesia non tantum tribueret veteri testamento, quod... Christianis litteris pene antefertur.* Még kevésbé értékeli a korabeli zsidóságot és a későbbi héber irodalom alkotásait: *video gentem eam frigidissimis fabulis plenam, nihil fere nisi fumos quosdam obficere, Talmud, Cabalam, Tetragrammaton... inania nomina...*

Erasmus levelezéséből azonban egészen más álláspontot is idézhetünk a zsidóságra vonatkozólag, azt a képet, amelyet a zsidó származású Paulus Ritiusról és vele együtt a zsidóság szel-

lemi strukturájáról rajzolt. Magáról Ritiusról nem sokat tudunk.²⁷⁾ Erasmus Páduában ismerkedett meg vele, ahol filozófiát adott elő az egyetemen. Később az orvostudományok felé fordult az érdeklődése. Miksa császár udvari orvosának tette meg, miután azonban a héber tudományokban is nagyon jártas volt, egészen speciális megbízást adott neki. Arra kérte fel, készítse el számára a Talmud latin fordítását. Meg akarta ismerni a császár a héber irodalmat, melynek elégetésére 1509-ben rendeletet adott ki és amely körül a nagy per még mindig nem fejeződött be. Ritius hozzá is látott a fordításhoz és apologetikus céljainak megfelelően igyekezett a hatalmas anyag sorrendjét megállapítani. Természetesen az egész Talmud lefordítására sohasem került sor. Csak részek készültek el belőle, ezek sem fedik filológiai pontossággal az eredeti szöveget.²⁸⁾ A Talmud-fordítások történetében mégis első helyen áll a neve, ő nyitja meg a Talmud-fordítók hosszú sorát.²⁹⁾

Erasmus Richardus Bartholinushoz intézett levelében³⁰⁾ Ritius nagy héber tudását emeli ki, amely átfogó teológiai és filozófiai képzettséggel párosult. Egyesíti magában mindazokat a jellemző sajátságokat, amelyek a zsidóságban öltenek testet: életükben a vallásosságnak, a vallásos irodalomnak központi szerepe van. Ez köti le minden figyelmüket és érdeklődésüket, egyedül ebben találnak pihenést, megnyugvást és szórakozást. (Is [Ritius] demum vere mihi videtur Israelitam agere suoque cognomini pulchre respondere: cuius omnis voluptas, omnis cura, omne otium ac negotium in divinis est literis...)

Mint látjuk, az erasmusi szellem a maga valóságában ezen a ponton is nehezen közelíthető meg, szemben Reuchlinnal, akinek álláspontja a humanista világ közkinccse lett. Mégis mind a ketten egyaránt a szellem szabadságáért és szabad fejlődési lehetőségért küzdöttek, akárcsak a humanizmus korszakának többi képviselői. A harc közben mindegyiküknek találkoznia kellett a zsidóság problémájával s meg kellett oldania a maga belső strukturájának megfelelően. Volt, aki aránylag ment maradt tőle (Erasmus), viszont mást hosszú időre megállított, sőt ki is lendített kiejelölt útjából (Reuchlin). A zsidószemlélet minden egyén számára külön-külön sokrétű fogalom, annál kevésbé lehet egységes egy-egy korszak szempontjából. A humanizmus mégis ebből a szempontból is az emberi szellem fejlődésének hullámvonalán a legmagasabb hullámhegyek egyikét jelenti

¹⁾ A. Geiger: *Urschrift und Übersetzungen der Bibel*. Frankf. a. M. 1928². Fr. Kaulen: *Geschichte der Vulgata*. Mainz 1868. — ²⁾ B. Walde: *Christliche Hebraisten Deutschlands am Ausgang des Mittelalters*. München 1916. *Alttestament. Abhandlungen* VI. 5. 1. — ³⁾ U. o. 8. 1. — ⁴⁾ U. o. 25. 1. — ⁵⁾ Voigt: *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums* 2 kötet, Berlin 1893. II. 475. 11. — ⁶⁾ *Opus epistolarium Desiderii Erasmi Rotterdami* P. S. és H. N. Allen. 1906, 475. levél: — ⁷⁾ *Oratio in laudem Hebraicae linguae*. Auctore Georgio Vicelio 1534. Idézi: L. Geiger *Das Studium der hebräischen Sprache in Deutschland vom Ende des XIV. bis zur Mitte des*

XV. Jahrhunderts. Breslau 1870. 5 l. Egészen modern pszichológiai megfigyelés áll elgondolása mögött és intő például szolgálhat azoknak, akik ma a zsidóságon belül, viszont a nemzeti nyelvnek szeretnének nagyobb szerepet juttatni istentiszteletünk keretében. — ⁸⁾ Turóczi-Trostler József: A magyar nyelv felfedezése. Két tanulmány az európai és a magyar humanizmus kapcsolatairól. Budapest, 1933. 9. l. — ⁹⁾ Még a XIX. század közepe táján is akadt magyar-zsidó kísérlet, amely héber-magyar zsebszótár keretében akarja az ősrököniséget igazolni. L. Zsoldos Jenő: A magyar-zsidó nyelvrokonosság történetéhez. Libanon II. évf. 195. l. — ¹⁰⁾ L. Geiger: Johann Reuchlin, sein Leben und seine Werke. Leipzig, 1871. L. Geiger: Johann Reuchlins Briefwechsel. Gesammelt und herausgegeben von ... Stuttgart 1875. Bibliothek des Literarischen Vereins in Stuttgart, 126. köt. U. a. Jüdische Zeitschrift für Wissenschaft und Leben VII. K. 293. 11. A. Horovitz: Zur Etographie und Korrespondenz Johannes Reuchlins. Wien, 1877. — ¹¹⁾ De modo legendi et intelligendi Hebraeum. 1501—1504. — ¹²⁾ Geiger: Reuchlin 163 l. Grätz: Geschichte der Juden IX. 55. l. — ¹³⁾ Johannes Reuchlin Phorcensis praeceptoris suo Iacobo Jehiel Loans, Judaeo. A héber szöveget és latin fordítását l. Geiger Reuchlin levelei 67. l. — ¹⁴⁾ Geiger: Reuchlin 174. l. Grätz: i. m. IX. 50. és 94. lap. — ¹⁵⁾ Melanchton: Oratio continens historiam Capnionis. Idézi Geiger: Studium 29. l. — ¹⁶⁾ Rudimenta linguae hebraicae (1506). — ¹⁷⁾ De arte cabbalistica (1517). De accentibus et orthographia linguae hebraicae (1518). — ¹⁸⁾ L. Tacitus és a barbár világ c. értekezésemet. Bpest, 1937. 58. l. — ¹⁹⁾ P. S. Allen: The age of Erasmus. Oxford, 1934. U. a. Opus epistolarium Erasmi. 1906. Oxonii, 9. köt. Johannes Huizinga: Erasmus. Deutsch von Werner Kaegi. Basel, 1936. — ²⁰⁾ Geiger: Reuchlin 176. l. — ²¹⁾ Allen: Opus epistolarium Erasmi. 1135 levél. — ²²⁾ Erre a belső ellentmondásra már a kortársai is figyelmesek lettek. Ulrich von Hutten egyik levelében arra kéri, ne hagyja Luther és a reformáció ügyét is olyan módon cserben, ahogy annak idején Reuchlin porével kapcsolatban visszavonult. Allen: Opus epistolarium Erasmi, 1214. levél. — ²³⁾ Erasmus Reuchlino suo. 1509 márc. kiadva Geiger: Reuchlin levelei. 121. l. — ²⁴⁾ Ernst Staehelin: Erasmus und Ökolampad. Erschienen in der Gedenkschrift zum 400. Todestage des Erasmus. Basel, 1936. 166. 11. — ²⁵⁾ Huizinga: Erasmus. 144. l. — ²⁶⁾ Erasmus Henrico Bovillo. 1513. aug. 31. Allen. 985. levél. — ²⁷⁾ Geiger. Studium, 196. l. Grätz: i. m. IX. 193. l. — ²⁸⁾ Talmudica novissime in Latinum conversa, per jucunda commentariolis. Augsb. 1519. — ²⁹⁾ Bischoff Erich: Kritische Geschichte der Thalmudübersetzungen aller Zeiten und Zungen. Frankfurt a. M. 1899. 81. l. l. Ritius neve egyébként a magyar történelemben is ismeretes. A speyeri birodalmi gyűlésen ő számolt be a mohácsi csata gyászós következményeiről. (Ad principes Magistratus, Populosque Germanie in Spirensi conventu Pauli Ricii Oratio. Év nélkül.) Fia. Hieronymus Ritius II. Lajos király udvari orvosa volt, aki Ferdinánd ajánlatára került a magyar udvarba. (L. Fögel József: II. Lajos udvara Bpest, 1917. 80. l. — ³⁰⁾ Erasmus Rotterdamus Ricardo Bartholino utriusque Literaturae principi. Antwerpiae. 1516—17. márc. Kiadva Allen 1097. levél.

Katzburg Ilona.

A zsidó vallás Kölcsy Ferenc világképében.

A klasszicizmus-racionalizmus egyetemesítő humanum-gondolata mereven szemben állt a partikularizmus jelenségeivel. A „józanokosság“ időpontjában a tértől és időtől függetlenített valóság szemlélet megtagadott minden részleges érvényű, elkülönülő mozzanatot s mivel a partikularizmus legősibb művelődési-vallási formáját a zsidó monoteizmusban fedezte föl, a zsidósággal szemben is érvényesítette szellemi magatartását.

A XVIII—XIX. századforduló magyar irodalmában a legvégletebben Bessenyei György juttatta hanghoz kora elitélő véleményét. Idegenkedése a zsidóság vallási megnyilatkozásaitól ebben a vonatkozásban is keménnyé tette elhárító mozzanatát. Ez a nemzet „magával elhitette, hogy a világnak Istene nére ő rajtok kívül semmi más emberi teremtes sem tartozik . . . A rómaiakat mint minden nemzetet a világon halálban utálták.“¹ A kérdés nem korlátozódott Bessenyei gondolkörére. Benne élt a magyar irodalmi köztudatban, s amidőn Szenczy Ferenc Mózesről szóló tanulmányában szembeszállt az elutasító felfogással és cáfolja a kinyilatkoztatás ellenségei részéről hangoztatott vádakát, érveiket világosan így fogalmazza meg: „Mózes az által, hogy a zsidó népet szüntelen az Isten kiválasztott népének hirdette, a zsidókban kevélységet gerjesztett.“² A racionalizmus természetesen nemcsak a zsidóság szellemi területén tiltakozott a partikularizmus ellen. Kazinczy Ferenc feddőleg hat vissza, amikor a magyarság gondolkodásában veszi észre, hogy a nemzeti érzés kirekesztő tartalommal emlegeti a nép kiválasztottságát. Egyik levelében Bárány Ágoston költeményeit bírálja s megrója a „Magyarok Istene“-kitételt, mert „Egy Istene van minden Népeknek.“³

Kölcsy Ferenc mélyebb háttérből indítja el és vallásfilozófiai szemléletének vonalán értékeli a partikularizmus érvényesülését. Keresi a magyarázatot, minő okok és körülmények térítették el a vallásokat a kijelentő mennyei hatalom eredeti elgondolásától, attól, hogy az egyistenhit vér helyett jótéteményekkel halmozza el az emberiséget. A költő az „egy“ vallás területére korlátozott kizárólagos vallási eszmékben találja meg az eszményi-isteni céltól elfordulás forrását. S ez a kizárólagos gondolatlem épügy ott lappang az ősi zsidóság hitrendszerében, mint az ősi kereszténység tanításaiban. „Mózes népe üldözött és üldöztetett, mert a maroknyi nemzet utált mindent, ki az ő Istenét nem imádta, s a frigyládának nem ismerte szentségét. Utált, mert a bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, s azt látni, a mit a mózesi nép egyedül igaznak hitt; mert e nép a maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, s kevély lévén az gondolatban, hogy egyedül ő az, ki ily ismeretekre jutott el, elég merész volt önön dolgait az istenség ügyévé tennie.“⁴ A zsidóság „egyedül igaz“ vallási gondolatához hasonlóan a kereszténység is az „egyedüliség“ eszméjében teremtette meg az üldözés és üldözöttség lehetőségét. „Az, ki a Jehovát imádó vallás magvaiból a kereszténységet felvirágoztatta, tüköre volt a szelidségnek“, és mégis: „A gondolat: egyedül ezen hitben van idvesség, az emberi romlott szívben ezer rosszaknak, ezer iszonyító történeteknek kútfejekké változott. Mert ha a pogá-

nyok ellen tett rettenetességeket, az egyedüli idvezítő hit iránt talán szeretlen, még is fundamentumában nem kárhozasat buzgósággal fognád menteni: mit mondandasz azon dühösségről, mely a keresztyénségnek mindjárt elejétől fogva eretnekeket csinálni, és kárhoztatni, és üldözni, és gyilkolni, és égetni meg nem szűnt? A külön értelmű secták felgyúladt haraggal küzdöttek egymás ellen; s a szelíd Jézus tudományában neveltetett keresztyének fulánkjaikat pogány, zsidó és keresztyén egyformán érzették.”⁵) Kölcey tehát a vallási partikularizmust nem szigeteli el a zsidó vallás sajátos jelenségei között, hanem átfogó böleseleti szemlélettel a monoteizmus híveinek eredendő szellemi magatartásából vezeti le.

Kölcey azzal, hogy a partikularizmust egyetemes vonásnak ismeri föl a vallások történetében s így közös szellemi égbolt alá vonja a monoteista hitrendszereket, eleget tett a racionalizmus követelményeinek. Egyébként a vallásbölcselet területén megtagadja a racionalizmus érvényességét, mert „A religio tulajdonképen nem az értelemnek tárgya” és „A vallás szívhez szól”; a theizmus a bölcselet eredménye és „A néphez közelebb a poeta mint a philosoph, azaz, az érzés mint a vizsgálódás.”⁶ Kölcey a romantika érzelmevilágának szellemi támogatása mellett keresi a vallási élmény tömeghatását. S ebben a kutató elmélkedésben a zsidó vallás történeti szerepét is érinti.

A keresztyén vallás megszületésének pillanatában tulajdonképen a filozófiai felvilágosodás győzelme volt: „A görög philosophiával együtt a vizsgálódás szelleme az egész ismeretes földön — a római birodalmon — elterjedt. Megavult a mythologia, s az iskolai falak közt titokban forrott deizmus készen tartá az utat, melyen egy új a philosophi századhoz illő vallás elinduljon. A zsidók, kiknek vallások a deismuson fundáltot, de sűrű s határba szorító ceremoniákkal s a Mesiás után várással terhelte, magok is érzettek egy vallási revolutionnak szükséges voltát. Erre mutatnak a szakadások s a Mesiás után nyughatatlan óhajtozás, mely Jánosnak és később Jézusnak annyi követőket szerzett volt. A megtisztult zsidó vallás alkalmas lehetett, hogy philosophusi fejeknek is tessenek, s Jézus, ki annak tisztítását vette magára, vallásának egyszerűségével az akkori idő szellemét nyomta ki.”⁷ Ez az értelmi közelség-tudat azonban csak látszólagos volt és pillanatnyi, mert „Jézus a maga egyszerű vallását titkos sejdítésekkel szötte kereszttül, hogy az értelmi vizsgálatok elakasztatván, a szívet tegye foglalatosságba s a szív által a phantasiát.”⁸ A keresztyén vallásban a váltságot illető titkok, a háromság, a jutalmakról és büntetésekről tett ígéretek, a képekkel gazdag előadás, az angyalok stb. az értelmi világot az érzéki világgal kapcsolták össze. Ennek a szükségszerű követelménynek magyarázata az, „hogy a legtisztább vallást is a philosophiának együgyűségére reducálni képtelenség”, mintahogy a zsidó vallás is példa rá: „Izraelnek fiai hányszor nem tértenek el a láthatatlan Istent imádástól, mert értelmök gyenge volt azon egyszerű, tiszta ideában megnyugodni? A frigyáda, a jeruzsálemi fényes templom, a szent rejtékben lakó cherubim, a magasságban épült oltárok (exselsa), az áldozatok arra szolgáltak, hogy a vallásnak istenségről való magas és értelmi tanításai a népnek érezhetőkké tétessenek, s a gyenge értelem a képzelet és szív hevülései által segítssék.”⁹ A szív erején megszilárdított vallás kötelekeit a ceremónia és a tiszta erkölcsiség teszi erőssé. A ceremónia az értelem számára megközelíthetetlen és felfoghatatlan jeleket a szív érzelmi területén képzeleti elemekkel átszőtt sejtésekké alakítja. S itt, ezen a ponton Kölcey a zsidóság hagyománytisztelő, konzervatív magatartását, ragaszkodását a szertartási örökséghez a romantika szemléletével közelíti meg. A racionalizmus zsidómegtagadása nem utolsó sorban a zsidó hagyományhűség ellen támad. A romantika az ősi emlékek átmentését látja benne.¹⁰ Kölcey is ezzel a szemlélettel értékeli a zsidó hagyománytisztelést és példa rangjává emeli a zsidóság évezredek multját: „a vallást erősítő minden gyámolók közt a

ceremóniának gyámolói legerősebbek. Tedd hozzá: és legtartósabbak. Emlékeznünk kell a népre, melynek Mózes adott törvényeket, s ez legyen minden bizonyosság helyett bizonyosság.¹¹

Ez a gondolat ellentéte a Voltaire nyomán induló magyar racionalisták álláspontjának. Kölcsey nem tartozott a magyar voltaireciánusok közé. Döbrentei Gábor írja Bessenyeihez küldött levelében: „Azt a Voltairt, barátom, be lapról lapra érdelem! Kölcsey nem szereti, nem Fontenelle, miként még 1815 b. írta, én mindeniket s Voltairt különösen szeretem.”¹² Kölcsey nem a voltairei józanokosság törvényei szerint méri le a hagyománnyá lett mózesi törvények értékét, Mózes szerepét és küldetését. A zsidó hagyományok megírásában romantikus motívumok játszanak bele szemléletébe, a zsidó törvények mózesi rendszeréről Bayle felfogásához igazodik. Bayle tisztelete Kazinczy szellemi rokonságára mutat. Kazinczy is közel érzi magához Bayle bölcséletét, ha mindjárt azt is írja Kis Jánosnak, Rummy Károlynak, Bölönyi Farkas Sándornak: „A világ úgy is azt hiszi, hogy én Protestáns vagyok a Pierre Bayle protestánságának értelmében, aki csak annyiban vala az, amennyiben ő minden vallás ellen általjában protestált.”¹³ Kölcsey védelmébe veszi a francia filozófust: Bayle „nem volt oly istentelen, mint sokan állítják.”¹⁴ Magáénak vallja: „Bayle . . . reám sok oldalról hatott. Kétség és mélység, és sok izlés a nagy ember oldalai közé tartoznak.”¹⁵ Ez a körülmény teszi érthetővé, hogy Kölcsey filozófiai-vallási fejtegetései közben gyakran hivatkozik rá. Amikor azt a gondolatot bontja elemeire, hogy az ész isteni segítség nélkül útvesztőbe téved, hogy a reveláció, a vallás tudatja velünk azt, amit az okosság erején fel nem foghattunk, akkor is Bayle gondolatait idézi, köztük ezt a tételt: „az emberi okosság olyan mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem gyengeségünket ismerteti meg velünk s ez által egy megváltónak s könyörülő törvénnyel szükséges voltára vezet.”¹⁶ E negatívumon túl Kölcsey maga is az elfogulatlan és tárgyilagos bölcselő szemével tekint Mózes törvényalkotó munkásságára, amelyen a monoteista vallások felépültek. Az író időpontjában két véglet közt mozgott irodalmunk Mózes-szemlélete. A racionalisták a babonák területére utalták a biblia tartalmát, a romantika felé hajlók igazolni igyekeztek Mózes küldetését. Kölcsey csak megjegyzés nélküli megállapításra szorítkozik. Abból a gondolatból kiindulva, hogy a valláshoz „minden törvényhozó és státusalkotó a maga principiumait úgy forrasztotta, hogy csak általa s rajta találjanak maradást”, kijelenti: „Mózes a maga vallását a kezdetről szóló tradíciókon fundálta meg. A keresztyénségnek szép épülete a mózesi fundamentumból emelkedett fel . . . Önmaga az arabs propheta is kénytelen vala egyfelől a mózesi, másfelől a nemzeti tradíciókhoz kötni hálóját.”¹⁷

Kölcsey Ferenc felfogása a zsidó vallásról a bölcsélet síkján mozog. A zsidó vallást a monoteizmus vallásrendszerének összefüggésében közelíti meg s ebben a keretben részint a racionalizmus hagyományos értékeit alkalmazzá, részint a romantikus vallásnézet követelményeinek szerez érvényt.

¹ Bessenyei György: Rómának viselt dolgai. VIII. 46. l. L. még u. o. VII. 164. l. — ² Vallási és Egyházi Tár. 1837. Uj folyam III. 16. II. — ³ Kaz. Lev. XVII. 277. l. — ⁴ Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Bp. 1886—1887. V. 56. l. — ⁵ U. o. 57. l. — ⁶ U. o. 94. l. — ⁷ U. o. 65. l. — ⁸ U. o. 95. l. — ⁹ U. o. — ¹⁰ Zsoldos J.: A romantikus zsidószemlélet irodalmunkban. IMIT Évkönyve. 1935. 256. II. — ¹¹ K. F. M. M. V. 96. l. — ¹² Berzsényi Dániel összes művei. Kiadta Döbrentei Gábor, 1842. III. 84. l. — ¹³ Kaz. Lev. XIII. 232., 238., 243. l. — ¹⁴ K. F. M. M. V. 59. l. — ¹⁵ U. o. IX. 388. l. — ¹⁶ U. o. V. 89. l. — ¹⁷ U. o. 96. l.

Laikus vallásszemlélet a hit és tudomány egységéről.

Modern hitvédők ajkairól gyakran halljuk a nyegle jelszót, hogy tudomány és vallás között nincs ellentét. Aki ahhoz szokott, hogy a szavakat és a fogalmakat egynek vegye, az ebben a messzianikus álomba ringató jelszóban meg is nyugszik; meg van róla győződve, hogy a természettudomány útjai nemcsak Istenhez vezetnek, vagyis egy anyagtan, tudatos ősenergiához, hanem a vallásnak egész rendszeréhez, a dogmákhoz, rituálékhoz.

Ha ezek alapján a világszemléleti vezetőkre bízunk magunkat, hogy a megismerésnek erről az ormáról lefelé is vezessenek bennünket, már magánál az istenfogalomnál megtántorodnának, nem tudnák megmondani, melyik vallás szerinti Isten közelébe jutottunk, a hat teremtségi nap miképp illeszkedik bele a geológiai alapon álló kozmogóniába és a közszen tanuságtételét minek értékeljük a hagyományos naptár évszámával szemben. Ha ma hallgatná meg az emberiség a tízparancsolatot, már annál a kérdésnél törne ki háborúság, miképp számáljuk az egyes parancsolatokat. A természettudományok hirdette Istenhez Planck sem imádkozik, annak tiszteletére egyetlen egy templomot sem építettek még. A hitviták és állandó felekezeti villongások másféle, teológiai istenség nevében folynak. Jó lesz tehát ezzel a tartalmatlan ígéhirdetéssel felhagyni, főképp ott, ahol nagyobb elmélyedésre kínálkozik alkalom (pl. a középiskolák felsőbb osztályainak hittani óráin). Másoldalról keresni kell azt a talp alatti szilárd talajt, amelyen a vallás a lábát megvetheti.

Már a múlt század filozófiájában is felmerült a *pluralizmus* elve. Eszerint a világmindenséget nem lehet egyetlen principiumból levezetni, hanem fel kell tennünk, hogy számos rend van, számos egymásmellett érvényesülő törvénnyel, anélkül, hogy ez a Világalkotó egységét tagadná.

Miért ne lehetne ezt a pluralitást a lelkiéletre, magára az emberre, az egyénre is alkalmazni és megvilágítani, hogy nincs olyan egyneműleg teljes egyéniség, amely totális egységet alkotna és ne érezne magában többféle, esetleg egymással többé-kevésbé ellenkező elkötelezettséget? Átérezheti nemcsak az iskola, hanem a házi nevelés is, hogy az ember többféle rendszerbe illeszkedik, több rendhez tartozik, anélkül, hogy ez a lelki pluralitás tudatára jutna. És minél előbbre haladunk a kultúrában, annál inkább szaggatódik az egyéniség.

A nevelés előtt az egyén (és épúgy a biogenetikusan párhuzam értelmében a nép) öncélú, a maga tengelye körül forgó, istenrendelte és totális lénynek érzi magát, másokra való tekintetet nem ismer, de nemsokára felismeri a nevelés révén, hogy ez az énkultusz állati sorban hagyja és ráérezzen az együttélés boldogságára. Beáll az első törés az egyéniség érzésében és ezentúl végig kíséri az életet a kétség: melyik érzésnek, milyen mértékben hódoljon, hogy a másikkal is eleget tehessen? És nem volt még olyan vallás és nincs olyan etika, amely maradéktalanul tisztázná e kérdést. Tudjuk, hogy még az előttünk és a világ előtt is oly szent *családi* érdekeket is mennyire háttérbe szorította az istenszolgálat, illetve az embertárs érdekében az az antroposofiai emberszemlélet, mely Lukács ev. 14. f. 25. v. ben jut kifejezésre. Eszerint az istenkövetőnek szakítania kell még a szülőkkel és testvérekkel is, hogy a tiszta isten-emberszolgálatnak élhessen. A helyes erkölcsi világfelfogáshoz közelebb áll ez a zsidó arany szabály: „vedd össze a jócselekedet netáni káros hatását annak jó hatásával, valamint a bűnnek esetleges jó hatását annak káros voltával“. Ez a tétel filozófiai forma és levezetés nélkül végeredményben a Kant-féle kategorikus imperatívussal egyértékű. De mégis mind a kettő: egyenlet több ismeretlennel, a laikus számára megoldhatatlan, bizonytalanságban hagyó rejtély.

A többrendűség, az egyéni szaggatottság érzete legerősebben lüktet a *szerelemben*. Amor vincit omnia. Ennek szabad a szent társadalmi korlátokat

áttörnie, ennek megbocsátjuk, ha túlteszi magát szülők ellenkezésén és egyéb megrögzött konvenciókon: az esküdt felmenti a szerelmeit akkor is, ha céljának elérésére sötét bünt követ el; a szépirodalom tisztára mossa Ágnes aszszony véres lepedőjét is, ha csak az olvasó szimpátiáját sikerült megnyernie számára. De már magában a szerelembe is beleszövődhet egy álképlet; a *féltekenység*. Ez ketté tépi a lelket. A féltékenységből bűnbe esett lélek nemcsak bosszútól telik el, hanem érzi az „isteni láng” égetését is, bár csak úgy, mint ahogy a nagy hidegnek égetését érezzük.

Dualizmusba zökkenést jelent a családi szeretet mellett a *hazaszeretet* is. Ez az ugyancsak szent érzés kiragadja az egyént háború esetén, de esetleg más alkalommal is a család karjai közül. A gyermek szembe fordulhat szüleivel és köteles ellenük harcolni, ha az ellenség táborához tartoznának. Sőt önmaga ellen is harcolt az életet szentnek tartó utolsó főpap, épígy a zsidóság is, az a Makkabeus-nemzedék, amely e mondást örököltette ránk: „Jobb nekünk harcban meghalni, mint nemzetünk veszét látni.” (Makk. III. k.) Ime tehát egy újabb „*collisio officiorum*”, amely a személyiség egységét felbontja.

De maradjunk csak az *etika* határai között.

Az *igazságosság* egyik alappillére a társadalmi erkölcsnek. Azt hinnők, hogy a legfőbb erény, amelyet más túl nem szárnyalhat. És mégis a világ lelkiismeretébe is beszívódott az a talmudi tan, hogy, Isten — Kóhelet szerint — számon kéri, *pártfogásba veszi az üldözöttet*, még akkor is, ha igazságos ember üldözi a gonoszat. A világ minden táján a közönség — habár etikai megfontolás nélkül — megoltalmazza az üldözött bűnözőt s egy francia tudóst az akadémia kizárt kebeléből, mert egyszer a hatóságot egy körözött bűnözőnek a nyomára vezette. A Tóra törvénye is, noha szentül tartja a *tulajdonjogot* és a rabszolgára is kiterjeszti, mégis elrendeli, hogy „ne szolgáltsd ki a rabszolgát, ha hozzád menekül”. Ime, egy fehér folt az etika kristályában. Ezen a belátás sugara át nem hatol, hanem visszaverődik.

A *természet* a maga némaságában nem árulja el, hogy az erkölcs iránt csakugyan érzéketlen-e, de ha meg tudnók szólaltatni, talán öntudatosnak ismernők fel és az alacsonyabbrendű élőlények ösztönében is megvillanna egy *erkölcsi* cél felé való törekvés. Hiszen, hogy bennünk emberekben *lelkiismeret* lüktet, az is a természet sugallata. Így lehetséges, hogy a történetben megnyilatkozó erőszak is csak az egyén rövidlátásában tűnik bűnnek, a kozmikus világglüketetésben esetleg a jó célpontja felé tart. A természet ráér, nem oly rövidéletű, mint az ember. S a *vallás* az a rejtett erő, amely az embert erre az igazságra ráeszmélteti. Az istent kereső hit ösztönösen ismeri föl, hogy Isten akarja az embert magához vonzani.

Az emberi érzés azonban nemcsak erkölcsi, hanem esztétikai irányú is. S ha most az *esztétika* területét vizsgálódásunk körébe fogjuk, lehetetlen észre nem vennünk itt is a hasadást. A legszélsőségesebb „sachlich”-építés is bele bővíül áhítatát az ógörög klasszikus építéssel remekeibe. A román, gót, renaissance, barokk stílusok oltárain egyaránt csodálatlaltal áldozunk, holott ezekkel a *Bausinn* ellentétben áll. Viaskodhat-e ezeknek a stílusoknak csak egyike is az abszolút szép érvényességéért?

De a szépek élvezetébe belelopózik egy tőle fogalmilag idegen képzet: a *régiségben* való gyönyör, az időszentelte romok, történeti emlékek, nemzeti ereklyék kultusza. Itt az időokozta hiányok, törések sem tűnnek föl szépség-hibáknak.

Ha a világtenger valamely zúgában egy ott meghúzódó ichtyosaurusra bukkanánk, esztétikai, illetve archeológiai áhítattal szemlélnök, csak azért, mert évezredek zajlottak le körülötte. És mennyivel élénkebben rezzenne meg áhítatunk, ha egy nap arra az eredményre jutna a zenetudomány, hogy valamelyik liturgikus énekünk már a jeruzsálemi templomban zendült el a leviták

Klein Abrahám: Magyar Misna

alkán. Ez a *régiségkultusz* egyik misztikus eleme a *vallásnak*. Nem csupán tartalmán csüggünk hittel, hanem belevetítjük önünket annak őskori érzelmvilágába. Boldogító ránk a tudat, hogy már Ábrahám agyában zsongott a mi képzeletünk, már Mózes dajkálta népünket, Jeremiás sírta el könnyeinket. Nem a tapasztalat ringat a hitbe, hanem akaratunk lendít karjaiba. *Akarunk* hinni, mert az a mi életformánk, melybe belenőttünk, mint a csiga a kagylójába. *Akarjuk a vallási megkötöttségeket*, mert a végtelen szabadság tétoává tenné magunktartását. Az ember akarja a célt, amely vonzza és rabságba ejti. Légüres tér volna számunkra hit nélkül az élet, amelyen a fénysugarak nem hatolnának át. Le Bon szerint a legbiztosabb észszerű igazságoknak is a misztikus formula szerez tekintélyt a népek közt. És most merészkedjünk a *tudomány* szentélyébe. Ennek legdesztilláltabb levegőjében, legmagasabb ormain is észbontó meg hasonlást találunk. Más törvény uralkodik a legújabb természet-tudomány szerint a makrokosmosban, mint a mikrokosmosban. Míg az érzékelhető, a kiterjedéssel bíró testek világában a klasszikus fizika törvényei érvényesek, benne minden el van rendezve, minden változás előre megállapítható s a causalitás megszeghetetlen, addig a parányok világában van szerepe a véletlennek is. Sőt, a törvény fogalma helyett a statisztikai valószínűséget kell bevezetnünk az anyagi világba, tehát a többféle lehetőséggel, a pluralizmussal kell számolnunk. Van eszerint klasszikus fizika, hullámfizika és kvantumfizika. De a tudományok tudományában, a *matematika* területén is különböző rendszerek keresztezik egymást. Van Euklides-féle, Riemann-féle (Bólyai-féle) és Lobacsefszky-féle geometria, mindegyik egyforma igényt emel az abszolút igazságra, holott Einstein szerint a világtérre ezen igazságok egyike sem érvényes.

Nem csoda, hogy Freud és Heidegger szerint világborzongás (Weltangst) szállja meg az emberiséget, ha a világrendet ilyen repedezettnek találja. Evvel az ingadozó tudománnyal kereste a vallás az egységes utat?

Mi szükség tehát arra, hogy a vallás a tudomány kegyében sütkérezzék? Juda Halevival szakítsunk mi is az erőlködő harmonisztikával és bocsássuk a vallást a maga szárnyaira. Ha közös az útjuk, kössenek barátságot egymással, ha nem, becsüljék meg egymást. De ne adja fel a vallás a maga külön rendeltetését, tekintse magát másrendű isteni kinyilatkoztatásnak, mint aminő az ész megvilágosodása vagy a művészi ihlet.

Fényes Mór.

Magyar Misna.

A Misnát a középkor derekától kezdve sok nyelvre fordították már le és még több nyelven magyarázták. Magyar nyelven — egyes kísérletektől eltekintve — most jelent meg Widder Salamon tollából az első jelentékeny és értékes fordítása a Misna első rendje öt traktatusának, melyeket remélhetőleg követni fog a többi. (Misnáját, a Misna hat rendje, fordította és magyarázta Widder Salamon, Kirját Széfer kiadás, Lugoj (Lugos) 1937.)

A fordítás méltán állítható a német nyelvű fordítások egyike-másika mellé. Nem filológizál és nem tudományoskodik ugyan, mint amazok, de úgy hisszük, hogy ezt szándékosan kerüli a fordító, mert vállalkozásánál nem annyira tudományos érdek vezeti, mint inkább pedagógiai cél. És ezért nagyobb súlyt helyez a tárgyi magyarázatokra, melyekben sokkal hasznosabbat és értékesebbet nyújt a tanuló számára a száraz filológiánál, ami csak a szaktudósokat érdekelheti. Ugyanebből a célból folyik a fordítónak az a törekvése is, hogy a héber szövegnek lehetőleg szó szerinti fordítását adja, ami viszont rendkívül megnehezítette feladatát. Mert a Misna nyelvezete, szabatos-

sága és tömörsége mellett még tele van szakkifejezésekkel és műszavakkal is, melyeknek a magyarban nincs meg az egyenlő értékű megfelelőjük és így ezek csak körülírással fordíthatók vagy pedig a szószerinti fordítást kell lépten-nyomon értelmező betoldásokkal kiegészíteni. Utóbbi módszert követi fordítónk is. De bármennyire sikerült is neki a fordítás túlnyomó részében szinte meglepő ügyességgel megtalálni azt a magyar kifejezést, mely leghívebben fedi a héber eredetit, még sem küszöbölhetette ki teljesen a szószerinti fordításból eredő homályt és értelemzavart, amint azt az alábbiakban látni fogjuk.

Ismerve a fordító alapos felkészültségét és lelkiismeretes pontosságát, igazán kíváncsi érdeklődéssel és odaadó figyelemmel olvastuk el munkáját, hogy csak alapos megfontolás után tegyünk meg róla észrevételeinket. Ezeket pedig célszerűnek láttuk a traktatusok sorrendjében elmondani. A 15. oldalon olvassuk: „Amikor a papok belépnek la szentélybe, hogy a papi illetményükből egyenek.” T. i. a tisztátalaná lett papok, amint azt a fordító a 3. jegyzetben helyesen meg is magyarázza. De helytelennek tartjuk a zárójelbe iktatott kiegészítést, mert még a tiszta állapotban lévő papok is csak szolgáltatétel céljából léphettek a szentélybe, máskülönben botbüntetés (málkus) járt érte. (L. Menach. 27/b és Maim. H. Biász Mikdas 2. f. 4.) Valószínűnek tartjuk, hogy a fordító a szentély előcsarnokára (ázoro) gondolhatott, de ez is helytelen, mert hiszen itt a Misnában olyan súlyos fokú tisztátalanságról van szó, melynél a fürdés után következő napon még áldozatot kell bemutatni (pl. zav és mecóra), amint ez a Talmudból világosan kitűnik. Az áldozat bemutatása előtt pedig szigorú büntetés terhe mellett (korész) tilos volt a szentély előcsarnokába is belépniök (l. Kélim I. fej. 8. Menach. 27/b, Maim.: H. Bész Háböchira VII. fej. 18. és H. Biász Mikdas III. fej. 7.). Különben sem találjuk sehol a Talmudban azt, hogy a papok a gabonából kapott illetményüket a szentélyben fogyasztották volna el. Sokkal helyesebb a Tiferesz J. magyarázata, mely szerint a Misna idejében a fürdők a városon kívül voltak és a héber: *nichnoszin* azt jelenti, hogy a fürdés után bementek a városba. Vagy pedig a súlyos fokú tisztátalanokat kizárták tisztátalanságuk idejére a közösségből és a fürdés után visszatérhettek. Véleményünk szerint azonban: *nichnoszin* egyszerűen azt jelenti, hogy az illető *bemegy* a lakásába. Bizonyítja ezt a Talmudban idézett több Barajta, mint pl.: „Amikor a szegény bemegy (t. i. lakásába) enni a kényerét”, vagy: „Amikor az emberek *bemennek*, hogy elfogyasszák péntekesti vacsorájukat.” A 26. old. 36. jegyzetben: „Egy amma egyenlő 4 tefách-chal (tenyér).” Ez valószínű csupán elírás, mert hiszen köztudomású, hogy bölcseink *amma* alatt általánosságban 6 tefach-ot értenek. Mert t. i. van nagy *amma*, mely egyenlő 6 tenyérrel és egy ujjal, úgyszintén van kis *amma* is, melyet a szentély egyes tárgyainak a mérésénél használtak és ez egyenlő 5 tenyérrel, de négy tenyérrel egyenlő *ammat* nem ismer a Talmud (l. Menach. 97/b és 98/a, Middóth III. fej. 1-re Maim. és R. S. kommentátorokat, továbbá: Maim. H. Sabbath XVI. végén). A 34. old.: Ha az étkezés előtti mellékételre mondott (valaki) áldást, akkor ezáltal feloldotta az étkezés utáni mellékételt.” Erre a 15. jegyzetben magyarulatképen megjegyzi: *csemegefélék*. Mi sokkal fontosabb magyarázatot vártunk volna és pedig azt, hogy csak abban az esetben oldja fel, ha mindkét csemegefélére ugyanazt az áldást kell mondani. (L. Bész Ch. Tur Aurach Ch. 176.) A 35. oldalon a 21. jegyzetben: „A kifejezés szószerint azt jelenti: a befejezett [étkezés illatszerel].” Ez szintén nem helytálló, mert bár étkezés után használtak ugyan az illatszert, a „Mugmar” szó eredete még sincsen összefüggésben az étkezés befejezésével. Az arameus „Mugmor” a „gomar” igéből származik és azt jelenti: teljesen elégett, mint a héberben a „kolo” igéből: Kolil (teljesen elégett). (L. Aruch s. v. gomar I és Lewy s. v. Mugmor.) Ugyanabból az igéből származik: Gumro: parázs. A Talmudban az ige, piél és hiszpael alakban szobák vagy tárgyak illatosítását is jelenti. (L. Béca 22/b és Berach.

53/a.) Ugyanazon oldalon a 22. jegyzetben: „Sózott heringet *előétel* gyanánt.” Ez a magyarázat megint helytelen, mert ha a sózott heringet *előétel* gyanánt eszi valaki, akkor még étkezés előtt van és éhes, ilyen esetben pedig a kenyér nem tekinthető mellékételnek és ennek következtében nem mentesül az áldás-mondás alól. Hanem itten olyan esetről van szó, amikor valaki sok édes gyümölcsöt fogyasztott és hogy el ne rontsa a gyomrát, sós halat eszik utána. De a halat — mivel nagyon sós — nem eheti egyedül, hozzáharap tehát egy falatnyi kenyeret. Ebben az esetben a kenyér tényleg csak mellékétel. (L. Maimuni, Bertinoro és Tószafóth J. T. komm. a Misnához, továbbá: Magén A. O Ch. 212. §. 2.) A 41. oldalon, „Nem mondanak áldást a borra.” Ez nem felel meg a ténynek, mert R. Eliezer szerint is mondanak: bóré pöri hoéc-ef. Ezért tehát így helyes: Nem mondják a borra a *szokásos* áldást. (L. Talmud: Berach. 51/b és a komm.) A 42. oldalon a 2. jegyzetben: „Az ünnep méltatása, mely börocho-val végződik.” Ez elírás lehet, mert a Kiddus *kezdő* börochojáról van szó. Ugyanott 4. jegyzet: „Nehogy a kézmosás, illetve a bóracha és az evés között a serlegtöltés által megszakítás álljon be.” Ezt nem tekintjük megszakításnak! (L. O. Ch. 271. §. 12.) Helyesebb így: Nehogy a mosakodástól még nedves keze tisztátalanná váljék a serleg külsejétől. A 43. oldalon nem fordítja azt a tételt, hogy: „Nem mondható el szombat este az áldás a halottak tiszteletére meggyújtott gyertya, sem a halottas ház szag-talanítására használt illatszert fölött. Nem tudjuk, miért? Az 57. old. 5. jegyzet: „Ha legalább barázdányi.” Ez elírás lehet megint, mert csak akkor okoz megszakítást, ha legalább *három* barázdányi széles a más maggal bevetett terület. A 65. old. „Elveszik azt tőle.” Dehogy is veszik el tőle (már t. i. a Pea-t)! Helyesen: Eltávolítják róla, t. i. öt vagy a rádobott ruháját a Peáról. Ugyanott a 12. jegyzetben: *Ávája* kifejezésre különféle jelentést sorol fel a fordító. Csodálkozunk, hogy nem említi Rási magyarázatát, mely szerint a szó: *szedést* jelent! Ez ugyanis a legjobban felel meg az értelemnek, (L. Rási kommentárját: Jezs. 1/8 és Fün: Hoacár s v. Boo.) A 74. old. 4. jegyzet: „Mert nagysága elárulja, hogy négy kévére való.” Ez hiányos. Kiegészítendő: Olyannak tekintjük tehát, mintha 4 kévé lenne, már pedig Sámmai iskolája szerint 4 kévé nem tekinthető elfelejtettnek. (L. a 6. misnát.) A 76. old. 17. jegyzet: „Mert a Tóra azt mondja: ha egy kévét elfelejtesz.” Ez értelmetlen és helytelen, hanem azért nem tekinthető elfelejtettnek, mert nem bírja egyedül felemelni, tehát nem vonatkozhatik erre a Tóra utasítása: Ne térj vissza azért, hogy azt feldzedjed. A 82. oldalon: „Egy szőlőszem”, a 19. jegyzetben ehhez magyarázatképen hozzáfűzi: „amely külön tapad a szőlőfürt tengelyéhez.” Szószertint: *Gargar jöchidi* tényleg egy szőlőszemet jelent, de itt nem egy szőlőszemről van szó, mert akkor R. Jehuda is böngének tekintené és nem fűrtnek (l. Jezs. 17/6), hanem *magukban álló*, azaz kocsány nélkül lévő *szőlőszemekről* van szó, amikor ugyanis a szőlőfürt főkocsányából nem ágaznak szét kisebb kocsányok, hanem a szőlőszemek *közvetlenül* magához a főkocsányhoz tapadnak. (L. a komm.) A 85. old. 4. jegyzetben: „Egy iszár stb., amin négy ékezésre valót lehetett vásárolni.” Helytelen, mert egy iszáron csak egy ékezésre valót lehetett venni. (L. a komm.) A 87. old. 22. jegyzet: „100 dinár = 6 zuz.” Ez megint csak elírás lehet, mert egy dinár = 6 zuz. A 96. old. 8. jegyzet: „A harmadik és hatodik év végén.” A 97. old. 21. jegyzet: „(Niduma).” Ilyen héber szó tudunkkal nincsen, bizonyára sajtóhiba: Dimua helyett. A 109. old.: „Akkor ez megbízható stb. akkor nem megbízható.” Így értelmetlen. Helyesebb: Akkor a [küldönc] erre nézve megbízható stb. akkor ezen állítására nézve nem megbízható. Ugyanott a 21. jegyzet: „Ne haitsa végre az elkülönítést.” Ez megint helytelen, mert ha a szombat beállta előtt megnevezte a tized törumáját, akkor szombaton is elkülönítheti. (L. Dömáj 7. fej. 1: és itt a komment.) Helyesebb tehát a Jerusálmi nevében idézett magyarázat. A 112. oldalon: „Az harminchárom és egy

harmadot vesz.“ Ez nyomdahiba lehet! Helyes: Az vesz *egy*et a harminchárom és egyharmadból, vagyis egy szőa-t a 33 és $\frac{1}{3}$ szőa-ból. Mert $33 \frac{1}{3}$ szőa = $100 \frac{1}{3}$ szőa és ha ebből leveszünk egy szőa-t, akkor pontosan $3/100$ -ot különítettünk el. Ugyanott a 16. jegyzet. A 115. old. 43. jegyzet: „Kis mennyiségű rendezetlen.“ Ez nyilván sajtóhiba lehet; rendezett helyett. A 117. old. 6. jegyzet: „Mert a Chaver nem ad ki kezéből rendezetlen dolgot.“ Nem ezért kell előbb tizedet adni, hanem mert ha nem ad előbb tizedet, akkor az a látszata lesz, mintha a tizeddel fizetné a bérletet. A 125. old.: „Beváltja és iszik.“ Beváltásról szó sem lehet, mert hiszen péntekesti alkonyatkor nem jelölheti meg a tized helyét, meg nem határozott tizedet pedig nem válthat be. Hiszen épen ezért nem mondja a Misna itten, hogy váltsa be pénzre, amin azt az előbbi Misnában mondotta. Hanem a: *Méchal* szó azt jelenti és megkezd. Így fordítják az összes kommentátorok. A 126. old. 42. jegyzet: „Ezt a 101 részt *eladja* a levitának, ez pedig a papnak.“ Ez helytelen, mert ez jár a levitának a nála maradt 99 tizedért. Helyes tehát: *odaadja* a levitának, ez pedig *eladja* a papnak stb. A 127. old.: „Akinek tíz — egyenkint tíz hordó borból álló sora van.“ Ennyire még sem szabad a szöveghez ragaszkodni! Helyesebb: Akinek tíz sorban soronkint tíz-tíz hordó bora van. A 140. oldalon a fordításból kimaradt a „tíz tenyérnyi“ mellől: „magas vagy olyan gödör mellett, mely tíz tenyérnyi stb.“ A 141. old. 48. jegyzet: „Minden tábla tehát 12:5 könyök hosszú és $8\frac{1}{2}$ könyök széles.“ Ez helytelen, mert akkor a táblák téglalakúak, már pedig R. Méir csak Korach-nál, azaz négyzetalakúaknál engedte meg, hogy bármilyen fajtát vetessen el belé. (Helyes a T. J. J. magyarázata.) A 148. old. 49. jegyzet: „Egy kór termésterület = 274² könyök.“ Nem tudom, honnan vette vagy mi készítette a fordítót arra, hogy a kór-t négyzetalakúnak tekintse és ennek következtében pontatlan eredményt kapjon. Mert $274^2 = 75076$ könyök, már pedig egy kór, melyben 30 szőa van, egy-egy szőa pedig = 2500 könyök, pontosan 75000 könyökkel egyenlő. (L. B. Bathra 27/a.) Helyesebb így: Egy kór olyan téglalakú terület, melynek hossza 6, szélessége pedig 5 szőa-t foglal magában. A 154. old.: „Amelyben van még szedegetni való tíz szőlőtő.“ Ez tévedés, mert a Misna azt akarja mondani, hogy ha maradt még benne 10 szőlőtő, akkor stb. Helyes fordítás tehát ez: Ha összeszedhető még benne 10 szőlőtő. A 157. old. 31. jegyzetben a gyarapodás megállapítására nézve két módot említ. Az elsőt nem találtuk a régi kommentároknak, a másodikat is csak a Ravednél. (L. H. Kilájim V. 22.) A többi kommentátor valamennyi egybehangzóan a leszakítástól számított idő és a növény nedvességének ezen idő alatt történő száradási arányát veszik a számítás alapjául. Ugyanott a 40. jegyzet: „Szokott nagyságának harmadrészét elérte.“ Ez megint csak sajtóhiba lehet. Helyesen: Harmadrészét *nem* érte el. A 164. old. 1. jegyzet: „A bujtatás pedig 12 tenyérnyinél hosszabb stb.“ Ez elírás. Helyesen: 6 tenyérnyinél stb. Ugyanabban a jegyzetben: Mert a régi és az új tőkének 6—6 tenyér stb. Nem egészen pontos, mert ha látszik, hogy a szőlővessző egy másik tőkének a bujtatott ága, akkor csak az eredeti tőkétől kell 6 tenyérnyit számítani. E távolságon túl aztán lehet a bujtatott ág fölött lévő földbe vetni, ha legalább három tenyérnyi vastagságú. A 173. oldal: „Hogy a vámot *kijátssza*.“ Ugyanazon oldalon: „Tóráköpenyekre nincs tilalom a keverék miatt.“ A Mult és Jövő folyó évi januári számában Heller professzor e fordítást kifogásolja, mert: *Mitpachatch-hászőforim* nemcsak Tóráköpenyt jelent, hanem általában könyvtakarót. Ebben igaza van, de itt kivételesen mégis csak *Tóráköpennyel* fordítható helyesen, mert más könyvek takaróinál nem vallanak a bölcsek azt, hogy nem áll fenn a keverék tilalma. Más könyveket ugyanis mindennap használunk, magunkkal hordjuk és így meg van annak a lehetősége, hogy a keverék anyagból készült takaró kezünkre csavarodhatik, a Tóráköpenynél ellenben ilyesmi nem igen fordulhat elő. R.

Eliezer azonban még a Tóráköpenynél is megtiltja a keverék-anyagot, mert az az ölbe kerülhet a Tóra öltöztetésénél. Hogy ilyen értelemben különbséget teszünk a Tóra és a Szentírás többi könyvei között, az kitünik a Hagahóth Aséri szavaiból (Mögilla IV. f. 5. L. továbbá: S. A. J. Déa 301. §, és a Róma glossáját 11-hez). Ezért fordítják az összes kommentátorok a: Mitpachath-hászóforim szór Tóráköpenyei. A 196. old.: „És nem kell mondani.” Helyesebb így: „Azt mondani sem kell. Ugyanott a 8. jegyzet: Értendő, a hetedik évben tilalom ellenére kétszer szántott föld utótermését.” Így nem értendő, mert ezt nem engednék meg a Hileliták sem. Hanem így: kétszer szántott gyümölcsös föld fának a termését. (L. Tiferesz J.) A 202. old. 10. jegyzet: „A hatodik évben ültették és a földben maradt a 8. év végéig.” Így helytelen. Hanem a 7. év végén levelestül kitépték, de a helyén nagyták, ahol újból gyökeret hajtott. Különbözik nem esnek a hetedik év törvénye alá, mert a zöldségféléknél a szedés ideje irányadó. A 204. old. 48. jegyzet hiányos és így egészítendő ki: a dagasztás által a tészta Challocköteles lesz, Challocköteles tésztát pedig nem szabad tisztátalanná tenni. A 207. old. 19. jegyzet: „Ha . . . aztán elültették a 7. évben.” Kiegészítendő: rövid idő múlva kiszedték és újból elvetették a 8. évben, azután végleg kiszedték stb. A 215. old.: „De szabad a kútásónak inni adni” és erre megjegyzi a fordító a 29. jegyzetben: „A hetedik év termésének ellenértékeért vásárolt bort.” Igazán nem tudom, honnan mindez? A szöveg helyes fordítása a következő: De adhat a kútásónak [hetedévi termést] ivásra való vízért. Ez úgy értendő, hogy fürdésre vagy mosásra való vízért nem adhat. (L. R. S. komm. és Maimuni: H. Sömito Vöjövél VI. fej. 11.) A 227. old.: Nem tudjuk, miért maradt el az utolsó Misna fordítása?

Amint előrebocsátottuk, a gondos és nagy apparátussal készült művet — érdeme szerint — mi is gondos figyelemmel vizsgáltuk meg. Mi azonban kizárólag csak szövegértelmezési szempontokra voltunk tekintettel. A stílári és fordítás-technikai elbírálást és méltatást, valamint a növénytan, a mezőgazdaság és földművelés körébe tartozó műszavak és szakkifejezések ellenőrzését illetékesebbekre bízuk. Az értékes munka különben megfelelő kifizőtt céljának, mert pontos, lelkiismeretes fordításával és rövid, világos magyarázó jegyzeteivel megbízható vezetőül fog szolgálni a tanulni akaróknak.

Klein Ábrahám.

Prófécia, telepátia és szuggesztió.

A profécia eredetileg jövőmondást és jövőbelátást jelentett. A jövőmondás pszichológiai és tudományos lehetőségeit kutatja Samuel Cohen „A jövőbelátás” c. posztumusz könyve. (Al hachazon leatid. Jeruzsalem, 1935.)

A jövőmondás (futurodikció) és jövőbelátás (futurovizió) komolyságát és valódiságát bekövetkezésük igazolja. Sok nagy gondolkodó és tudós hitt mind a futurovizióban, mind a futurodikcióban. Amosz megijósolja a földrendést, amely bekövetkezett. Jesáias és Jeremiás proféciaja szerint a Babilóniába száműzött zsidók 70 év elteltével visszatérnek Jeruzsálembe. S ez a történeti mozzanat a meghatározott időben pontosan megvalósult. De nemcsak a proféták jóslatai váltak valóra, irodalmi emlékek is tanuskodnak róla, hogy sok történelmi eseményt előre megjósoltak. A francia forradalmat már a XVII. században dátum pontossággal előre látták, sőt Johannes Cario már a XVI. század elején megjelent Prognosticatio c. könyvben időre megjósolja az 1789-iki világhátralakító forradalom kitörését. Első Napoleon háborúit és az 1914-es világhátralakító is jóval előbb vetítették a jövőbe. Ezekre az igazolt jövődölésekre

támaszkodva, hitt sok gondolkodó a jövőbelátás valóságában, sőt, sok komoly tudós kísérletekkel igyekezett tudományos magyarázatát adni az okkult jelenségeknek. Spinoza és Newton Daniel próféta jóslataival kapcsolatban volt meggyőződve a prófécia igazságáról, Kant Swedenborg szellemlátásaiban hitt és Goethe „Dichtung und Wahrheit“-jében tett vallomást a jóslatok valósága mellett. Justinus Kerner „Die Seherin von Prevoſt“-ja a romantikusokat nyerte meg a jövődömondás hitének, Mesmer iskolája nyomán pedig a szomnambulizmus jelenségeinek hívői terjedtek el. Flammarion és Du Prel tudományosan magyarázza az okkultizmus jelenségeit, és Konstantin Österreicher megalapítja a metapszichológia vagy parapszichológia tudományát.

A prófécia eredetét tekintve, két elméletet különböztetünk meg. Az egyik elmélet a prófetikusság jelenség teológiai oldalát emeli ki, a másik pszichológiai alapjait tárja fel. De ha pszichológiai adottságokból indulunk is ki a jövőbelátás tényének magyarázatánál, a próféta jövőbelátása nem nélkülözheti az isteni elhivatottság meglétét. Sámuel Cohen a prófécia valóságának kérdését a szuggesztió és a telepátia jelenségeivel próbálja megfejteni.

A szuggesztió a jövődölt dolog oka és előidézője: a próféta magába szuggesztálja (autószuggesztió) azt, amit jövődölni akar. A szuggesztiót kiegészíti a telepátia: a hipnotizált (autóhipnózis) vagy szuggesztált próféta (a próféta autószuggesztiója vagy autóhipnózisa) előre látja, amit elgondol, gondolatait a távolba vetíti és az bekövetkezik, megvalósul. Isten szava a próféta szuggesztív erővel hat és amit Isten neki mond, azt a jövőben valóban bekövetkezni látja. A szuggesztált isteni akarat a tudat alatt tovább működik a prófétaiban, aki az isteni eredetű tudatalatti segítségével a jövőbelátás aktusát létrehozza. De akár intuíciónak, akár szuggesztiónak vagy telepátiának nevezzük is a jövőbelátás aktusát, az isteni eredet soha sem hiányozhatik a próféta látásában. A ruach hakódes, Isten szelleme működik a prófétaiban; Maimonides prófétológiája a jövődömondás legelfogadhatóbb magyarázata. Maimonides szerint a jövőbelátás, a prófécia Istentől ered, aki a nous poiétikos (angyal = malach) közvetítésével a próféta szemét megnyitja és jövőbelátóvá teszi.

Grózinger M. József.

K Ö N Y V E K

Ernst Sommer:

Kelt Granadában 1492

Tábor-kiadás. 1938.

Kitűnő könyv. De a bíráló bizalmatlanul kérdi: vajon akkor is ilyen kitűnő lenne-e, ha nem volna ilyen érdekfeszítő? S érdekfeszítő lenne-e, ha nem volna ilyen aktuális?

Az eféle kérdések felvetődése már némileg a feleletet és ítéletet is magában hordja. Csakhogy a bírálónak talán már akkor sincs igaza, mikor a kérdéseket felveti. Mert ugyan szabad-e „sub specie aeternitatis” ítélni oly műről, amely kétségtelenül „sub specie actualitatis” született? Az ilyen mű már küön műfajba tartozik, s minden műfajt a maga törvényei szerint kell értékelnünk.

Hogy Ernst Sommer miért írta napjainkban ezt a könyvet a zsidóknak Spanyolországból való kiűzéséről, s hogy a „Tábor” miért sietett a művet a magyarul olvasó zsidó közönség kezébe adni, arra fölösleges szót vesztegetnünk. De az bizonyos, hogy ha az írónak szándéka volt döbbenetes hatásossággal felidézni, hogyan veszíti el ezeréves hazáját szinte máról-holnapra háromszázezer zsidó, akik nyugodt jólétben, bálga biztonságban ülnek házaikban, járnak az utcán, barátkoznak az uralkodó nemzettel, sőt a nemzet uralkodóival: ezt a szándékát szinte tökéletesen valósította meg.

A „Kelt Granadában” nem történelmi munka, de nem is történelmi regény. Magának a történelemnek a regénye. Meséje, ha ugyan helyes itt a szó, nem fűződik egyes emberek sorsához, még csak azt sem mondhatjuk, hogy a regény hőse vagy főszereplője maga a spanyol zsidóság. A történelem van itt elmondva költői szerkesztés nélkül, de a részletek költői színezésével s a hézagoknak képzelet szerinti és mégis nagyon valóságos kitöltésével. A regény egyes fejezetei az utolsó mór tartomány: Granada elleni háborúról, a marranusok elleni inkvizícióról, egy marranusok és zsi-

dók ellen egyaránt folytatott vérvádperről, majd Granada bukásáról, végül a zsidók kiűzéséről szólnak. Mindezt lazán, látszólag össze nem függő képekben adja az író, de a szaggatott képeknek, a szétágazó eseményeknek sokkal erősebb kapcsolatok van, mint amit írói lelemény, meseszövő tehetség adhatna nekik: a történelem végzettségűsége.

Az író semmit sem mulaszt el, amivel regényét hatásosabbá teheti. Főszereplői mind különös és rejtélyes jellemek, csodálatosan bonyolult lelkek. Érdekes, hogy míg a spanyol üldözök: a király, a királyné, Torquemada és a másik inkvizítor: Arbues valamennyien félelmesen okosak, démonian kétszínűek, diplomáciának és dialektikának mesterei, addig az üldözötteket, az elbukókat, a veszteseket: mórokat, marranusokat, zsidókat még legkiválóbbjaikban is kissé gyámoltalanoknak, tétovánknak, naivaknak rajzolja az író. A kritikus gépiesnek és valószínűtlennek ítélheti az önmagukban különben mély lélek-elemzéssel megalkotott jellemeknek ilyen két táborra való osztását, de gondolkodóba is kell esnie rajta, vajon nem így van-e: nem a győztes és vétkes hatalom lát-e mindig tisztán, s az elbukó ártatlanok vajjon nem hibásak-e mindig, mert könnyen hívők és önáltatók?

De Ernst Sommer könyve nemcsak a különlegesen érdekes jellemek felsorakoztatásával hatásos. Van az egész műben valami, ami a legkitűnőbb rendezők történelmi filmjeire emlékeztet. Pazar ennek a regénynek a díszletezése: ruhákban, fegyverekben, bútorokban a késői középkor, a keresztyén, a mór és a zsidó művészet és ízlés minden pompája megmutatkozik. Nincs jelenet a műnek, amelyhez hatásos, olykor szimbolikus, de mindig zsúfolt díszű kulisszákat ne adna az író, a sorsfordító események mindig drámai feszültségű párbeszédekben következnek be. Az érdeklődés fokozása végett vehette be Sommer a szereplők közé Colum-

bust is, akinek és sorsának pedig vajmi kevés köze van ugyan a mű tulajdonképeni tárgyához, de aki egyezik a mű többi keresztény szereplőjével abban, hogy a zsidók sorsát sokkal tisztábban látja, mint akár a legbölcsebb zsidók.

De legmegdöbbentőbb a regény azokon a pontokon, mikor spanyol szereplői: Ferdinánd király, Torquemada, Columbus, sőt az egyetlen főlényesebb zsidó elme: a granadai rabbi is ötödfélszáz évvel ezelőtt olyan kijelentéseket tesznek, amelyek mélyen belevilágítanak a jelen zsidó problémáiba is. Persze az illúzióba ejtett olvasó könnyen elfeledi, hogy napjainknak egy élesen látó zsidó írója beszél általuk.

Mindent összevéve a „Kelt Granadában” egy kitűnő tollú íróművész munkája, aki jellemalkotásban, jelenetezésben elsőrangú mester, de aki nem rest tárgya hatáslehetőségeit kihasználni. Bár el kell ismerni, e felhasználásban is diszkrét. Az inkvizíció borzalmait rajzolja, de nem bocsátkozik idegtépő részletekbe. S finom érzéket mutat abban is, ahogy a vallási vakbuzgóság e véres korát közelünkbe hozza. Az őrijongó és rajongó inkvizitorok és marranusok közé állít egy kételkedő, habozó, volta- képen szkeptikus embert: a zsidó származású Juan de Fonseca-t, aki lélekben sem keresztény, sem marra- nus nem tud lenni, aki árulásra és vértanuságra egyként gyöngö. Ő a sok középkori között a modern ember, akit az olvasó rokonának érez s akinek személyén keresztül mi is be tudunk hatolni e furcsa kettősségű: nagyon közelinek és nagyon távolinak tetsző korba.

Ernst Sommer műve, amelyet Horváth Zoltán szépen, de bizonyos fordítói félszégektől nem mindig mentesen tett át magyarra, szándékosan aktuális könyv. De vajjon nem fog-e aktualitása — szándékán kívül — örökös maradni?

Kardos Pál.

Bertha Badt-Strauss: Jüdinnen

Joachim Goldstein, Jüdischer Buch-
verlag, Berlin 1937

A zsidóság története a zsidónő ket-
tős képét mutatja: egyrészt a nép

tulajdonát és értékeit megőrző és
fenntartó, másrészt a régi úttól és a
régii tanoktól könnyen elhűtlenedő
zsidónő képét. Ez a kettősség már az
ókorban megmutatkozik a biblia, a
midras és az agada nőalakjain. A
gazdag középkori zsargon-irodalom
számos dokumentuma bepillantást en-
ged a gettóban élő zsidónő nagyvo-
nalú életstílusába, mely különös ellen-
tétben áll a gettó zsidónőjére vonat-
kozó általános felfogással. Az élet
bajaival bátran szembezálló, eltökélt
akaratú polgárasszonyok és mártírnők
mellett különösen a szefard zsidóság
körében fejedelmi sorsú nőket is ta-
lálunk, akik már a tizenhetedik
századbéli emancipált zsidónő típu-
sához tartoznak, azzal a különbséggel,
hogy a renaissance korának szefard
zsidónője nem vesztette el őseivel
való kapcsolatát, míg Mendelssohn
leánya végleg eltávolodott a zsidó-
ságtól. A tizenkilencedik és huszadik
század zsidónője a szociális munká-
ban és a politikai nőmozgalomban
vesz részt. Míg a nyugati zsidóság
körében a zsidónő típusa többszöri
változáson ment keresztül, a keleti
zsidóságban változatlanul továbbéte-
k a középkori askenaz gettó nőalakjai.
Mikor az orosz zsidóság katasztró-
fája bekövetkezett, a zsidónő új
életformája alakult ki a szentföldi
közösség kialakításában való közre-
működés területén. Életének hősi fel-
áldozásával, verejtékes földmunkával,
az újhéber költészet gazdagításával
vesz részt a zsidónő a Szentföld fel-
építésében.

Bertha Badt-Strauss élvezetes
könnyedséggel megírt könyvecskéje
a zsidónő életformájának ezeket a
változásait mutatja be. A kitűnő író
előtt nem az a magas cél lebeg, hogy
tudományos eszközökkel megírja a
zsidónő történetét. Célzata sokkal
szerényebb. Hivatkozik arra a példá-
zatra, mely szerint két ember jött
egy városba: az egyik drágakövek-
kel, a másik varrótűkkel kereskedett.
Az emberek nagyobb számmal jöttek
el ahhoz, aki varrótűkkel kereske-
dett, mint a drágaköskereskedőhöz.
Bertha Badt-Strauss a múlt és a je-
lenkor jeles nőalakjainak arcképeit
nem akarja ékkövekként keretbe fog-
lalni, hanem azt az utat akarja meg-
mutatni, melyen a jelenkori zsidónő-
nek haladnia kell.

Gedő Simon.

Széfer hasanah lijhudé polánija,

báárichat B. Bensalom,

Z. Silberpfennig,

V. Z. Fefer „Miflat“, Krakau, 5698.

A mai súlyos lengyelországi zsidó helyzet ellenére 25 lengyelországi héber írók sikerült megszólaltatni az évkönyvben, akik a szépirodalom, a jogtudomány, a történelem, a filozófia, a dramaturgia, a folklore, a szociológia stb., stb. különböző területein működnek. M. Sohám a drámaírói alkotásának lektárii feltételeit boncolgatja. J. Austersehtzer a héber jog szelleméről értekezik. B. Bensalom M. Sohám drámaírójáról ír. F. Friedmann a galíciai zsidók szerepét az 1848-as forradalomban ismerteti. B. Pomeranz, M. Luster-nik, A. Zeitlin, J. Kazenelsohn, V. Stockhammer, J. Rosenzweig és A. D. Wrebner, költeményeikkel járulnak hozzá az évkönyvhez és S. D. Bumin, N. Mifellew elbeszéléseket közölnek. A Tartakover a lengyelországi zsidók biológiai sorsát tárja fel és Z. Fefer a haskala kezdeti chaszidellenes irodalmáról ad áttekintést. B. Rappaport filozófiai spekulációkat és J. Thonról szóló tanulmányát adja közre. M. Stein Jehuda Halevi filozófiájáról értekezik és S. Rappaport a Besti chaszidizmus pszichopatológiájáról ír. A figyelő rovathon Z. Silberpfennig, J. Tarif, N. Ek Gincburg, A. Sonnenschein, N. Rubinstein és Ch. L. aktuális könyvekről írnak. Ilyen sokszínű a „Miflat“, (héber írók menedéke) évkönyve és szinte lehetetlen mindegyik munkáról külön beszámolni. A 356 oldalas évkönyvnek néhány tanulmányát méltathatjuk csak részletesebben. „Hahaszkala hamatki-fah“ c. tanulmányban Z. Fefer az antichaszidikus vitairodalmat tárgyalja és úgy véli, hogy az aufkláristák azért támadták oly hevesen a chaszidizmust, mert benne látták az európai kultúrához való közeledésnek legnagyobb akadályát. Éles szatírárt írt J. Perl a chaszidizmus ellen, amelyben a „Voltaire-féle „la demonstration par l'absurde“ módszerével és Lesage „Le diable boiteux“ c. műve mintájára teszi neveltségessé a caddikok „népamító“ csodatetteit. Perl nyomdokain haladtak a chaszidizmus elleni harcban Rappaport, Bik és Mieses is. Perl legkiválóbb tanítványa ezen a téren J. Erter és az ő művét folytatta J. Le-

vinsohn is. A chaszidizmus pszichológiájával foglalkozik S. Rappaport tanulmánya: „La psychopathologie sel hachaszidut habestanit“ c. tanulmánya. A chaszidizmus fejlődését sok körülmény (vallási, kulturális, társadalmi stb.) magyarázza, de főoka mégis a Best személyisége: Best személyének alapvonása a hiszéria. Hisztériája magyarázza fantasztikus lángolását, istenközelségét és csodatetteit. Ennek alapján az egész chaszidizmust pszichológiai járválynak és szublimált szexualizmusnak nevezi. Benzion Rappaport J. Thon felfogását a zsidóság lényegéről adja elő igen eleven és instruktív módon. Történelmi naturalizmusnak nevezi Thon szociológiai rendszerét és párhuzamba állítja Achad Haam pozitívizmusával. A történelemben ugyanolyan megmáshíthatatlan törvényszerűség uralkodik, mint a természetben és ezek a változatlan törvényszerűségek képezik a zsidóság lényegét. Benzion Rappaport másik tanulmánya (Ijunnim) a metafizika és ismeretelmélet egyes kérdéseit világítja meg. A tanulmány első része (antinómizmus) a metafizikai és etikai antinómiák lektárii okait keresi és megállapítja, hogy a filozófiában nincsenek örökigazságok, csak örökkévalóságok vannak. A második részben (hakkara, szapkánut uvikóret) a dogmatizmus, szkepticizmus és kriticismus ismeretelméleti, etikai és esztétikai vonatkozásait kutatja. A harmadik részben (hatáám, hasziba vchijuv hámeiciut) a causa és a ráció különbségét világítja meg. Benzion Rappaport a harmadik közleményben élelméletűen bírálja J. Klausner „Filozófiim v'hogé déór“ c. könyvét. M. Stein Jehuda ha Lévi filozófiájában a partikularizmus és az univerzalizmus ellentétes irányát látja. Ezt azért tartja lehetségesnek, mert a Kuzariban az érzelem ép úgy jut döntő szerephez (partikularizmus), mint az ész (univerzalizmus), sőt a szív uralma, Abrahám Istene legvőzi Arisztoteles istenét, az ész uralmát. Az ellentét kibékítésére csak egy olyan sokoldalú egyéniség, mint Jehuda ha-Lévi vállalkozhatik, akinél harmonikusan összeforr biológia és teológia, fizika és metafizika — Z. Silberpfennig „Besulé hadat in v'hameszoret“ c. tanulmányban J. Breuert. az „Uj Kuzari“ c. mű szerzőjét és R. Beniamint, a Héd fő-szerkesztőjét állítja szembe egymás-

sal. Breuer a szeparatista S. R. Hirsch képviselője, míg R. Benjamin a Berdicsevi R. Lévi Jicchak megértő chasidizmusának a szószólója.

A recenzió szűkre szabott kerete lehetetlenné teszi az összes tanulmányok, cikkek, stb. részletes méltatását. Olvasóink e rövidre fogott ismeretéből is rá fognak eszmélni, hogy a héber szellem abszolút akarata nem ismer akadályt. Üldöztetés, gazdasági krízis és társadalmi bojkott — nem tartja vissza a héber kultúráért lelkesülő önzetlen álmodozókat „menedéket” („Miflat”) kereső útjukban. A lengyelországi héber írók egyesületének, a Miflat-nak kiadásában és B. Bensalom, Z. Sielberpfennig és C. Fefer szerkesztésében megjelent évkönyv beszédesen dokumentálja a héber irodalom élniakarását és életképességét. A Miflat kiadásában eddig napvilágot látott és a kiállításba helyezett évkönyvek élő tanui a héber kultúra vitalitásának.

Grózinger M. józsef.

Grünwald Miksa:

Zsidó biedermeier

Minerva-könyvtár. Budapest, 1937.

Csak a legújabb idők irodalomtudománya foglalkozik a biedermeierrel, mint önálló, az irodalom történetében magábanálló lelki magatartás kifejezőjével. A biedermeier irodalmi korszak hamar túljutott az irodalomtörténeti tudatban azon a legrégibb értékelésen, amelyet a derék Meier névvel jelzett. Értékelésének második fokául a Weydt és Majut névvel jegyzett Hochbiedermeier felkutatását kell tekintenünk. Ebben a felfogásban a korszak szinte teljesen elveszíti kétarcúságát, nincs szó többé Junges Deutschland-irányzat és biedermeier ellentétességéről és egyidejűségéről, ez az értékelés a biedermeier irodalom igazi megnyilatkozásainak a klasszicizmus irodalmával rokon Stifter-i műveket látja, a maguk tudatos elvonatkozásában, a kívülvilág aggodalmas távolfartásában élő „blosses Sein”-műveket. A biedermeier magyar kutatói vagy értelmzői (Thienemann egy rövid utalással, Zolnai két idevonatkozó munkájával, Horváth Edit egy részlettanulmányával) a megfélemlített *polgár* irodalomba való bevonulását látták első sorban ebben a korszakban, s a polgár megjelenésével egyidejűleg a

professzionátus irodalom kialakulását. Melyik ponton kapcsolódik bele a biedermeier irodalmába a német nyelven író magyarországi zsidóság? Ez az a kérdés, amelyet Grünwald Miksa ebben a fejeletében gazdag tanulmányában felvet. Az a történeti és vallástörténeti terület, amelyet ennek a kérdésnek a megformulázásáig a szerzőnek be kellett járnia az irodalmi érdeklődésű olvasó számára szinte beláthatatlan. A szerző maga is utal azokra a nehézségekre, amelyek a fogalmak tisztázása körül felmerülnek. Nem is az az irodalmi anyag a fontos, amelyet Grünwaldnak sikerül felkutatnia, hanem az a szellemtörténeti háttér, amelyet kutatása során felmutat. (Ezen a helyen kell megjegyeznünk, hogy kutatási módszere jólesően nyílt, nemcsak eredményeket közöl, hanem — és ez munkájának érdekesebb része — a fogalmak tisztázásának útját is.) Tehát nem néhány német nyelven író elfeledett zsidó író munkásságának ismertetése a fontos ebben az értekezésben, hanem ennek a munkásságnak, mint korjelenségnek zsidósága és magyar irodalom számára való értékelése. Grünwald a biedermeierben nem a polgárságnak az irodalomba való menekülését látja a Szent Szövetség korának politikai elnyomása előtt, hanem benne a Szent Szövetség politikai korának kialakító és előidéző magatartását, a Junges Deutschland individualisztikus szemléletét, mint visszahatást értékel a biedermeier másféle individualizmussával szemben. A biedermeierben mindenesetre népszerűsítő irányzatot, a nagy irodalmi korszakok trivializálását is kell látnunk. Ezen a ponton kapcsolódik a magyarországi német irodalom néhány zsidó képviselője a biedermeier magyarországi kialakításába. Grünwald könyve nem terjeszkedik ki arra, hogy épen az irodalom professzionátus művelése, az újságírás kialakítása milyen nagy mértékben ment végbe a tizenkilencedik században a zsidók kezén, épen a biedermeier kezdeményezések továbbfejlődésének útján. Ezt a körülményt sokszor és nyomtatékosan vetik zsidó írók és újságírók szemére. Holott a biedermeier városiasság sok ponton zsidó kialakítói egy egész sor termékeny újság-műfajnak lettek kezdeményezőivé. Annál érdekesebb azonban követni Grünwald Miksa ab-

rázolásában azt az utat, amely a zsidóságon belül e pontig vezetett, a zsidóság elvilágiasodásának útját, amely a biedermeier triviálműfajok meghonosításában egyrészt még felvilágosodási eredményeket dolgoz fel, másrészt egyszerre teremt új lehetőségeket és népszerűsíti a klasszicizmus és a romantika örökségét.

Grünwald tanulmányának jelentősége a biedermeier zsidóság szerepének történeti megvilágításában és tudatosításában van. Irodalmi példái a kor magyarországi német irodalmának átlagából kerülnek ki. Gyakran sajnáljuk is, hogy e jelentéktelen írók esztétikai értékelésre alig alkalmasak. Grünwald értelmezésében azonban nem is ők fontosak, hanem időpontjuk, amelyet példáznak: az elkülönült zsidó irodalmi magatartás befejeződését, a nemzeti irodalom polgárjogának elnyerését.

Steiner Lenke.

Jakob Freimann: Festschrift zum 70. Geburtstag Berlin, 1937.

E könyvet J. Freimann hetvenedik születésnapjára jelentették meg a tanítványok és tisztelők. Az öröm érzése e könyv láttán alighogy fölragyogott a hajdani poseni rav, a berlini Rabbiképző világhíres tanárának tudást és bölcseséget sugárzó arcán, a halál már is megfagyasztotta a tiszta, szellemi gyönyörből íkádó mosolyt. Tán alig volt ideje J. Freimannak végig olvasni e vaskos kötetet, a német- és héber nyelvű tanulmányokat és cikkeket, a történeti, filozófiai, exegetikai és halachikus monografiákat, melyek közül nem egy surolta azt a szétágazó és sokoldalú tudományos munkaterületet, melyen J. Freimann maradandót alkotott.

A német nyelvű részben A. Altman az *olam-habá*-ról értekezik. A zsidó *tulvilág* fogalmának fejlődéstörténetét vizsgálja, filozófiai gyökereit keresi. Szembeállítja egyrészt a perzsa *Zruvan*-tannal, másrészt a platonai *Aion*, azaz az *időtlen-örökkévalóság* fogalmával. Vizsgálódásának eredménye: míg az iráni-hellén *Aion*-képzet csak az egyéni megváltást ismeri, addig a zsidó *olam-habá*-ban az eschatologia síkján Izrael és a világ népeinek kollektív képzele nyomul előtérbe. Tehát e fogalmak mélyen ellentétesek.

I. Elbogen, M. Sachs és L. Zunz levélváltásáról mondja el újszerű megjegyzéseit, A. Büchler a *föld népének* papi tisztaságáról, A. Heschel pedig a „lét fogalma *Gebiról* filozófiájában” címen értekezik. Heschel itt a középkori filozófia alapvető problémáit boncolja és az *existentia-essentia*, *matéria-forma* fogalom-párjain szűri át Gebirol metafizikájának alapvető principiumát: a *lét* fogalmát. *Matéria* nincs forma nélkül és fordítva. A *matéria* a forma által válik aktuális létezővé, szemben a potenciális léttel, mely már a nem-léttel azonos.

G. Kisch a zsidó jogtörténet egyik problémájával, S. Krausz *Sába* királynőjének nevével foglalkozik, azzal a közismert ténnyel, hogy *Sába* királynőjének a Bibliában nincs individuális neve. Krausz összeveti a későbbi irodalomban előforduló neveket és azokból filológiai úton parkodik eredményre jutni. Löw Imánuel a zsidó ásványtan egyik fejezetét adja a *Zinn*-ről szóló tanulmányában. M. Wiener a zsidó vallásfilozófiának egyik legalapvetőbb kérdését: az *attributum*-tan vizsgálgja; azt a több évszázados folyamatot, amely végigvonul a zsidó bölcsélet történetén Philon-tól, a zsidó-kalámon át Maimonides-ig; azt a nagy szellemi erőfeszítést, amely Isten fogalmából ki akar iktatni minden lehető antropomorphizmust. Ezt a kérdést a zsidó filozófia is csak úgy oldja meg, mint a középkori keresztény peripatetizmus, amely a *docta ignorantia* tanával segít magán azzal, hogy kimondja: csak Isten létéről lehetnek megdönthetetlen bizonyítékaink, de Isten lényéről nem tudhatunk meg semmit és így nem is állíthatunk semmit. Ezzel a fogalmi hüvelykezessel a zsidó istenfogalom elveszítene helysőt, erkölcsi tartalmát. És épen ezért M. Wiener hangsúlyozza Maimonidesnek és a későbbi zsidó filozófusoknak azt a nagy erőfeszítését, hogy Isten fogalmát megtöltsék etikai tartalommal. Összefoglalja az *attributum*-tan eddigi eredményeit és rámutat D. Kaufmann *attributum*-elméletének egyoldalúságára és hiányaira. Szétválasztja a *lét* és *lét-nyeg* fogalmait és az arisztotelleszi istenbizonyítást kiemeli az *attributum*-tan köréből, mint egyoldalú eszközt Isten lét-bizonyításának és összefoglalható eredményképpen megállapítja.

hogy a neoplatonizmusnak döntő erejű hatása volt Isten lényére vonatkozó zsidó filozófiai spekulációkban, mert a zsidó filozófia is erkölcsi tartalmat gondolt bele Isten megismerhetetlen lényébe és szükségképpen benne érezte a legeszmenyibb értéknek: a *hellén tökéletességnek* és a *zsidó szentségnek* immanens érvényességét. A héber nyelvű részben *Albeck, Aszaf, Abtowitz, Horodetzky, Weinberg, M. Freimann* rabbinikus-halachikus, *M. Guttman, S. Klein* kultúrhisztóriai cikkei eredeti problémákat fejtetnek és oldanak meg.

Az emlékkönyv méltó ahhoz a szellemhez, melyet J. Freimann reprezentált a zsidó tudományban és méltó módon örökíti meg emlékét a legújabbkori zsidóság egyik legjelentősebb szellemi nagyságának.

Kohn Zoltán.

Benamy Sándor: Európától Ázsiáig

(Egy idegzet hajóra száll...)
Epocha-kiadás 1938.

Néhány mondat a címlap-behajtáson olvasható ajánló sorokból: Valahogy így kell képzelni a dolgot: van valahol egy idegzet és az hajóra száll... azt mondja magának: „Te pedig állsz; mindenre a teljesség mértékében reagálsz; szenvedsz és gyönyörködöl; rángatódzol és megmámorosodsz; a személytelenség legvadabb expanziójában tombolsz; legtöbbször egészen megfeledkezel a lényről, melyet csontjaiddban és húshálód között hordsz...“ Ez az idegzet aztán ki-száll a hajóból és továbbra is rendkívül szubtilisan viselkedik. Mint egy bivaly, betör az Aja Sofiába és ott a bizánci keresztől rövidesen megállapítja, hogy az közönséges ablakkeresztfa és a szent kútnak vegyi összetételét reklamája. Megnézi az orosz emigránsok vendéglőjét és a pincérlánynak, a volt tobolszki föld-birtokoslánynak egy névjegyborítékban szemérmetlen ajánlatot tesz, csak azért, hogy fájdalmában gyönyörköd-jék: ... zokog, fel van háborodva úgy-e ... most láthatja mi az ...“ (38. l.) A magatartásnak ugyanez a mély kultúrája és előkelősége vezeti keresztül Európa és Ázsia találkozásának összes látványain. A politikai-világnézeti szemléletnek ez a visszatartó otrombasága váltakozva talál hangot a legvadabb csizmadia és útszéji stílussal, amit egy „érző idegzet“

csak kiizzadni képes: „Emberek kékre, sárgára, zöldre áporodtak, az ucca egyetlen, fényes marhahólyag volt, tüdők levegőért hegyezték szívaikat. Én a vérdúsak között álltam, vérdús kövérek között, akik ezenfelül még leőlmözött légzőcső-vekek merevültek. Mert ők voltak az évszázadokelőtről megoxidáltak, a Cordovától megcserzettek, az el-alhambrásodottak... ha az ég meg-rozsdásodott, fölényesen böndöztek asszonyukra... hullali, hullala... spanyol zsidók! ... Irtó mellük mögött azért csak mór oszlopocskák a bordák és szívük kicsi párna, amire az oszlopok előtt leereszkednek...“ (51—52. l.) Meg kell hagyni: az irodalmi ízlés színvonala éppen megfelel a világnézet színvonalának. Nincs az a dogma, vagy világnézet, ami idő-vel és rossz anyagon keresztül elcsé-pelten és visszataszítóan nem hatna. Ami bárgyút és kellemetlent a marxizmus és cionizmus vulgarisabb követői az utóbbi évtizedekben csak ki-koholhattak, az mind gyűjtőhelyét, kivirágzását, jól megérdemelt apo-teózisát találja e könyvben. A pony-va eddig ismert műfajai napjainkban úgylátszik új típussal gazdagodnak: a világnézeti ponyva egyre szaporodó műfajával. Második kiadás, 4000—5000 példány, tünteti fel a címlapon az Epocha kiadóval. Nem kételkedem benne, de mint zsidó és író, mélyen szégyenkezem miatta.

Keszi Imre.

Bakonyi László: A kongresszusi zsidó hitközségek statisztikája

Nagy bőségben olvashattuk az elmúlt hónapokban a magyar zsidóság statisztikai adatait. A társadalmi és gazdasági egyensúly hatályosabb biztosítását célzó törvényjavaslat körül folyó vitában minden fél a statisztika fegyvertárából hozta érveit. E gazdag statisztikai anyagot kiegészíti dr. Bakonyi tanulmánya, mert más, eddig kevésbé ismert, oldalát mutatja a hazai zsidóság életének. A magyar zsidóság kongresszusi közsegeinek hitéleti, kulturális és gazdasági helyzetét ismerteti.

Az I. Országos Gyűlés 1935-ben megalkotta a Kiegészítő Szabályzatot. E szabályzat életbe lépése előtt szükségesnek vélte az Országos Iroda a kongresszusi községek oly statisztikájának összeállítását, mely a

felekezeti igazgatásnak megbízható alapul szolgáljon. A felekezeti statisztika adatainak beszerzése nagy nehézségekkel járt, másfél évig tartott, míg a hitközségek, anyakönyvi területek, községkerületek és rabbiságok a szétküldött kérdőíveket kitöltve visszaküldték. Az így egybegyűlt anyagot áttekintő feldolgozásban nyújtja a szerző.

A magyar zsidóság kétharmadának, közel 300.000 léleknek, a 104 anya- és 76 fiókhitközségben tömörült kongresszusi zsidóságnak statisztikáját kapjuk. A hitközségek lélekszámának és alkalmazottjainak adatai után a jótékonsági, szertartási, tanügyi és kulturális intézmények ismertetését adja a szerző. Végül a községek gazdasági vezérszervét vázolja.

Csak az adatok pusztá felsorolására szorítkozik, a következtetések és tanulságok levonásától tudatosan tartózkodik. Napjainkban, mikor a zsidóság közületei új és nehéz feladatok előtt állnak, a sokoldalú szociografiai kutatások is szükségessé válnak. E vizsgálatoknak hasznos kiindulópontul szolgálhat ezen értekezés. Kíváncsok, hogy a hazai zsidóság másik két központi szervezete, a status quo és az orthodox, a példát követve végezze el a statisztikai anyag gyűjtését és feldolgozását.

Szilárd statisztikai alapon induljon meg a zsidó községek újjáépítése a mai megváltozott életviszonyaink között

Grünvald Fülöp.

R. Feldmann-Fischer: Die Wertung des Rechenunterrichtes

in der Geschichte der Rechenmethodik unter besonderer Berücksichtigung des 19. Jahrhunderts.

Budapest, 1937.

A szerző a zürichi egyetem filozófiai karán készült doktori értekezésében a számtantanítás nevelő értékét kutatja. Azokról a felfogásokról ad történeti áttekintést, amelyek a számtantanítás logikai és erkölcsi nevelőhatásáról a századok folyamán kialakultak.

A számtantanítás nevelőértékére vonatkozóan két irányt különböztetünk meg. A realisztikus irány a számtantanítást csak annyiban tekintti nevelőértékűnek, amennyiben a gyakorlati élet számára szükséges

számolási képességet fejleszt. Az idealisztikus irány a matematika tanítás nevelő hatását a logikai és erkölcsi gondolkodás képességének fejlesztésére korlátozza. Az ókorban az idealisztikus irányt a görögök, a realisztikusokat a rómaiak képviselik. A pytagoreusok a számtan törvényeit az etika síkjára alkalmazták és Platon a formális logikai mozzanat mellett formális-etikai nevelő értéket is tulajdonít a számtantanításnak. Míg azonban Platon szerint az aritmetika az erkölcsi nevelés szolgálatában áll, addig a rómaiak csak a gyakorlati hasznot keresik a számtantanításban. A középkor, a renaissance, a reformáció és a felvilágosodás korában a számtantanítás idealisztikus (logikai-etikai) feladatát hangsúlyozzák, a filantropizmus nevelésmódotében pedig a realizmus és az idealizmus kiegyeztetésén fáradoznak. Pestalozzi szociáletikai neveléstana a matematika nevelőértékében az idealizmus felé hajlik. Követői a mester racionalista álláspontját hirdetik. Fillich felszava: „rechnend denken — denkernd rechnen“; és Schmid a matematikai tanítás főcélját a közösségi érzés fejlesztésében látja. Herbart a matematika tanításától a realizmus szintézisét várja, mert a számtanban igaz nevelő érték van. A gyakorlati és elméleti tanítás eredményes nevelő értékét Diesterweg is a matematikában véli kifejehetőnek és főleg a matematikára vonatkoztatja híres mondanát: „Unterrichten ist Erziehen“. A 19. század számtantanítási értékelésmódja a 20. században is hívókra talál. Ezek a számtantanítás formális-logikai, formális-etikai és gyakorlati nevelőértékét hangoztatják. Lietzmann pl. a számtantanításban a három nevelő értéket egymás mellett érvényesíti és a munkaiskolát tartja e tekintetben a legalkalmasabbnak és a legcélravezetőbbnek.

Csak egész röviden foglaltuk össze a 71 oldalas doktori disszertáció tárgyi tartalmát. Az olvasó azonban e rövid ismertetésből is megsejtheti, hogy milyen hatalmas anyagot hordott össze és foglalt rendszerbe a szerző. Aki a számtantanítás módszeréről és nevelőértékéről tájékozást keres, megbízható vezérfonalat talál ebben a lélektani iskolázottsággal és nagy pedagógiai tudással megírt könyvben.

Grózinger M. József.

Wirth Ferenc: A vallás filozófiatörténeti jelentősége Thalestól Anaxagrásig.

Bpest 1937. A görög filozófia kezdetét vizsgálja a szerző és azt iparkodik bizonyítani, hogy a görög bölcséleti gondolkodás ezen legrégebbi korszakában is már nagy jelentősége van a vallási mozzanatnak. Az út, amely Thalestól a nagy görög filozófiai triászig, a misztérium-vallástól és orphismustól a hilozoizmuson át Sokrates-Platon-Aristoteles-ig vezet, tulajdonképpen nem egyéb, mint a görög szellem nagy tisztulási folyamata a politeizmustól, a mítoszok világától a tohen-en keresztül a theos-ig. A görög szellem legcsodálatraméltóbb küzdelme ez a metafizikai világ transzcendens istenfogalmának megismeréséért. És ha ez a harc kezdetben merőben logikai síkon mozog is, végeredményben mégis csak előkészítője annak a tiszta monoteizmusnak, melynek Aristoteles-nél még pusztán intellektualisztikus tartalma van, de amely végül is a szkolasztikus középkor zsidó-keresztény peripatetizmusában étikai-emocionális fogalomná kristályosodik. A szerző ennek a tisztulási folyamatnak egy darabját tekinti át Thalestól Anaxagorás-ig, de az eredmény levonásában a következők nyilvántartásában pillantása már a meszszibb jövőbe tekint. *n. n.*

Grünvald Fülöp: A zsidók története

Budán. Budapest, 1938. A legrégebbi hazai zsidó község vázlatos történetét adja „egy aquincumi sírkőtől” a világháború és forradalmak utáni „újjászervezés munkájá”-ig. A pusztán didaktikai célt szolgáló füzetben a szerző avatott hozzáértéssel hordja össze a Buda történetére vonatkozó monografiákból a jól megrostált anyagot. Szinte csodálatos, hogy a mindössze másfél-íves kis füzet mennyire világos, áttekinthető és összefüggő képben kereti elénk a legrégebbi magyar zsidó település majd két évezredes történetét. *k. n.*

Stein Artur: A zsidók köz- és magánjoga Magyarországon a honfoglalástól napjainkig. I. rész. Pestújhely 1938.

Stein Artur könyvében az átfogó jogtörténeti tanulmányt ígérő cím alatt az olvasó legnagyobb meglepetésére alig van jogtörténeti vonatkozás. Megállapítja az ortodoxia álláspontját a neológiával szemben, ismerteti a zsidó vallási törvények rendszerét és forrásait, különösen bőven szól a Sulchan Aruchról, valamint a korai kereszténység és a zsidóság viszonyáról, közli a zsidókról szóló, a jelenben érvényes magyar törvények szövegét. Vázlatosan ismerteti II. József idejétől a zsidóság egyenlőségét fokozatosan megvalósító jogszabályokat, majd részletesebben az emancipációra vonatkozó 1848–49-es és 1867-es országgyűlési tárgyalásokat. Érdeklődésre tarthat számot a recepció törvénykezelésének ismertetése.

V. I.

Josef Schächter: Mavo Kacér l'logisztika

Wien, Victoria Verlag, 1937. A filozófiai irodalomban először Leibniznél találkozunk a logisztika vagy mathesis universalis fogalmával (Logica mathematica, sive mathesis universalis, sive logistica). Utána Maimon Salomon mutatott rá a matematikai logika fontosságára a filozófiában és Brentano, Husserl, Marty, Casnap, Frege, Hilbert, Russel stb. termékenyen működtek közre ennek a tudománynak kiművelésében.

Josef Schächter, aki „Prolegomena zu einer kritischen Grammatik” (Wien, 1935.) c. könyvével és több héberül írt tanulmányával a mai héber filozófiai irodalom egyik kiváló művelője, a matematikai logika állásáról tájékoztat ebben a kis könyvecskében. Az első fejezet kivételével, amely a nyelv formális és gyakorlati használatának megkülönböztetéséről szól, az egész könyv csak a matematikában jártas olvasók számára tartalmaz mondanivalót és helyénvaló volna a platói akadémia

felirata: „senki se léphet be, ha nem matematikus“ (médeis ageometréros eisito). A kellő matematikai képzettséggel rendelkező filozófiaiag érdekelte héber olvasóközönségnek elismerésre méltó szolgálatot tett az eddig ezen a téren kiválóan működő szerző jelen igazán eredetien összefoglaló könyvével. G. M. J.

**Szabó Dezső: Az antijudaizmus bírá-
lata. A szerző kiadása. Budapest, 1938.**
Szabó Dezső, a háború utáni magyar irodalom e sorsüldözött, különös, furcsán-tehetséges egyénisége e füzetében a kússa napipolitika viharvert porondjára ereszkedik le és stílus-akrobatikával, fogalom-zsonglőr-ködéssel nekirugaszkodik a magyar sors nagy problémájának: a zsidóságnak és védőn-támadón bebizonyít-

ja róla, hogy van nála veszedelmesebb ellenség is: a germánság. A zsidónál csak a svábot gyűlöli jobban és ebből az érzelmi atitűdből robban elénk Szabó Dezső világnézete, melynek gyújtópontjában a magyar sors és életforma őszinte szeretete izzik. Magyarság-féltése szólal meg dacos-harcos, dagályos-robosztus mondani-valójában is. Az antijudaizmus bírálatának eredménye rövidre fogva az, hogy a magyar sorsot mind politikai, mind gazdasági, mind szellemi téren veszedelem fenyegeti. E veszély: a közeli germán óriás kelet felé törő expanziója. A védekezés módja Szabó Dezső szerint: nem háborúzni a zsidóság ellen, hanem megalkuvás nélkül megszervezni minden téren a magyar önvédelem harcát.

K. Z.

FIGYELŐ

Weisz Miksa arcképének leleplezése

Történetünk gyászos emlékü Tamuz havában van hét éve annak, hogy a magyar zsidó tudománynak egyik fáradhatatlan munkása, boldog emlékü dr. Weisz Miksa váratlanul elköltözött az élők sorából, pótolhatatlan ürt hagyva maga után. Tamuz havának ez évi újhold napján *Wertheimer* Adolf elnöklésével hűséges barátok tábora gyűlt egybe a Magyar Zsidó Múzeum csarnokában, hogy kegyeletes érzelemmel vegyen részt a felejtethetetlen tudós rabbi arcképének leleplezési ünnepségében és hogy meghallgassa dr. *Kohlbach* Bertalan klasszikus veretű emlékbeszédét.

A magyar zsidó „alma mater“ első tanári nemzedékének *Bloch*, *Kaufmann* és *Bacher* mestereknek lábainál ült Weisz Miksa, az ő irányításuk mellett izmosodott alkotó erővé a méltó tanítványoknak Istentől áldott tehetsége. Csakhamar otthonos volt a zsidó tudomány minden diszciplínájában, de előszeretettel mélyült a zsidó historiába, a művelődéstörténetembe és az etika irodalmába. Sok ismeretlen kincset mentett meg a feledésbe merülés fátumától és tett közkinccsé. Művésze volt az élő szóval való közvetlen tradálásnak és a toll héber, magyar meg német nyelvű megszólaltatásának. Sok százra megy

kisebb-nagyobb dolgozatainak száma, amelyeknek mindegyike egy kritikus elmének érett gyümölcse, időt álló megállapítás.

A termékeny tudós egyben fáradhatatlan tanító is volt. A főváros középiskoláiban egyéni bájával egyenjoguvá tette a zsidó vallásant a világi tantárgyakkal; a Talmud-Tóra iskolába járó tanítványai egymás után nyerték meg az azóta — sajnos — megszűnt Löwy-féle biblia tanulmányi ösztöndíjakat; az Orsz. Rabbi-képző katedráján személyében szerencsésen egyesült az elméleti tudós és a lelkeszkedő pap. A templomi szószéken elhangzott szellemes prédikációival, de talán még inkább igaz papi lelkiületével híveinek ideális lelki vezére volt; a pesti hitközség rabbitanácsában mindig megbecsült volt bölcs szava, munkára kész tettereje.

Az elsők között volt, akik történelmi tudattól eltelve, felismerték egy zsidó múzeum vallásnevelő nagy erejét s ezért annak megteremtői közé állt, szolgálatába állította tudását és szervező erejét és mint múzeumi igazgató élete utolsó pillanatáig segítette azt naggyá növelni. Weisz Miksának értékénél csak a minden póztól mentes szerénysége volt nagyobb, meg szívének legendás jósága. Nem érte el életének hatodik évtizedét sem, ami-

kor a kegyetlen tamuzi nap hirtelen elvitte őt, felfelé ívelő pályájának újabb megtisztelő szakasza előtt, amikor a hívek szeretete a főváros periferiájából a központi konzervatív templomba hívta őt meg papjául. Kortársainak lelkébe van írva az ő képe, a Magyar Zsidó Múzeum arcképcsarnoka pedig az utókor számára őrzi meg annak a férfiúnak képét, aki mulhatatlan emléket állított önmagának élete értékes munkájával.

Groszmann Zsigmond.

Martin Buber

1930 február 8-án töltötte be Buber életének 60. évét. Vallástudományi, bibliafordítói (Rosenzweiggal egyetemben), publicisztikai, pedagógiai és politikai működése egyaránt jelentős. Ünnepi megemlékezésül azonban csak Buberről a misztikusról, a neochasszidizmus filozófusáról szólunk.

A zsidó misztika, amely Baal Sem fellépésével a chasszidizmust megalapította, Perec, Dubnov, Horodecky stb. óta a történelmi kutatás, a szelemtörténeti értelmezés és az irodalmi alakítás tárgya. Mégis: lélektani és filozófiai alapot a chasszidizmusnak Buber realiztikus misztikája adott. Már Hess Mózes és Achad

Haam kutattak a chasszidizmus szelemtörténeti gyökerei után. A chasszidisztikus filozófia, a neochasszidizmus azonban Buber műve. A német misztika (Meister Eckhardt, Jakob Böhme stb.) és Nicolaus Cusanus könyvei mellett Buber a legodaadóban a zsidó misztikába mélyedt el. Amit Nietzsche, Dilthey, Simmel és Bergson tanult, azt a chasszidikus tan misztikus-irracionális világképével olvastotta össze és eredeti eklekticizmussal az újchasszidizmus rendszerévé kerekítette ki.

Buber filozófiai, tudományos-irodalmi és publicisztikai-politikai működése a chasszidizmusból meríti anyagát. Valóban Buber újchasszidisztikus tanítása jelentékeny adalékot szolgáltat a vallás és a politika filozófiai megalapozásához. Joggal nevezik a mai zsidóság reprezentatív alakjának. (L. Hans Cohn: Martin Buber, sein Werk und seine Zeit. Ein Versuch über Religion und Politik, Hellerau, 1930.) Gondolkodásának három irányvonala van. Ezeket halad egész filozófiája. Ez a hármas egység: 1. A chasszidizmus filozófiájának rendszere; 2. dialektikus korrelációtana és 3. tipológiai struktúratana.

Grözinger M. József.

F O L Y Ó I R A T S Z E M L E

Héber.

Hahéd, Jeruzsálem, 5698, 1—2. sz. Z. Silberpfenning: Nuszchaot: J. Breuer, az „Uj Kuzári“ c. mű szerzőjét és R. Benjámint, a Hed főszerkesztőjét állítja szembe egymással. Breuer a szeparatista S. R. Hirsch, R. Benjámin a Bardicsevi R. Levi Jichak chasszidizmusának képviselője. — S. Lebensohn: Liseélet haavodah basviit. A nemzsidónak eladott mezőn az aratás és szüretelés a semitaévben megvan engedve. — N. Barkai: Lidmuto sel harav Jkutiét Arjei Kamelhar. A nagy gáonról emlékezik meg, aki a halachikus irodalom mellett az életrajz-irodalmat is művelte és gazdagította. — P. Schiffmann: Sté imotgolah. Az egyiptomi és a babilonai galut összehasonlítása. Alexandriában a zsidóság nem volt olyan egységes egész, mint Babiloniában. — J. Co-

hen: Kivré Jiszroél b' Venecia. Venecia zsidó temetőjéről és sírfeliratairól ír — M. Berlin: L-hoaaat Kivé harav Kuk. Kuk, nemrég elhunyt jeruzsálemi főrabbi összegyűjtött munkáinak (30 kötet) most megjelenő első kötetéről értekezik.

Moznájim. Tel-Aviv, 5697, 6. sz. és 5698. 1. sz. Josef Klausner: Alexander Puskin, — Gáon hasira haruszit. Előadás a jeruzsálemi egyetemen Puskin halálának 100. évfordulója alkalmából. — Z. Snejur: T'childi be'tor szófer. A költő önéletrajzának befejező része. — M. Berachjahu: Tórád Adler. Szembe állítja Adler optimizmusát Freud pesszimizmusával. — Hugo Bergmann: Mirdo sel Arisztó b'Galilei. Aristoteles és Galilei természettudományos módszerét állítja párhuzamba. A modern fizika visszatért

az arisztoteleszi apriorizmusához, amely szöges ellentétben van Galilei empirizmusával. — J. F.: *Éle b'né haneurim*. Efraim Luzzato verseiről értekezik új kiadásuk (A. Guttmann által) alkalmából. — Z. Vislavski: *Beén lason*. Nyelvészociológiai okok magyarázzák a zsidók nagy szerepét a világirodalomban a tudomány, irodalom, művészet és újságírás terén. — H. Bavli Dávid Frischmannról: a kritikusról, esszeistáról, tárcáiról, elbeszélőről és a költőről emlékszik meg halálának 15-ik évfordulóján. — J. Ben-Zeév: *Jeszódót Is-rael b' „elef lajla vilájdá”*. Az „ezer egy éjszaka” azon részeit tárgyalja, amelyek zsidó tartalmúak és a zsidó vagy az izlám hitre áttért zsidó szerzőktől valók. — N. Turow: *Hachevra kijchidáh pszichit*. A társadalom nem az egyedek összesége, hanem egy élő szervezet lelki egysége. — J. Bergmann: *Lidmuto sel J'chak Abravanel*. Abravanel a közép- és az újkor, a solasztika és a humanizmus összekötő szelleme. Két lélek lakozik benne: a tudomány és a gyakorlat összetevője. Ép olyan nagy a bibliamagyarázat terén, mint az államférfiúi tevékenység terén.

Német.

Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft der Judentums március-április. Hans Joachim Schoeps: Kritischer Idealismus und jüdische Theologie. A zsidó theologia minden korban kapcsolatot talált az illető korszak világfelfogásához. A jelenkori zsidó theologia dedukciónak Kant bölcséleti rendszere szolgálhat alapul. S. L. Steinheim teológiája Kant gondolatainak sajátos zsidó továbbfejlesztése. H. Barth főműve a zsidó theologia bölcséleti megalapozására alkalmas. — Bernhard Heller: Einige Neuerscheinungen über französisch-jüdische Beziehungen in Sprache und Schrifttum. Beható ismertetése az ófrancia nyelv héber elemeire vonatkozó kutatásoknak és azoknak a dolgozatoknak, melyek Pascal, Bayle és Diderot viszonyát világítják meg a zsidósághoz, a bibliához és a bibliai korszak utáni irodalomhoz.

Der Morgen des Hilde Ottenheimer: Typen jüdischer Kulturgeschichte: Aschkenasim und Sefardim. Eghaj-

lat, környezet, történelmi sorsfordulatok különbözősége határozza meg a szefard és askenaz zsidóság életformáit, községi szervezetét, nevelési és iskolai rendszerét, vallásosságát, tudományos érdeklődését, művészi tevékenységét, társadalmi tagozódását. — Leo Baeck: *Nachruf auf Felix Warburg*. A kiváló amerikai emberbarát tevékenységének méltatása. — 1938 január. Arthur Prinz: *Am Wendepunkt*. Az utolsó évtizedben Palesztina zsidó lakosságának száma megháromszorozódott. Ezzel szemben az arabok ellenállása végtelenül kiéleződött. A szentföldi helyzet fordulóponthoz ért. A zsidókérdés nemzetközi szempontból égető gazdasági és politikai kérdéssé vált. Ennek megoldását leghathatósabban a brit világbirodalom teheti lehetővé. Ajánlatos volna, ha a különböző országok zsidó iskolái az angol nyelv és műveltség alapos oktatását szorgalmaznák. A zsidó ifjúság ilyirányú nevelésének a kivándorlás előkészítése szempontjából nagy jelentősége van. — Leo Hirsch: *Das letzte Kapitel*. Az amerikai zsidóság rétegződését a Németországból eredő kisszámú előkelő, jómódú és művelt elemeknek a Lengyelországból bevándorolt tömegekhez való viszonya határozza meg. — Julius Bab: *Das Hirtenlied*. Gerhart Hauptmann 1898-ban írt töredékes drámai költeményét ismerteti, melynek hőse Jákob, az ősatya.

Der Morgen. Max Birnbaum: Binnenwanderung als Etappe der Auswanderung. A németországi zsidó népesség struktúrájának teljes átváltozására vall az utolsó öt évben tapasztalt belső vándorlás, mely a gazdasági felszámolás jele és nagyrészt a kivándorlás előkészítésére szolgáló mozgalom. — Oskar Guttman: Wie schaffen wir eine jüdische Musik? A kétezer év előtti zsidó zene mibenlétére az egyiptomiak, babiloniak és görögök zenéjéből lehet következtetni. A bibliának a zenére vonatkozó közlései történeti és elméleti jellegűek. A zsidó templomi zenéből alakult ki részben az ókeresztény zene, mely az arab zenével feltűnő rokon vonásokat mutat. Az ókeleti zenének még élő ágai: a görög és gregorian zene mutatják meg az útját-módját a zsidó zene megalkotásának.

Olasz.

La Rassegna Mensile di Israel. Róma, 1938. évi február—március. Eliezer Ben Jehuda halálának 15. évfordulóján *J. Klausner* érdekes cikkben ismerteti a kiváló tudós érdemeit az újhéber nyelv megeremtése körül. Az, hogy a nyelv leküzdötte a konkrét kifejezések hiányából eredő nehézségeket, elsősorban neki köszönhető. — *A. Posner* Herodotos, Plato, Cicero és Musaeus művének újhéberfordításait ismerteti. — *A. Milano* az olaszországi zsidó kulturális szervezetek működését ismerteti az utolsó 30 év alatt. Sorra jellemzi a Pro Cultura, az Associazione Giovanile Israelitica Romana, az ú. n. Convegno-k, a Federazione tra le Associazioni Culturali Ebraiche külföldön kevésbé ismert működését. Emeljük még ki Tapini új könyvének, a meglepően nyíltan felekezeti türelmet-

lenségről tanuskodó „A Passio tanui” bírálatát.

Milano. 1938 január-február. A rendkívül gondos kiállítású, illusztrált folyóirat új száma nekrológot közöl Maria da Fanoról, elhunyt szerkesztőjéről. — *A. Cataldo* Jette lányának híres történetét elemzi (valóban feláldozta-e leányát Jette?). — *S. Ernst* Eliezer ben Jehudáról közöl anekdotikus jellegű visszaemlékezést. — *A. Reitenberg* a jeruzsálemi egyetem agronomiai intézetének működéséről számol be, — *C. Z. Klotzel* a „theileriasitís” nevű állatbetegség ellen folytatott küzdelemlről.

HIBAIGAZÍTÁS. A *Libanon* múlt számában ismertettük Kozocsa Sándor dr. kiadványát. A kiadvány pontos címe: A Zalán futásának első kioldozása.

A Zsidó Gimnázium Barátaink Egyesülete annak idején pályázatot hirdetett e lapban a következő kérdésekkel: Milyen módszerekkel érhető el leginkább, hogy a fiatal nemzedék hitében megerősödjék; hogy hagyományainkhoz és szertartásainkhoz mindvégig ragaszkodjék; hogy vallásunk lelkes apostolává váljék? A pályázatra 11 pályamű érkezett be, a bírálóbizottság a kitűzött 100 pengős

díjat megosztotta Kónig Pál dr. rabbi, vallástanárra és Stern Magda középiskolai tanár között, Gonda László dr. debreceni zsidó gimnáziumi tanár pályamunkáját pedig dicséretben részesítette. A többi pályázó visszakaphatja pályamunkáját, ha érte szeptemberben jelentkezik az Egyesület helyiségében (Budapest, XIV., Szent Domonkos-utca 10).

Libanon Füzetek

1. Zsoldos Jenő: Vajda Péter zsidószemlélete.
2. Kohn Zoltán: Régi és új pogányság.
3. Grózinger M. József: A jiddis nyelv pszichológiája.
4. Kallós Zsigmond: Joszef Hakohen Haszafarad „Zaburtig“ adata.
5. Klein Ábrahám: Az élet és a halál szín-jelképei. I.
6. Nyilas-Kolb Jenő: Magyar-zsidó kultúrmunka.
7. Grózinger M. József: A mai német filozófia és a nacional-humanizmus.
8. Zsoldos Jenő: Cholnoky Viktor és a sémi kultúra.
9. Keszi Imre: Németh László és a zsidóság.
10. Turóczi-Trostler József: Ének a barátságról.
11. Katzburg Ilona: Humanista zsidószemlélet.

A Libanon Füzetek dr. Bendetz és Társa könyvkereskedésében (VI., Andrássy-út 15.) kaphatók.

*Luxusfűzők, gyógyhaskötők,
lúdtalpbetétek, ortopédfűzők
és mindennemű egészségügyi
cikkek legolcsóbban kaphatók:*

SZÓBL CSURI

szalonjában

V. Arany János u. 34.

B. POLITZER ANNA

női divatszalonja

*Budapest, VII,
Kertész utca 33, II. 4*

*a legkényesebb igényeket
kielégíti Mérsékelt árak*

DR. BENDEZT ÉS TÁRSA

Budapest, VI. Andrássy-út 15

6. sz.

**Antiquar könyvjegyzéke
megjelent**

**Kívánatra díjmentesen el-
küldjük**

K I N G

CUKRÁSZDÁK:

VI., Andrássy-út 38. Telefon: 122...491
VI., Király-utca 14. Telefon: 121...941
V., Szt. István-krt. 29. Telefon: 121...865
V., Perczel Mór-u. 2. Telefon: 117...708
IV., Eskü-tér 6. Telefon: 188...497

DR. M. JOSEPH GRÓZINGER

Geschichte der jüdischen Philosophie und
der jüdischen Philosophen von Moses
Mendelssohn bis zu Gegenwart.

I. Bd. Von Moses Mendelssohn bis
Salamon Maimon. Berlin 1930. 206 oldal.

Ára P 3.60

Kapható minden könyvkereskedésben
és a főbizományosnál:

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és antiquárium,

Budapest, VI., Andrássy-út 15.

Új imakönyv jelent meg:

**Ifjainkkal
és öregeinkkel**

címmel.

A művelt zsidó közönség számára
magyarra fordította, bevezetéssel
és magyarázó jegyzetekkel ellátta,
korszerű imarészletekkel
kiegészítette

Dr. FÉNYES MÓR

Kapható:

STEINER ÁRMINNÉ

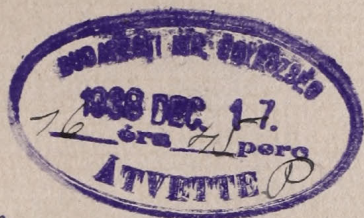
imakönyv- és kegyserkereskedésében

Budapest, VI., Király-utca 8. szám

Telefon: 113-806.

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KARDOS ALBERT: A Himnusz és az őtestamentom

SZEGŐ ENDRE: Francia könyv a zsidókról

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Egy zsidó polihisztor filozófiai tanulmányai

ZSOLDOS JENŐ: Ossian és Scott magyar irodalmi multjához

KÖNYVEK:

BENOSCHOFKY IMRE: Szemare Samu: Schopenhauer

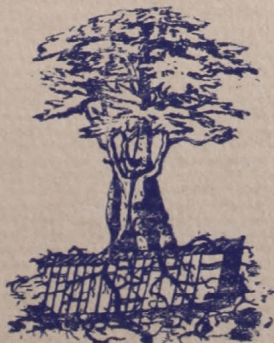
ZSOLDOS JENŐ: Kelet és Nyugat között

KOHN ZOLTÁN: Günther Friedländer: Jüdische Jugend zwischen Gestern und Morgen

FIGYELŐ:

Constantin Brunner (Grózinger M. József) — Bibliai botanika a jeruzsálemi héber egyetemen (K. J.)

FOLYÓIRATSZEMLE

III. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1938. AUG.—SZEPT.

BUDAPEST

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71

Kiadóhivatal:

Dr. Bandetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrássy-ut. 15. Telefon: 1-280-27.

•

* *

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekk számláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Zsoldos Jenő.

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

A Himnusz és az ótestamentom.

— Kőlcsey Ferenc halálának évfordulójára —

Ebben az évben és ebben a hónapban Kőlcsey Ferencet, a *Himnusz* költőjét ünnepli az egész magyarság, tehát a magyar zsidóság is a nagy férfiú halálának százados évfordulója alkalmából. Ünnepli a magyar zsidóság teljes odaadással, ámbar jól tudja, hogy Kőlcsey nem tartozott a zsidóbarátok közé, de még inkább tudja, hogy Kőlcsey a legmagasabb rendű eszmékért: emberméltóságért és népjogért, nemzeti és vallási szabadságért, a szólásnak és írásnak a szabadságáért élt és munkált, küzdött és harcolt, türt és szenvedett. Jól tudja a magyar zsidóság, hogy ezeket a legmagasabb rendű eszméket nem kis mértékben töle tanulták a XIX. század nagy államférfiai: Kossuth, Deák, Eötvös s a többiek, akik aztán az eszméket törvények formájába öntötték, az 1848., 1867. és 1895. évi örökbecsű törvénycikkbe, amelyek között méltán foglal helyet a magyar zsidóságot legközvetlenebbül érdeklő emancipáció és recepció.

A centenárium általános hódolatának a fénye Kőlcseyt első sorban mint a *Himnusz* költőjét ragyogja be s így természetes, hogy ez ünnepi napokban mi is magára a *Himnusz*-ra fordítjuk tekintetünket, belemélyedve szerkezetébe és gondolatmenetébe kutatva azokat a forrásokat, melyekből a fenséges költemény felszínre tört.

A *Himnusz* az első és az elsővel majdnem azonos utolsó versszakban foglalja magában a műfajnak megfelelő fohászt, az Isten áldásáért való könyörgést. A kezdő és befejező vers közé illesztett tulajdonképpen költemény nem egyéb, mint egy magasrendű históriás ének, amilyen „a magyar nép zivataros századaiban” születethetett volna, ha annak a kornak Tinódi Sebestyénje és Ilosvai Pétere a Kőlcsey és Vörösmarty költői nyelven szólhatott volna.

Kőlcsey a századok magaslatáról néz végig a magyarság történetén, a szerencse jó és balfordulatain, melyeket úgy tekint, mint az Isten áldásait és csapásait, jótéteményeit és büntetéseit. S itt érezzük a költő ihletében az ótestamentom leheletét. Mózes és a próféták szerint Isten maga vezeti ki Izráelt Egyiptom szőlőföldjéről a tejfel, mézzel folyó Kánaánba, hogy ott nagy néppé legyen. Kőlcsey is úgy szól, hogy Isten hozta fel a magyar őseket Kárpát szent bércére és ő virágoztatta fel Árpád magzatjait a Duna-Tisza közén, ahol a sikon kalászokat lengetett és a hegyvidéken nektárt csepegtetett számukra. Az ótestamentom felsorolja azokat a népeket, melyeket Isten levért, hogy földjük Izráel országává legyen. Kőlcsey szintén Isten kezének tulajdonítja, hogy

a vad török sáncai fölött magyar zászló lengett és hogy Bécsnek büszke vára Mátyás vitézei alatt nyögött.

Még inkább az ótestamentom nyomdokain jár a költő, mikor a haragvó, mennydörgő, a villámsújtó Istent tünteti elének. Amint Jehova, mikor elfordult tőle az ő választott népe, hol az asszirokat, hol a babiloniakat küldi rá csapásul, Kölcsey szerint is a bűnbe sülyedt magyarokat most a rabló mongollal, majd a leigázó törökkel sújtja. De Isten nemcsak külső ellenséggel büntet, hanem testvérháborúval is. Amint Salamon fényes királyságát a bűnök ketté szakították, úgy támadt magyar a magyar ellen s lett a haza saját fiainak hamvvedre.

Az áldások és csapások felsorolása két egyenlőtlen részre osztja a *Himnusz*-t, mint históriás éneket. A jótétemények két versszakba is beleférnek, míg a büntetéseket, a szerencsétlenségeket négy versszakba is alig tudja beleszorítani a költő. De így van ez a prófétáknál is, akik mikor Izráel romlását, Jeruzsálem pusztulását panaszolják, szinte véget sem akar érni kesergésük és siralmuk.

Abban is egyezik a költő a prófétákkal, hogy bű és kétség között, vérözönben és lángtengerben csak Istentől várja a segítséget és így az utolsó versszak nem egyéb, mint könyörgés isteni szájalomért és irgalomért.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy az ótestamentom ennyire visszhangzik a *Himnusz*-ban. Kölcsey a debreceni református kollégiumban nevelkedett, ahol mindennapi olvasmánya volt a biblia és mindennapi imádsága Dávid királynak valamelyik zsoltára. Azonkívül már kollégiumi évei alatt és még inkább azontúl megismerkedett a XVI. század énekszerzőivel s prédikátoraival, akik folyton párhuzamba állították a magyar és zsidó nép jó és balsorsát, Isten kezét látva és láttatva az áldásokban és csapásokban egyaránt.

Költeményt magyarázok és nem hazafiságot hirdetek, de aki akarja, kiérezheti soraimból azt a felfogásomat, hogy a magyar zsidóság, ez a balsorstól annyit tépett nép, külön áhitattal énekelheti az ótestamentomban gyökerező magyar *Himnusz*-t, nemcsak most a Kölcsey-ünnepek napjaiban, hanem mindenkor.

Végül legyen szabad fejtegetésemet, amely egyébiránt évtizedes meggyőződésem, a következő párhuzammal érzékeltetnem.

Mózes I. könyve, mikor a világ teremtetését kezdi elbeszélni, mindjárt a második versben így szól:

„És az Isten lelke lebegett a vizek színe fölött“.

A magyar irodalomtörténetben is szóljon egy mondat ekképpen:

És az ótestamentom szelleme lebegett Kölcsey fölött, mikor elméje fényéből és szíve hevéből megalkotta a magyar nemzeti imádságot, a *Himnusz*-t.

Debrecenben, 1938. augusztus havában.

Kardos Albert.

Francia könyv a zsidókról*)

A szeretet is, a gyűlölet is elvakít. Arról, akit túlságosan szeretünk, vagy nagyon is gyűlölünk, nem tudunk tárgyilagos képet alkotni. Azonban a kép legtalálhatóbb vonásait, a veséig hatóan igaz felfedezéseket mégis ezeknek a végletes érzéseknek köszönhetjük, a heves, a szenvedélyes, személyes érdekeltségnek. Amit gyűlölök, az izgat, minduntalan szembekerülök vele, érzem, hogy különbözik tőlem s rákényszerülök, hogy tisztázzam: mi az, milyen az, ami tőlem annyira különbözik. Amit szeretek, azt magamévá akarom tenni, értelmemmel is; képét, fogalmát tagolni, gazdagítani akarom, hogy minél biztosabban megtelepedhessem benne, minél nagyobb felületen érintkezhessem vele. Majd jöjjön azután a higgadt szenvtelenség, szembesítse a tanukat és állítsa fel a mérleget, nevezze nevén ügyesen és bölcsen azt a magasabbrendű harmadik fogalmat, amelyben két veszekedő fogalom békésen feloldódik, — új vonást nem fog hozzátenni a meglevőkhöz, csak ezeknek jelöli ki rangját és helyét.

A zsidót páratlan történelme folyamán sokkal több gyűlölet támadta és sokkal nagyobb szeretet védte, semhogy bárminő perújrafelvétel ismeretlen vitaanyagot vethetne felszínre. Ezt nem teszi ez a 340 oldalas, végtelenül komoly könyv sem. Igen, a francia közönség szeme, az más tárgyakhoz szokott, az talán belekápárazik még annak az ijesztő részletességgel kidolgozott vádiratnak és annak a nem kevésbé találékony védekezésnek a látványába, amely ehhez a szóhoz: „zsidó“ elválaszthatatlan társul ragasztotta hozzá azt a másikat, hogy „kérdés“ — nálunk ez már régóta szervezetünk mérge és ellenmérge. Ellenben nekünk szokatlan erénye ezeknek a tanulmányoknak, hogy akár keresztény, akár zsidó, akár francia, akár német szerzőtől származnak, mind valami nemes odaadással keresi az igazságot s ha gyakorlati megvalósíthatóságában kételkednie kell, legalább elméletileg szeretné tisztázni. A cikkek között van nagyigényű és van szerény. Van, amelyik egyre magasabb szempontból akarva összeegyeztetni az ellentétes értelmezéseket, nem is állapodik meg alább annál a történetbölcséleti magaslatnál, ahonnan már egészen tág szemhatárra nyílik kilátás s a zsidóság sorsa, szerepe, hivatása, problémája nem egy időpont esetleges szöge alatt, nem egy kirobbanó indulat homályos gőzébe mosódva, hanem a legszélesebb összefüggések térképén rajzolódik ki, egy vallásos világnézet egyenmű fényében. Van szerző, aki, szerényebben, beéri azzal, hogy tudatosítja a maga érzéseit, ellenőrzi tapasztalataival és lelkiismeretesen leméri erkölcsi elvein. De olyan igénytelen egy sincs, aki megelégednék valamely egyoldalú álláspont elfogult vitatásával.

* *Les Juifs*. Irta: P. Claudel, E. Mayer, R. Dupuis, J. Maritain, P. Gastinaud, A. Mandel, R. Postal, D. de Rougemont, R. Montagne, A. Spira, S. Lando, S. Campbell, G. Cattani, J. Bonsirven, R. Schwob, — Paris, Plon 1937., 340. l.

A könyv élén Paul Claudel három levele áll Izraelről. Rövid alkalmi megnyilatkozások, tele csodálattal a Biblia és a zsidóság isteni küldetése iránt. Ez a küldetés azonban a keresztségben válik teljessé. Talán romboló szerepükben is valami gondviselésszerű küldetésnek engedelmesskednek a zsidók, de nem csoda, ha arra visszahatás támad. Ugyancsak Claudel szava, egy drámájából vett részlet, zárja be a kötetet. Itt ez a zsidóságnak tulajdonított romboló ösztön a tiszta igazság szomjuhozásával kerül kapcsolatba: „Nincs beletörődés a gonoszba, nincs beletörődés a hazugságba, csak egy tennivaló van azzal szemben, ami rossz: lerombolni!”

Egyébként a kötet négy részre oszlik, ilyen címekkel 1. Egy tény: az antiszemitizmus. 2. Magyarázatok? 3. Egy föld? Egy nyelv? 4. Izrael szellemi drámája. — Sajnos, az egyes tanulmányok tüzetesebb megbeszélésébe itt nem mehetünk bele. Arról is le kell mondanunk, hogy bizonyos elvi állásfoglalásokat megbíráljunk; elmélettel elméletet kellene szembeszegezni, s egy ilyen beszámoló kerete szűk és alkalmatlan ahhoz. Meg kell elégednünk a szerzők főbb gondolataival.

Az antiszemitizmus tehát, az első rész címe szerint is, tény. Emile Mayer alezredes felvázolja történetét egészen a francia forradalomig, egy német katolikus pap pedig — nevét a szerkesztők érthető okoknál fogva elhallgatják — szégyenkezve áll meg előtte, a véres titok előtt. A vér visszahullása egyszer meg fog szünni, de ehhez mérhetetlen szeretet kell majd. René Dupuis az antiszemitizmus tényét mai legélesebb formájában, a hitleri rendszerben vizsgálja. Azokkal a vádakkal, amelyek a zsidóságban szinte már nem is embereket, hanem inkább valami vad hitrege szörnyeit láttatnák, nem foglalkozik. Ehelyett józan fővel magyarázatot keres arra, ami ma Németországban történik. A kiújult német zsidógyűlölet forrásait a következőkben látja: Az olyan hatalmas megrázkodtatások idején, amilyen a Ruhrvidék drámája is volt, nincsen természetesebb dolog a bűnbakkeresésnél. A zsidókat ugyan nem lehetett igazságosan felelőssé tenni a háború elvesztéséért és annak következményeiért, de minthogy teljes jogegyenlőségük aránylag friss keletű elnyerése óta túlnagy feltűnést keltve vettek részt a társadalmi életben épűgy, mint a politikában s minthogy szerepük különösen a marxista megmozdulásokban volt jelentékeny, könnyen megszületett ellenük a vád: defetisták. Hitler személyes zsidógyűlöletének kialakulásáról a szerző a „Mein Kampf” elbeszélése alapján ad képet. Ugyancsak a „Mein Kampf” tanulmányozása támasztja benne azt a gondolatot, hogy Hitlernek a zsidókérdés felszítására azért volt szüksége, mert német nemzeti politikájának csak a faj tulajdonképpen emberietlen fogalmával tudott kézzelfogható, biztos alapot adni. Az az elmélet, hogy a német nép szerencsétlenségét egy betolakodott idegen faj okozza, megszabadította a németeket kínzó alsóbbrendűségi érzésüktől. Most már nem kellett magukat vádolniuk azért, hogy mind- eddig képtelenek voltak kialakítani egy maguknak való szilárd kormányformát. Különb is, amennyire fogékonyak minden ide-

Francia könyv a zsidókról.

gen befolyás iránt, annyira nem egyezik alaptermészetükkel más fajták asszimilálása. A zsidók jogállásának hitleri rendezését Dupuis találóan hasonlítja a középkori gettóhoz, viszont anyagi boldogulásuk lehetőségeinek a megítélésében, időközben beállott események tanúsága szerint, túlságosan optimista volt.

Az első rész legszebb tanulmányát Jacques *Maritain*, a neves katolikus gondolkozó írta „A lehetetlen antiszemitizmus” címmel. Katolikus hittudományi alapon áll, s természetesen olvasójának is, ahhoz, hogy tételeit a maguk egészében elfogadhassa, ezen az alapon kellene állania. Ettől függetlenül is megcsodálhatjuk azonban gondolatmenetének hibátlan zártságát, másrészt azt a lelki emelkedettséget, amely minden sorának ihletője. Lelki emelkedettség — ez nem kenetes fellengzés. Maritain jól látja a földi viszonylatokat, emberismerő, író. De egyszersmind vallásos szellem: vannak természetfölötti, hitbeli, kinyilatkoztatott bizonyosságai. „Lehetetlen antiszemitizmus”-ról beszél s ugyanakkor olyan problémának tartja a zsidókérdést, amelyre nincs megoldás. „Aki meg akarja oldani a zsidókérdést, az a világ mozgását próbálja megállítani”. Az antiszemitizmus „lehetetlen”, már t. i. az igaz keresztény számára. Hogy olyan különleges sorsú és küldetési nép gyűlölésére, amilyen a zsidó, könnyen akad ürügy, az természetes. De ez nem változtat azon, hogy az ürügyek igazságtalanok és hitványak. Maritain véleménye szerint a zsidóknak tulajdonított bűnök és hibák bőségesen megtalálhatók más népekben is, viszont a zsidóknak több nagy erényük van, mint nagy hibájuk: emberség, nagylelkűség, jóság, értelem, ritka odaadás eszmék iránt. Ámde a zsidógyűlölet szólamainak az aljassága már magában véve is arra vall, hogy itt valami mélyebb, valami titokzatos dologról van szó. S valóban a szerző, a zsidóság mivoltán tündödvé, ott köt ki, hogy az tudományos szigorral nézve nem faj, nem nép, nem nemzet, hanem — misztérium. Izrael misztérium, épúgy, mint a világ és az Egyház, s hármójuk kapcsolatából alakul ki az emberség drámája a megváltás középponti eszméje körül. Izrael szomjazta Isten országát, de visszautasította. A világot választotta, holott épen úgy nem világi, akár az Egyház. S így vált misztikus teste maga is Egyházzá, „hűtlen és visszautasított” Egyházzá, amely ide a földre várja a megváltást, Isten országának eljöveteletét. Hivatása is az lett most már, hogy a világot izgassa, mozgassa, serkentse e felé az e-világi üdvösség felé. Hogy magas követelményekkel kellemetlenkedjék szüntelenül a lomha tömegnek. Ezt teszi a maga feladatkörében, tehát Isten országának nem földi, hanem túlvilági megvalósítására irányuló célzattal, a keresztény Egyház is, s nem egy olvasója szemében bizonyára meghökkenítő állítása Maritain-nek, hogy az igazi kereszténység ugyanúgy az emberek gyűlöletének tárgya, mint a zsidóság, sőt ugyanazé a gyűlöleté. (Mennyire más fény hull itt a zsidóság sokat emlegetett közéleti „idők kovásza”-szerepére, mint mikor nyughatatlan javító és újíto ösztönét tisztára a népek hagyományai iránt táplált ellenséges érzületére akarják visszavezetni!) A keresztény-

ség oldalán — ime a nagy dráma belső szerkezete — az Egyház teljesíti hivatását, ellenben a keresztény világ vét ellene. Vét, mert nem hallgat az Egyházra, amely, noha az örök élet felé vezet az embereket, megköveteli tőlük, hogy a földi életet is előbbrevigyük az Evangélium szellemében. A zsidóság mint Egyház követte el a hibát, tehát a szellem területén: maga a zsidóság, a még mindig választott nép, követi a történelmen át természetfölötti, bár képes hivatását. Kiterjeszkedik az író rövidebben a zsidókérdés gyakorlati vonatkozásaira is s a megoldást egy olyan „pluralista és perszonalista“ társadalmi berendezkedésben látja, amely, mint egy más művében kifejti, a bonyolult kérdések megkívánta, megfelelő jogállású „szellemi családokat“ ismerne el az állam keretében.

Az antiszemitizmusra magyarázatot kereső írások közül különös rokonszenvre érdemesek a katolikus Pierre *Gastineaud* fejtegetései. E jószándékú és igen lelkiismeretes vizsgálódás folyamán szinte minden sorra kerül: személyes tapasztalatok, közkeletű megállapítások és bírálatuk, olvasmányokból, történeti tényekből leszűrt eredmények s í. t. Minden érvre van ellenérv, minden visszavágásra van újabb támadás. Fehérre fekete, azután fekete-tétre fehér. Csodálatos helyzet: sehol annyi végletes ellenmondás, mint a zsidóságban, sehol annyi általánosítás, mint a zsidóságról. S az ellentétek mindkét tagját általánosítják. „Ha nincs erre egy emberfeletti magyarázat, csapja össze a kezét végül is a szerző, amely Isten különleges pártfogásával és egyúttal különleges átkával van kapcsolatban, akkor megvallom, nem értem az egészet.“ Ő maga úgylátszik, a zsidók iránt megnyilvánuló idegenkedés legvalószínűbb gyökerét abban látja, hogy a nemzet többi részétől elkülönülő zsidókba az évszázadok folyamán nem idegződhettek bele ugyanazok a reflexek, mint az országok többi népébe. (Szokásuk, szerinte is, a zsidóknak rosszkor mondani vagy tenni valamit.) Szemében ez a mozzanat, ha jóval apróbb, viszont sokkal kétségtelenebb s alighanem döntőbb is, mint sok egyéb, amely körül hangosan áll a harc. S a megoldás? Beolvadás? Kereszttség? A választott nép még nem játszotta végig szerepét; mint külön népnek kell végigjátszania? Vagy elszórva szerte, a Föld sójaként? Megint a teológiánál vagyunk. Ami a kérdés gyakorlati oldalát illeti, a szerző nem bizonyos benne, hogy egyes népek jogosulatlanul járnak el, amikor a zsidókkal szemben bizonyos különleges intézkedéseket tesznek, amilyen pl. a numerus clausus. De az erőszak nem megoldás. A zsidókérdés, úgylátszik, ama botrányok egyike, amelyekről mondva van, hogy szükségesek a rendhez, Isten akaratából.

Arnold *Mandel* „a zsidó ellentmondásos (antinomikus) jellegüket“ tartja a zsidógyűlölet, kivált a jelenkori zsidógyűlölet fő érvének és táplálójának. Vannak szerinte a zsidóságnak nagy számmal olyan egyéniségekben eltorzult elemei, sok ügynök, kereskedő, üzletelő ember, akiknek az egész viselkedése valahogyan ellentétben áll a társadalomban uralkodó általános szokásokkal és törvényekkel. Tisztességük ellen tulajdonképpen nem tehető határozott kifogás, inkább azzal támasztanak magukkal

szemben idegenkedést, hogy a nemzsidó nem tudhatja, hányadán van velük, mik az elveik, mi szent előttük, mit tartanak tiszteletben. (Látszólag semmit.) Megtalálni ezt a jelleget a zsidó „intellectuel” egy bizonyos típusában is; ezek a modern, de lelkiismeretfurdalástól nem gyötört Ahasvérok megállás nélkül bolyongnak tanról tanra, fővárosról fővárosra. Olykor divatba jönnek, utóbb, a klasszikus ízlés újból felülkerekedve, kisütik, a festőjéről, hogy nem tud rajzolni, a költőjéről, hogy nem ért a verstanhoz. Nem volna méltó öntudatos zsidóhoz, hogy nyilvánosan megtagadja velük a közösséget, azonban — az író hangsúlyozza — a hagyományos zsidó szellemtől és a valódi zsidó lelkiiségtől ezek az elemek távol állnak. Az intellectuel kilépett belőle anélkül, hogy egybeült gyökeret vert volna, a kis zsidó még el sem jutott hozzá, legfeljebb elkorcsosult zsinagógai formák között. Kimutatja Mandel, mennyire oktanul teszük felelőssé ezekért a jelenségekért a Talmudot, s megjegyzi, hogy az igazságtalan üldöztetésben felébredő zsidó önérzet túlzó megnyilvánulásai megint csak ilyen antinomikus jegyek. Az asszimiláció 19. századi elgondolása minden tapasztalat szerint megbukott. Az alkalmazkodás, az ellentmondásos vonások és az egész zsidóság kérdését a jövő fogja eldönteni, a politikai, gazdasági és társadalmi problémák szétbogozhatatlan összefüggésében.

Raymond *Postal* élő példán világítja meg a zsidók és nemzsidók viszonyát: Elzászban. A régóta hagyományos jóviszony újabban megromlott, főképp a német szomszédság meg a tömeges be- és keresztülvándorlás hatására. Denis de *Rougemont* a protestáns álláspontot adja elő. Nomád sors, messiási küldetés. Isten választott népe, a szűk, de tökéletes kultúrájú bibliai zsidóság adta a világnak a Frigylábadban az eszményi törvényt. Ez Jézus új törvényével értelmét veszítette. Izrael nem fogadta el az új törvényt s ezzel öröksége az Egyházra szállt. Elárulta küldetését és kiszolgáltatott sorsának. Kálvin szerint a zsidók, ha majd megtérnek, ismét első helyen fognak állni Isten házában. Megtérésüktől függ a végső üdvözlés s ők vonakodnak. Innen talán a gyűlöletnek és a tiszteletnek azok az „ambivalens” érzései, amelyek útjukon végigkísérik. Bizonyos, hogy az igaz keresztény nem lehet közömbös a zsidó sorsa iránt.

A cionizmussal, a nagyszerű palesztinai vállalkozással és az újjászületett héber nyelvvel foglalkozó dolgozatok (Montagne, Spire, Lando, Campbell) elsősorban tájékoztató jellegűek. Képet adnak a Szentföldre költözött zsidók hősiességéről, társadalmi és közéleti szervezeteiről, gondjaikról, elért eredményeikről, kilátásaikról. Leírják a cionizmus és a palesztinai nemzeti otthon eddigi történetét, a zsidó és az arab nacionalizmus harcát. André *Spire* elragadtatással magasztalja a telepesek lendületes és áldozatos szellemét. Mindegyik „tudatában van annak, hogy minden egyes cselekménye történelmi cselekmény, elégtétel egész Izraelnek nyomorult és megalázott multjáért”. *Stephan Campbell*, angol és katolikus szemlélő, noha ugyancsak üdvös hatásokat vár a zsidóság és a föld új összetalálkozásától, az egész vállalkozás sike-

rét kételkedően ítéli meg. A zsidó nacionalizmus szempontjából a palesztinai új honalapítás óriási jelentőségű, már csak annál fogva is, hogy a diaszporában élő zsidót rákényszeríti a választásra: valóság vagy nemzet. Viszont, külső, de leküzdehetetlennek látszó okokból, a zsidóság problémáját, mint népet és nemzetét — egyet a sok közül — mégsem képes megoldani. S a vallását? Ami a keresztény embert, mint keresztényt elsősorban érdekelné? A zsidó tanítás szerint a messiási kor eljövetele Izrael népéhez és a Jordán partjaihoz van kötve. S a zsidók, amikor minden más, gyakorlatilag talán ígéretesebb települési tervet elutasítva, csökönyösen ragaszkodtak a Szentföldre, adtak is rá bizonyosságot, hogy amit akarnak, szentebb, nem tisztára anyagi dolog. Nos, mindennek ellenére a zsidó Palesztinában, legalább a maiban, semmi sincs kevesebb, mint igaz zsidó vallásosság. Anélkül is tiszteltetreméltó menedék, de nem több.

Sajnos nem mélyedhetünk bele érdeme szerint abba a lírai izzású és mégis drámaian eleven essai-be, amelyben Georges *Cattani* igyekszik kitapintani a zsidó szellem arcvonásait attól a pillanattól fogva, hogy Izrael feltűnik a történelemben, Ábrahámon, Mózesen, a prófétákon át, a felvilágosodásig és a diaszpóra egyéb nyugati vagy keleti, régibb vagy frissebbkeletű mozgalmaiig. Makacs remény, a küzdelem vállalása, szenvedélyes, tájékozott igazság, ez a zsidó már a próféták korában s még előbb. Kétezer év óta hivatása, hogy szője a szálakat Kelet és Nyugat között; majd ország majd törzs, majd család, de lényege földnek, nyelvnek, hitnek fölötte áll.

Bonsirven jezsuita atya a katolikus hitre tért zsidókról úgy találja, hogy azok sokszor a legtökéletesebb keresztények, lelkük zsidó-talajból fakadt szépségei a kereszténységben virágnak ki igazán. Hasonló megállapítást tesz a kérdésben közvetlenül érdekelt kikeresztelkedett zsidó, René *Schwob* is. „Kereszténynek lenni” című tanulmányát ezekkel a szavakkal kezdi: „Nem szeretem a zsidókat. De hogy van az, hogy ha egy antiszemita támadja, tíz eset közül kilencben megvédem őket. Pedig, mint ők mondják, százszázalékos zsidó vagyok!” Lappangó antiszemitizmusából, amelyet a gyermekkorában tapasztalt, nem vallásos szellemű, de elszigetelő zsidó élet érlelt ki benne, a katolikus vallás gyógyította ki: a zsidók küldetését nem is értheti meg szerinte, aki nem keresztény.

Az előttünk fekvő tanulmányok néhány főbb gondolatának ez a vázlatos összefoglalása is ad talán némi fogalmat arról, hogy mint ítélik meg ma a zsidóságot Nyugateurópában. A szerzők megválogatása egy bizonyos fokig célzatosnak tűnhetik fel; majdnem mindegyik metafizikai hajlandóságú, majdnem mind ki is mondja, hogy hívő. Ez ellen azonban, különösen, ha hozzátesszük, hogy a tanulmányok írói a zsidókérdés szorosan vett történeti, lélektani és társadalmi vonatkozásait is mindig a kellő figyelemben részesítik, még azoknak sem igen lehet kifogásuk, akik szívesebben látnák, ha a tárgyalás a pozitív tudományos szempontok területé-

Francia könyv a zsidókról.

ről nem terjed át hittudományi, metafizikai síkra. Hiszen a zsidóságnak a nemzsidó nemzetekhez való viszonyában a legkézzelfoghatóbb értelemben is rendkívül fontos tényező, hogy mi a zsidó a katolikus meg a protestáns szemében, márpedig annak, ami egy Maritain vagy egy Rougemont gondolatvilágában rendszerbe kristályosodott vallásbölcseleti tétel, kinn a világban, a kereszténység részéről, akárhányszor megfelellhet valami öntudatlan lélektani tény: vonzódás, vagy ellenszenv, bántás vagy részvét. Különben is: ki állítaná, hogy a zsidókérdésben ez a könyv mondja ki az igazságot? De nagyon sok igazságot mond ki s az igazság szeretetében fogant. Egyúttal bevallotta a zsidóság tisztelőtében is. E két dolog összefonódása ma fontos tanuskodás. Hiú volna a zsidó olvasó, ha ezekből az írásokból ezt az elégtételt tartaná meg egyetlen tanulságként. Elég, ha az megerősíti abban, hogy ma is és mindig tiszta tekintettel tudjon szembenézni önmagával.

Szegő Endre.

K I S E B B K Ö Z L E M É N Y E K

Egy zsidó polihisztor filozófiai tanulmányai

A mai tudomány specializálódási korában a polihisztor fogalma bízhatatlannul hangzik. Aristoteles, Leibniz, Wilhelm Wundt polihisztortípusa a tudományos specializmus korában kihalt félben van. A mai héber irodalom mégis felmutat egy polihisztort, a két éve elhunyt Nahum Szokolovot, akit azért hasonlítunk Leibnizhoz, mert mint Leibniz, Szokolov is diplomata volt. Szokolov, mint egy valószínű irodalmi perpetuum mobile, a globus intellectualis minden területét termékenyen művelte. Költő, szépirodalmi publicista, történész, archeológus, nyelvész, filozófiai író, esszéista, bibliakritikus, talmudkutató stb. stb. volt. Ép olyan szépen írt jiddis, mint német nyelven, és angol, francia és orosz írásai ép olyan élvezetesek, mint lengyel közleményei. A legzamatosabban mégis héberül írt. Legújabb, még életében napvilágot látott három kötetes műve az „Egyéniségek” címet viseli, de ez a fordítás csak halványan adja vissza a héber „Isim” sokatmondó eredeti jelentését. (L. Nachum Szokolov, Isim, Telaviv, 1935.) Mint minden könyvében, itt is sokoldalú erudíciójával és enciklopédikus tudásával ejti bámulatba az olvasót. Mi itt csak a filozófiai „egyénségeket” foglalkozunk, de hogy némi tájékozást adjunk a többi „egyénségekről” is, megemlítjük, hogy Vámbéry Árminról szóló cikke nagyban hozzájárult a magyar zsidó tudósok a héber olvasóközönséggel való megismeretetéséhez. Filozófiai „egyénségeit” is csak röviden fogjuk bemutatni és csupán Rathenau „egyénségét” részletezzük bővebben, mert maga az író is 100 oldalon át foglalkozik a Rathenauval.

Achad haamot filozófusnak és filozófiai publicistának tartja, aki Krochmal reform elleni küzdelméhez hasonlóan: az asszimiláció ellen küzdött. Élénken ecseteli Achad haam művét a héber kultúra, irodalom és nyelv érdekében, és maradandó becsű jellemrajzát adja a héber filozófus magánéletéből és magas erkölcsiségéből merített filozófuséletnek.

Ugyanígy instruktív Moritz Lazarusról festett portréja. Moritz Lazarus nagyon szerette a társaságot és innen van, hogy művei nem a száraz doktri-

narizmus fárasztó dermedtségét lehelik, hanem az életből merített és az író szívéből fakadó szükségletként hatnak az olvasóra. A sógorával, Steinhallal együtt megalapított néplelektan tudománya eleven valósággá válik Szokolov írói művészetében.

Plasztikus vonásokkal rajzolja meg Bergson zsidó eredetét és Varsóból és Prágából származó őseivel ismerteti meg az olvasót. Olyan benső mozzanatokot tár fel a francia akadémia, a Sorbone filozófusáról, hogy azok a bergsonizmus zsidó alapjait kétségen kívül helyezik. Bebizonyítja, hogy Bergson intuicionista is zsidó eredetű, amennyiben a példabeszédek (hogy csak ezt az egyet említsük) veél binatcha al tiséen (ne támaszkodj eszedre) mondatában az anteintellektalizmus bergsoni tanításának ősgondolatát ismeri föl. Bergson hatásáról szólva elsősorban az amerikai James pragmatizmusát hozza fel. Ez ugyanis pszichológiáját tükrözi.

Hogy milyen jól ismeri Szokolov a régi és az új angol filozófiát, az Samuel Alexanderről szóló tanulmányából látszik. Samuel Alexander Balfour tanítómestere volt a filozófiában és ő ismertette meg Angolországban Hegel rendszerét. Alexander az új realizmus megalapítója, és ezt Szokolov szellemesen neoalexandrinizmusnak nevezi. Külön fejezetben tárgyalja Samuel Alexander viszonyát a zsidósághoz, és az ő megszkott mesteri módszerével az új realizmusba belemagyarázza a pirké abót moralizmusát.

Legbehatóbban Rathenau egyéniségével foglalkozik, mert Rathenau sokoldalúsága különös vonzó erővel hat Szokolov áttógó szellemére. Először szembe állítja Emil Rathenaut, az apát Walter Rathenauval, a fiúval, hogy azután magával Walter Rathenauval számoljon le.

Emil Rathenau, aki, mint fia Walter, mérnök volt, alapította a Berliner Elektrizitätswerke-t és a német nagyipar vezetője lett. Szokolov Emil Rathenaut az ipar Napoleonjának, a villamosság Cromwelljének, az új felfedezések Moltkéjének és a nagy vállalat alapítók Bismarkjának mondja. Az apát a fiúval összehasonlítva, a következő ellentéteket találja köztük. Az apa gyakorlati tehetség, a fiú gondolkodó lélek; az apa a tett embere, a fiú a magas régiókba szárnyal, az apa hatalmas erejű mint Jupiter és élete — eposz, a fiú egy álmodozó Hamlet. Az ellentétek mellett a közös vonásuk, hogy mint az apa, aki mindent megtett Németországért, de a zsidóságért semmit, úgy a fia sem ismerte a zsidóságot.

Walter Rathenau antiintellektualista, mondhatni misztikus volt. Rathenau felismerte a nagy ellentétet a tudatos és a tudat alatti között és a freudi „Veränderung” fogalma nagy szerepet játszik filozófiájában. Polaris és tragikus lélek volt a nagyiparos és tudós Walter Rathenau és ez a 16 foglalkozású ember (mérnök, természettudós, bankár, kereskedő, szociológus, filozófus, kritikus, szónok, színész stb.) teljesen tudatlan volt a zsidóságot illetően. Rathenau, a szellem embere, aki a lélek uralma után sóvárgott, nem kereshette azt a zsidóságban, mert nem ismerte a zsidóságot. Utolsó éveiben kezdett csak érdeklődni a zsidóság iránt és héberül is tanult, de soha sem tudta megérteni a zsidóságot, mert nem ismerte. A zsidóságot materialistának mondotta Rathenau. „Das Judentum ist dem Transzendentalen fremd“ — írta Rathenau Karl Joelnek. Ez ellen az állítás ellen foglal állást Szokolov és a prófétákból, a zohárból, a Talmudból és a chaszidikus irodalomból vett érvekkel kimutatja Rathenau tévedéseit. Rathenau csak azért jelenti ki, hogy a transzcendens hit a zsidóságtól idegen, mert nem ismerte a zsidó irodalmat. A zsidóságot azért tartotta Rathenau antitranscendentalisnak, mert csak fordításokból ismerte. Ha ismerie volna a forrásokat, akkor a transzcendens fogalmát megtalálta volna a próféták ruach mimerómim-jában, a prófétai isteni inspirációban. Amit Bergson intuíciónak és Schelling schauen-nak nevez, azt megtaláljuk a Bibliában. A Biblia gyakran hivatkozik istenlátásra, isteni látomásra,

Mi más a transzcendens, mint a maasszé berésit, az isteni világteremtés metafizikai tanítása. Ennek a tanításnak nem ismerése okozta, hogy Walter Rathenau félreértette a zsidóságot.

Grózinger M. József.

Ossian és Scott magyar irodalmi multjához

Elek Oszkár, a magyar-angol irodalmi kapcsolatok kiváló kutatója, több tanulmányban foglalkozott Ossian magyar irodalmi vonatkozásaival (Egy. Phil. Közl. 1933: Irodalomtört. Közl. 1937, u. o. 1938) és egy terjedelmes értékezésben tárgyalta Scott szerepét a magyar irodalmi köztudatban (Irodalomtört. 1938.). Gazdag anyagát néhány adattal szeretném kiegészíteni.

Szerdahelyi György Aesthetikájában (Buda, 1778.) két ízben említi Ossiant Egyhelyütt Home tanúságára hivatkozva, csak annyit mond, hogy Skócia lakói „longiores ex Ossiano strophas canendo norunt reddere“ (II. 31. l.), másutt pedig a jellemzés elemeinek fejtegetése közben idézi: „Ossianum praerogativa characterum potissimum commendat“ (II. 129. l.). Részletesebben Poesis Narrativa (Buda 1784.) c. művében ír Ossianról: A kelta bárd műveit Macpherson adta ki s fordította le angol nyelvre. Az ossiani költeményekben csodálatos erő, lelki mélység s lendület van. Változatosak és kifogyhatatlanok a képzelet szülte mozzanatokban és leírásokban. (126. l.) A méltatást jegyzettel toldja meg: Ossianról Herder írt igen jelesen 1773-ban. — Tsernátoni W. Sámuel, a marosvásárhelyi ref. kollégium tanára, is tud egyet-mást Ossianról. Midőn „Az emberi értelemnek természeti históriája . . .“ címmel magyarra fordította Flögel Károly Fridrik munkáját (Kölozsvár, 1795.) és a bölcséletben járatlan olvasók számára magyarázatokkal egészítette ki a szöveget, az elmélkedő rész egyik Ossian-kitételéhez részletes megjegyzést fűz s benne az európai Ossian-kultusz jelenségére is rámutat: Ossian „sokféle verseit, a Skóziai hegyek között lakozóktól, kik az ő himnussait énekeldegélték egyben gyűjtvé Macpherson Jakab Anglus nyelvre fordítva ki-adta, a melyekben az Olaszok, Frantziák, és Németek igen belé szerettek . . .“ (10. l.) — A Hasznos Mulatságok (1820, II, 161. l.) „Ossiannak eredeti kéz írásai“ című közleménye szinte mindennél „kellemesebb felfűdözést“ közöl: Connorban a Szt. Petrik alapította apátság omladéka között megtalálták Ossian kézíratait. Ez az esemény lehetővé teszi majd a teljes Ossian-fordítás megjelenését. Macpherson ugyanis az énekekből kihagyta a vallásra vonatkozó részeket, hogy ezzel is növelje a költemények mesterseges régiségét. Az Ossian-fordító nemzetek sorában a magyarság is dicsekedhetik némi eredménnyel: A cikkíró Bacsfányi János és Kazinczy Ferenc kezdeményezését említi. — Kissé távolabbról érinti Ossian magyar multjának tárgykörét a Regélő Pesti Divatlap cikke: Finország népköltészete (1842. 183. l.). Tudomásom szerint irodalmunkban ez a legrégibb adat, amely Lönrot Illés Kaleva-kiadványáról értesít. Az ismeretlen cikkíró, minden valószínűség szerint a folyóirat szerkesztője, Erdélyi János, a finn költeményt az Ossian-dalok mellé állítja: „A pogány őskor óta mostani időkig a finnek oly sajátos és eredeti jellegű népköltéssel bírtak, melly valóban köz figyelmet érdemel annyival inkább, mivel tán egyedül néptörzs mutathat elé minden ágból, őskori nagyszerű nemzeti költészetet, melly nemcsak szépsége, hanem eredeti — és nemzetisége tekintetéből is más fajok költészetével, egy „Ossian-nal állandóul mérközhetik.“ — Bulla János „Ossianhoz“ c. költeményében (Magyarország és a Nagyvilág 1878. 626. l.) a dal, a búv, a dics, a gyász, a mult Ossianját idézi. Az idő nem ronthatja meg Ossian költészetének királyi pompáját, mit gyenge ujjal lantot verve szőtt.

Scott Walter regényköltészetéről érdekesen nyilatkozik Vajda Péter. Szerinte „a románok nagyobb része idétlen fejek ostoba kohománya.” La-fontaine regényei inkább az érzéketlen szívű és fáradt képzeletű aggoknak valók, mint sem fiataloknak. „Legtöbbet érnek a történetes románok, melyek a házi köröket is híven festik, időt, népeket, embereket ösmentetnek — milyenek Skott Walteréi, a jó fordító által nálunk is kedvesekké leendhetők.” (A férfiasság, Kassa. 1835. 45—46. l.) — A Hasznos Multságok 1826. évi évfolyamában megjelent Scott-cikk (II. 338. l.) az angol író érték helyét Shakespear mellett jelöli ki. Szól az író születéséről, atyjáról, utazásairól, tanulmányairól, házasságáról, ügyvédségéről, jövedelméről, írói munkásságáról, majd megállapítja, hogy „Valter Scottnak a Vaverleyje megérdemli, hogy az Angol Litteratúrában a Shakespear mellé helyeztessék.” — Nagy László: Ida c. novellájában (Regélő 1836. 274. l.) a környezet-háttér aprólékos leírását mellőzi. Kissé gunyosan utasítja el a „szőgarmadakkal élést”, bár: „Itt még az Ivanhoe s régiségek buvára írójaként bővebben is kiereszkehdhetnénk; nevezetesen: kik szoktak jelen lenni? milyen ranggal, renddel, öltözettel? nemzetiben-e, vagy külföldiben? vendéghajakat viselnek-e, vagy első, középső, s harmadk lépcsőn álló háromszegletes kalapokat? s a t.” — Scott Walter Edinburghban felállítandó szobráról és a szobor költségeiről tudósít a Regélő Pesti Divatlap Tárcája (1842. 288. l.).

Zsoldos Jenő.

K Ö N Y V E K

Szemere Samu: Schopenhauer

Születésének 150. évfordulójára. Kötönlenyomat a Budapesti Szemle 1938. évi évfolyamából.

Szemere Samu minden írása jelentős, hangjának finom mértékartása azonban legtöbbször az olvasóra hárítja a jelentőség kikutatásának munkáját. Schopenhauer-ismertetésének jelentősége minden bizonnyal Schopenhauer rendszerének bírálatában van, vagy inkább abban, hogy e bírálat szempontjaiból jelentkezését láthatjuk annak a *rendszernek*, amelynek körvonalait a *„Tudományos gondolkodás és bölcséleti gondolkodás”* c. tanulmányában (Budapesti Szemle, 1936. jún. szám) már megpillantottuk.

Schopenhauer rendszerének rendkívül világos ismertetése után Szemere a bírálat horgát először is a voluntarizmusból leszármaztatott *pesszimizmusba* akasztja. Kimutatja, hogy elfogadva a schopenhaueri metafizikát, csak akkor kell a pesszimiztikus következményt is magunkévá tennünk, ha egyetemes érvényű tétel az, hogy akarni annyi, mint szenvedni. Az elfogulatlan tapasztalat azt mutatja azonban, hogy az akarás többnyire

gyönyörrel jár még akkor is, ha utóbb a teljesülés el is marad. Így tehát nincs is logikailag kényszerítő kapcsolat Schopenhauer akaratmetafizikája és pesszimizmusa között.

De mégha elfogadható volna is az akarásnak a szenvedéssel való azonosítása, lélektani tapasztalat alapján tagadni kell, hogy az öröm pusztán negatívum. Ezzel Schopenhauer pesszimizmusa elvesztette elvi alapját. Mihelyt a javak mérlegén a szenvedéssel szemben pozitív örömmennyiség mutatkozik, telességgel az egyéni megítélés dolga: értékesnek tartjuk-e az életet örömeiért szenvedései ellenére, vagy értéktelennek szenvedései miatt örömei ellenére. Különösen kitűnik ez akkor, ha továbbmegyünk és nem csupán a hédonikus értékeket vesszük számba, hanem a tudomány, a művészet, az erkölcsiség, a vallás értékeiségeit is: az igazat, a szépet, a jót, a fenségeset, amik teljességgel összemérhetetlenek a fájdalom-gyönyör kettősségével. Maga Schopenhauer is épen ezen a ponton üt rést pesszimizmusán, amikor elismeri, hogy az esztétikai öröm egyszer az alany érzelmeiből, máskor a tárgy *jelentős voltából fakad*.

Egyéb önellentmondáson kívül (pl. az akarat-szubsztancia önmegsemmisítése) Schopenhauer bölcséletének alapvető révedését épen itt — az értékek tagadásában — ragadhatjuk meg. Ez a rendszer egy egyéni hangulat fogalmi leírása. Ebből a hangulathoz ered Schopenhauer *alapvető értékelése*. (Szemere már idézett korábbi dolgozatában kimutatta, hogy minden filozófiai rendszer elsődleges alapja egy értékelő állásfoglalás.) Schopenhauer értékelése negatív, ez az állásfoglalás kisugárzik metafizikai, esztétikai és erkölcsi gondolkodására. Innen van, hogy világakarata vak, ösztönös akarat, hogy az akarat és a szenvedést azonosítja, metafizikájából pesszimizmus következik, hogy az érzelmek közül csak a fájdalom ismeri el valóságnak, hogy elutasítja az imperatív erkölcsant, hogy a szeretet nem több szerinte a részvételnél, hogy a szentség lényegét a világ értéktelenségének belátásában találja. Az alapvető révedés az a hiedelem, hogy a világnak ilyen hangulati megéléséből fakadó értékelés fogalmi eszközökkel egyetemes érvényességű tanítással tehető.

Szemere nagy megértő és megértető művészetének szépen kimunkált ötvösműve ez a kis tanulmány. Ismétlem, legfőbb értékét abban az aspektusban látom, mely Szemere rendszerére nyit új ablakot. Az értékelő állásfoglalás elsődleges voltának tanítása nyert itt kitűnő alkalmazást. Azt hiszem, a filozófia történetében nyitva áll egy fejezet Szemere Samu rendszere számára.

Benoschowsky Imre

Kelet és Nyugat között

Zsidó fiatalok antológiája. A zsidó diákszegélyző kiadása. (Kolozsvár) 1937.

Időpontunk zsidóságának az önvédelem harcán és az önmegismerés követelményein túl szükségszerűen bele kellett kapcsolódnia abba az európai gondolatba, hogy 1. a társadalom helyzetképének megismerésére egyedül a szociográfián keresztül vezet az út s 2. hogy a művészi megnyilatkozásoknak vissza kell fordulniuk ősi eredendő forrásokhoz, a népi hagyományokhoz. Szociográfia és népművészet; a zsidó fiatalság életprogramjának két

jelentős tényezője. Az erdélyi zsidó ifjúság is ennek a kettős gondolatnak irányában keresi igazabb önmagát. Ezt mutatja értékes antológiájuk szellemi tartalma.

Az antológiát dr. Hamburg József előszava vezeti be. Mélyen átgondolt s művelt szemléletre valló sorai stílusosan simulnak a kötetben érvényesülő szempontokhoz. Weimann Jenő tanulmánya a zsidóság társadalmi és művelődési megújulását várja a szociális- és kultúrviszonyok ismeretétől. Barzilay István szociográfiai riportja megmutatja a tájékozódás útját: Kolozsvár egyik forgalmas utcájának rozszant házában az elesett zsidók sorsa ijesztő példája a „deklaszsalódás” rohamos jelenségének. Boskovics Sándor A zsidó zene problémája c. dolgozatában a zsidó népdalok gyűjtését és zsidó zenekarok megszervezését sürgeti. Széles tudással, komoly tudományos felkészültséggel világítja meg Cseh Gyula a Zsidók Európában c. értekezésében a mítoszok világába merülő Európa lelkeségét. Szerinte az új zsidó emancipáció csak a felismert zsidó népi kultúra szabad kibontakozását jelentheti. Danzig Hillél az örök zsidó végzetet rögzíti meg a világtörténelem vonalán egy-egy város zsidóságának pillanatfelvételeiben, Landó Jenő pedig helyi jellegű cikkekben foglalkozik az erdélyi zsidóság feladataival. Márton Lajos a tárgyi ismeret biztonságával részletezi a háború utáni zsidó nemzeti jogok kérdését. Pollák Ernő az ifjúság és a béke gondolata köré szövi fejtegetéseit azzal a figyelmeztető hangsúllyal, hogy létre kell hozni a kisebbségi helyzetben élő magyar ifjúság egységes arcvonalát. A szépirodalmat (feltűnő!) csak a líra képviseli az antológiában. Adler Hubert, Brassai Viktor, Gréda József, Salamon Ernő költeményei között akad néhány erővel teljes, tehetséges alkotás. A műmellékletek új művészi elgondolásokról adnak figyelemreméltó áttekintést. Leon Alex, Keleti László, Kazár László, Lázár Éva eredeti művei mellett különösen Wald Hermann szobrai nagyvonalúak.

A Kelet és Nyugat fogalma ebben a néha nagyon is távoli területeket összefoglaló gyűjteményben nemcsak szimbólum, hanem lelki szintézis is. A zsidóság és a világi kultúra megbontathatatlan egységét hirdeti.

Zsoldos Jenő.

Günther Friedländer: Jüdische Jugend zwischen Gestern und Morgen

Vortrupp-Verlag, Berlin, 1938.

Két ív terjedelmű kicsiny füzetben számol be a szerző a német zsidó ifjúság szomorú helyzetéről. Ennél kétségbeeitőbb, fájdalmasabb helyzetképet alig festettek még a német-zsidó fiatalság utolsó öt eszendejéről. Volna okunk ugyan azt himni, hogy a szerző túlozza a mondanivalóját, hogy mint kortárs és mint közvetlen szemtanú talán a kelleténél több sötét hangulati elemet kevert a fájdalmas német-zsidó jelen fotográfiájába. De csakhamar rájövünk, hogy hüvös tárgyilagossággal, szinte pátosztól mentesen, pusztán olyan tényeket sorol föl, amelyek nem is sajátos német, hanem német-zsidó tragikumot fejeznek ki. Mert amikor Friedländer azt mondja, hogy a német-zsidó fiatalság lélektelenül támoilog az ürben, tér nélkül a semmisségben, ugyanakkor e tértékliségben, e lelki dimenziótlan-ságban mint meghatározó jegyben, már nemcsak a német, hanem az egyetemes zsidó fiatalság karakterisztikonját ismerjük föl. Tehát joggal hihetjük azt, amit a szerző elmond a német-zsidó fiatalságról: család és otthon nélkül él, mert a szülőben nincs meg többé a vágy, hogy polgári keretek között a maga egyéni stílusa szerint éljen. Oda a család idillikus hangulata. A városi német zsidóság penzióban, albérleti szobában tengeti életét, mert ez az állapot „kivándor-lásképebb”. Viszont a család és az otthon összeomlásával együttjár a zsidó ifjúság lelki összeroppanása is. Az otthon után az iskola lehetne az a tér, amelyben a fiatalság megtalál-hatná és kiélhetné önmagát. Viszont az iskola mint az életrevaló előkészí-tés második szent örömlomása is el-vesztette célját, „hitelét”. A szülő sa-ját tapasztalatain okulva, sokkal is-kolaellenesebb, mint maga a zsidó fiatalság. Ez nemcsak az általános kultúra-ideál hanyatlásával függ ösz-sze, hanem azzal a közfelfogással is, hogy manapság a zsidó ember szá-mára az iskola csak az idő „kitölté-

sé”-re való. A praktikus életpályára, mesterségre való előkészület pedig a reménytelenség gátján szenved hajó-törést. A jövő képe így egyetlen vágyban zsúfolódik össze: a kíván-dorlás nosztalgiájában. Kezdetben még a német-zsidó egyesületek és sportklubok nyújtottak valamiféle te-ret a lebírhatatlan zsidó életösztön kiélésére. Ma már ezek is elnépte-lekednek. Az egyre növekvő apátia ki-oldotta a zsidó ifjúság lelkét a közös-ségérzés örömeiből. Valami vad, eled-dig ismeretlen hedonizmus vált úrrá rajta: pillanatnyi gyönyörök habzso-lása, az olcsó szórakozás nyújtotta muló öröme: jégpálya, mozi, tánc-lokál, az a terület, ahol még elfel-d-kezhetik önmagáról, tragédiájáról.

Azt hihetnők, hogy az egyéni élet keretein túl a közösség élete: a kol-lektivitás nyújt tén még valamiféle biztos alapot a zsidó fiatalság meg-rendült lelke számára. De sajnos nem. A hitközségekkel szemben változatlanul teljes érzelmi vonatkozás-talanságban áll. A templom és az is-tentiszeptet pedig nem hely és nem a kalom többé vallásos érzésvilágának újjáteremtésére. Még csak rá sem éb-red a zsidó lélek vallási válságára. Az egész anyagi és metafizikai világ értékrendszere megingott a számára. Nincs többé abszolút érvényesség; hitelét veszítette minden, mert egy döbbenetes tényre ébredt rá, melytől szabadulni sosem fog; nyomon kö-veti minden lépését mint az árnyék a ráeszmélés: hogy az igazság nem fedi a valóságot.

Ebben a tragikus negációban egy pozitívum van: a közöny, az indiffe-rencia, amely a lélek tudatos alap-hangulatává merevedett mindennel szemben, ami európai. Talán csak egyirányban működik még valamiféle célratörékvés, fantázia és egyéni kez-deményezés: az Európán kívüli élet felé. A német-zsidó fiatalság szörnyű katasztrófájában ez az egyetlen re-mény: menekülés valamerre, ahol jobb, ahol nyugodtabb az élet. De vajon valóban jobb és nyugodtabb az élet bárhol is ma a zsidó fiatalság számára?

Kohn Zoltán.

FIGYELŐ

Constantin Brunner

Leopold Wertheimer, írói néven Constantin Brunner filozófiáját „Uj

spinonizmus” c. tanulmányunkban (Li-banon, 1936. 51. l.) részletesen tár-gyaltuk. Halálának (1937 június)

Figyelő

első évfordulója alkalmából a filozófiai erosztól fűtött íróról, az élet még pedig a zsidó élet szolgálatában álló költő-látnoki filozófusról emlékezünk meg.

Constantin Brunner nem volt céhbeli filozófus és a filozófiában nem a zárt rendszer, hanem a világkép érdekli. Olyan fajta kívülálló volt ő a filozófiában, mint pl. W. Rathenau és Fr. Mauthner, akik l'art pour l'art filozófáltak. Kivülállósága ellenére Constantin Brunner mégis iskolát alapított. Ahogyan van Németországban Kant-Gesellschaft, Rudolf Eucken-Bund stb., épügy alakult 1924-ben Potsdamban egy Constantin Brunner Gesellschaft is, s ez a neospinócizmus újróféizmusának, Constantin Brunner pneomatologizmusának és neológizmusának terjesztését tűzte ki célul.

Filozófiájának életközelségét a zsidóság társadalmi helyzetével foglalkozó könyvei bizonyítják. Nagy zsidó tudása, könyvekben a zsidó fogalmak alkalmazása és héber szakkefejezések használata, de elsősorban szenvedélye a zsidó igazságért avatják őt zsidó filozófussá. Kortársai (Husserl, Fr. Mauthner stb.) vagy ki-keresztelkedtek, vagy soha nem hangzottak zsidóságukat, Constantin Brunner azonban benne élt a zsidóságban és a zsidóság szociológiai helyzete, kulturális feladata és népi hivatása a legbelsőbben foglalkoztatja. A zsidó kérdés el munkásságának legalább egyharmadában. Mikroszkópusan nézte a zsidó kérdést és az emberiség problémáit is a zsidó kérdésen keresztül vizsgálta. (L. Leo Hirsch: Constantin Brunner und seine Zeitgenossen. Der Morgen, 1937 nov.)

A zsidókérdés lényegét a zsidó gyűlöletben látja; csoporteffektusnak nevezi és „Hochmut einer Gruppe” néven beszél róla. Szeretetre és megértésre hívja fel az embereket és a „megértés szigete” után vágyódik a zsidóság javára.

Descartes műve (Discours de la methode), amely a filozófus nevét halhatatlanná tette, a kortársak előtt homályban maradt. Spinoza „Ethikája” is csak halála után jelent meg. Constantin Brunner művei még az író életében nagy hatással voltak és az az érzésünk, hogy radikális liberaliz-

musától eltekintve, a Constantin Brunner-kultusz most kezdődik igazán.

Grózinger M. József.

Bibliai botanika a jeruzsálemi héber egyetemen

A jeruzsálemi héber egyetemen legutóbb a bibliai növények tanulmányozását is bevezették. A hallgatók az új tárgyat nagy lelkesedéssel karoíták fel. A bibliai botanikával a zsidó és arab növénytan kutatását is összekötötték. Dr. Hareubani Eiraim, az előadó 30 év óta vizsgálja a szentírásban megemlített növényeket. Nejével, aki szintén botanikus, összegyűjtötték majdnem valamennyi említett fajt és Hareubani sajátos módszerével kikészítve az egyetem bibliai botanikai múzeumában helyezték el. Az ókori Palesztinának, Szíriának és Babilóniának összes növényeit, melyeket a Biblia, a Talmud és a későbbi héber iratok említenek, mind megállapították és osztályozták. A múzeum növényei a sajátos kikészítő módszer folytán teljesen friss növények benyomását keltik, mintha éppen most szedték volna őket, annyira megtartották eredeti színeiket. Zárt polcokon természetes csoportokban vannak elrendezve. A sok érdekes növény közül érdemes a Capparis egyik fajtáját megemlíteni. Ennek virága egy nap alatt kifejlődik és elpusztul, Hareubani nagy hozzáértéssel és türelemmel olyan sorozatot állított össze, amely a virág életét félórás időközökben mutatja be.

Meg kell jegyeznünk, hogy a modern bontanika is méltón van képviselve a palesztinai egyetemen. Az egyetem botanikai intézetének elhunyt igazgatója, dr. Eig 1921-től kezdve beutazta Szíriát, Törökországot, Kurdisztánt és a sivatagokat és összegyűjtötte a közeli kelet flóráját. Azonkívül Palesztinának részletes növényteni térképét is elkészítette. A növényekből Palesztina egy-egy vidékének talajmenti jellegét gyakran meg lehet állapítani, sőt egyes esetekben egyetlen növény előfordulásából is. Palestine Journal of Botany címen növényteni tudományos folyóirat is jelenik meg.

K. J.

Magyar.

Literatura 1938. júl. 15. *Hegyi László: Hugó Károly* (Születésének 130. évfordulójára). Hugó egyéniségének egyik részét zsidósága határozza meg. A másik tényező, amely a zsidó származású író életét és törekvéseit korlátozza: a siker hajszolása. Ezt a zsidóságból magával hozott csökkentértékűségi érzés magyarázza. Nagyvalósága, önistenítése ennek a lelki mozzanatnak az eredménye.

Magyar Nyelv 1938. 3—4. szám *Gyóni Máttyás: Kalizok, kazárok, kabárok, magyarok* (I.) Joannes Kinamos XII. századi bizánci történetíró két ízben is említ egy kaliz nevű népet, mely a II. Géza korabeli Magyarország területén élt. Egyszer így határozza meg vallásukat: „mózesi, mégpedig minden tekintetben keveretlenül tiszta mózesi törvények szerint élnek”, a második helyen pedig azt mondja, hogy a perzsákkal vagyis a szeldsuk törökökkel vallanak azonos vallási nézeteket. Az első meghatározás a II. Géza által a szerbeknek küldött magyar segédszolgálatokban harcoló kalizokra, a második a Szerémségben élőkre vonatkozik. A tanulmány szerzője magáévá teszi azt a gondolatot, hogy a kaliz nép azonos a kazár birodalomban élt khvalisz nevű néppel és vizsgálja, mikor ment végbe a kazár birodalom vezető rétegének áttérése a zsidó vallásra s milyen következményekkel járt ez a folyamat a khvaliszokra és a magyarságra nézve.

Héber.

Moználjím Tel-Aviv, 5698, 2—3. sz. *Hugo Bergmann: Kivsonah sel hachevrah*. Az ismeretelmélet és a szociológia kölcsönhatását mutatja be Max Adler utolsó könyve (Das Rätsel der Gesellschaft) nyomán. — **S. D. Goitein: L'chéker melechet haszippur hamikra**. A Szentírás elbeszélő művészetéről értekezik, és tartalmi és alakai sajátosságait kutatva, megállapítja, hogy a Szentírás elbeszélő formája három tekintetben üt el a többi antik elbeszélésektől. Ez a három elem: a stílus és forma egyszerűsége, a cselekmény drámai egysége és a vallás-erkölcsi alap, a világnézet előadásának világossága. — **Z. Wislovski: L'oidot ziwug raajoni echad**. — Max Adler a

történelmi materializmust és a kanti filozófiát gondolati egységbe hozta és kimutatta a tudat és az ismeret társadalomtani összefüggéseit. — **Ch. Brodi: Hamachon Tchéker hasira haivrit**. Arról az alapítványról számol be, amelyet Schocken létesített, a régi héber költészet tanulmányozására és a héber költők műveinek kiadására. — **E. Barisanski: Ludvig Börneröl** emlékszik meg, a nagy író halálának 100. évfordulója alkalmából. — **J. Barzili: Misnato sel Aristo**. Aristoteles Metafizikájának ismertetése héberre fordítása alkalmából.

Hahéd Jeruzsálem, 5698. 3. sz. **A Rosenblüt: Kolmin hanodr hadati**. A nevelés feladata az ifjúságot arra tanítani, hogy a Tóra és a munka egymást feltételezi. A munkás csak akkor teljesíti kötelességét, ha munkáját a Tóra szellemébe hatja át. — **R. B.: A. J. Sachraj-zal**. Megemlékezés Sachraj-ról, a híres vitatkozóóról és íróról halála alkalmából. A cikk az író munkáinak kiadását sürgeti. — **P. Schiffmann: L'haclachad ha'limud hamikra b'bét haszéter haamani**. A Szentírás tanítása eredménytelen, mert az élet ellentétben van azokkal az eszmékkel, amelyeket a Szentírás hirdet. — **S. Sperber: Alim mijomano sel mechanéah dati**. Reflexiók J. A. Wohlgemuth j'szodot chinuch hadat (a valláspedagógia) c. könyvéhez.

Német.

Der Morgen 1938. aug. **Leo Baeck: Die Ferne**. Valamint a 9—12 században a felfedezés és kalandozás hajlana a távoli Kelet országaiba hajtottak a zsidókat, úgy a mai korban mint gyarmatosítók szóródnak szét világszerte. — **M. I. Ben Gavriel: Das Reich Gottes in der Wüste**. Ez a tanulmány jellemrajzát adja Ibn Saudnak, a wahabita államok megteremtőjének és az egységes arab nemzet megszervezőjének. — **Ludwig Feuchtwanger: Die Evangelien als jüdische Quelle**. Graetz és Dubnow az egykorú egyháztörténeti kutatás eredményei alapján rajzolták meg Jézus alakját. Klausner jellemzése is a liberális protestansz teológia felfogásán épül. Legújában Leo Baeck mutatta ki az evangéliumokban a zsidó gondolkodás és cselekvésmód elemeit.

Francia.

La Revue Juive de Geneve

1938. június. „Az antiszemitizmust e pillanatban olyan népek, csoportok és egyének hirdetik, akik egyben a szellem és az erkölcs egyetemes értékeit is tagadásba veszik, akik fölényesen nevelnek, ha igazságról, szabadságról és józan észről beszélnek nekik és akik a kereszténység ellen egy ha nem is ugyanolyan heves, de éppen olyan kitartó harcot folytatnak” — írja André Thérive, a Temps irodalmi kritikusa, ismert francia regényíró. A zsidók támadására minden eszközt felhasználnak. Egy Léon Blumról szóló könyv szerzője abban foglalta össze kifogásait a volt miniszterelnök ellen, hogy egy olyan fajhoz tartozik, amelyben a túlvilág magasztos reménye sohasem fogant meg. „Mintha Franciaországban vagy másutt a keresztények többsége politikáját állandóan az örökkévalóság szempontjához szabná! . . . A modern társadalomban, ahol a metafizikai érzék igazán nem mindennapi kelék, enyhe túlzás bűnbaknak éppen azt a népet kiválasztani, amely Dánielt és Ezékielt adta”. Franciaország, Bergson szavával, nem zárt társaság. A francia antiszemitizmus főleg irodalmi jellegű. „Franciaországban soha nem lehet akkora antiszemitizmus, mint amekkora antiklerikalizmus volt: mindamellett a katolicizmusnak egyáltalában nincs rossz dolga és a szerzetesrendek virágzanak.” A franciák főleg azért nem fogják sohasem átvenni a germán antiszemitizmust, mert hiányzik belőlük az alsóbbrendűségi érzés. Neverségesnek tartanák elismerni,

hogy egy apró kisebbség képes őket leigázni, nemzeti létüket veszélyeztetni. — 1938. július. Az ewiani konferencia előtt írt cikkében, J. Brutzkus, előre látja a tárgyalások eredménytelenségét, ha az egyetlen elfogadható elvet nem fogadják el alapul: „kolonizáció nélkül nincs kivándorlás”. Az emberbarátok és pártfogók nem javítják a zsidóság helyzetét, hanem cselekvőképességét csökkentik és megakadályozzák abban, hogy saját erejéből segítsen magán. A zsidó jólékonysági intézmények nem értik meg, hogy a zsidó kivándorlás csak úgy rendezhető, ha a zsidók új területükön földhöz jutnak és nem túlszűfolt kiskereskedelembe helyezkednek el, ami által csak az antiszemitizmust növelik.

Portugál.

A Ordem 1938. augusztus. Rio de Janeiro. (Brazil katolikus folyóirat). A. O. Gomes cikke a Faj bálványáról: „A faji bálvány imádása az emberi nem egységéről szóló keresztény tan legfőképp legfőbb tagadása. A kereszténység magáévá teszi és védelmezi ezt az elvet . . . nem emeli ki a faji különbségeket, hogy egyes csoportokat előnyben részesítsen . . . A kereszténységnek nem fontos a bőr színe sem a hajaké, még kevésbé az egyes fajok vagy népek fejkata . . . A faji kultusz közvetlen következményeként vonja maga után az erő kultuszát . . . és az erő gögjét. A keresztény tájékozódású társadalom számára a fajelmélet a társadalmi rendtelenség legelőreltörő előőrsé, a társadalmi felforgatás leghatalmasabb tényezője.”

*Luxusfűzők, gyógyhaskötők,
lúdtalpbetétek, ortopédfűzők
és mindennemű egészségügyi
cikkek legolcsóbban kaphatók:*

SZÓBL CSURI

szalonjában

V. Arany János u. 34.

B. POLITZER ANNA

női divatszalonja

*Budapest, VII,
Kertész utca 33, II. 4*

*a legkényesebb igényeket
kielégíti Mérsékelt árak*

DR. BENDEZT ÉS TÁRSA

Budapest, VI. Andrassy-út 15

8. SZ.

**Antiquar könyvjegyzéke
megjelent**

**Kivánatra díjmentesen el-
küldjük**

K I N G

CUKRÁSZDÁK:

VI., Andrassy-út 33. Telefon: 122-491
VI., Király-utca 14. Telefon: 121-941
V., Szt. István-krt. 29. Telefon: 121-865
V., Perczel Mór-u. 2. Telefon: 117-708
IV., Eskü-tér 6. Telefon: 188-497

DR. M. JOSEPH GRÖZINGER

Geschichte der jüdischen Philosophie und
der jüdischen Philosophen von Moses
Mendelssohn bis zu Gegenwart.

I. Bd. Von Moses Mendelssohn bis
Salamon Maimon. Berlin 1930. 206 oldal.

Ára P 3.60

Kapható minden könyvkereskedésben
és a főbizományosnál:

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és antiquárium,
Budapest, VI., Andrassy-út 15.

Uj imakönyv jelent meg

**Ifjainkkal
és öregeinkkel**

címmel.

A művelt zsidó közönség számára
magyarra fordította, bevezetéssel
és magyarázó jegyzetekkel ellátta,
korszerű imarészletekkel
kiegészítette

Dr. FÉNYES MÓR

Kapható:

STEINER ÁRMINNÉ

imakönyv- és kegyeskereskedésében
Budapest, VI., Király-utca 8. szám
Telefon: 113-806.

LIBANON

SIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

WALDAPFEL IMRE: Refrigerium — revajah

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

SCHEIBER SÁNDOR: A magyar nyelv és irodalom bibliai kapcsolataihoz

GRÓZINGER M. JÓZSEF: A szombat filozófiája

KÖNYVEK:

ZSOLDOS JENŐ: Turóczi-Trostler József: Két tanulmány

Az Izs. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve

KATZBURG ILONA: Magyar-zsidó oklevéltár

GRÓZINGER M. JÓZSEF: Kurt Sternberg: Philosophische Probleme im biblischen und apokryphen Schrifttum der Juden
Saul Mézan: De Gabirol a Abravanel juifs espagnols promoteurs de la Renaissance

KISEBB BIRÁLATOK:

Ödön Beke: Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern (-os) — Szabó István Andor: Gondolattöredékek (Zs. J.) — Szabolcsi Miksa: Gyöngyszemek (—ld—) — J. Maritain: Les Juifs parmi les nations (G. M. J.) — Scheiber Sándor: Lót leányai (zs) — Ch. C. Groszmann: Szifrénu mahadurah sénit metukenet (Grózinger M. József) Komlós Ottó: Halachikus elemek Onkelosz Targumában (n. n.) — Fisch A.-Hahn J.: A felavatott ifjú könyve (Kohn Zoltán)

FIGYELŐ:

Turóczi-Trostler József (Zs. J.) — Régi héber iratok Lakisban (K. J.)

FOLYÓIRATSZEMLE

III. ÉVFOLYAM 5. SZÁM

1933. OKTÓBER

BUDAPEST

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrássy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekszámláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felelős szerkesztő: Zsoldos Jenő.

Felelős kiadó: Kohn Zoltán

Refrigerium — revajah.

A magyar nyelvtudomány és a vallástörténeti kutatás kettős ösztönzése indította el Marót Károlyban azt az érdekes és termékeny gondolatsort, melynek eredményeit egyszerre két nyelven, a magyar kidolgozásban inkább a magyar nyelvtudományi szempontokra, a németben inkább a vallástörténeti és általános nyelvpszichológiai tanulságokra tekintő értekezésében tette közzé (*Refrigerium*. Acta litterarum ac scientiarum Universitatis Hung. Francisco-Josephinae. Sectio geographico-historica. Tom. III. Fasc. 2. Szeged, 1937). A praeactákat maga a szerző ismerteti. Az egyik Mészöly Gedeon tanulmánya volt, amely azt bizonyította, hogy a magyar *hiedelem* és *hit* szavak eredetileg *hűsítés*, hűsölést, oltalmat, az emberfölötti lény oltalmában való bizakodást jelentették. A másik a németalföldi G. van der Leeuw ugyancsak „*Refrigerium*“ c. dolgozata, mely az egyházi latinságban főként az üdvözülésnek, a túlvilági megnyugvás helyének a jelölésére használatos, s a *frigus* a. m. hideg szóval köztudomásúan összefüggő *refrigerium* kifejezés vallástörténeti háttérével foglalkozik.

Marót gondolatmenete uralkodóan általános nyelvpszichológiai. Ezirányú eredményeit egészen bizonyosan gyakran fogjuk még idézni, valahányszor egy-egy formalisztikus jelentéstani „fejlődésrajz“-zal szembe a szavaknak azt a mythosszal telített őállapotát kell állítanunk, amelyből több irányba nyílt lehetőség az egyoldalúsító konkretizálás felé. Van azonban sok szempontból tanulságos munkájának egy szorosabban a szentírásmagyarázatot érdeklő részlet-eredménye is.

A *refrigerium* szó történetét már Van der Leeuw visszavezette a Vugatáig, illetőleg a Septuaginta ἀναψυχή, ἀνάψυξις kifejezéséig, s a szóhasználat, illetőleg a benne kifejezésre jutó vallási képzet hellenisztikus-szinkrekisztikus háttérét vizsgálva, végső forrását Egyiptomban vélte felfedezni. Ezzel az egyoldalú magyarázattal szemben Marót — miáltal a nyelvpszichológia általános kérdés-feltevésének a jogosultságát is mindenesetre már eleve jelentős mértékben igazolja — elsőnek mutat rá, hogy a *refrigerium* komplikált, mondhatnám: mythikus jelentéstartalmát legalább is egy esetben már a Biblia eredeti héber szövege meghatározta, tehát aggályosnak látszik mindenestül a bibliafordítások „hellenisztikus“, illetőleg „latin-keresztény“ többletének tekinteni. A Septuaginta ἀναψυχή és a Vulgata még gyakrabban előforduló *refrigerium* szavának megfelelő helyeken ugyanis a héber eredeti a szabadulás, megkönnyebbülés, megsegíttetés, „üdv“ több szinonimáját adja. Ezek közül Marót szerint a *refrigerium* szóval etymon tekintetében is rokonítható a LXVI. zsoltár 12. versében

álló רִוּיָּה, a רִוָּה a. m. bőven inni ige tövéből képzett nomen actionis. Csak helyeselhettük, hogy Marót visszautasítja a felelőtlen konjektúrázó kedvet, mely a hagyományozott szöveggel szemben itt is, Exodus VIII. 11. analógiájára hivatkozva, a רִוָּה a. m. tágasság, „szabadulás“ változatot hozta javaslatba. Ugy hisszük azonban — s ezt különben maga Marót is kifejezetten várja, sőt elvárja — idevágó fejtegetései még kiegészítésre szorulnak. Ez a kiegészítés csak meg fogja erősíteni az ő álláspontját: a LXVI. zsoltár רִוָּה szavához ragaszkodni annál is indokoltabb, mert az „öntözöttség“, „itatottság“, a forrás közelsége és az ital bősége a Bibliában is sokszor ismétlődő eleme az Istenben való bizalom és a szorultságból való szabadulás mythosának.

A sok vonatkozó hely közül méltán a legisnertebb a XXIII. zsoltár, ahol az Ur mint jó pásztor „nyugodalmias vizek mellé vezeti“ a benne bizakodót. Jeremiás XXXI. 8. szerint is: „Sírás-sal mennek el és vigasztalásokkal hozom vissza őket, *járatom őket vízzel telt patakok mellett*, egyenes úton, ahol nem botlanak meg.“ Maga a רִוָּה gyökér is éppen elégszer fordul elő szimbolikus-vallásos jelentésben. A szabadulás imént idézett nagy ígérétnek a folytatásában a hazatérők „*lelke olyan lesz, mint az áztatott kert*“ (כִּנִּי רִוָּה Jer. XXXI. 11.) és „*mert bőven itattam*“ (הִרְוִיתִי) *minden lankadt lelket* és minden epedő lelket kielégítettem“ (u. o. 24.). Jer. XXXI. 11.-hez egészen hasonlóan Ézsaiás LVIII. 11.: „És vezet téged az Ur mindig és *jóllakatja a sivatagban lelkedet* és csontjaidat felfrissíti, és *leszel mint áztatott kert és mint vizek forrása, amelyet nem hazudtolnak meg vizei.*“ A XXXVI. zsoltárban pedig a — tulvilági? mindenestre a theodicaea kérdésére felelő — bizodalmat érzékelteti, a *refrigerium*-mal ugyancsak rokon képzetnek számító, bár könnyen érthető módon ellenkező értelemben is előforduló (pl. Zsolt. XCI. 1., de XXIII. 4.) *árnyék* mellett az „ital bősége“: „Milyen drága a te szereteted, Isten, és Ádám fiai a te szárnyaid *árnyékában bizakodnak. Bősegesen isznak*“ (יִרְוּ) *házaad bőségéből és gyönyöreid patakjából itatod őket. Mert nálad van az élet forrása, a te fényességedben látunk fényességet.*“

A „víz bősége“ Marót megfigyelése szerint oly mértékben tetszett alkalmasnak a „megszabadulás“ kifejezésére, — Marót meggyőzően hangsúlyozza a jelentés-komplexus háttérében álló klimatikus viszonyokat is —, hogy csak a szörszálhasogatás láthatott ellentmondást abban, ha a רִוָּה szóval kifejezett szabadulás a LXVI. zsoltárban tűz és víz veszedelmére következik. Ennek az értelmezésnek az értékét az is igazolja, hogy a szó másik zsoltárkönyvi előfordulására is kiterjeszthető.

A jó pásztor allegóriájának már idézett mozzanatát a XXIII. zsoltárban utóvégre éppen az allegória teljes kifejtésének elmaradhatatlan eleme gyanánt is elfogadhatjuk s így ez magában véve még nem bizonyítana sokat a víz-mellék hűsének, illetőleg az üdítő ital bőségének sajátos szimbolikus-vallásos értelme mellett. Csakhogy éppen ebben a zsoltárban találkozunk ismét a רִוָּה szóval, mégpedig olyan összefüggésben, mely meggyőződésem szerint éppen asszociáció-tartalmának sokirányúságát teszi nyil-

vánvalóvá: „Terítesz előttem asztalt szemben szorongatóimmal, megkentéd kövéren olajjal fejemet...” — s itt, a XXIII. zsoltár 5. soraának utolsó két szavát egyelőre fordítatlanul kell hagynom. Mert ha pl. az IMIT-Biblia a כוסי רייה szókapcsolatot a „serlegem telistele” szavakkal próbálja visszaadni, már a nyelvtani formákhoz való lehetőségig menő hűség követelményéről is a kelleténél nagyobb mértékben mondott le. Az ugyanis kétségtelen, hogy רייה névszói állítmány, de nem adjectivum, hanem nomen verbale, azaz nem a כוסי szóval egyeztetett melléknév, hanem főnév. Fordítsam tehát így: „serlegem maga a bőség”, vagy egyszerűen: „serlegem a bőség”? Bizonyos, hogy ezáltal hívebb maradtam az eredetihez, s egyszersmind erőteljesebb is.* De a רייה szó gazdag asszociáció-tartalmát még így is menthetetlenül leegyszerűsítettem, s magyarázattal, hozzáfűzött utalásokkal kell éreztetnem azt, amire az eredeti szava már magában teljes élénkséggel utalt. A zsoltárversben ugyanis nagyobb ellentétek feszülnek, mint első tekintetre látszik. „Szemben szorongatóimmal”: a szorultság, az ellenség jelenléte mélyen átértzett halálos veszedelem, Isten terített asztala pedig nem pusztán kitüntető jel, amely megkülönbözteti a jámbort a gonosztól és diadalérzetre jogosítja fel vele szemben, hanem a szabadulás ténye, s a serleg, mely a jámbornak jut „osztályrészüil”, e szabadulás szimboluma, a szorultság után a bőség üdítő ajándéka, maga a רייה.

Ilyenformán a XXIII. zsoltár alaphelyzete a CXVI. zsoltáréval azonos: nemcsak bizodalom és megnyugvás hangja, hanem a szabadulás diadala is kicsendül belőle. A szabadulás itt is, ott is a halál köteleit tépte szét. „Még ha a halálos árnyék völgyében járok is” — mondja a XXIII. zsoltár. „Körülvettek a halál kötelei és szorongásai az alvilágnak megtaláltak engem, szorultságra és bánatra találok, de az Ur nevét szólítom, óh Uram, mentsd meg lelkemet” — így a CXVI. A megszabadult lélek örömeinek a csúcspontján pedig a CXVI. zsoltárban is a serleg képe jelenik meg: „A megsegítettség serlegét emelem és az Ur nevét szólítom.” Tudatosan mellőzöm itt azt az értelmezést, mely szerint a כוסי ישועות a megsegített ember halálját kifejező italáldozat pohara volna (v. ö. Gesenius, Handwörterbuch, s. v. כוסי). Mellettem szól a sorsjelentésű „serleg” gyakori előfordulása a Biblia héberségében (Ézs. LI. 17. Zsolt. XI. 6. és XVI. 5.), ami még az Új-Szövetség kifejezés-készletén is érezteti hatását; gondoljunk különösen az Olajfák hegyén imádkozó Jézus szavaira: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár... Atyám, ha nem távozhatik el tőlem ez a pohár, anélkül, hogy kiigyam, legyen meg a te akara-

*Örömmel látom, hogy a legújabb magyar zsoltárfordítás a nyelvtani hűségnek ezt a szempontját már — s bizony nem az esztétikai hatás rovására — ugyanígy érvényesíti: „Gazdagon öntesz olajat fejemre, — s habzó serlegem maga a bőség.” Horváth Konstantin: *A zsoltárkönyv magyarázata és fordítása*. Zirc, 1935 56. l. Ez a fordítás különben közelebb áll az eredetihez, mint a szöveget kísérő jegyzetekben a „Textus Masoreticus” szószórinti fordítása gyanánt adott „a poharam még bőségben kicsordul.”

tot" (Mt. XXVI. 39. 42. s a többi synoptikusok). „A megsegítetté-
serlegét emelem": ha a közvetlenül szuggesztív kép logikai egyen-
értékességét akarom csak adni, nyugodtan fordíthatnám így is:
„osztályrészem az, hogy meg legyek segítve".

Most lett csak világos, hogy a XXIII. zsoltár 5. versének min-
den olyan fordítása eleve gyöngé és hiányos, mely nem utal arra,
hogy a כֹּסֵי רֵיחַ és a כֹּסֵי יְשׁוּעֹת אֱשָׁא mondatok a vallási szim-
bolika szempontjából „szinonimák". „Serlegem a bőség"? Csak
fordítás ez is, azaz kényszeregyesség két különböző törvények-
nek engedelmesskedő vagy legalább is asszociáció-tartalmával kü-
lönöző irányok felé mutató jelrendszer között.

Természetesen ez inkább csak kiegészítés-jellegű megjegyzé-
sek a legtávolabbról sem lépnek fel avval az igénnyel, hogy a
héber nyelv szempontjából Marót által felvetett probléma kimerítő
és végleges tárgyalásának tekintessenek. De talán amellet, hogy
a LXVI. zsoltárt illetően Marót értelmezését megerősítették, s a
XXIII. és CXVI. zsoltárok egy-egy versének a magyarázatához
némi adalékot szolgáltatottak, arra is alkalmasak, hogy Marót kö-
vetelését a *refrigerium* történetében a zsidó összetevő számontar-
tása iránt még nyomatékosabbá tegyék. Kíváncsinos volna, ha rész-
letesebb vizsgálatokra ez irányban olyasvalaki vállalkoznék, aki-
nek kellő képzettsége van arra, hogy a Biblia utáni zsidó irodalom
különböző rétegeit is alaposan szemügyre vegye.

Waldapfel Imre.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyar nyelv és irodalom bibliai kapcsolataihoz

1.) A Horvát-kódex egy fordulata.

A Horvát-kódex egy megkapó legendája elmondja az együgyű bencés
fráteréről, hogy imádsága e két szó volt mindössze: Ave Maria! Halála után
szívéből szépséges liliom fakad, levelein a két szó: Ave Maria. A legenda —
tárgytörténeti taglalása: Heller, Gott wünscht das Herz. Hebrew Union College
Annual. IV. 1927. 365—379. — ezekkel a szavakkal zárul: „És ezeket látván,
dicsérék az Szűz Máriát, ki üszte az öt tiszteletet." (Nyelvemléktár, VI.
334.)

Katona Lajos a befejező sorokhoz a következőket jegyzi meg (Középkori
legendák és példák. Magyar Kvt. Bp. É. n. 176): „E szavak élénken emléke-
tetnek Ovidius Metam. VIII., 724 sorára. Baucis és Philemon történetének
végszavaira: qui coluere, colantur."

Természetesebb forrásul kínálkozik ide a Szentírás. Gen. XII. 3.: „És meg-
áldom a téged áldókat és a téged átkozókat megátkozom." Gen. XXVII. 29.:
„A téged átkozó átkozott, a téged áldó áldott." Vagy Arany fordításában:

Átok rá, ki téged átkoz,

Áldás rá, ki téged áld.

(Prózai dolgozatok. Új lenyomat. Bp. 1900. 276.)

Hasonlóan Num. XXIV. 9.: „A téged áldó áldott, s a téged átkozó átko-
zott." Ps. CXXXIX. 21.: „Nemde a téged gyűlölőket, Örökkévaló, gyűlölöm."

A középkori szerzetes tollára könnyebben kerül szentírási szólam, mint
Ovidius-idézet.

A magyar nyelv és irodalom bibliai kapcsolataihoz.

2.) A „néma ebek” Sztárainál.

Sztárai Mihály Az igaz papságnak tiköre (1559) c. drámájában Tamás pap imígyen nyilatkozik a katolikus papokról: „Nem papok, hanem azt mondja az Isten, hogy néma ebek azok.” (Alszeghy: Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Bp. 1912. 72) A kifejezés többször megismétlődik (75., 76. ll.), az utolsó helyen ilyen alakban: „... többé ne tartsunk immár efféle néma ebeket.”

Az író nyilvánvalóan Jes. LVI. 10.-re gondolt: „Az ő örüllői vakok, valamennyin vagynak. semmit nem tudnak; mindnyájan olyanok, mint a néma ebek, melyek alkalmatlanok az ugatásra...” (Károli fordítása): Idézi is Tamás pap a szentírási verset ekkép: „Az én örüllóim... mindnyájan néma ebekké lettenek, mert nem ugathatnak, azaz prédikállyani nem tudnak.” (I. m. 72.)

Ugy látszik, hogy ez a kifejezés közkeletű fordulat lehetett a hitvita-irodalomban mindenütt. Egy csak imént kiadott héber polemikus szövegben a névtelen zsidó szerző Muhammedet illeti a „néma” jelzővel — vagy hatszáz évvel Sztárai kora előtt. (J. Mann, HUCA. XII/XIII. 1937—1938. 442. lap 1. sor.) Ábrahám ben Dávid (XII. század) viszont a karaitákról írja: „az eretnekek... hallgattak, mint néma ebek, amelyek nem tudnak ugatni.” (Széfer Hakabbala: Jewish Chronicles. ed. Neubauer. I. Oxford. 1887. 7c.) Szó szerint átveszi tőle Ábrhám Zakutó (XV. század), szintén a karaitákra fordítva (Széfer Juchaszin. ed. Filipowski, London—Edinburg. 1857. 215a.)

A kép Sztárainál igen szerencsés, mert a katolikus papokat kezdi ki vele, akik tudvalevőleg nem prédikálnak. A néma jelző tehát talál.

3.) Madách körül.

„Mondottam, ember, küzdj és bízza bizzál!” Az ember tragédiája befejező sorának egész irodalma van már. Első szava valóban magyarázatra szorult. Ujabbán is próbálkoztak vele. Mohácsi Jenő annak a sejtelmének adott kifejezést, hogy ezt az utolsó sort Madách később írta a tragédiához s nem is függ vele össze szervesen. (Bemerkungen zur „Tragödie des Menschen.” Balassa-Emlékkönyv. Bp. 1934. 96.)

Zolnai Gyula (Magyar Nyelv. XXXIV. 1938. 44.) ezzel szemben a „mondottam” szóban „nyomatékos, ünnepies jelen időt” lát, vagy a következő „szörendmegfordítás”-ra gondol: „Küzdj és bizzál! Megmondtam!”

A megoldás egyszerűbb. Felfogásom szerint a tragédia utolsó sora közvetlenül utal Isten előbbi beszédére, amelynek alapgondolata valóban a küzdés és a bizodalom. Ime:

Karod erős — szived emelkedett:	}=küzdj
Végetlen a tér, mely munkára hív,	
S ha jól ügyelsz, egy szózat zeng feléd	}=bizzál
Szünetlenül, mely visszaint s emel,	
Csak ezt kövesd.	

A „mondottam” szó megválasztásában azután közrejátszhatott a könnyen kiérezhető szentírási reminiscencia: Micha. VI. 8.: „Oh, ember, megmondotta néked az Isten, mi legyen a jó és mit kíván az Ur tőled.” (L. Pollák Miksa, IMIT Évkönyve, 1937. 87.) Az ünnepélyes kifejezést az Ur beszédéhez a költő stílusosan kölcsönözte a Bibliából. A sor egyébként is egészen bibliai ízű. (Pollák, U. o. 86—87.)

Az utolsó színnél időzve meg kell emlékeznem még valamiről. Az egyre

rövekvő és mélyülő Madách-kutatás felderíti, hogy remekművéhez mi mindent olvasott-tanulmányozott át a költő és mennyi mindent értékesített benne. Hadd gyarapíthassam újabb adattal.

Elöttem e szirt, és alatta mély:
Egy ugrás, mint utolsó felvonás . . .
S azt mondom: vége a komédiának
(Ádám a szirt felé halad . . .)

Ádám öngyilkossági kísérlete sem Madách képzeletének önkényes teremtménye, megvan a keresztény (zsidó?) legendában. Az etióps-keresztény Ádám-könyvben olvasható, hogy Ádám elkeseredettségében ismételten le akarja vetni magát a szikláról (Das christliche Adambuch des Morgenlandes. Übers. von A. Dillmann. Göttingen, 1853. 24., 26.), Ennek a legendagyűjteménynek német fordítása már hat évvel Madách művének iratása előtt megjelent és ismeretes, hogy „Madách előtt a könyvtárában felhalmozott teológiai irodalom nem volt idegen.” (Pollák, IMIT Évkönyve. 1935. 87.)

Csak egy apróságot még. Pollák Miksa az imént foglalkozott Madách Mózes és a Biblia kapcsolatával (IMIT Évkönyve. 1938. 46—97.) Pollák nem tud róla, hogy e tárgyról több mint egy évtizede írt tömör néhány oldalon Walldmann Ernő (Madách Mózes. Bp. 1927. 8—12; II: = M: Zs: Sz, XLIV, 1927, 70—74. II.) Egy adatát fel kell említenünk, mert kimaradt Pollák gazdag anyagából (9. l.). Mózesnek az Országlár szavaira adott e válaszan (I. felv. Összes művei. Kiadta Gyulai Pál. III: 7.):

Parancsra szoltam, nem tolakodásból.
De hogyha egyszer szólnom kellett,
Nincsen kegyelet, őszhaj nincs előttem

valóban nyilvánvaló az Elíhu híres beszédének hatása (Jób. XXXII. 6—10.)

Apróságot talán, de Madách szellemével kapcsolatosak s a napfény mindent megragyogtat, ami csak útjába esik: drágakövet, kavicsot, üvegszilánkot, meg porszemet.

4.) „Asszonyi rend.”

Gönczi Ferenc Somogyi gyermek (Csurgói Könyvtár. VI. 1937. 40.) című komoly és tanulságos, de kevés figyelemben részesült könyvéből (most látok róla rövid megbeszélést a Néprajzi Múzeum Értesítőjében. XXX. 1938. 122—123.) megtudjuk, hogy a magyar nép a mensist „finoman asszonyi rend”-nek nevezi.

A tény érdekes, a benne rejlő finomságot azonban a Biblia számára kell elkönyvelnünk, hatása érdeméül kell betudnunk. A Biblia ugyanis már így jelöli. Gen. XVIII. 11.: Orah kannásim = az asszonyok rendje, szokása. (Ges. — Buhl: Hwb. 17 kiadás. 1921. 65. „u. d. Weise d. Weiber.”) Gen. XXXI. 35.: Derech násim = az asszonyok rendje, szokása. (Ges. — Buhl. 169. „Art und Weise.”) Eszter. II. 12.: Dat hannásim = az asszonyok rendje, törvénye. (Sintén egyféle tisztulási folyamatról.)

Scheiber Sándor.

A szombat filozófiája.

A vallásos zsidó ember előtt szombaton minden megváltozik és minden más színben tűnik fel. A péntek esti ima után tündöklőbb a csillagok ragyogása és a szombati napsugarak fénylőbbek és „melegebbek.” Jehuda Halevitől Heineig és az új héber írókig ez ihletett meg minden zsidó költőt és ezért

A szombat filozófiája.

szánt a Talmud két traktatust a szombatnak, és a Schulchan aruch a responsum irodalom stb. mind hosszabb tanulmányokban méltatják a szombat kitüntetésének fontosságát. A Midras, a gaonok, a Zohar stb. szombatdicsítő elbeszéléseiből a szombatot isteni ajándéknak ismerjük meg, amellyel Isten egyedül Izraelt tüntette ki és az összes parancsolatok fölé a szombat megtartását rendelte el számára. A szombat fejezi ki az Isten és Izrael közt kötött szövetséget és amíg „minden napnak megvan a párja, addig a szombatnak nincs párja”, mert Izrael a szombat párja. A héber nyelvben nincs külön neve a napnak, csak a szombatot tüntette ki a héber nyelvszellem külön elnevezéssel, a szabbath névvel és az oneg szabbath, a szombati örömök élvezetét ezáltal is kategorikus imperativusszá emelte.

A szombat történelmi fontosságát Izrael életében Achad háam fejezte ki a legáltalában, amikor kijelentette, hogy a szombat inkább megőrizte Izraelt, mint Izrael a szombatot. Ez az Achad háami szellemes szombatmeghatározás egyedül elegendő ahhoz, hogy a szombat lényegéről gondolkodni kezdjünk és megkíséreljünk filozófiai valójának körülírását. (L. Szefer haszabbath, Tel-Aviv, 1936.)

A szombat metafizikai és etikai jelentősége révén rendelkezik filozófiai tartalommal. A tízparancsolat első fogalmazása (Móz. II. 20) a szombat kozmogóniai lényegét hangsúlyozza, míg a második dekalógus-fogalmazás a kozmológiai szempont helyett az etikai normatívizmust, az erkölcsi szocializmus eszmetartalmát teszi meg a szombat tengelyévé. A szombat kozmológiai-metafizikai jelentőségét Maimonides és más középkori zsidó filozófus és biblíamagyarázó (Dávid Kimchi), legújában pedig David Nour ark és Franz Rosenzweig hirdetik.

A „hat napon át dolgozzál és a hetedik napon pihenj” parancsolata Maimonides szerint a legmegcáfolhatatlanabb kozmológiai istenbizonyíték. A szombat megtartásával az ember Istent ismeri el a világ teremőjének, a szombat vései emlékeztetünkbe, hogy a világ nem örökéletű, hanem Isten műve. A kadmut tanával szemben, amely a világ örökkévalóságát hirdeti, a szombat munkaszünet-kötelezettsége a világ teremtettségét, a maaszé beresit isteni kezdeményezését juttatja eszünkbe. A szombat az Isten chiddus haolámjára oktat bennünket és arra tanít, hogy Isten a világ újjáteremője (mechadás) és fenntartója. Franz Rosenzweig is a világ teremtettségének gondolatát látja szinbolizálva a szombatban. Szerinte három csillag (Der Stern der Erlösung) világít Izrael egén: a Teremtés, a kinyilatkozás és a megváltás — és mind a három principium a szombatban emelkedik jelképpé. A teremtés gondolatot a „hat napon át teremtette Isten a világot” fejezi ki; az „Őrizd meg a szombatot...” a kinyilatkozást, a „hogy pihenjen szolgád...” a megváltást jelképezi.

A szolga pihentetésének (megváltás) humanitárius-szociális eszméje a szombat etikai tartalmának tárgyalásához vezet át. A szombat etikai jelentőségét Philon, Steinheim és Hermann Cohen hirdeti.

A szombat a humanizmus eszméjének, az egyenlőség ideáljának valóráváltása: úrnak, szolgának, cselédnek, béresnek egyaránt pihennie kell. A szombat törvénye a monoteista erkölcstan lényege: Isten egyetlensége az emberek egyetlenségét, az emberek egyenlőségét jelenti. Isten, aki a világot a semmiből szabadon teremtette megpihent a hetedik napon és ezt a napot a semmiből való szabad teremtésnek, az ember szabadságának szimbólumául rendelte el. A szombat az emberi szabadságnak, a jövő emberiség messiáseszméjének jelképe. A szombat az a szent pihenés, amikor az ember lerázza magáról a természet szükségzerű és kényszerítő igáját és szabadságának szent élvezetében csak a szellemet, a tiszta szellemiséget műveli. A szombat zsidó pihenő-

napja a szentség és ez a szentség különbözteti meg a többi népek pihenő napjaitól. A szombatot hat hétköznapi nap előzi meg és a hétköznapi napok célja a szombat szentsége, a vasárnapot azonban a hétköznapi napok követik és célja a hétköznapiaság. Mint a hat év után a semitaév és a hét semitaév után a jóbelév szent, úgy szent a hat nap után a hetedik nap, a szombat. Amint van egy kis ország, Palesztina, amely az egész világnak „Szentföld”, úgy van a zsidóknak egy napja, a szombat, amely szent.

A szentség adja a szombat jellegzetes lelkét, a nesama jetérát, amely felteszabadítja az embert a hétköznapi anyagságtól: a szellem győzedelmeskedik az anyagon. Nem közönséges szünnap a szombat, hanem a lelki koncentrációnak, a lélek pihenésének a napja. A hétköznapi munkavilágával, az olam haaszijával szemben a szombat a koncentratív gondolkodás, az olam hamach-sává világát jelenti. A hétköznapi alantas gondolatoktól megszabadultán a lélek a vita contemplativa-nak, a szemlélődő életnek szentelheti magát, mert a szombat szentsége elhallgattatja a hétköznapi anyagi vágyait és az embert átszellemülten Istenhez hozza közel. A szombat öröme, Jehuda Halevy szerint, közelebb visz Istenhez, mint a böjt, mert megtisztítja lelkünket. A Tóra is azért adatott szombaton, hogy távol a hétköznapi gondoktól, csak Istennek szenteljük életünket ezen a szent napon, amely a Kabbala eszhatológiájában a túlvilág, a túlvilági pihenés, a túlvilági szombat (jom sekulló sabbat) nevet kapja.

Grózinger M. József.

K Ö N Y V E K

Turóczi-Trostler József: Két tanulmány

Az egyikben az európai dohányköltsézet magyar lecsapódásának legrégibb nyomára derül fény.

Turóczi-Trostler József már a múltban is sikeresen nyomozta Faludi Ferenc költészetének és az európai irodalomnak érintkező pontjait. Ujabb jelentős tanulmányában (*Az első magyar szonett. Különlenyomat az Irodalomtörténet 1938. évi évfolyamából*) mintegy kiegészíti, továbbbátítja kutatásainak eredményét. Szorosabb formai és tartalmi összefüggéseket mutat ki Faludi „A pipáról” c. szonettje és a világirodalom dohánydalai között. A maga nagyvonalú irodalomtudományi módszerével itt is messzi háttér felől közelíti meg tárgyát s nem hagy érintetlenül egyetlenegy motívumot sem, hogy minél szilárdabban építhesse ki az európai pipaverssek magyar költői visszhangjának és őseinek rokon kapcsolatát. Gazdag mozzanatokban tárja föl, miként hódítja meg a dohányzás a nyugati kultúrát s mint simulnak a dohányköltsézet tartalmi elemei a különböző időpontok szellemi magatartásához.

Számba veszi Sir Robert Aytoun szonettjét, George Withert versét, hogy végül a francia Max. Misson közölte szonettben és annak Tentzel-féle német változatában fedezze föl Faludi költeményének forrását. Ennek a szerencsés rátalálásnak jogán aztán végérvényesen megfogalmazza a költő verstörténeti jelentőségét a magyar lírai költészetben, s megjelöli helyét a barokk-gálans kor irodalmi térképén.

A másik tanulmányban egy magyar motívum európai költői vándorútja rajzolódik ki.

Turóczi-Trostler József megírja a tokaji bor szellemtörténetét is. (*Lob des ungarischen Weines. G. Ranschburg. Bp. 1938.*) Kimeríthetetlen világirodalmi anyagismeretével nyomoz ki-séri a magyar bor múltját: A humanizmus időpontjától a barokkon át a romantikáig. Voltairtól Goetheig, Rossinótól Beethovenig, a világiárók, költők, zeneművészek nyilatkozataiban, műveiben, leveleiben gyakran felbukkan a tokaji bor dicsérete mint magasztaló kijelentés vagy verses rajongás. Turóczi-Trostler József értékes tanulmányában azonban az európai borirodalom birtoklómányának szem-

léje csak keret, bevezetés, hogy hangsúlyozottabb rávilágítson a szerző új felfedezésére: Gottfried Benjámint Hancke már 1731-ben két *öndölt* szonetttel szentelt a magyar bor dicséretének.

Mind a két tanulmány az európai irodalmak kölcsönhatásának tényét igazolja: új adatokkal, egy ielcs magyar irodalomtörténetirő tudós jóvólából.

Zsoldos Jenő.

Magyar-zsidó oklevéltár

II. és III. kötet Szerkesztette Mandl Bernát. Budapest, 1937.

Az oklevélgyűjtemények feladata látszólag a legegyszerűbb tudományos célkitűzések közül való; szempontjai mégis nagyon sokrétűek. Kiindulópontul a teljesség és a kronológia szempontja szolgál: összegyűjteni és kronológiailag rendezni mindazt az okleveles anyagot, amely egy körre, egy városra, egy közösség életére vonatkozólag birtokunkban van. A teljességre azonban csak törekednünk lehet, hiánytalanul sohasem valósítható meg részben térbeli és időbeli, részben anyagi korlátok és nehézségek miatt. Így tehát az oklevelek gyűjtésénél és rendezésénél sok egyéb szempontot is figyelembe kell venni, hogy a különböző területekről érkező kutatók mégis mindazt megtalálják közöttük, aminek a szüksége felmerült számukra.

A magyar-zsidó oklevéltár szerkesztőjére különösen nehéz feladat hárult ebben a tekintetben. Részben kötöttek a harmincnégy évvel ezelőtt megjelent I. kötet elvei és keretei; ezektől lényegben nem térhetett el, hiszen munkája annak folytatása és kiegészítése. Az okleveles anyag kiválasztásánál is egészen különleges helyzetben volt: ki kellett szakítani a magyar zsidóságra vonatkozó okleveles bizonyítékokat a magyar írásbeli hagyaték összességéből, amellyel az szerves egészet alkot — akárcsak a magyar zsidóság története a magyar nemzet egyetemes történetével.

Két évszázad anyagát ölelik fe' a magyar-zsidó oklevéltár most megjelent kötetei (1540—1740): ez alatt az idő alatt egyre szaporodtak és erősödtek azok a szálak, amelyek a zsidóságot elválaszthatatlanul a magyar sorshoz kapcsolták. A zsidóságnak a gazdasági életben, főleg a kereskedelemben jutott az idők folya-

mán egyre fontosabb szerep. A számukra kiállított hivatalos oklevelek is ebben a tárgykörben mozognak: céljuk többnyire éppen az, hogy őket ebben a szerepükben megerősítsék, illetve, hogy a nyugodt és háborítatlan munka lehetőségét biztosítsák részükre. Mint kereskedők és regalebérlok főleg a kincstárral voltak szoros kapcsolatban. Ez szabályozta jogaikat és kötelességeiket a vám, harmincad és egyéb lerovandó adók tekintetében. Az ebből származó vitás kérdésekben azonban gyakran megszólaltak a magyar főurak (Esterházyak, Batthyányiak, Pálffyok, Andrássyak), hogy jogos kívánságukat teljesítsék. Sőt nem egyszer a király legfelsőbb döntése igazolta panaszaik jogosságát és védte meg őket a vámszedő kizsákmányolásával vagy más igazságtalansággal szemben.

A valóságos oklevelek mellett helyet kapott a magyar-zsidó oklevéltár új kötetében néhány ősrégi híres zsidó közösségből származó hivatalos összeírás is. Sopron, Pozsony, Óbuda, Buda, Kismarton szerepel ezek között a conscriptio között. Nagyreszük a XVIII. sz. elejéről való. Igen érdekes településtörténeti, gazdaságtörténeti, kultúrtörténeti adatokat tartalmaznak. Kár, hogy gyűjtésük nem történt rendszeresen és az oklevélanyaggal párhuzamosan.

Természetesen az okleveles anyag nem volt teljes egészében közölhető. Sokhelyütt nem is állott a szöveg rendelkezésre, egyebütt a szerkesztő nem találta fontosnak, hogy az oklevelet eredeti szövegében közölje. Ezeket a hézagokat a regeszták töltik ki, melyek nem az oklevelek közé illeszkednek, hanem a kötetek végén, kronológiai sorrendben kapnak helyet.

Az egyes köteteket az index zárja be, a közölt anyag kulcsa. Ennek nemcsak az a szerepe, hogy gyakorlatilag gyorsítsa és könnyítse a kutató munkáját, hanem hogy teljes és áttekinthető képet nyújtson, bizonyos mértékig irányítson egy-egy kérdés-komplexum megoldásában. Ebből a szempontból kevésbé használható az oklevelekhez és a regesztákhoz külön készített mutató. Összefoglaló, az egész anyagot (beleértve az I. és a majd megjelenő IV. kötetet is) átölelő nagy indexre volna szükség. Ez nagyban növelné annak a monumentális anyagnak a használhatóságát, amelyet Mandl Bernát sokéves, közel egy év-

tizedes nehéz, fáradtságos munkával hozzáférhetővé tett a magyar zsidóság számára. Nemcsak terjedelemben hatalmas ez a munka (közel másfélszer oldal), hanem épen olyan jelentős is. Régóta nélkülözi és várja a magyar zsidó tudomány, hiszen ez szolgáltatja azokat a biztos alapköveket, amelyekre majd a magyar zsidóság átfogó, pragmatikus története fog felépülni.

Katzburg Ilona.

Kurt Sternberg: Philosophisch^e Probleme im biblischen und apokryphen Schrifttum der Juden

Jüdischer Buchverlag. Berlin 1938.

Kurt Sternberg Kantról írt művei, irodalomfilozófiai, szellemtörténeti és szociálfilozófiai könyvei, valamint Rathenauról szóló kimerítő monográfiája és más egyszerű logikai és kultúrfilozófiai művei által tette ismertté a mai filozófiai irodalomban. Jelen könyve a „Jüdischer Kulturbund“-ban és a „Jüdisches Lehrhausban“ tartott előadásainak bővített kiadása. De nem erőszakoltan és lazán összetépkelt előadás-sorozattal állunk szemben, hanem tudományos pontossággal kidolgozott műremekkel. Tökéletességgel kezelt filozófiai-allegorizáló módszerével meggyőzően tárja az olvasó elé a Bibliából kiolvasható metafizikai, ismeretelméleti, teológiai és etikai elveket.

A Biblia metafizikai-teológiai tanításait a szerző a Szentírás teremtésgondolatából hámozza ki logikai művészetének finom iskolázottságával. A semmiből való teremtés és az emberi szabadság összefüggését már L. Steinheim és M. Hess is észrevették, de filozófiai alapra ezt az összefüggést először H. Cohen helyezte és az ő nyomán haladva, bogozza Sternberg ezt a gondolatcsomót tovább. Az antik mitológiával szemben, ahol a rendezett világ, a kozmosz előfeltétele a kaosz, a bibliai elbeszélés szerint Isten a világot az általa előzetesen létrehozott ész, vagy világosság (vahi or = és lett világosság) segítségével a semmiből teremtette. Isten abszolút szabadsága abban nyilvánul meg, hogy saját törvényt, a világosság teremtésével létrehozott észtörvényt követve, a világot az anyagtól függetlenül, a semmiből teremtette. Ezt a szabadságot ember soha nem

érheti el, de megközelítheti és Isten ezért teremtette az embert saját kép-mására és azért tette őt a föld urává, hogy szabadságra törekedjék. Ebben a morális szabadságtanban gyökerezik a Biblia teizmusa, amely toronymagasságban áll a modern misztikus-romantikus panteizmus és szélsőséges naturalizmus fölött: a teremtésgondolat Isten logikai, etikai és esztétikai fennhatóságát hirdeti. „Gott ist nicht bloß der grosse Denker und der grosse Moralist; er ist zugleich der grosse Künstler, welcher zwischen den Dingen Harmonie herstellt und dadurch das Universum als Kunstwerk schafft.“

Mint a teremtésprincipiumban, úgy az ismeretkérdésben is a Biblia magas moralizmusa jut kifejezésre. A bibliai elbeszélés a tudás fájának elvezéséről és ennek következtében a paradicsomból való kiűzésről azt a gondolatot fejezi ki, hogy az ember törekvése abszolút ismeret után erkölcstelen, mert abszolút tudással csak Isten rendelkezhetik, de ember soha. A homo omnipotens, a mindent tudni és Istenhez hasonlóvá válni akaró ember hibrisze cseng ki a babeli toronyépítésről szóló bibliai elbeszélésben is: hiába épít az ember égisz erő tornyokat, az ember nem emelkedhetik az abszolútumig, és hiába ostromolja az eget, oda soha el nem juthat. A bibliai elbeszélésben rejlő ismeretelméleti intelem alapján Sternberg mélyreható bírálatot mond Bergson, Husserl intuitívizmusáról: a dolgok lényegébe csak Isten láthat bele és az az ember, aki erre merészkedik, úgy jár, mint az első emberpár és mint a babeli toronyépítők. A mai tudományos krízis okát is ebben látja Sternberg: a túlzásba vitt tudni-akarás babeli nyelvzavarhoz, paradicsomvesztéshez vezet.

A bibliai ismeretelmélet a filozófiai abszolút idealizmus tagadása: ideál és valóság, Isten és ember nem koincidálhat. Az ideál sohasem valósulhat meg a valóságban, az ideál csak relatíve közelíthető meg. Ennélfogva a Biblia ismeretelmélete csak a relatív idealizmust, vagy a Kanti kritikák után „kritikai idealizmust“ tart elfogadhatónak; az abszolút idealizmus az író szerint filozófiai bűnbeesést, tudományos túlkapást jelent.

Eddig szívesen követjük a szerzőt. Amit azonban ebből az ismeretelméleti megállapításból következtet, elhi-

bázottnak tartjuk és határozottan állítjuk, hogy túllő a célon, Sternberg a Biblia kritikai vagy relatív idealizmusából egy igen figyelemre méltó, de annál inkább sebezhető filozófiatörténeti tényt vél lerombolhatónak.

Sternberg szerint csak a relatív, vagy kritikai idealizmus filozófusainak (Plato, Kant) vannak zsidó követői, ellenben az abszolút idealisták (Aristoteles, Hegel) nem mutathatnak fel zsidó folytatókat. Platon tanítványai: Philo, A. Kabbala, H. Cohen; Kanté: Marcus Herz, Maimon Salamon, Moritz Lazarus, Hermann Cohen és Ernst Cassirer. Az abszolút idealista Hegel zsidó követői Kroner, A. és G. Lasson a kereszténység hatása alatt váltak a Hegel-renaisszansz vezéreivé és Maimonidesz is idegen befolyás alatt áll, amikor Arisztotelesz abszolút idealizmusának szöcsövévé szegődik. Sternberg még tovább megy és a panteizmus zsidó követőit (Philo, Spinoza és a Kabbala) is idegen hatás alatt állónak tekinti. És ez az idegen befolyás-elmélet szerintünk Sternberg könyvének az Achilles-sarka. A zsidó filozófus, amint ezt több helyen kifejtettük, mindig zsidó eszméket nyilatkoztat ki. Akár Alexandriában platonizál, akár Amsterdamban geometriai filozófiai rendszert alkot, akár Marburghan új Kantiskolát alapít — mindig zsidó filozófiát tanít. A zsidó filozófus gondolkodása mindig zsidó, judeogén alapja van, zsidó talajban gyökerezik, a külső hatások az eredeti gondolatcsirákat módosíthatják ugyan, de zsidó eredetüket nem változtathatják.

Ettől a filozófiatörténeti elsiklástól eltekintve Sternberg könyve nagy érték a mai zsidófilozófiai irodalomban. A Biblia kultúrfilozófiai, etikai és társadalomfilozófiai problémáiról szóló megállapításaira csak rámutattunk, de a Biblia igazságosságfogalmával kapcsolatban idézett Kant-mondás idekíváncsók: Wenn die Gerechtigkeiten untergeht, hat es keinen Wert mehr, dass Menschen auf Erden leben. Nem kevésbé idekíváncsók a Biblia alapeszméjével kapcsolatban ugyan csak Kanttól idézett mondat: „Die wahre Politik kann . . . keinen Schritt tun, ohne vorher der Moral gehuldet zu haben . . .“ Grózinger M. József.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve

Szerkeszti Szemere Samu Bp., 1938.

Az Izr. Magyar Irodalmi Társulat

idei Évkönyvében a tartalmi hangsúly a népszerűsítő tanulmányokra és lírai költeményekre esett. Ebben a mozzanatban tudatos szerkesztői célkitűzést kell látnunk. Szemere Samu évről-évre új elgondolásokat érvényesít az Évkönyv anyagának összeállításában. Az idén: egyrészt a tanulságos irodalmi olvasmányokkal a művelt közönség szélesebb rétegét akarta megnyerni, másrészt a költeményekkel nemzedékünk egyre halványuló fogékonyságát kívánta vissza-nevelni a lírai szépségek felfedezésére. Mindkét irányban az eredmény biztos lehetőségével számolhat a szerkesztő nagyigényű szándéka.

Az irodalmi dolgozatok tárgya változatos, sokirányú:

Guttman Mihály a lényegkiemelés nemes eszközeivel vizsgálja a fogadalom és az áldozat viszonyát s emeli ki benne a zsidó források erkölcsi értelmezését. Heller Bernát a tárgytörténeti kutatás tudós módszerével állítja egymás mellé az Echod mi jaudea és a katekizmusi ének gondolategységeit, s veszi számba változataikat és kérdés-anyaguk számhatárait. Pollák Miksa Madách Imre Mózes c. drámájának bibliai és zsidó irodalmi kapcsolataira mutat rá a szövegelemzés pontosságával. Steiner Lenke Kóbor Tamás írói egyéniségének összetevőit keresi s találó értékeléssel határozza meg a magyar-zsidó regényíró irodalomtörténeti jelentőségét. Löwinger Sámuel a zsidó nép világtörténeti szerepének megvilágítására áttekinthető formában idézi az elmúlt világ birodalmainak politikai-szellemi magatartását. Róth Emil a zsidó könyv és a zsidó sors összefüggését kutatja s érdekes példákra mutatja meg, miként verődik vissza e két motívum kölcsönösen egymás tükrében. Kohl'bach Bertalan a tefillin és a tálith köré fonódó néprajzi adatokat sorakoztatja föl gondos csoportosításban. Scheiber Sándor a zsidó tűzőzön-képzet egyik fejezetét tárgyalja. Keszi Imre a zsidó zene vallási hatásköréről értekezik: széles területeket fog át, hogy minél dúsabb elemzéssel hozza értelemközelbe a zsidó templomi zene stílusát és dallamelemeit. A kötet megrendítő olvasmánya: Grünwald Fülöp jeles átnézete az egyes országok zsidó lakosainak múlt évi sorsáról.

Nádai Pál miniatűrjeit magyar iro-

dalmi vonatkozásuk is vonzóvá teszi. Peterdj Andor, Zek Zoltán, Komlós Aladár, Lenkei Henrik, Barát Endre, Vihar Béla, Patai Éva, Vasvári István költeményei általában színesek és hangulatosak.

Az Évkönyv társulati közleményei közül ki kell emelni Wertheimer Adolf elnöki megnyitóját, Szemere Samu beszámolóját, Munkácsi Ernő műzeumi jelentését és Kohlbach Bertalan emlékbeszédét Weisz Miksáról.

Zsoldos Jenő

Saul Mézán: De Gabirol a Abravanel, juils espagnols promoteurs de la Renaissance

Páris, Librairie Pischutz, 1937.

A szerző azt igyekszik kimutatni, hogy elszakíthatatlan kövélék fűzi össze a zsidó-spanyol civilizációt és eredményét — az európai reneszánszt; az arab filozófiát a spanyol zsidók mentették át a prereneszánsz idejében és így előkészítették a reneszánszt Európában. A reneszánsz és a humanizmus nemcsak a görög szépség és tudomány, hanem a Biblia, a héber klazsicitás felújítása is és a humanizmust nemcsak a bizánci tudós menekültek, hanem a spanyol zsidó menekültek is előkészítették. Keresztény prelátusok és zsidó rabbinusok egyformán fáradoznak a reneszánsz létrejöttében. A reneszánsz és a humanizmus Bizánc és a spanyol zsidók műve. A szerző végigkísér bennünket a zsidó szellemi élet fontos állomásain és Gabiroltól Juda Abravanelig élt zsidó gondolkodókat a reneszánsz előfutárjaiként mutatja be. A fons vitae (Gabirol), a Tévelygők útmutatója (Maimonides), a Zohar (Mose Leone), a Párbeszéd a szeretetről (Juda Abravanel) — mind olyan művek, amelyeknek hatása a skolasztikára, a prereneszánsz egyik fázisára bebizonyított tény. Ennél fogva a reneszánszra gyakorolt hatásuk kézenfekvő: a spanyol zsidók öt százada a reneszánsz megteremtője, nemcsak a Trivium, hanem a Quadrivium terén is. A spanyol zsidók ép úgy kivették részüket a természettudománvok, mint a szellem-tudománvok reneszánszából, ép úgy művelték a csillagászatot, matematikát, kartográfiát, mint a filozófiát, nyelvészetet és bibliaexegézist; min-

den téren hathatósan támogatták a reneszánszt előkészítő mozgalmakat. A „Toledói csillagászati táblázat” kidolgozásában tizenkét zsidó tudós vett részt és Tudelai Benjamin egy századdal megelőzi Marco Polot.

A szerző szellemtörténeti tételei a legszigorúbb bírálat mérlegén is helytállóknak bizonyulnak, annál ingadozóbbak azonban tipológiai feltevéséi. Mézán élesen elváltja a szefard úpust az askenázi típustól, mégpedig antropológiai, fonetikai, vallási és pszichológiai alapon. A szefardoknál Hillel liberális-demokratikus vallása az uralkodó, az askenázioknál viszont Sammaj szigorú, rideg iskolája győzött. A szefard zsidó úgy veszi a világot, ahogy van és alkalmazkodik hozzá, konzervatív és az állam-eszme híve, az askenázi ellenben invadulista és forradalmár, a világot olyannak tekinti, amilyennek szeretne lenni kellene és ezért nem alkalmazkodik, hanem inkább ekülonül, vagy áttér. Hillel liberalizmusa formálta a szefardok filozófiai racionalizmusát (Szaadja, Maimonides), az askenáziok irracionalizmusát (zoharizmus, chasidizmus) pedig Sammaj rigorizmusa eredményezte. A szefard szellemet a Biblia és Kabbala alakította, az askenázi pedig a Talmud és a pilpul.

Mézán erőszakolt tipizálása és mesterséges rendszerezése az ellenmondások sorozatából tűnik ki. A szefard szellemiség is rendelkezik irracionálisakkal (Jehuda Halevi, Gabirol, Backja iben Pakuda), viszont az askenáziok is mutathatnak fel racionalistákat (Mendelsohn, Hermann, Cohen). A szerző szerint a Talmud formálta az askenázi típust, a szefard zsidóságot pedig a Kabbala alakította. Hogyan születhetett az irracionalista Kabbalából a racionalista szefardizmus? Ha pedig a Talmud hozta létre az askenáziizmust, akkor az nem azonosítható az irracionálizmussal; a racionalista Talmudból nem táplálkoznak az irracionalizmus.

Ezek az ellenmondások azt bizonyítják, hogy a szerző otthonosabb a történelemben, mint a filozófia történetében. Mindameltt szép munkát végzett és a nagy adatgyűjtésével hálára kötelezte a későbbi kutató nemzedéket.

Grózinger M. József.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Ödön Beke: Finnisch ugrische Sprachstudien in ungartschen Kriegsgefangenenlagern Helsinki. 1938. Beke Ödön, a jeles magyar nyelvész, 1936. szeptember 19-én a helsinki-i Finnugor Társaságban tartotta ezt a most nyomtatásban is megjelent érdekes előadását. Benne az összehasonlító magyar nyelvtudomány közelmúlt történetének jelentős mozzanatait örökíti meg. Rámutat a magyar nyelvtudósok alkotó akaratának lendületére. Súlyos nehézségek árán s körülményes viszonyok között még a világháború zord napjaiban is a tudomány javára aknázták ki a magyar győzelmek adta lehetőségeket: míg a nyelvtudósok fiatalabb nemzedéke a tűzvonalban teljesített szolgálatot, addig az idősebbek, Munkácsi Bernát, Balassa József, Kúnos Ignác, a fogolytáborokban élő rokonnyelvű katonák közt folytattak nyelvkutató és szöveggyűjtő tanulmányokat. Utóbb aztán a harcterről visszatérő fiatal nyelvtudósok, Beke Ödön, Fuchs Dávid, is belekapcsolódtak ebbe az értékes nyelvészeti munkába. Tudományos fáradozásuk eredményét számos folyóirat-közlemény és szövegkiadvány őrzi. — Beke Ödön nyugodt menetű előadásában hiánytalanul érvényesíti tudós magatartásának szellemét. Minden kijelentése mögött ott érezzük a tárgyszertet lüktetését. Néhol szinte a büszkeség-tudat lelkesíti, hogy a magyar nyelvtudósoknak sikerült megcáfolniok Cicero szavait: *Inter arma silent Musae.* (—os)

Komlós Ottó: Halachikus elemek Onkelosz targumában. A Blau Lajos Talmudtudományi Társulat kiadása. Bp. 1938. A Tóra Onkelosz néven ismert arameus fordításának irodalmát egészíti ki Komlós Ottó dolgozata. A fordításban — miként ismeretes — sok talmudi és midrási cím van. A szerző ebben a dolgozatában csak a halachikus elemeket gyűjtötte össze és magyarázta, de amint jelzi, a midrási vonatkozásokra is sor kerül. Az agadikus elemek föltárásával majd teljes kép alakul ki Onkelosznak a

szóbeli hagyományhoz való viszonyáról. A kettő együtt: komoly, értékes tudományos teljesítmény lesz.

n. n.

Szabolcsi Miksa: Gyöngyszemek.

Bp. 1938. A talmudi irodalom a romantika időpontjában szólalt meg először magyar nyelven. Néhány apró történet, egy-két meseszerű szemelvény jelzi az elindulás ütemét. Századfordulónk Szabolcsi Miksa jóvoltából gazdagabb területen fedezte föl a magyar zsidó irodalom számára a talmud és a midrás belső értékét és gondolati tartalmát. Aforizmák, idézetek, rövidebb-hosszabb elbeszélések, tréfás párbeszéd, tanítások formájában adott magyar hangot Szabolcsi Miksa a zsidó könyvek életszemléletének, erkölcsi szellemének. Dús gyöngyszemek-örökségéből Balázsné Szabolcsi Ella gyűjtött össze egy kis füzetre valót. Kiadványával hasznos munkát végzett. Kár, hogy a fejezetek összeállítása rendszertelen (a közös cím alá tartozó egységek több szakaszba hullanak) s hogy egyik-másik szöveg alatti megjegyzés síflustalanul hat (Pl. „Nincs új a Nap alatt” mondotta rabbi Akiba). —ld—

J. Maritain: Les Juifs parmi les nations. Páris. 1938. E 3 íves könyvben megjelentetett előadásában a francia thomista filozófus a világ nemzetei közt élő zsidók „szomorú tárgyával” (*douloureux sujet*) foglakozik és a zsidóság jelenlegi tragédiájának történetfilozófiai és szociológiai okait kutatja. Maritain fejtegetései a szétosztottság teológiai jelentőségéről és a száműzöttség spirituális ényegéről; az antiszemitizmus metafizikai gyökéréig hatnak. A politikai és faji antiszemitizmus okoskodása ellen felsorakoztatott érvei az apológia legszebb lapjai közé tartoznak. A filozófus Maritain politikai meglátásait filozófiai alapon igyekszik igazolni és államférfiúi elgondolásait Platon Államának filozófus-politikusára emlékeztetnek.

G. M. J.

Scheiber Sándor: *Lót lánya. Külön leírás az 1938. évi Ev-könyvből Bpest, 1938.* A zsidó tűzőzőképzet egy eddig figyelmen kívül hagyott fejezetét tárgyalja. Lót leányainak incestusa atyjukkal: nem elszigetelt zsidó motívum. Érintkezik az ind legendairódalommal s párhuzamba állítható az Eddával. A régi zsidó hagyomány menti Lót leányainak cselekedetét: azt hitték, a tűzőzőzőben elpusztult a világ s fenn kell tartaniok ez emberi nemet. A rövid dolgozat gazdag anyagismeretről tanuskodik. Bö irodalmat ölel föl. Szétágazó adatokat von közös égbolt alá. Aggada, biblíamagyarázat, görög bölcsesiet, zsidó irodalom, az egyházatyák művei... mind bizonyító tételekkel támogatják a szerző tudományos elgondolását.

(zs.)

Cs. C. Groszmann: *Szifrénu mahadurásémit metukevet.* Debrecen, 1938. A modern héber nyelv iránti érdeklődés hazánkban is nőttön-nő. Az érdeklődés legszebb bizonyítéka, hogy a Szifrénu (könyvünk) rövid három év után (a magyar zsidóság héber kultúréletében három év rövid idő) új kiadást ért el. A Szifrénu új kiadása és a hazai héber nyelvérdeklődés között okozati kapcsolat, illetőleg a kölcsönhatás viszonya áll fenn. A jeles tankönyv kiváló értékei Budapest, Debrecen, Miskolc, Hatvan Győr, Érsekújvár, Pécs és Szeged iskoláiban terjesztik a héber nyelvismeretet és mert az említett iskolákban Groszmann Gyula könyvét *hivatalos* tankönyv gyanánt használják, ez a tény tette szükségessé és lehetővé a Szifrénu második javított kiadását.

A számításba vehető héber tankönyvek közül a Szifrénut tartom a legmegfelelőbbnek. Modern módszere, az iskolai célkitűzést legjobban szolgáló tartalma és pozitív vallásos szelíeme minden zsidó iskola „Szifrénujává” jelöli ki a szerző munkáját.

A szöveg az új kiadásban ugyanaz, mint az elsőben. Változtatásokat csak a nyelvtani részben eszközölt a szerző, ami a könyv használhatóságát a tanuló számára megkönnyíti. A nyelvtani elnevezések magyarul is megvan-

nak, a ragok és jellegzetes betűk, szótagok a nyelvtanban nagyobb betűtípussal vannak kiemelve. A szótár előtti utasítás igen hasznos utmutatás a tanulóknak és a szótár egy-egy lelkén belüli alfabetikus sorrendje nagy könnyítést jelent a szavak megkeresésében. Kár azonban, hogy a ritkábban használt szavak is csak egyszer találhatók a szótárban. Nélkülözzük továbbá a kiejtésre vonatkozó és egyéb hangtani szabályokat. A szavak német fordítását pedig fölöslegesnek tartjuk.

A felsorolt apró hiányok természetesen nem vonnak le a könyv nagy értékeiből semmit, mert a harmadik kiadásban ezek könnyen pótolhatók. A Szifrénu minden tekintetben megérdemli, hogy a legrövidebb időn belül új kiadása váljék szükségessé.

Grózinger M. József.

Szabó István Andor: *Gondolatlörédékek. Kir. Magy. Egyetemi Nyomda Bp. 1938.* A példabeszédek, a bölcs mondasok, s aforizmak mögött — minden egyéni emberszemléleten, egyetemes világnézetben és eszményi életprogramon túl — ott van az író időpontjának egész műveltségi, társadalmi, erkölcsi magatartása. Ezekben a gondolatokká merevített vallomásokban szinte kultúrtörténeti rangra emelkedik a legapróbb megjegyzés is. Szabó István Andor a gondolatlöréztésnek ezt a hagyományos formáját szerencsésen értékesíti, amidőn az életjelenségekhez való viszonyának feltárására választja. Egy józan és művelt, multisztató és szociális érzékű gondolkodó életszemléletének síkjára vetíti az egyéni és társadalmi jelenségeket. (Nem véletlen, hogy a nevelés, a nő és a pénz fogalomkörében ontja leggazdagabban megjegyzéseit). Leleplez rejtett hibákat, felfedez emberi gyengeségeket. Töretlen figyelemmel tekint a látszatvilág mozzanatai mögé, s megvan a közvetlen hangja és alakító ereje, hogy véleményét, ítéletét azonnal átírja az elmélkedés nyelvére. A közel hatvan fogalomcsoport tartalmi anyaga szórakoztatóan döbentő rá az olvasót örök hibáira és környezetének fonák szokásaira. Zs. J.

Fisch A. és Hahn I.: A felavatott ifjú könyve. Eppinger A. kiadása. Törökszentmiklós, 1938. Pedagógiai céllal íródott ez az ízléses kivitelű, ügyesen szerkesztett, tartalmas kis könyv. A hár-micvő ifjak ajándékának szánta a könyv kiadója, a szerzők pedig a tizenhároméves ifjú szellemi színvonalának megfelelően úgy írták meg a könyvet, hogy ez nem csak a gyermekek, hanem a felnőtt számára is szórakoztató, érdekes olvasmányt nyújt. De éppen ez fejezi ki az ifjúságnak szánt ezen érett írás átlagot jóval meghaladó irodalmi értékét.

A könyv törzse 16 életraiz: a zsidó szellem történetének 16 korszakot jelölő csodás állomása. Rövidebb-hosszabb miniatűrök ezek Ábrahámtól Herzlig. Emberek irodalmi szoborműsai, egyéni életek plasztikus rajzai.

melyekből egész korszakok tükröződnek. Egyik-másik meglepően ügyes pittoreszk. És jöhetnek egymástól független novellisztikus formájú históriák, mégis együtt, egyszerre végigolvasva egyetlen monumentális regénnyé olvadnak: a zsidó szellem összefüggő csodálatos, való történetévé. Formájuk és egyik-másiknak a stílusa is kifogástalan. Érdekes és értékes kísérlet ma, miképpen kell majd megszerkeszteni a zsidó fiatalság számára azt az oly nélkülözhetetlen zsidó történeti olvasókönyvet, amelyet a magyar zsidó ifjúsági irodalom oly régóta és oly nagyon nélkülöz. Kár, hogy a kiadónak a könyv elején éktelenkedő otromba bevezetője, pillanatokra elriasztja az olvasót. A második kiadásból ennek a bevezetésnek hiányoznia kell.

Kohn Zoltán

FIGYELŐ

Turóczi-Trostler József

Turóczi-Trostler József születésének ötvenéves fordulóján a múlt idők sodrában azon a ponton vetjük meg lábunkat, ahonnan az időtlen értékek felé olyan gazdag kitekintést nyit a kiváló irodalomtudományi író és esztétikus-kritikus tudós multja és írói működése.

Turóczi-Trostler József életének ötven esztendeje: harminc év szakadatlan alkotó tevékenységét jelenti. Harminc év alatt szinte átfoghatatlan világot járt be és mégis: minden lépése területhódítás volt, mert nem a toll imádatából, hanem belső parancsra, a teremtő készség kötelező erejéből vállalta a tudomány művelésének nehéz feladatát. A filológiai tárgytörténetről a szellemtudományi szintézig, a magyar nyelvtudománytól a német irodalomig, a magyar irodalomtörténetől az európai ízlésjelenségekig, a zsidó költészetől az orosz népmesékig, a műfordítástól a kritikaig, a lírai verstől a regényát-költésig száz és száz pilléren vert hidat az élet és a maradandóság között. Közel ezer értekezés, tanulmány, cikk és bírálat tette nevét nagy névvé a magyar irodalomkutatásban és a magyarországi germanisztikában. Minden tanulmánya új adatok, minden esszéje új szempon-

tok, minden közleménye új eredmények megszületését hirdeti. Nem ismeri az egysíkú tudományt: a világ-irodalom égboltja alatt méri le a jelenségek értékét. Nem ismeri az egy-körre különülés lényegének álgazságát: egyazon biztonsággal közelíti meg a humanizmus, a reformáció, a barokk, a romantika világát; a magyar és német irodalom érintkezésének felületeit, a magyarság európai-zalódásának szellemi mozzanatait, Goethe nagyságát, Heine lelkiségét, Balassa költészetét, Babits prózáját, Wassermann zsidóságát, Descartes utóéletét. Problémálatásának nincsenek elődei; műveinek azonban tartós a visszhangja. Nem a mulat építi tovább, hanem új felfedezésekkel mulat teremt. Azok közé az író-tudósok közé tartozik, akik elsőnek tudatosították magyar földön a modern irodalomszemlélet módszereit s írták át a szellemtörténet nyelvére a tudomány eredményeit. Munkáiban nyelv és stílus együttemben lélekzik a gondolatok mögött elhúzódó és a szöveg háttérében látkető kultúrismerek bő-ségével. Kérdésmegoldásában az elemzés és egyetemesítés: az egy-mozdulat lendülethatásával teszi termékkennyé értelemderítő eljárását. Fe-gyelmezetten és töretlenül halad előre s világít meg egyre szélesebb köröket a tárgyi elemek ismeretlen tar-

talmából. Sehol semmi kitérés, megállás, aláhanyatlás, elerőtlenedés; minden szó és kitétel a végső meghatározás követelményére kapja meg helyét, színét és hangsúlyát.

Turóczi-Trostler József „Ének a barátságról” c. nagyértékű tanulmánya folyóiratunk hasábjain jelent meg (1937:169). A Libanon munkatársát életének ünnepi fordulóján tisztelettel köszöntjük.

(Zs. J.)

Régi héber iratok Lakisban

A Marston—Wellcome régészeti expedíció az 1937. és 1938. évek folyamán Lakis-ban ásásokat végzett. Az érdekes leletek között régi héber kéziratokra is bukkantak. Három edénytöredéket találtak, rajtuk főníciai-héber feliratok vannak. Az írás ugyanaz, mint amelyet már előbb a híres lakisi levelekben és egy pal'ota lépcsőin találtak. Az egyik töredéken öt személy neve van, utána számok, ezek valószínűleg búza, olaj vagy más cikk mennyiségét je'entik. A második töredéket egy szobában lelték, az írás — úgy látszik — nyugta. A kezdő szavak, „a kilencedik évben” valószínűleg utalás arra, hogy Cid-

kija uralkodásának 9. évében jött Neukadnecar Jeruzsálembe. Azon a házban, amelyben ezt a töredéket találták, égés nyomai látszanak. Lehet, hogy ezt a nyugtát közvetlenül azelőtt írták, hogy Nebukadnecar másodszor támadta meg Lakist a mostani időszámítás előtti 558. évben. A harmadik töredék nagyon kicsi, de mindkét oldalán van írás. Ez nyilvánvalóan 'evél, „Uramhoz” szóval kezdődik. A három töredéket átadták Torczynernek, aki már 1935-ben 18 levelet fejtett meg. — A pal'ota egyik lépcsőjének felirata valószínűleg iskolás fiútól ered. A főníciai héber abc első öt betűje és egy oroszán rajza. Az öt betű balról jobb felé megegyezik a mostani abc sorrendjével. Ez az első írásos nyoma ennek a sorrendnek. Keletkezésük megelőzi azt az időt, amikor Nebukadnecar először rombolta Lakist (597a.). Ezekből a leletekből azt a következtetést vonták le, hogy a főníciai-héber írást Judában általánosan használták és tanították az iskolákban a fogság előtt. A fogság után az asszír-héber írásmódot használták.

K. J.

F O L Y Ó I R A T S Z E M L E

Magyar nyelv 1938. 1—6. sz. *Gyóni Mátyás: Kalizok, kazárok, kabarok, magyarok* (II.). Kazáriában a khvalisz nép képviselte a karaita vallást. A Schechter-féle geniza-töredék szerint a karaita kalizok együtt harcoltak a kazárokkal. Obadja megszigorította a zsidó vallást és a népet a talmudi zsidóság szellemében irányozta nevéni. Ez ellenszenvet váltott ki a birodalom karaita népelemeiből. A karaita kalizok kiváltak a kazár népköte'lekből, s Etelközbe költöztek a magyarokhoz. Az augsburgi ütközet után kivégzett Vér-Bulcsut még egy XVI. századi héber nyelvű krónika is Kaliz néven említi. Az etelközi magyarság két vezető méltóságán (kündü és gyula) kívül a harmadik főméltóság a *harka*, a kavar-kalizok vezéri méltósága. Ujabb kaliz csoportot hívott be Taksony. A Szerémségben megtelepedett kalizok áttértek a mohamedán hitre 1150. körül; a II. Géza által a szerbek segítségére küldött kalizok

még 1180 után is karaita vallású zsidózók voltak.

Héber

Haolám Jeruzsálem, 5698, 16. sz. *J. Seifer: Jágá umácá*. Balszem tanainak terjedését vázolja. — *A. Obadjah: R. Abroham ben ha-Rambam*; R. Abroham Maimuniról, Maimonidesz kongeniális fiáról emlékszik meg abból az alkalomból, hogy halálának 700. évfordulójára responzumait a „Mékiec nirdamin”-egylet kiadta. — *J. Werfel: Méizvono sel A. Z. Zweifel*. Zweifel hagyatékából két levelet közöl. — 17. sz. *P. Dückstein: Hamispat hapli li haiwri bisklato*; A rómaiak uralmával Palesztinában a büntető jog hanyatlásnak indult. — 18. sz. *Ével Feivel* c. alatt Berthold Feivel, a jeles német költő, Moris Rosenfeld, A. Reisen, S. Frug J. L. Baruch és Bialik német fordítóit gyászolja. — *L. Rosenthal: Haari sebachaburah*; Megemlékezés Max Nordauról halálának 15. évfordulója alkalmából. — *M. Rabinovitz:*

Chag hailanot: Értekezés a fák ünnepeinek szerepéről az irodalomban és az életben. A fák ünnepét tárgyalja M. S. Gsuri is, különös tekintettel a marokkói zsidók szokásaira.

Szináj Jeruzsálem, 5689, 1—6. sz. **S. Grünberg:** *Kivé hakodes v' hanoar.* A mai ifjúsági problémák kapcsán a bibliai ifjúság szerepét tárgyalja. — **S. Izsák:** *Al Krichát sz'farin.* A zsidó könyvkötésről ír és a könyvkötésre vonatkozó „micvókat” közli. — **A. Obadjah:** *R. Akiba Eger életét és munkásságát írja le, míg J. Werfel levelezését közli.* — **Z. Javec:** *Kriat hatorah, birkoteha unegi noieha.* A Tóraolvasás eredetét és a vele kapcsolatos minhogokat tárgyalja.

Német

DerMorgen. 1938. július. **Martin Buber:** *Die Forderung des Geistes und die geschichtliche Wirklichkeit.* Saint Simon, a modern társadalmi tudomány megalapítója a megismerő és tervező szellem diktatúráját hirdette. Platon a filozófus számára követelte az állam hatalom birtoklását. Jesája kritikával és követeléssel lép föl a néppel és a fejedelemséggel szemben. Korunk szociális gondolkodói számára a jesiái kritikának és követelésnek kell irányadónak lennie. A szellem nem lehet a bekövetkező történések diktátora, csupán azok előkészítője és útmutatója.

Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums. 1938. júl.—aug. **Kurt Stillschweig:** *Die nationalitätenrechtliche Stellung der Juden in den russischen und österreichischen Nachfolgestaaten während der Weltkriegsepoche.* Míg a francia forradalom zsidótörvénye az emancipált zsidóság ethnikai egyéniségétől eltekintett, a világháború következtében beállott átalakulás idején a zsidóság jogvédelmének alapjául éppen az ethnikai különállást teszik meg. A cárizmus letűnése és a Habsburg-birodalom széthomlása után a kisebbségek védelmét illető szerződések megkötéséig Nyugatmagyarországban és a Habsburg-monarchia utódállamaiban a

zsidó lakosság jogviszonyainak rendezése e területek lakosainak magatartásától függött. Erre vet világot K. Stillschweig tanulmánya.

Angol.

The Fortnightly 1938. szeptember. **Norman Bentwich** cikke: A zsidóság túlzott reményekkel várta az ewiani konferenciát. „Mint ahogy a Középkorban és egészen a XVIII. századig az emberek ezrei vártak a kétségbeesés idején egy szeméyes Messiás érkezésére, a nemzetközi konferenciák korában, emberek ezrei hajlandók megváltást remélni nemzetközi összefüvetektől.” Viszont a képviselt államok megbízottainak nyilatkozatai rendkívül tartozkodók és óvatosak voltak. „A nyilvános üléseken a különböző államok képviselői egymás után emelkedtek szólásra, hogy bejelentsek hártaalan rokonszenvéket az áldozatokkal szemben és segítőkészségük határait voltát, mintegy Sydney Smith egy megjegyzésének illusztrációjaként, amely szerint az ember jóindulatú állat: ha A. látja, hogy B. bajban van, rögtön megéri, hogy C. nek kötelessége azonnal B. segítségére sietni.” A szerző főleg az angol dominiumok magatartását vizsgálja, amely joggal okozhatott csalódást. „Ha a brit birodalom népesedéspolitikai tekintetben az autarchiára tér át, ezzel a saját legfontosabb érdekeinek és a nemzetközi jólétnek éppen olyan mértékben árt, mint más államok gazdasági autarchiáikkal.” A dominiumok érdeke a bevándorlás liberálisabb kezelése.

Francia

L'Univers közölte 1938. szeptember 23. Az 5698. év mérlege: „Ha az 5698. évben csak egy vigasztaló esemény történt volna, ez az egy is ellensúlyozná a többi gyászos hatását... Az ewiani konferenciára gondolunk. Olyan beszédek hangzottak el és olyan határozatok hoztak, amelyek az emberi közösség becsületére válnak. A számzötték szívébe visszatért a remény...”

*Luxusfűzők, gyógyhaskötők,
lúdtalpbetétek, ortopédfűzők
és mindennemű egészségügyi
cikkek legolcsóbban kaphatók:*

SZÓBL CSURI

szalonjában

V. Arany János u. 34.

B. POLITZER ANNA

női divatszalonja

**Budapest, VII,
Kertész utca 33, II. 4**

*a legkényesebb igényeket
kielégíti Mersékelt árak*

DR. BENDETZ ÉS TÁRSA

Budapest, VI. Andrassy-út 15

8. sz.

**Antiquar könyvjegyzéke
megjelent**

**Kívánatra díjmentesen el-
küldjük**

K I N G

CUKRÁSZDÁK:

VI., Andrassy-út 33. Telefon: 122...491
VI., Király-utca 14. Telefon: 121...941
V., Szt. István-krt. 29. Telefon: 121...865
V., Perczel Mór-u. 2. Telefon: 117...708
IV., Eskü-tér 6. Telefon: 188...497

DR. M. JOSEPH GRÓZINGER

Geschichte der jüdischen Philosophie und
der jüdischen Philosophen von Moses
Mendelssohn bis zu Gegenwart.

I. Bd. Von Moses Mendelssohn bis
Salamon Maimon. Berlin 1930. 206 oldal.

Ára P 3.60

Kapható minden könyvkereskedésben
és a főbizománysnál:

Dr. Bendetz és Társa

könyvesbolt és antiquárium,
Budapest, VI., Andrassy-út 15.

Uj imakönyv jelent meg

**Ifjainkkal
és öregeinkkel**

címmel.

A művelt zsidó közönség számára
magyarra fordította, bevezetéssel
és magyarázó jegyzetekkel ellátta,
korszerű ímarészletekkel
kiegészítette

Dr. FÉNYES MÓR

Kapható:

STEINER ÁRMINNÉ

imakönyv- és kegyeskereskedésében

Budapest, VI., Király-utca 8. szám

Telefon: 113-806.

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: Pintér Jenő nyeivvádó könyvei
 ZSOLDOS JENŐ: Irodalmunk zsidószemlélete: Hetényi János

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

BRÓDY LÁSZLÓ: Emőd Tamás
 GRÓZINGER M. JÓZSEF: Hermann Cohen

KÖNYVEK:

KARDOS LÁSZLÓ: Hajnal Anna: Himnuszok és énekek
 WIDDER SALAMON: Agnon S. I.: Jamim Noraim
 ZSOLDOS JENŐ: Kozocsa Sándor: Kölcsey Antónia naplója
 GRÓZINGER M. JÓZSEF: J. Burla: Bikdusah o ahavah

KISEBB BIRÁLATOK:

Vidor Pál: A zsidó cserkész első próbája (Takács Pál) — Kallós Zsigmond:
 Zsidóhitűek a honszerző magyarok között (K. Z.) — Henri Bergson: L'energie
 sprituelle Essais et Conferences (G. M. J.) — Lazar Gulkowits: Die Grund-
 gedanken des Chassidismus als Quelle seines Schicksals (G. M. J.)

FOLYÓIRATSZEMLE

LIBANON

ZSIDÓ TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Szerkesztik

GRÓZINGER M. JÓZSEF KOHN ZOLTÁN
ZSOLDOS JENŐ

MEGJELENIK ÉVENTE HATSZOR

Szerkesztőség:

BUDAPEST, VII., WESSELÉNYI - UTCA 71

Kiadóhivatal:

Dr. Bendetz és Társa könyvesbolt és tudományos antiquárium
Budapest, VI., Andrásy-ut 15. Telefon: 1-280-27.

*
* *

ELŐFIZETÉSI DIJ ÉVI 5 PENGŐ.

EGYES SZÁM ÁRA: 1 P.

Hirdetési árak: Egész oldal 24 P., féloldal 12 P., negyedoldal 6 P.

Előfizetni a kiadóhivatalban vagy a Magyar Általános Takarékpénztár Rt.
terézvárosi fiókja 39.741 sz. csekkszámláján lehet. (A magánközlemények
helyén feltüntetendő: Libanon.)

Minden cikkért szerzője felel.

Felölös szerkesztő: Zsoldos Jenő.

Felölös kiadó: Kohn Zoltán

Pintér Jenő nyelvvédő könyvei

„Az időpont könyve”, — ezt írtuk Pintér Jenő *Nyelvvédő könyvének* első kiadásáról. S most, hogy alig néhány hónap után előttünk van gyökeresen átdolgozott, két új fejezettel bővült, anyagában jóval gazdagabb második kiadása, hozzátehetjük: „A lélektani pillanat könyve volt...”

A legtöbb ember — közöttük sok író — úgy fogalmaz és ír, ahogy gondolkozik: ötletszerűen és fegyelmetlenül. Nem érez felelősséget a nyelv iratlan törvényeivel szemben. Egyetlen mértékecsalhatatlannak hitt ösztöne, egyetlen ellenőre a szokás. Nem törődik a szavaknak sem helyi, sem kapcsolataikból adódó értékével. Ha szakíró (természettudós, filozófus), habozás nélkül áldozza fel anyanyelvének szellemét, logikáját tudománya műnyelvének és mástermészetű logikájának (Létfilozófia, régiségtudomány!). Homályos és sokértelmű, helyesebben: könnyen félreérthető, mert magyarul ír ugyan, de mintaképeinek gondolkozását és nyelvtanát utánozza. Nyelvi szempontból legvédtelenebb az újságíró helyzete. Minden pillanat új feladatok elé állítja. A hírszerzés meg hírközzvetítés mai irama és szerkezete folytán sokszor nem ér rá válogatni a kifejezések között, leírja azt, ami épen tolla alá kerül, hevenyészve fordít, úgy rögtönzi mondatait, hogy minél jobban szolgálják a „meglepő eseményt”. Őt éri a legtöbb idegen hatás s épen ezért — önhibáján kívül — ő vét a leggyakrabban nyelvhelyesség és helyes szóhasználat ellen. A tisztviselőt viszont épen hivatalos teendőinek és feladatkörének megkötöttsége, a papirosos stílus kiolthatatlan formáságai és százados csökevényei hozzák összeütközésbe a beszélt, természetes nyelvvel. A kereskedőt, iparost a tényleg vagy a ténylek szelleme érdekli. A ténylek nyelvén beszél és ír, annál kevesebb figyelmet fordít a nyelv tényeire (Idegenszerűségek)... A néhány éve megindult, kitűnő íróktól s nyelvtudósoktól irányított, külön folyóirattól támogatott nyelvvédő és nyelvtisztítómozgalom épen ennek a világnak és ezeknek a köröknek a nyelvében talált legtöbb igazítani valót. Ráeszméltette őket hibáikra. De legfontosabb teljesítménye mégis az volt, hogy képviselőikben felébresztette a szunnyadó (vagy álhalott) nyelvi lelkiismeretet és felelősségtudatot. S ezen a ponton avatkozott a mozgalomba Pintér *Nyelvvédő könyve*. Elsősorban talán az iskolának szánta. Nap-nap mellett láthattuk, milyen megbecsülhetetlen tanácsadónak megkalkuláznak bizonyul tanító, tanuló kezében egyaránt, milyen szabatos irányítója a nyelvi fegyelemnek, milyen termékeny forrása a magyaros nyelvi gondolkodásnak. De, ha lehet, még fontosabb nemzeti hivatást teljesített s teljesít az iskolán kívül eső nyelvterületeken.

Régi tapasztalat szerint a nyelvvédő mozgalmak első támadó s hívó lendületükben nem alkusznak, nem ismernek engedelményt, nem tűnnek kétértelmű megoldást, ezért kezdetben még azokat is

meghökkenünk, akik egyébként megbízhatnak nyelvérzékükben, s teljesen megzavarják a kevésbé biztos és tudatos érzékieket. Ismerünk jónevű írókat, akik váratlanul arra ébredtek, hogy nyelvi gátlások is vannak a világon s hogy újból meg kell tanulniok anyanyelvüket. Pintér fegyelemhez szoktatta az iskola parttalan nyelvészkedő és nyelvörkődő szenvedélyét, most pedig segített eloszlatni az általános zavart és bizonytalanságot, szilárd alapot vetett a kételyektől nyugtalanított, a megszokott, tehát kényelmes és a szokatlan, tehát kényelmetlenebb új használat között ingadozó nyelvérzéknek. Hatásának nyitja az a szellem, — a gáncstalan tudással párosult bölcs mértéktartás és fölényes rendszerező készség szelleme, — amely áthatja minden emberi és tudományos megnyilatkozását. Nem éri be azzal, hogy tilalomfákat állít, hanem hitelesíti a mozgalmat vezető elveit, vitathatatlan eredményeit, határozottan megmondja: ezt lehet, azt nem, ez a helyes, az a helytelen. Példamondataival, a hibás és hibátlan kifejezések párhuzamos bemutatásával mintegy két forrásból — egy tagadóból és egy igenlőből — világítja meg a magyaros stílust és a magyar nyelv kifejező gazdagságát. Szómagyarító jegyzéke magában foglalja az utolsó évtizedek magyarító irodalmának bevált anyagát, a köznyelv és irodalmi nyelv, a szellemi és természettudományok, divat, politika stb. nyelvének világát. (Ehhez járul az új kiadás óta a leggyakoribb idegenszerű kifejezések magyar megfelelőinek összeállítása.) Természetes, hogy akad vitatható magyarítás, jelentésárnyalat, amelyre a javasolt magyar szó nem mentett át, de az is bizonyos, hogy az ilyen jelentéktelen eltérések seholsem érintik a lényegét. Végső fokon különben is a használhatóság és gyakorlat dönt.

A „Magyar stílus“-ról szóló fejezetet néhány elvi jelentőségű megállapítás és tanács vezeti be: „A magyar nyelv jobban szereti az egyszerű mondatot, mint az összetettét. Hosszabb mondatot csak szükség esetén írjunk. A beszéd világossága nem tűri sem a bonyolult mondat szerkezetet, sem a közbevetett mellékmondatot.“

A mai nyelv szemlélettel és stílustudománnyal mi is azt valljuk, hogy a nyelv szelleme, a nemzeti érzület és gondolkodás a mondat belső formájában, épületében nyilatkozik meg a legmélyebben és legközvetlenebbül. A mondat eleven egység, „mikrokozmosz“. Megrögzíti a hozzátartozó nyelvi-szellemi világ törvényszerűségét. Ahány nemzeti világkép, annyi mondatforma. Ez a forma lényege szerint, persze, inkább csak olyan idő- és személyfeletti „plátói idea“. Láttatlanul ugyan ott él minden íróban, de ritkán valósul meg teljesen és következetesen. Inkább csak gyakorlati változatait ismerjük, úgy amint kimeríthetetlen készséggel alkalmazkodnak minden ízlés- és lélektörténeti fordulathoz, új helyzethez, nemzedékek helycseréjéhez (antikizáló, protestáns, katolikus-barokk, rokokó, racionalista, romantikus stb. mondatforma). Az átlagíró kezében üres, közkeletű forma, a nyelv művész kiaknázza minden rejtett lehetőségét. Időnkint teljesen elhomályosulhat, de a lángelme kegyelméből mindig újjászületik: az ő kezéből kerül ki a leggáncstalanabbul.

Aki ismeri irodalmunk történetét, tudja, hogy a Halotti beszéden kezdve minden élő nyelvemlékünk, népies prózáink Pintér Jenőt

igazolja: s őt igazolják Mikes és Tamási Áron között mindazok az írók és költők, akik a beszélt nyelvhez, a közvetetlen, hamisítatlan valósághoz igazodnak. Az ő mondatformájuk valóban legközelebb áll az őstipushoz, de korántsem meríti ki. A másik, az „ellensarkon” helyezkednek el az „örök” nyugatosok, bonyolultabb, izgalmasabb lelki, gondolati tartalmak bonyolultabb kifejezői, a Rimayak, Apáczai Csere Jánosok, Bessenyei Györgyök, Kazinczyak, Eötvös Józsefek, Kemény Zsigmondok, Péterfy Jenők, Beöthy Zsoltok. Mennyi eltérés az őstípustól, micsoda gazdag változatsor, semmivel sem alábbvaló a törvényes egyszerűbb elsőnél! Mondatművészetünk bajosan képzelhető el akár az egyik, akár a másik nélkül. S mégis: ha arról van szó, hogy magyaros stílusra tanítsunk valakit, hogy bevezessük a mondatépítés magyar gyakorlatába, kezdeti fokon okvetlenül a Pintértől javasolt mondatformát állítjuk eléje például.

Pintér Jenő *Nyelvvédő könyve* a mai magyar nyelv osztatlan világának szemmieltartásával készült. De tervbe vette, hogy a nyelvvédelmet foglalkozási ágak és körök szerint is megszervezi. Az alapvető nagyobb könyv után most három kisebbet jelentetett meg. Az egyik a kereskedők (*Magyar kereskedők nyelvvédő könyve*. Budapest, 1938.), a másik kettő az iparosok (*Magyar iparosok nyelvvédő könyve: Férfi iparágak; Női iparágak*. Budapest, 1939.) szaknyelvével kapcsolatos tennivalókra hívja fel a figyelmet. Ezt a hármat is Pintér Jenő szelleme sugallta. Bizonyos, hogy a maguk körében e szellemnek megfelelően teljesítik nyelvvédő és magyarító hivatásukat.

Turóczi-Trostler József

Irodalmunk zsidószemlélete: Hetényi János

A XIX. század első felének tudományos irodalmában nincs író, aki időszerűbb kérdések mögül szemlélné a magyarság sorsát és több oldalról közelítené meg a nemzeti élet problémáit, mint Hetényi János. Ma már a mult tömegsírjában pihen. Értéke, munkássága, küldetéstudatának példaadó ihlete felfedezésre vár. Sokszempontú magyarságszemlélete Fáy András teremítő vágyának szellemi háttérére emlékeztet. Csakhogy benne kevesebb a gyakorlati hangsúly, több a iövölátó elméleti érzék. Széchenyi elgondolásai mellett alkotóbb hevületet kapnak fejtegetései. Papi ember, református lelkész. Filozófiai író. Bölcséleti nyomok jelölik ki minden munkájában a magasabb szempontok érvényesülésének útját. Nemzetgazdaságtani műveket ír, a földbirtokviszonyok rendezését sürgeti, protestáns főiskolai tanulmánytervezetet készít, a nevelés lélektudományi alapvetése foglalkoztatja. Állandóan dolgozik. Műveinek egy része kéziratban maradt. Ebben a tevékeny munkásságban érintenie kellett a zsidókérdés mozzanatait is. Három ponton közelíti meg a zsidóság szellemi-társadalmi magyar helyzetét.

I. Mendelssohn Mózes hosszú évtizedeken keresztül termékeny hatással vállalt szerepet a századforduló magyar művelődésé-

ben. Tudományos irodalmunk első lélekzetvételének időpontjában filozófiai, esztétikai neve együtt vonult be a legkiválóbb külföldi gondolkodók ismeretével szellemi életünk területére. A racionalizmus levegőjében ösztönző jelentőségre emelkedett bölcsellete, esztétikája, stílusteljesítménye. A romantika égboltja alatt már csak utórezgésként bukkan föl az emléke, elsősorban a Spinóza panteizmusának új élete körül zajló szellemi harcok jóvoltából. Hetényi János Mendelssohn-ismerete új területhódítást jelent a német-zsidó filozófus magyar életében. Ha Mendelssohn műveinek tartalma a századforduló idején filozófiai és esztétikai vonatkozásban tapadt meg a magyar kultúrtájékozódás érzékeny felületén, a harmincas-negyvenes évek a mult elhaló hullámai mellett egy-egy újabb tudományos gondolkörben elevenítik meg a kapcsolatot Mendelssohn művei és a magyar érdeklődés között. Nyíri István a jogtudomány kérdései felől érkezik vissza Mendelssohn gondolataihoz. Amidőn azt fejtegeti, hogy minden szerződés kötelez az erkölcsiség elve alapján, de jogszerűen csak a cselekedettel megerősített szerződésnek van kényszerítő joghatálya, tagadó irányban is kiszélesíti bizonyító eljárását: nem mutatták ki a szerződések kényszerítő jogait Hobbes, Puffendorf, Rousseau, Feder, Krug és Mendelssohn.¹⁾ Hetényi is eddig ismeretlen vonalon talál el Mendelssohn szellemi magatartásához. Pedagógiai gondolatainak támogatására a német-zsidó filozófus műveiben is ráakad a legmegnyugtatóbb bizonyító kijelentésekre: A haza érdeke azt kívánja, hogy polgárai ne tökéletes, kifinomult érzésű egyének, hanem hasznavehető, a maguk munkakörében értékes emberek legyenek. A nemzetnek nem lángelmékre van szüksége. A polgár csak kerék az állami gépezetben, s ez az alkatrészt nem lehet sem túlságosan nagy, sem végtelenül finom. Ezt a gondolatot érvényesíteni kell a protestáns főiskola tanítástervének elkészítésében. A szempont helyességét a német-zsidó író felfogása is igazolja: „Midőn Basedow az izraelitákat philanthropheumba tanulás végett meghívá, a híres Mendelssohn így felelt neki: „Nemzetem ezt nem teheti, mert ha ez gondolkozni megtanul, nem tesz egyebet, mint sírni fog azon járom alatt, melyet most érzéketlenül hord és boldogtalan leend.“²⁾ Hetényi még szorosabbra vonja az érintkezést a magyar tanításiügy és Mendelssohn elmélete között: A gimnáziumi tanterv megalkotásakor ügyelni kell arra, hogy a szónoklattan tanítása sikertelen az ész-tudomány (logica) elemei nélkül. Szükségtelen a sok logikai műszó. Népszerűen kell az ifjúságot a fogalmakra megtanítani. Ne oktassuk őket állandóan szabályokra, hanem a szabályok alkalmazására. S ezen a ponton Hetényi ismét Mendelssohn tekintélyével ad súlyt kijelentéseinek: „Oly értelemben vagyok — így ítélt Mendelssohn —, hogy az ész-tudomány tanulmányát a gyakorlaton kell kezdeni és a szabályokon végezni. Az alaktanulmány sem haszon, sem kellemes, ha az alkalmazás ezzel mindig karöltve nem jár — a Morgenstunden című munka előbeszédében.“³⁾

II. A kereskedelem és a magyarság, a kereskedelem és a zsidóság viszonyának magyar értelmezésében a gondolat fejlődéstörténeti útján újszerű-bátor magatartást jelöl Hetényi János állás-

foglalása. Irodalmunk újjáéledésének időpontjában Bessenyei György kereskedésszemlélete rögzíti meg a magyarság idegenkedését ettől a foglalkozástól. Bessenyei az erkölcsiség követelményei felől közelíti meg a kérdést. Áthidalhatatlan szakadékot fedez föl a kereskedelem és az emberi nemesség között: „a kereskedés olly foglalatosság, melly a lelket erköltsi magasságra soha fel nem emelheti, mivel annak tárgya barmokból, posztóból, szövésből, fonásból, alkudozásokból áll.”⁵¹) Ez az elhárító mozdulat hosszú időn át él irodalmunkban. S még Széchenyi időpontjában is mint a kereskedelemellenes magyar elhatározás igazoló elve kap hangot Mindszenti Antal tanulmányában: A zsidó gabonáért gyapjút cserél, a gyapjúért posztót, posztóért diót stb. „E nem egyetlen egy példa, a Zsidók többnyire így speculálnak, mellyet a Magyar — kivált jó conditioju ember — nem tehet, nem alacsonyíttatván le karakterét, a kereskedés mindenféle kétes nuancejaihoz.”⁵²) A nemesség elszegényedése azonban mintegy megköveteli ennek az elméleti-gyakorlati álláspontnak az átértékelését. Íróink az erkölcsi eszmétől függetlenítik a vagyoni emelkedés kereskedelmi lehetőségének módját és eszközeit. Feddő hangon ítélik el a húzódozást, ellenszenvet. Már a XVIII. század végén így fogalmazza meg Kultsár István lapja a felöltő helyzetképet: „.....a miéinknek az előtt nem kellett sem az ilyen hivatal (postamesterség), sem a Vendég-fogadóság, sem kalmárság, sem könyv-nyomtatás, sem más tisztességes mesterségek, s mi lett belőle? Ez hogy sok Nemesnek már most alig akad meg a szűr a nyakába, az idegenek pedig, a kik az ilyen hivatalokon s mesterségeken kaptak, Uri módon élnek.”⁵³) Verseghy Ferenc a nemesség anyagi körülményeinek szomorú mozzanatait verses formában örökíti meg. Hibáztatja izlésüket, önhibájuk átkos következményeire utal:

A kalmárságnak sem akarván látni divatját
A Magyar önn-képpen durva veszélyre siet
A manufacturák s a mesterségek azonképp
Mind alaton munkák a Magyar íze szerint
Mért ne lehetnének Kalmárok s Mesterek? Avvagy
Jobb e talán nékik tengeni gondok alatt?

A költő nemesség-féltő figyelmével azonban túllépi a tényközlés és kérdésfelvetés határát. Gyakorlati megoldások felé tereli a költemény esetleges visszhangjában seíthető érdeklődést. Megoldásozattal toldja meg vesszoraikat: A régi egytomi törvények mintájára kötelezni kellene a nemeseket, mutassák be évenként, miből keresik kenyerüket, s így kényszeríteni őket a kalmárságra, képíráásra, könyv-nyomtatásra, aranyfuttatásra, selyem, papíros s több efféle manufacturákra. Esetleg az ilyenekkel foglalkozó nemeseknek külön rendje és az országgyűlésen képvisellete lenne, megkülönböztetésül a nem nemes kereskedőktől és mesterektől.⁵⁴) Verseghy izlés-megnyilatkozásnak minősíti a magyarság elfordulását a kereskedelemtől. S ezzel letompítja Bessenyei szemléletének erkölcsi életét. De kortársa, Decsy Sámuel, már keményebb okkereső lendülettel tergeti maga elé a kérdést. Messze elhajlik az erkölcsi tilalom gátló feltételeitől, a szelid állapot-közlő költe-

ményes soroktól. Látja a következetesen hanyatló nemesi sorsot és kerülő nélkül fedi fel a romlás forrását: „Buzánk, borunk, sónk, marhánk van elég; még-is több pénze van egy Hollandiai Zsidónak, mint az egész magyar Országi nemességnek. Ennek okai.... tunyák vagyunk a szép és hasznos mesterségeknek tanulására és gyakorlására, és ha egy két ház hellyel birunk, szégyenellyük a kereskedést és mintha a Spanyol levegő ég alatt születünk volna, készebbek vagyunk koplalni, mint őseinkről reánk maradt aranyos betűjű nemes leveleinket az adás s vevés által meg-homályosítani.”⁴⁸ Ez a bíráló modor nem párolog el félévszázad múltán sem. Decsy Sámuel magyar nyelvtudományi munkájának idegen környezetéből átkerül a kereskedelem szaktörténeti átnézetének rokonmozzanatai közé, hogy Horváth Mihály neve adjon hitelt a kedvezőtlen nemesi magatartásról mondott ítéletnek: „Tagadhatatlan, hogy a magyar nemzetiségében büszkélkedve az ipartól, mint magához méltatantól, idegenkedve, csak a harcot s fegyverforgatást tekinté hivatásának, azonkívül kényelmes munkátlanságban éldelegni szerető. Innét fejthetni meg, miért a műipar s kereskedelem csak azon városokban lépett némi jelentőségre, melyekbe németek vagy olaszok telepítették le.”⁴⁹)

Erkölcsei eszme, idegenkedő izlés, munkátlan életforma.... azonos eredményhez vezetett: a nemesség távolmaradt a kereskedői pályától. És íróink bármelyik szempont szerint mérlegelik is a jelenséget, fellépésük a kereskedelem mellett a nemesség ellen egyazon gondolatot rejt, hol nyíltan, hol a sorok mögött: a zsidóság kereskedői szerepe ellensúlyozásra vár. Ámde a magyarság mozdulatlan. Ennek az elutasító magatartásnak aztán természetesen az a következménye, hogy a zsidóság vállalja a gazdasági élet ütemének lendítését, egyéb szilárd és szabad pont híján itt veti meg a lábát, vállalja a foglalkozásával együttjáró jelenségek egyoldalú megítélését. Irodalmunk azonban számon tart minden mozzanatot. Tudomásul veszi, hogy a magyarság elzárkózása miatt nemzetgazdasági érdek kívánja a zsidó kereskedők munkájának támogatását, s védelmet nyújt a zsidóságnak a gyökértelen támadásokkal szemben. Bárány Péter a lengyelországi zsidók bevándorlására keres magyarázatot. Három motívumon szilárdítja meg fejtegetését. A magyarság parlagon hagyja a kereskedelmi életterületet: A lengyel zsidó tehát a termékeny Magyarországra jön, „melly a kereskedelemre magát el nem szánja.” A zsidók révén a birtokos osztály kedvezően értékesíti földje hozadékát: A zsidó „maga kevéssel megelégedvén, annyi hasznót ígér, s meg is ad Földes Urának, a mennyit jószágából még soha se vett be.” S végül maga az államhatalom is szeretné meggyorsítani kereskedelmünk virágzását: „Ezen bevándorlást segíti a kormány is az által, hogy virágzóbb állapotba akarván a kereskedést Országunkban hozni, ezen nemzetséget, mint egyedül a kereskedelemre fekvő-kező népet, a személyes köz terhektől feloldja.”⁵⁰) A zsidó kereskedők számának szaporodásával párhuzamosan növekedett a gyűlölködő közvélemény. Ennek a hangulati ellenségeskedésnek támadó hullámai Edvi Illés Pál veri vissza. Védelmi érveket állít érvek mellé,

meggyőző hangszúllyal szaporítja szavait: „szemrehányásul tulajdoníttatik (a zsidóknak), hogy magokat egészen csak a kereskede és uzsoráskodás szellemének adják által: de nem gondolják meg, hogy azt, tulajdonképen való érdeménben kényszerítve toljuk rájuk, midőn töbnyire minden Státusokban előlük még most is az utat elzárják, mellyen magokat illendő módon táplálhatnák vagy szerencséjeket meg alapíthatnák.....“¹¹⁾ Edvi Illés Pál megnyilatkozása a zsidó sors mellett nem új és nem ismeretlen kiállítás irodalmunkban. Hagyomány és örökség a Csokonai, Kazinczy szellemében haladó írók vonalán. Edvi Illés csak átmentette a gondolatot a zsidó kereskedelem közvetlen védelmére és csak szűkebb összefüggésben ismétli az államhatalom felelősségének jelentőségét. Vajda Péter egy lépéssel továbbmegy. Számbaveszi a kérdés minden mozzanatát, áttekinti a kereskedelem magyar és zsidó elemeinek sorát és összefoglaló szemléjét új gondolattal teszi teljesebbé: megtagadja a zsidóktól a korlátlan kereskedői képességet: „Az ember igen szemes azon helyek kifürkészésében, hol haszonnal dolgozhatnak: a zsidó ezt nem teheti, ő kénytelen volt erejét és pénzét, majd kizárólag kereskedésbe dugni. Mivel pedig a kereskede jövedelmező foglalatosság, a keresztény nép pedig elég vak és balga volt a kereskedést több országokban a nemtelen és gyalázatos életmódok közé számítani, lőn hogy a zsidóság igen sokféle egyedáruságot űze a kereskedéssel.“ Már pedig: „Nem áll az, hogy a zsidó a legjobb kereskedő a világon, de az sem, hogy egyébre alkalmatlan. Ugyan azon minta szerint munkálkodék a természet minden ember idomai s hajlamainál, és nem ismer nemzet — ennél kevésbbé hitbéli különbséget. A zsidók között van rossz kereskedő, kiből jó orvos, mérnök, ügyvéd, katona és vezér is válhatott volna, míg közülünk igen sok mérnök, ügyvéd, katona stb. okosan teende, ha kereskedővé lesz.“¹²⁾ Vajda kereskedelem-ajánlása már egy új magyar gazdaság szemlélet levegőjéből csapódott le. Ez az időpont egyetemes érdekű világképbe építi bele a kereskedői teljesítményt: „A kereskede egész nemzeteket összerokonít: kölcsönös érdeket és összefüggést szül, ember- és világismeretet terjeszt; az ész vizsgálatokra, találmányokra, vállalatokra gerjeszt; az izlést nemesíti; a szép művészeteket, mesterségeket, szorgalmat éleszt; a jólétet, nemzeti gazdaságot gyarapítja és így nyugalom-szeretetet a polgárok szíveibe csepegtetve, az erkölcsi szelidülést és értelmi kifejlést előmozdítja.“¹³⁾ Fáy András hasonló meggyőződéssel mérlegeli a kereskedelem világközvetítő szerepét, bár a pénzközelség szívom-pító hatásától félti embertársait. Összefüggést keres a nemzet kereskedő-jellege és a kereskedelem ágai között. Ugy látja, hogy „nemzetünknek még sem jelleme, sem hajlama nincs képezve a külkereskedéshez. A magyarnak, ki őt lélektanilag vizsgálja, hajlamához tartozó sajátságaul tapasztalandja azt, hogy kétes vállalkozásoknak nem barátja.“ A magyart egyénisége a belső kereskedeésre utalja.¹⁴⁾

Irodalmunk kereskedelem-szemlélete félévszázad alatt változatos fordulónak át jut el Bessenyei feltétlen tagadásától Fáy

jellemkutató ítéletéig. Minden állásfoglalás háttérében ott él a zsidó kereskedő. Tevékenysége egyszerű tény; pályájának hibái: menthető életmozzanatok. De sehol semmi nyoma a zsidó munka gazdasági értékelésének. Ezt a hiányzó és elismerő tárgyilagosságot Hetényi János tudományos magatartásának köszönheti irodalmunk. Tagadhatalanul szerves kapcsolatot állapít meg a magyar kereskedelem kifejlődése és a zsidó kereskedők közreműködése között. Megjegyzései s adatai mögött a nemzeti büszkeség hangulata húzódik meg: A hazai városokat kereskedésük csekély-sége miatt lehet felelőssé tenni. „Mert tudjuk az idők mocs-kait, melyek vas lábbal gyurtak le minden illy nemű ipart honunk-ban egész II. Józsefig; ki, hogy egyebeket elhallgassunk, 1782-ben adta ki ama nevezetes türelmi parancsát az izraelitákra nézve; és azt a korlátot elbontotta hatalmas karral, mellynél fogva Pesten zsidónak nem hogy lakni, de vásárra is csupán két izraelita családnak volt szabad ide be jöni. Voltak olyan idők, melyekben ezen kereskedési ügyességgel bíró nép (melly nélkül pedig sokra honunkban rászáradna minden terméke, ha azt házánál zsidó nem keresné) üldöztetett; még a XVII. századbeli magyar clerus is szám-üzetni akarta ezt honunkból. De ama bölcs fejedelem óta szembe-tű-nőleg emelkedett kereskedésünk, úgy hogy csak az egy Buda-pest e dolgot illetőleg tanúsíthatja: mely városban most 39 ke-resztyén és 79 zsidó nagykereskedő lévén és országos vásáraitra portékáival 30.000 idegent s magyart vonván magához, 15 millió forintot hoz forgásba és a dunamelléki városok közt kereskedési mozgás nagyságára nézve csupán Bécsnek enged.¹⁵⁾ Hetényi János határozott megállapításának tartalmát s a benne rejlő valóság-tudatot az író szemléleti irányának követői hitelesítik. Röviddel művének megjelenése után irodalmunkban újból felbukkan a zsidó kereskedelmi szerepét igazoló kijelentés: „...hogy Magyarország kereskedése azon meglehetősen állását, mellyel jelenleg bír, a zsi-dóságnak köszönheti, az tagadhatatlan; sőt hogy egész Európá-ban a kereskedelem felvirágzására legtöbbet tettek, a világtörté-net csallhatatlan tanúságot tesz róla.“¹⁶⁾

III. Az emancipáció magyar történetének irodalmát Hetényi János magatartása ellenőrizhető nyomokban csak távolról surolja. A zsidókérdést érintő egyetlen megjegyzése csak kikövetkezte-tett értelmében szabadítja fel az író vallomását az egyenjogúsítás mellett. Álláspontja azt a semleges színvonalat jelzi, amelyen minden tagadó és igenlő hangsúly nélkül kötelezőnek ismeri el a korszellem követelő parancsát. Ebben a vonatkozásban rokonsá-got tart Kölcsey Ferencsel. A Himnusz költője is elhatározó nyi-latkozatot nélkül idegen gondolatanyagba iktatott kijelentésének szellemével igazolja a zsidók emancipációjának időszerűségét és a maga egyéni véleményének kedvező tartalmát. Nem marokkal hordja az érveket, hogy tetemre hívja „a tizenkilencedik század felvilágosodása“-t a zsidók elnyomott sorsa mellett, csak egyetlen ráutalással ad távlatot felfogásának megismerésére. A protestán-sok vallásügyében hozott alsóáblai indítványt a főrendek már harmadízben utasították vissza. Kölcsey mint szatmári követ mond

beszédet ebben a tárgyban: „...mi pusztá szavakra meggyőződésünkötől és utasításainktól el nem állhatunk, s annnyival inkább nem állhatunk el, mert akkor, mikor egy nagy nemzetnél már a zsidó nép emancipációjáról van kérdés, magunkat egész Európa szeméi előtt sötétségi elvek gyanújába nem ejthetjük.“¹⁷⁾ A zsidók egyenjogúsítása tehát az európai felvilágosodás követelménye, és már a probléma felvetése is az előrehaladás és fejlődés magasabb fokát jelenti. Hetényi hasonló tárgyi mozzanatok közben idézi a zsidókérdést. Terjedelmes munkát ír a robotról és a dézsmaról. Részletesen fejtegeti történeti, közjogi, mezőgazdasági szempontból. Védelmébe veszi József patriarchát, „a dézsma legelső kigondolóját“ Széchenyivel szemben. Visszautasítja a Mózes ellen, „a dézsma-rendszer törvénybeiktatója ellen“ felhozott rágalmakat. Követeli az úrbéri rendszer eltörlését: Minden gátló körülményt, ellenvétést elsöpör az idő. „...szalmavárak ezek a hatalmas korszellem előtt, mely ezeket nálunk is épen úgy megsemmisítendő, mint a britteknél a zsidó emancipáció akadályait. Tudjuk, hogy a maradópárt ellenokai itt is, ott is gyengék mindenkor: és kik hitte volna, hogy Angolhonban a zsidók fölszabadítását olly hamar létesíteni lehessen, a hol még 1834-ben nevetség tárgya volt az a parlamentben.“¹⁸⁾ Ezek a kitételek nyilvánvalóvá teszik, hogy Hetényi szerint is: a zsidók helyzetének európai megoldása igazolja a haladó szellem alkotó közelségét. Ő maga szinte korlátlan lendületet kíván a polgáriasodás feltételeinek keresztülvitelében. „Mi azonban úgy akarunk tenni, írja, mint ázsiai néprokonaink, a héberek tesznek.“ A zsidókban ugyanis van némi műveltség, fejlődés és szellemi haladás, de különben görcsösen ragaszkodnak a régihez: az örök maradás szemlélhető bennük. Már pedig egyidőben haladni és maradni: képtelenség.¹⁹⁾

Hetényi János zsidószemléletében két szellemi irány kereszteződik. A racionalismus idegenkedéssel fordul el a zsidók hagyományhűségétől; értetlenül áll szemben a vallási örökség zsidó tiszteletével. Megveti az évezredes életforma maradék szokásait s követeli, hogy a zsidóság a „kultúrasszimiláció“-n túl szakítson vallásának külső világával is. A romantika az ősidők népi multjának idegen hatásoktól mentes emlékeit fedezi föl a zsidó szertartásokban s az ősmagyar eredet keleti rokonságának hitével közeledik a zsidó élet régiségörző jelenségeihez. Hetényi tehát a romantika jóvoltából állítja rokoni párhuzamba a magyarságot a zsidósággal; egyébként: racionalizmusa erején idézi a zsidók maradiságát, oldja fel tudásában Mendelssohn-ismeretét és ver hidat a jozefinizmuson át felvilágosodás és zsidóság között.

¹⁾ Nyiri István: Nőjogtan. A Magy. Tudós Társaság Évkönyvei. III. — 2. Buda. 1837. 104. l. — ²⁾ Hetényi János: A Pesten felállítandó protestans főiskolai tanításrend tervezete. Kecskemét. 1843. 45. l. — ³⁾ u. o. 97. l. A Hetényi kéziratok műveiben található Mendelssohn-vonatkozások egyrészt a német-zsidó író munkáinak filozófiai irányú forráshasználatát jelzik, másrészt tudományos tekintélyének magyarföldi érvényét igazolják. Hetényi a gyönyör és a fájdalom kölcsönhatásának bizonyításában és az „erkölcsi gonosz“ eredetének az egyezményes életten elveiből levont magyarázatában Mendelssohn Philos. Schriften c. művére hivatkozik. (Egyezményes

élettudomány. 35., 74. l. M. T. Akad. Vegyesek. 4° 10. szám.) A lélektudomány és az erkölcsi-polgári nevelés kapcsolatáról írt pályaművében pedig a pszichológia részletes ismertetése helyett „az avatottak előtt úgy is esmert tudós munkák”-ra, köztük Mendelssohn műveire utalja az olvasót. (M. T. Akad. Magy. Irod. 4° 77. szám, III. kötet, 6. csomag, 5. darab, 19. l.) — ⁴⁾ Bessenyei György: Rómának viselt dolgai. Nemz. Múz. Quart. Hung. 56. 1801—1803. IV. 8. l. — ⁵⁾ Mindszenti Antal: Az Ó és Új Budai Szőlők. Tud. Gyűjt. 1831. I. 55. l. — ⁶⁾ Magyar Kurir. 1788. 942. l. — ⁷⁾ Versegly Ferenc: A magyar hazának anyai szőzatja. H. n. 1790. 5b-6. l. — ⁸⁾ Decsy Sámuel: Pannóniai Fenix... Bécs. 1790. 101. l. — ⁹⁾ Horváth Mihály: Az ipar és kereskedés története... Buda. 1842. 233. l. — ¹⁰⁾ Bárány Péter: Borsod Vármegye némelly Statistikai Tekéntetekben. Tud. Gyűjt. 1817. IX. 62. l. V. ö. Hasznos Mulatságok. 1817. II. 384. l. Ismerteti Bárány Péter cikkét, felsorolja a zsidókra előnyös hazai körülményeket, s hozzáfűzi: „... a Zsidó nálunk többnyire Árendás, s mint bötsületes ember a rettentő testi fenyegetéktől ment.” — ¹¹⁾ Edvi Illés Pál: Vallás—Türedelem Példái. Pest. 1826. 34. l. — ¹²⁾ Vajda Péter előszava, Bloch Móritz: A zsidókról. Pest. 1840. VIII. X. l. — ¹³⁾ Kossovich Károly: Az ipar és kereskedés története... Buda. 1842. 155. l. — ¹⁴⁾ Fáy András: A jelenkorban megjelent öszeállítások a hon legközelebb teendői körül. Pest. 1846. 66. l. — ¹⁵⁾ Hetényi János: Honi városaink befolyásáról nemzetünk kifejtődésére és csinosulására. Buda. 1841. 203. l. — ¹⁶⁾ Benedek Ignác: Ne higgy a zsidó-falónak... Pest. 1848. 16. l. — ¹⁷⁾ Kölcsy Ferenc minden munkái. Pest. 1860°. VI. 88. l. V. ö. Benedek Marcell: Kölcsy. Századunk. 1938. 252. l. A forráshelyet Benedek Marcell tanár úr volt szíves velem közölni. — ¹⁸⁾ Hetényi János: Robot és dészma... Pest. 1845. 86., 174. l. — ¹⁹⁾ Hetényi János: Erdélynek remélhető anyagi kifejlése a földbirtoki viszonyok célszerű rendezése által. Kolozsvár. 1847. 236. l.

Zsoldos Jenő

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Emőd Tamás

Harminc évvel ezelőtt Nagyváradon a *holnaposok* első seregszemléjén jelentkezett és tisztelgett a magyar irodalomban Emőd Tamás. Ekkor húszesztendő volt a nevezetes irodalmi mozgalom *Benjaminja*. Ennél a zászlóbontásnál pecsételődik meg egy életre az a mélységes barátság, amely őt Ady Endréhez és Juhász Gyulához kötötte.

Első verseiben, — ezekkel *A Holnap* gyűjteményében, majd a *Nyugat* antológiájában mutatkozott be —, már ott csíráznak hangban, nyelvben, tárgyban Emőd sajátosságai. Ezek a sajátosságok azonban igazán és egész valójukban csak a háború idején bomlottak ki. Verssorai tisztán és könnyedén zengenek, hangja üde, nyelve ízes, mint a magyar kenyér. A háború a poémáira is döntő befolyással volt: felfrissítette, új életre keltette a ballada elhervadt műfaját. A ballada *gregussi* meghatározása gyakorlatilag is tökéletesen megvalósult, mégpedig nagy sikerrel kitűnő muzsikus-kortársai (Nádor Mihály, Reimitz Béla, stb.) zenéjével. *A két halott*, az *Elsüllyedt hajók*, *A két faláb*, de ezeken kívül egész sereg ilyen verse közismert.

Szellemes, franciás, vagy a magyar falu virágba borult hársait illatozó sanszónjainak, stílusos egyfelvonásos játékainak egész légioja vált népszerűvé. Nagyobb színdarabjai közül (*Csipke*, *A vándor katona* — utóbbit Karinthy Frigyes társaságában írta —, stb.) a legszebb a *Mézeskalács*: szintiszta, harmatos, tősgyökeres-magyar mesejáték.

Ez a Biharságból szakadt, finomlelkű, csupaszív ember szíve gyökeréig magyar volt minden gondolatában, minden dobbanásában; még a felvett írói ne-

ve válsztásában is ezt akarta bizonyítani. Kuruc bánat zendítette meg lelkét. *Rogierius*-ról, *Bolyai*-ról, *Madách*-ról álmódott abban a diadalmas, szabad kor-szakban, amely ontotta az igazi, új költőket és az igazi, új verseket. Gondolata lelkesülten köszált a régi magyar történelemben és *Adyt*, *Juhászt*, *Dutkát* és a többieket nemcsak barátainak és fegyvertársainak érezte, de édestestvéreik is. Itt hagyott előkelő poggyászából négy verseskönyv a tanúja magyarságának (*Ferenc Jóska ládájából*, *Dicséret—dicsőség*, *Pesti hegedű*, *Nótám, füttyöm, citerám*.)

A háború utáni idők változása éppen ott sebezte meg, ahol a legjobban fájt neki. Zsidóvoltát addig magánügynek tekintette, bár nemcsak nemes, családi hagyományként, de szíve szerint is önérzetesen vállalta. De meg kellett érnie, hogy a magánügyből közügy lett. Őszinte fájdalma fanyar versekben oldódott vagy szatirikus állatmesék formájában csillogott könnyes mosollyal. A sárga foltról azonban ugyanolyan nemesveretű, ékes magyar nyelven sírta el fájdalmát, mint magyar ábrándjait.

A világlomlással az ő világa is összeomlott, a szíve megbetegedett. Sokáig feküdt kórházban és onnan kijövet valami türelmetlen honvágy, vagy nyugtalan halálsejtelelem sietve hazaküldte Nagyváradra. Ott zárult be a kör: Emőd Tamás élete. Onnan indult nagy álmokkal küzdő magyar írók és újságírók között és oda tért vissza, ahol régi barátok és új sorstársak, magyar írók és újságírók kísérték ki a költőt a váradi régi temetőbe:

Egy kéz fejfára írja:
„Ez Emőd Tamás sírja.“
Mint óriási szentély,
borul föléje Erdély.

Bródy László

Hermann Cohen

Ez év elején múlt húsz éve, hogy Hermann Cohen búcsút mondott az életnek. A „marburgi iskola“ feje megérdemli, hogy ebből az alkalomból néhány vonásban vázoljuk munkásságának főbb mozzanatait.

A múlt század 60-as éveiben a német filozófia nagyon sivár képet mutatott. Hegel halála után (1831) a német spekulatív szellem hanyatlott és a Büchnerek és a Vogtok durva materializmusának terhe alatt görnyedt. Cohen volt az, aki az anyagelvűségnek hadat üzent, s a filozófiát visszaadta rendeltetésének, a tiszta ész művelésének. A „System der Philosophie“ három vaskos kötetében a „Religion der Vernunft“ c. könyvében és többi műveiben kifejtette, hogy az ismeretelmélet, az etika, az esztétika, a vallásbölcselet, a kultúrfilozófia problémái csak a logosz, a ráció útján közelíthetők meg.

A lélektani ismeretelmélet passzívizmusával szemben Cohen az ismeret aktivitását hirdeti. Az ismeret nem a külvilági tárgyakra visszaható affekció, nem eredmény, hanem kezdet, eredet (Ursprung), amely megteremti, létrehozza a tárgyat. A dolgok nem *adottak*, hanem *feladottak*, a gondolkodás nem merül ki az adottak befogadásában, hanem a feladottak spontán megoldásában. Az anyagnak, a tárgynak csak másodrangú szerep jut a filozófiai megismerésben: az ész az eredete minden megismerésnek.

Logikai racionalizmusa érvényesül etikájában és vallásfilozófiájában is. Az etika nem függhet a pszichológiától. Kant alapvető megkülönböztetése a Sein és Sollen, a lét és a kellő között szabja meg az etika tárgyát. Az etika a tiszta akaratról szóló tudomány és célja a humanizmus: a társadalom, az egész emberiség moralizálása. A tiszta akarat etikája az intelligibilis világ felé mutat és az eljövendő erkölcsi világrend felé tekintés a fő jellemvonása. Mint a próféták etikája, úgy utal Cohen tiszta akarat-etikája a jövőre. A tiszta akarat etikája a prófétizmus ideáljaihoz való közeledés feltételeit keresi. A prófétai eszmények megvalósításának feltételei Istenben keresendők. Ő biztosítja számunkra a prófétai eszmények valóraválását.

Istennel való egyesülésünk adja meg számunkra az erkölcsi ideálokban való tökéletesedés lehetőségét. Az erkölcsi követelményeknek megtelelően a cselekvő ember célja: hogy Istennel a korrelatív kapcsolatot keresse és fenn-tartsa. Az Istennel kötendő korrelációt megelőzi az emberek közti korreláció. Az egymást segítő és szerető emberek korrelációja teremti meg a lehetőségét annak, hogy az Isten és az ember közt fennálló korrelatív kapocs állandósul-jon. Az Isten iránti szeretet folytonos törekvést jelent a legmagasabb ideál felé, az isteni korreláció útján létrejövő messiánisztikus feladatok realizálása felé.

Az egyetemes szeretet fogalma döntő szerepet játszik Cohen esztétikájában és kultúrfilozófiájában is. Az esztétika feladata az erkölcsiség újjáalakítása. Mint a logikában az eredet teremtő spontaneitása és az etikában az akarat aktivitása, úgy érvényesül az esztétikában az érzelem érdekmentes tisztasága. A tiszta érzelem központi funkciója a tiszta szeretet, a szeretet minden ember iránt, az emberiség szeretete, amely a művész alkotásában és a műélvezetben jut kifejezésre. A tiszta érzelem esztétikája a humanitás eszméjével esik egybe. A humanitás mellett a jó eszményének a hite mondható a második esztétikai kritériumnak. A bizalom az eszmények megvalósulása iránt: az etikában csak követelmény marad, a vallásban csak mint remény csillan fel, a művészetben azonban valósággá válik.

Grózinger M. József

K Ö N Y V E K

Hajnal Anna:

Himnuszok és énekek

Az *Argonauták* kiadása, 1938.

Egy gazdag poéta! Hajnal Anna új verseskönyve az áradó gazdagság dús benyomását kelti föl mindenekelőtt az olvasóban. Gazdagság az érzésekben, gazdagság a daloló kedvben, gazdag-ság a képekben, a szavakban, gaz-dagság színben és zenében. A Szere-lem régen szólt magyar nyelven ilyen gáttalan, boldog és lázas himnuszok-ban, ilyen önfeledt, édes, égő lobo-gással. Az ősi téma megint ott ül a Lira trónusán, teljes díszében.

Az a szerelem, amely a könyv izzó és pulha ritmusáiban dobog, emész-tően érzéki, de sohasem nyers. A test vad öhsége itt színnel, fénynek, zenének olyan mennyei energiáivá ala-kult, hogy a hús lázadt követeléseiből, mire a fülünkbe érnek, angyalok éneke lesz. Testnek és léleknek ez a vidám elragadtatása, éginek és földi-nek ez a szegyetelen-tiszta összeolva-dása, biblikusnak és bakhánsinak, idillinek és paráznának ez a bontha-tatlan egysége sajátosan a Hajnal Annáé.

Ez az önfeledt, himnuszos áradás azért korántsem öntudatlan, révült zene, amelybe célbeli tudásnak, poe-ta-doctus-i szándékoknak, intellektu-ális ellenőrzésnek ne volna beleszó-

lása. Éppenséggel nem az, Hajnal Anna művelt költő, művelt tudatos, aki az antikvárság motívumait és a ma-gyar népmesék formai és tartalmi mozzanatait biztos filológiai érzékkel komponálja bele lázaiba, — ösztönös stíl-tudattal s azzal az erős hittel, hogy ezek a lázak minden külső ele-met maradék nélkül megoldvasztanak és asszimilálnak. Innen van verseinek az a „szakmai” érdekessége is, a tu-dós kutatást stíl-játékkal, motívum-forradási pontokkal, egyénien kezelt, a hangsúlyos formákba átjártató, a paenultimán is botló jambus-sorokkal, raffináltan laza, majd keresetten tar-ka rímekkel ingerlő bonyolultsága.

A költőnő ezzel a kötettel igazolta reményeinket. Viszont fejlődése jöven-dő útját még csak találgatni is nehéz. Annyit talán megkockáztathatunk, hogy vers-tárgyainak bővülése kívá-natos, szavai patkázó omlásának, ké-peit csobogó bőségének óvatosabb megszorítása, az egész szertehabzó költőgazdagságának szkeptikusabb—érettebb korlátozása valószínű és várható.

Kardos László

Agnon S. I.: Jamim Noraim

Schocken Verlag. 5698.

Bialik jelszava: *Kinusz*, jó talajra hullott. A bő termés bizonyítja. Mert Bialik nemcsak hangoztatta a zsidó

szellemi tevékenységnek egyik közeli sürgös teendőjét: a feledés veszélyével küzdő kultúrkincseink összegyűjtését, hogy megrostálva, kisimítva, élvezhetővé téve: művészi formában, művészi élvezetet nyújtva szélesebb zsidó rétegeknek hozzáférhetővé tegye. — de ő maga is klasszikus példát, mintát szolgáltatott e feladat megoldására. Az ő *agada*-könyve minden idők legszebb példája annak, hogy mikép kell a tradíció költői anyagát az újkori ember lelkéhez közelíteni. A nagy költő-tudós példája és kezdeményezése méltó követőkre talált. Egymásután valósítják meg terveit. A sabbat és chanuka gyűjteményes antológiák után a „félelmet gerjesztő napoknak” nevezett ünnepcsoporttal, a zsidó év első tíz napjával foglalkozik Agnon-nak „Jamim Noraim” című munkája. Az évnek lelki emóciókban leggazdagabb szaka ez a tíz nap. Ros-hasana és Jom Kippur, meg a szlichot napok mély nyomot hagynak a hagyományos életet élő zsidó lelkében. Ezekben a napokban intenzív belső életet él a zsidó, otthonában és az imaházban, imával és bűnbánattal a könyörület Istene felé irányul szívének és lelkének minden rezzenése. Ebből folyólag se szeri se száma a sok előírásnak és szabálynak, amelyek a zsidó egyén magatartását irányítják. Általános és helyi szokások szimbolikus tartalommal töltik meg az ébrenlét egész idejét és egy központi eszme felé irányítják a zsidó minden gondolatát: a bűnbánat felé. De ennek az őszi-hangulatos, hajnali könyörgéses napoknak és heteknek költészete is van. Nemcsak a templomi istenisztelen imabetétjei, a szlichák és pijutok, a himnuszok és elégiák, a dicsénekek és mártírológiák emelik költői magaslatba az ünnepi hangulatot még a hétköznapi ájtatosság idején is, hanem gazdag nép- és legendaköltészet is tapad e jeles napokhoz. Mint a seregekkel benépesített ég fantasztikus legendaköre, olyan gazdag a földi jámborok személye köré fonódott monda- és legenda-irodalom a jamin noraimmal kapcsolatban.

Mindezt a szinte beláthatatlan anyagot páratlan szorgalommal összegyűjtötte és finom érzéssel kiválasztotta a modern héber elbeszélő költészet egyik legkiválóbb mestere: Agnon. Több, mint ezer könyvből, híres, gazdag könyvgyűjteményének anya-

gából, szedegette ki a részleteket, apró és nagyobb fejezeteket, hogy ebből a mozaikból egy egységes művet alkosson. Kronologikus sorrendben, de mégis tárgyi csoportok szerint osztályozva összehordott mindent, amit a hagyomány e napok körül alkotott és fejlesztett. A „száraz” szabálytól (din) kezdve a különböző szokásokon keresztül, egész a caddik csodáig minden benne van, ami a zsidó ember érdeklődésére számíthat. Bárhol felütiük a könyvet, mindenütt értékeset és érdekeset találunk. De Agnon nemcsak gyűjtött és összeállított, nemcsak szöveget ad és röviden magyaráz, hanem fordít is és stilizál. Aki a hagyományos irodalmat forgatja, az nagyon is ismeri a stílusbeli egyenetlenségeket, a zökkenőket és pontatlanságokat, a nem szabatos kifejezéseket, a mondatok hiányosságait, amelyek különösen a modern olvasó stílusérzékét sértik. Agnon jó barátként a szöveg mellé szegődik és szinte észrevétlenül, egy szóval, egy kötőszóval, vagy egy kis változtatással élvezhető szöveggé simítja az eredetit. Persze nem mindig és nem mindenütt módosít, javít. A Rambanhoz, vagy a Sulchon Aruchhoz nem nyúl. Ő maga is megszólal itt-ott, az áthidalásoknál, amit arról is meg lehet ismerni, hogy a szemelvény végén nincs forrás. Mert Agnon a tudós lelkiismeretességével minden kis résznél, még ha csak egy sornyi is, megadja a forrást. Agnon, a tudós, teljeseit ad ebben az antológiában és Agnon a költő stilizáló művészetével egységbe forrasztja a sok helyről származó apró részletet. Igazi művészete természetesen akkor nyilvánkozik meg leginkább, amikor jidisből fordítja, vagy inkább átkölti a caddik-legendát.

Hogy milyen hasznos munkát végzett Agnon és hogy milyen hatása van máris — tipografia szerint is gyönyörű — művének, azt az idej héber lapok ünnepi, alkalmi cikkeiben is lehet látni. A legtöbb ünnepi cikk-író Agnonból táplálkozott és — mint egy epés tárcaíró megjegyezte — kiírta Agnont, természetesen, anélkül, hogy forrását említette volna.

De az a jellemkép, amelyet Agnonról a lírikus-elbeszélőről mgunknak alkotunk, arra enged következtetni, hogy a szerény író nem bántja ez a szerénytelen lemásolás és kiírás, hanem inkább lelki gyönyört okoz neki

az az öröm, amelyet a könyv forgatóinak szerzett.

Widder Salamon

Kozocsa Sándor:

Kölcsy Antónia naplója

Rózsavölgyi és Társa kiadása. Budapest, 1938.

Szerencsés gondolatot valósított meg Kozocsa Sándor, amidőn Kölcsy Ferenc halálának százéves fordulója alkalmából kiadta a költő unokahúgának, Kölcsy Antóniának naplóját. A napló irodalomtörténeti vonatkozásainak érdekességein túl elsősorban lelkeltörténeti elemeinek gazdagságával színezi teljesebbé a biedermeier kor szellemi életének ismeretét.

Kölcsy Antónia a naplórészben mintegy kárpótlást keresett elfojtott írói szándékaiért. A XIX. század első felében ugyanis még erősen érzik a társadalmi köztudatban a nő írói hívatásának tagadása. Kölcsy Ferenc közvetlen családi közelségében pedig épenséggel elevebben élt Bessenyei és Kazinczy felfogása, mint Molnár Borbála levelező társainak udvarló dicsérete. Bessenyei szerint az asszonyok és a leányok még akkor sem lennének olyan bölcsek és írók, mint a férfiak, ha tudományos nevelésben részesülnének is, mert „Valamint testi erejében az asszony a férfit soha el nem érheti, úgy lelkében sem.” Kazinczy pedig bo'odogan veti papírra az ujjongó szavakat: „hála légyen érte az Istennek! — az én Sophiem nem egyike a mi tudós Asszonykáinknak.” Kölcsy is az otthon kezei között jelöli meg a női hivatás munkakörét. Így a Csekén élő Antónia számára csak a „teremtő magány” alanyi irodalmi formája: a napló maradt meg gondolatainak s érzéseinek megörökítésére. De ebben aztán annál finomabb árnyalatokban tárja föl fiatalságának lelki vonásait. Ir és olvas: kivonatokat készít Jósika és Eötvös műveiből, fordítgatja Hugó Victor, Goethe, Bu'wer alkotásait, Szentimentalizmusában egy életigenlőbb Fanni születik újra: sirásra ingerlik Werther szenvedései, szereti a temető-vidéket, kedveli a bús tájhangulatot, beletemetkezik a titkolt szerelem kínzó örömeibe: báró Weselényi Miklós köré fonja reménytelen álmait. Mélyen vallásos s meglepően emberi kijelentései vannak a társadalmi egyenlőtlenségről. A romantika

szemléletével ítél a zsidókról: az érzelem erején méri le sorsukat s hagyománytisztelő magatartásukban fájdalmas hűsiséget lát: „Ők még mindig meg tudák tartani nemzetiségüket, 's oly sok száz évek után is hiven örzék azt. Sok 'sidó inkább vesztene éltét mint sem nemzetisége bélyegéről lemondjon. És ezt ők oly hazákba teszik hol létüket is drágán kell fizetniök. Mindég megindulást 's mozgalmat érzek keblemben midőn 'sidót szenvedni látok, 's örömet akkor ha boldognak vélem őt lenni. Ma is midőn hallám vidámságokat ez embereknek, részvét könyve szökött szemembe.” (Antónia tizenhét éves volt, amikor ezeket a sorokat leírta.)

A naplószerző Kozocsa Sándor hasznos irodalomtörténeti tanulmányokkal vezeti be. Felhasználja a napló anyagának minden tájékoztató kitételét és gondos kutató munkával új adatokat fedez föl, hogy minél szélesebb körre tájékoztassa Antónia életmozgatait s így átfogó, egységes képet mutathassa meg, miként tárult ki Antónia felé Kölcsy Ferenc rokoni magatartása s minő szerepet vállalt Antónia életében Pap Endre. Az idején Kölcsy-év gazdag irodalomtörténeti termésében is komoly értéket képvisel Kozocsa Sándor kiadványa.

Zsoldos Jenő

J. Burla: Bikdusah o ahavah

Tel-Aviv, 1938.

A zsidó házasság: erkölcsi hivatásbetöltés, és a házasság: biológiai szentség. Ez az élettani szentségérzés és etikai hivatástudat vezeti a házastársakat esküvőjük első pillanatától, amely sok esetben együttal ismerettségüknek is első pillanata. A „Házasságok az égben kötöttek” költői elgondolása a Talmudban: „Negyven nappal a gyermek születése előtt (az égben) kinyilvánítják: ez a leány ezé a fiú lesz” megszövegezésben található. E talmudi kitétel igazságának biztos tudatában sok chaszid szülő gyermekét még kis csecsemő korában eljegyzi és 14—15 éves korban a gyermekek egybekelnek, anélkül, hogy azelőtt egymást látták volna. Ezek a házasságok a legüsztebbek, mert hiányzik belőlük a durva szekszualizmus minden mozzanata és a nemi animálizmus finom testi-lelki erotikává szublimálódik. Ezeknek a házasságoknak egyetlen bevallott élettani célja a

születendő gyermek és erkölcsi alapja az utód, a „kaddis” világrahozatala. Ha 10-15 év elteltével a gyermekáldás elmarad, a feleség, fájó szívvel bár, de az isteni végzettszerű terméketenségét belátva, átadja helyét annak, akiben férje életének folytonosságát, a „kaddis”-t biztosítva látja. A házasság szentségének martiromságát tanítja a bibliai Sára, amikor gyermektelenségének kínzó fájdalmában Hágárt adja Abrahamnak, nehogy örökös nélkül szálljon sírba. És Sára példáját követik Lea és Ráchel is, amidőn a megbánótudottság érzése nélkül ajándékozzák meg Jákobot Rihával és Zilpával. A bibliai ösanyák modern típusát rajzolja meg Burla „Bikdusah o ahavah (szentségben vagy szerelem)” című novellás kötetének első novellájában (Bikdusah - szentségben). Ebből az elbeszélésből igaz patriarchalis szellem, igazi biblikus légkör áramlik felénk. Emellett egyik hősnének (a férjnek) előadásából a kabbala egész filozófiája kibontakozik előttünk.

15 éves volt Busza Rebeka, amikor Ch. Jakob feleségül vette. A boldog házasságot azonban Rebeka gyermektelensége megzavarta, mert nem nyugszik bele abba, hogy a földi örömeiket kerülő Ch. Jakob a „kaddis”-reménye nélkül élje le életét. A szépséges fiatal Szuhtánát választja ki Rebeka férje feleségül és boldog örömmel engedi át férje „szent szerelmét” annak, aki életcélját születendő gyermekével biztosítja. A kabbala filozófiáját élő Ch. Jakob és a férje filozófiáját megvalósító B. Rebeka a „szent szerelem” plátói megtestesítői és Szuhtána ennek a légies házasságnak tiszta szívé és salaktalan, élethű példaképe. Csak angyali lelki emberek képesek erre az életre és Burla művé-

szete ilyen földi angyalokat varázsol elénk szép novella-gyűjteményében, amelyből a zohári életbölcselet isteni anyagtalansága kápráztató ragyogásával ömlik bele a ma világának sötét érzékiségébe.

Ilyen érzékenyen finom jellemek a „Maarach” (harcok) c. novellának a személyei is. A főszereplők (B. Regina és Ch. Gedaliah) emberfölötti küzdelmei (maarachot), ritka lelki erőről tanuskodó lemondásai, példátlan önuralomra valló, szentéletű önzetlensége a közönséges halandók számára szinte felfoghatatlanok és ennél fogva lehetetlennek látszó. Burla világa épen az emberileg érthetelen, gyarló képességeinket túlhaladó gondolattelemeket akarja elénk tárni. Nem hiába ajánlja az elbeszélést Bialiknak: csak az ideák honában élő Bialikok érzik magukat otthonosan a kabbalistáknak ebben a földtőlmentes atmoszférájában.

A föld vonzó erejének megszűnte, a nemi polaritásnak a nehézkedés törvényköréből való kiesése jellemzi a kötet első két novellájának tér- és időfeletti tartalmát. Az utána következő novellák (a könyv kisebbik fele) a valóság talaján mozognak és a földi élet törvényszerűségeit tükrözik vissza. Két lélek vívja Búrlában nagy harcát: az eszének birodalmának hőse és a gyarló eszménytelen ember lelke ütközik meg elbeszéléseiben. A könyv első felében a kellő világot mutatja be, azt a világot, amilyennek a költő szeretné látni, míg a második fele a való életet érzékelteti velünk, azt az életet, amely a valóságban megvan és amelyből az ember, számtalan lelkitörpességénél és szellemi kiskorúságánál fogva sohasem menekülhet.

Grózinger M. József

KISEBB BÍRÁLATOK

Vidor Pál: A zsidó cserkész első pró-
Bp., 1938. Régen vajdúdik már a zsidó cserkészkönyv kérdése: régi törekvést valósítottak meg a zsidó cserkészvezetők, amikor lehetővé tették Vidor Pál könyvének megjelenését. A mű azonban a hiányt nem mint cserkészkönyv, hanem mint hit tankönyv pótolja. Anyaga nem a sajátos cserkészismeretek területéről való. Általános zsidó tudnivalók vannak benne, az ünnepek, a liturgia, a

bibliai történet, a zsinagógai naptár köréből. Ezeket az ismereteket a zsidó fiúnak már a cserkészettől függetlenül is tudnia kellene, csak hogy itt a cserkészlet révén először kapja meg könyvben, jó magyar nyelven és értelmes fogalmazásban. Vidor Pál könyve ment minden nagyképtűségtől és bántó kicsinyességtől. A cserkészvezető érzi meg legelsőnek a nagy hiányt: mincs könyv, amelyre nyugodtan rábízható a gyermekeket, hogy

az hűséges vezetője és társa legyen. A hitoktató könnyebben teszi túl magát a hiányon. Maga szedi össze az anyagot. A cserkészvezetők nagyrésze azonban laikus és így ők maguk is a könyvre vannak utalva. Ezt a hiánytöltő feladatot szépen teljesíti a Vidor-féle cserkészkönyv a vezetők és a cserkészek számára egyaránt. Közvetlen hangját, amelyet csak néha bont meg egy-egy prédikációs szóvirág, jól ismeri a cserkész: a cserkészvezető szokott így beszélni a fiatalhoz. A könyv cserkészirtalmma: a bevezető fejezet a cserkész vallásos magatartásáról és egy hangulatos pénekesti tábori prédikáció. Az ünnepek írásában a Jómim Nauróimnál (lelkiismeretvizsgálat) és a Sebát hó 15-nél (természetszeretet) utal a megfelelő cserkészgondolatra. Mindez talán kevés egy cserkészkönyvben, de nem a zsidó cserkészélet teher róla és nem Vidor Pál, hogy az általános zsidó tudnivalók megírását is a cserkészeknek kellett vállalniuk. Mint-hogy a kiadvány cserkészkönyv igényével lép fel, meg kell említenünk a könyv rendkívül alkalmatlan külső alakját. A magyar cserkészirodalomban aligha akad még egy nyolcadrés alakú könyv. Legalábbis nem azok között a művek között, amelyek a gyermekek kezébe kerülnek. Ahány Vidor-féle könyvet cserkészeknél lát-ram, az mind vagy hengernek volt csavarva, vagy felében összehajtvva. Cserkészkönyvnél erre is ügyelni kell.

Takács Pál

Kallós Zsigmond: Zsidóhitűek a honszerző magyarok között. A szerző kiadása. Bpest, 1938. Kallós Zsigmond eddigi tudományos dolgozatai a honfoglaló magyarok ősvallását kutaták. Az ősvallás nyomait véli felfedezni a magyar helységnevekben is. Újabb dolgozatában fölhasználja eddigi kutatásainak eredményeit. Ezek alapján arra a föltevésre jut, hogy a régi magyarországi zsidóság törzse a zsidózó törökökből alakult ki. E zsidózó törökök vagy más szóval kabarok vallása külső szertartásaiban eltért a magyarok ősvallásától. Ez a ritus-különbség a szerző szerint minden egyes kabar telepedésű helynévben valamiféleképpen kifejezésre jut. És ebből a fölismerésből vonja le a szerző hol közvetlen, hol pedig kerülő úton a főntebb említett megállapítását. A dolgozat súlyát elerőtleníti a bevezetés éles polemikus hangja. Az ol-

vasó az objektív tudomány mögött céltas apológiát sejtethet.

K. Z. Henri Bergson: L'energie spirituelle ssais et Conferances. Páris, 1936. Libraire Felix Aloan. 20. kiadás. Bergson időszerűségét jelen könyvének 20. kiadása is beszédesen bizonyítja. Az itt összegyűjtött előadások és tanulmányok legtöbbje már hétényolc nyelvre lefordítva, különböző országokban kisebb füzetek alakjában napvilágot lártak. Nálunk „Metafizikai értekezések” címmel több esszéje könyvalakban is megjelent. (L. Henri Bergson: Metafizikai értekezések. Fordította és jegyzetekkel ellátta dr. Dienes Valéria. Budapest, Franklin Társulat.) A két kötetre tervezett gyűjtemény Bergson azon módszer-tani, filozófiai és lélektani dolgozatait öleli fel, amelyekben az agg filozófus a szellemi energia (l'energie spirituelle) problémáit tárgyalja. Huxley-előadásában (La conscience et la vie) a nagy filozófus tudományos portré-ját festi meg. A „L'ame et le corps”-ban a lélek és a test, az anyag és a szellem viszonyát boncolgatja. „Agg és gondolat”, vagy „egy filozófiai illúzió” címmel a pszichofiziológiai paralogizmusról értekezik. Az itt felsorolt három tanulmányban és a többi (összesen hét) dolgozatban Bergson filozófiájának egész vázlatát megkapja az olvasó: főművének problémái röviden és világosan vonulnak fel bennük. Az olvasó ösztönző benyomást szerez, hogy Bergson műveit újból elolvassa.

G. M. J.

Lazar Gulkowitsch: Die Grundgedanken des Chassidismus als Quelle seines Schicksals (Ein Beitrag zum Problem Idee und Leben). Tartu, 1938. A vallástörténet hullámozó pólusainak, az eszme és élet folytonos szembeállításának egyesítése a prófétizmus után csak a chaszidizmusnak sikerült. A chaszidizmusnak ezt az egységesítő módszerét mutatja be Gulkovits a chaszidikus ismeretle-mélet, metafizika és etika előadásával. A chaszid fogalma, művelődéstörté-neti képe és kultúrfilozófiája problémája szemléletes elevenséggeggel rajz-olódik elénk. A chaszid életvalósága kézzelfogható realitást nyer és a chaszidikus gondolkodás kategóriáinak finom boncolgatása a laikus olvasónak is biztos kalauzul szolgál a sokszor bonyolult életstílus megérté-séhez és a misztikus világlátás feltog-gásához.

G. M. J.

F O L Y Ó I R A T S Z E M L E

Héber

Háolom, Jeruzsálem, 5698, 47. sz.: J. A. Abadi Jósef Mejucczasz írói arc-képét festi meg 70. születésnapja alkalmából. — M. Ussischkin: Al Hermann Zevi Spira. A 40 évvel ezelőtti meghalt heidelbergi egyetem tanáráról emlékezik meg. A híres rabbiból híres matematikus tanárrá lett Hermann Spira vettette fel először a Keren Kajemet és a jeruzsálemi egyetem gondolatát. — M. Waldmann: Hitabdító sel Felix Saltan. A sokoldalú író öngyilkosságáról emlékezik meg és Saltanben a bécsi zsidóság mintaképét látja. — 48. sz. M. K.: Sáj Agnon bishot ha'ecah. Az 50. éves Agnont mutatja be, aki stílusának egyszerűségével és mesterkéletlenségével a tegnapot s a holnapot, a régit és az újat összeegyeztette. — A. J. Braver: Agnon. Mekomo uzmano, Goethe versét idézve: „Wer den Dichter will verstehen, Muss in Dichters Lande gehen“ — Agnon szülőföldjének életfeltevéivel közelíti meg az író lelkét. — 49. sz. Josef Patai: Jalduto sel Herzl behungaria. Herzl eszméi már gyermekkorában érlelődtek meg a Dohánytemplomban és környezetében, a szülői házban, ahol ugyan teljesen modern szellemben nevelték, de bűségesen volt alkalma a hagyományos életbe is bepillantani. — 50. sz. M. Ben-Eliezer: Ceror michtavim. A régi és a mai zsidószenvedés közt az a különbség: hogy régen azért gyűlöltek a zsidót, mert az akart lenni, ma pedig azért gyűlölök, mert nem akar az lenni.

Német

Der Morgen. 1938. szeptember. Ernst Simon: Israel und die Völker. Salomon Steinheim és Izrael Lipschitz írásaiban kimutatja e két filozófusnál Izrael és a népek közötti kapcsolatra vonatkozó felfogásnak rokonságait. — Bertha Baadt Strauss: Der Am Haarez. E kifejezés változatos értelmét világítja meg a biblia és talmud

könyveiben, az agadikus irodalomban, a chaszidizmus legendáiban, a legújabb kor cionista és újhéber nyelvhasználatában. — Gusztav Cohn: Neue Funde in Palästina. A palesztinai Sheik lbrek helységben, az egykori Bet Searimban feltárt katakombák leleteit ismerteti.

Olasz

Davar 1938. március, Li Lerri: Lessing és a zsidók. Az 1700-as években sokkal nehezebb dolog filoszemitizmusról beszélni, mint ahogyan ezt a felvilágosodás koráról eldépzelnök. Ezért áll oly közel hozzánk Lessing mint a vallási türelem s különösen a zsidók iránti megértés hírnöke. Lessing a német felvilágosodás legkiválóbb szelleme, mint ahogyan a franciaé Voltaire. A vallás szerepéről való felfogásukban azonban lényeges különbség van kettőjük közt. Voltaire elveti a vallást, mert szerinte a polgárnak szabadnak kell lennie a vallás és a nemzet kötelekeitől. Lessing viszont minden vallást egyformán értékesnek tart. És hogy bebizonyítsa, hogy bármely fajhoz, bármely valláshoz tartozók közt lehetnek kiváló emberek, megírta A zsidók c. vígjátékát, majd a Bölcs Nátánt. A zsidók c. vígjáték főszereplője az első művelt és rokonszenves zsidó, aki keresztény író művében szerepelt. Itt még csupán egy nemeslelkű zsidót mutat be, míg később a Nátánban már az egész zsidóságot egyenlő értékűnek minősíti a keresztényekkel és mohamedánokkal. Az egész műből a szeretet árad. Náthán maga a legmagasabb rendű szeretetnek a kifejezője. Sokan tagadták Lessing filoszemitizmusát, mert vallási türelmessége a muzulmánokra is kiterjedt. Filoszemitizmusa azonban kétségtelen. A Bölcs Nátánban a zsidóság nemességét akarta bemutatni s a világ előtt elsőnek derített fényt vallásunk legsebbe földi igazságára: a Szeretetre.

